
NOU

Norges offentlige utredninger **2004: 14**

Etter inntektsoppgjørene 2004

Rapport nr. 2, 2004 fra Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene
Avgitt til Arbeids- og administrasjonsdepartementet 21. juni 2004

Statens forvaltningstjeneste
Informasjonsforvaltning

Oslo 2004

ISSN 0333-2306
ISBN 82-583-0783-5

Sats/Trykk: AIT Trondheim AS/AIT Otta AS

Forord

Beregningsutvalget la fram en foreløpig utgave av sin hovedrapport foran årets inntektsoppgjør 20. februar og en endelig utgave 31. mars, jf. NOU 2004:10.

Beregningsutvalget legger nå fram sin rapport nr. 2 for 2004 - «Etter inntektsoppgjørene 2004». I rapporten er ny statistikk og annet materiale innarbeidet. Det gis her oversikter over lønns- og inntektsutviklingen, prisutviklingen og utviklingen i konkurranseevnen. Det er også korte oversikter over utviklingen i internasjonal økonomi og norsk økonomi. Utvalgets prisanslag for 2004 er gjennomgått på nytt, og hovedtrekkene i årets inntektsoppgjør er omtalt.

I tillegg til utvalgets medlemmer og sekretariatet har følgende deltatt i arbeidet med rapporten: Stein Gjerding, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund, Anders Kleppe, Akademikerne, Oddbjørn Eidem, Næringslivets Hovedorganisasjon, Sissel Monsvold og Ivar Jørgensen, Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon, Eirik Solberg, Kommunenes Sentralforbund, Bjørn Henriksen, Arbeidsgiverforeningen NAVO, Gisle Frøiland, Kristian Gimming og Espen Karstensen, Statistisk sentralbyrå, Arnulf Leirpoll og Roger Gunnarson, Arbeids- og administrasjonsdepartementet.

Oslo, 21. juni 2004

Svein Longva
Leder

Ann Lisbet Brathaug
Lars Haartveit
Øystein Olsen
Sigrid Russwurm
Per Kristian Sundnes

Anne-Kari Bratten
Solveig Lie
Erik Orskaug
Tove Storrødvann

Ellen Horneland
Olav Magnussen
Stein Reegård
Bjørn Tore Stølen

Tormod Belgum, Arbeids- og administrasjonsdepartementet,
(sekretariatsleder)

Ragnhild Nersten, Arbeids- og administrasjonsdepartementet
Torbjørn Eika, Statistisk sentralbyrå
Helga Birgitte Aasdalen, Finansdepartementet
Alexander Vik, Finansdepartementet
Trond Hjørungdal, Finansdepartementet

Innhold

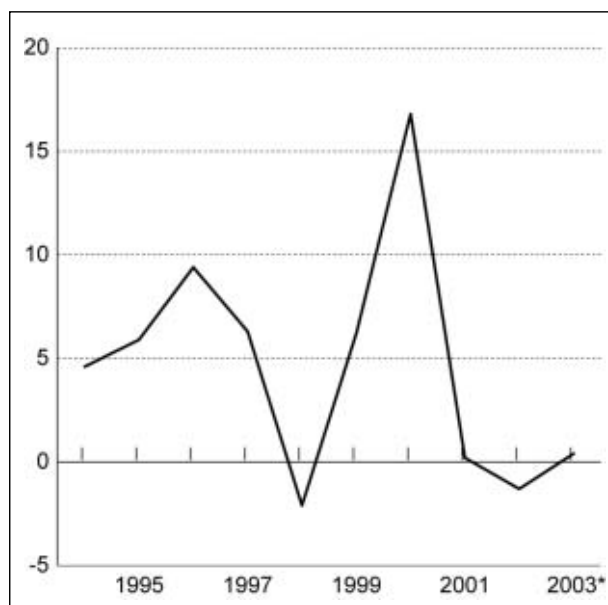
1	Den samlede inntektsutviklingen	7	3	Lønnsutviklingen i senere år	36
1.1	Disponibel inntekt for Norge	7	3.1	Lønnsutviklingen for hovedgrupper av lønnstakere	36
1.2	Faktorinntekt, lønn og driftsresultat	9	3.2	Lønnsutviklingen etter utdanning ..	42
1.3	Endringer i funksjonell inntektsfordeling	10	3.3	Deltidsansatte	42
1.4	Den institusjonelle inntekstfordelingen	14	3.4	Lønnsutviklingen i enkelte tariffområder	45
2	Nærmere om inntektsutviklingen for husholdningene	17	3.4.1	Lønnsutviklingen for industriarbeidere i LO/NHO-området.	45
2.1	Disponibel realinntekt i husholdningssektoren	17	3.4.2	Lønnsutviklingen for andre arbeidergrupper i NHO-området. ..	46
2.2	Vekst i reallønn etter skatt for utvalgte lønnstakerhusholdninger .	20	3.4.3	Lønnsutviklingen for funksjonærer i NHO-bedrifter.	47
2.2.1	Nærmere om beregninger av utviklingen i reallønn etter skatt fra 2001 til 2003 for hovedgrupper av lønnstakere	22	3.4.4	Lønnsutviklingen samlet for industriarbeidere og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter (både heltid og deltid)	48
2.2.2	Kort om endringer i skatteregler for lønnstakere fra 2003 til 2004	24	3.4.5	Lønnsutviklingen i andre områder i næringsvirksomhet	49
2.3	Utviklingen i pensjonsytelser fra folketrygden fra 2001 til 2003	24	3.4.6	Lønnsutviklingen i offentlig sektor	52
2.3.1	Pensjonsregulering i 2004	25	3.4.7	Lønnsutviklingen i NAVO-området	55
2.3.2	Kort om endringene i de særskilte skattereglene for pensjonister fra 2003 til 2004	25	3.4.8	Lønnsutviklingen for toppledere i privat næringsvirksomhet	56
2.4	Fordeling av inntekt	25	3.5	Lønnsoverhenget	61
2.4.1	Nærmere om fordelingen av samlet inntekt etter skatt for individer med yrkesinntekt på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.	26	3.6	Lønnsvekst fra 2003 til 2004 for noen forhandlingsområder	63
2.4.2	Nærmere om fordelingen av kapitalinntekter for individer med yrkesinntekt på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. ..	27	3.7	Lønnsutviklingen for kvinner og menn	65
2.4.3	Nærmere om sammensetningen av samlet inntekt etter skatt for individer med yrkesinntekt lavere enn 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn	30	4	Prisutviklingen	70
2.4.4	Nærmere om fordelingen av samlet inntekt etter skatt for pensjonister og trygdede	31	4.1	Prisutviklingen i Norge og andre land	71
2.4.5	Utviklingen i inntektsfordelingen i perioden 1993 – 2002	32	4.2	Nærmere om prisutviklingen i Norge	71
2.4.6	Nærmere om fordelingen av kapitalinntekter mellom kvinner og menn	33	4.2.1	Hovedlinjer i prisutviklingen	71
			4.2.2	Utviklingen inndelt etter konsumgrupper	73
			4.2.3	Utviklingen inndelt etter leveringssektor	74
			4.3	Prisutviklingen for enkelte offentlige- og private varer og tjenester	75
			4.3.1	Kommunale avgifter/gebyrer	75
			4.3.2	Prisutviklingen for enkelte andre offentlige- og private varer og tjenester	76

5	Utviklingen i norsk industris konkurranseevne	78			elektrisitet, gass- og vannforsyning og bygge- og anleggsvirksomhet ...	94
5.1	Indikatorer for industriens kostnadsutvikling	80	5.5		Markedsandeler på hjemme- og eksportmarkedene	96
5.1.1	Lønnskostnader	80		6	Økonomiske utsikter	99
5.1.2	Kapitalkostnader	83	6.1		Internasjonal økonomi	99
5.1.3	Andre kostnader	85	6.2		Norsk økonomi	102
5.2	Produktivitetsutviklingen	85	6.3		Anslag på konsumprisutviklingen i 2004	107
5.3	Indikatorer for utviklingen i lønnsomheten	88		Vedlegg		
5.3.1	Makroøkonomiske lønnsomhetsmål	88	1		Nærmere om forutsetninger og metoder for anslaget på prisveksten	110
5.3.2	Bedriftsøkonomiske lønnsomhetsmål	90	2		Lønnsoppgjørene 2004	114
5.4	Sammenlikning av nivåer på arbeidskraftkostnader i Norge og i andre land	90	3		Definisjoner av en del lønnsbegreper m.m.	122
5.4.1	Innledning	90	4		Om konkurranseevnebegrepet	127
5.4.2	Industriarbeidere	91	5		Nærmere om den harmoniserte konsumprisindeksen	130
5.4.3	Internasjonale sammenlikninger for alle ansatte (funksjonærer og arbeidere) i industri, bergverk,		6		Kursutviklingen for norske kroner	132
			7		Tabellvedlegg	136

Kapittel 1

Den samlede inntektsutviklingen

- Foreløpige nasjonalregnskapstall viser at disponibel realinntekt for Norge økte med 0,4 prosent i 2003. Produksjonsutviklingen i næringer utenom petroleumsvirksomheten bidro mest til denne veksten. 2003 var det tredje året på rad med svak inntektsvekst, men sterk vekst i 1999 og 2000 førte likevel til at nivået på disponibel realinntekt for Norge i fjor lå nær 23 prosent høyere enn ved konjunkturtoppen i 1998 og nær 56 prosent høyere enn for 10 år siden. Lønnskostnadene som andel av faktorinntekten falt noe i industrien fra 2000 til 2001, for så å øke både i 2002 og 2003 da andelen er beregnet til 82 prosent. I øvrige deler av markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge har lønnskostnadsandelen gått ned fra 68 prosent i 2000 til anslagsvis 67 prosent i 2003. For markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge samlet har andelen vært forholdsvis stabil rundt 69 prosent de siste tre årene.

Figur 1.1 Disponibel realinntekt for Norge. Prosentvis vekst fra året før

*Foreløpig anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå

1.1 Disponibel inntekt for Norge

Disponibel inntekt for Norge økte moderat i 2003, og det var ingen markerte vekstbidrag fra noen av hovedområdene. I de fem foregående årene var oljeprisen den helt dominerende faktor bak utvik-

lingen, mens produksjonsutviklingen i Fastlands-Norge hadde en tilsvarende rolle i de fem foregående årene. Ifølge foreløpige nasjonalregnskaps-

Tabell 1.1 Inntektsutviklingen for Norge. Milliarder kroner (løpende priser)¹⁾

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*
Bruttonasjonalprodukt	873,4	937,4	1026,9	1111,3	1132,1	1233,0	1469,1	1526,2	1522,2	1563,7
- Kapitalslit	143,2	149,0	154,8	164,1	175,6	188,5	204,9	215,9	218,8	219,8
= Nettonasjonalprodukt	730,2	788,4	872,1	947,2	956,5	1044,5	1264,2	1310,4	1303,4	1343,9
+ Formuesinntekt og lønn fra utlandet, netto	-15,4	-12,2	-12,2	-11,8	-9,4	-14,8	-14,4	-10,8	5,0	9,9
= Nasjonalinntekt	714,8	776,2	860,0	935,4	947,2	1029,7	1249,8	1299,6	1308,5	1353,8
+ Stønader og løpende overføringer fra utlandet, netto	-12,2	-13,0	-9,7	-9,9	-11,6	-11,3	-11,4	-14,6	-18,7	-21,7
= Disponibel inntekt for Norge	702,6	763,2	850,3	925,5	935,6	1018,4	1238,4	1285,1	1289,8	1332,2

* Foreløpige tall

¹⁾ Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

tall var inntektsøkningen fra 2002 til 2003 på om lag 42 milliarder kroner. Disponibel inntekt for Norge i 2003 kom da opp i 1 332 milliarder kroner, noe som tilsvarer omlag 291 000 kroner per innbygger.

I de tre siste årene har *disponibel realinntekt for Norge* endret seg forholdsvis lite, etter å ha økt kraftig i de to foregående årene. Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall økte disponibel realinntekt for Norge med 0,4 prosent i 2003, etter ett fall på 1,3 prosent året før og en økning på 0,2 prosent i 2001. Sett over en lengre tidsperiode er derimot den reelle inntektsøkningen sterkere, og ble for perioden 1998 til 2003 på omlag 23 prosent og for de siste 10 årene på i underkant av 56 prosent.

Veksten i disponibel realinntekt kan splittes i *bidrag* fra henholdsvis innenlandsk produksjonsvekst (nettonasjonalprodukt i faste priser), endring i rente- og stønadsbalansen overfor utlandet og endring i bytteforholdet overfor utlandet ("terms of trade"). Vekstbidragene er vist i tabell 1.2, der bidraget fra produksjonsvekst er splittet opp i petroleumsvirksomhet og øvrige næringer.

Bidraget fra *produksjonsveksten i petroleumsvirksomheten* ser ikke ut til å ha medvirket noe til veksten i disponibel realinntekt for Norge i 2003, etter å ha gitt et positivt bidrag på 0,3 prosentpoeng året før. Fjorårets vekstbidrag fra *produksjonsutviklingen i øvrige næringer* er anslått til 0,4 pro-

sentpoeng, mot 1,0 prosentpoeng året før. Dette er det klart laveste siden slutten av 1980-tallet.

Oljeprisutviklingen er særlig viktig for *utviklingen i bytteforholdet overfor utlandet*. Oljeprisen målt i dollar økte markert fra 2002 til 2003, men bare beskjedent målt i norske kroner. Det var et svakt bytteforhold for andre varer og tjenester. Vekstbidraget fra endringen i det samlede bytteforholdet ble da -0,1 prosentpoeng i 2003. I de to foregående årene medførte fall i oljeprisen til svekkelse av bytteforholdet, etter at økte oljepriser i de to årene før det igjen resulterte i en kraftig bedring. Prisutviklingen på andre varer enn råolje og naturgass virket samlet sett svakt negativt i forhold til veksten i disponibel realinntekt for Norge i fjor, etter å ha bidratt i motsatt retning i de fire foregående årene.

Oljeinntektene har bidratt til at Norge i 1996 kom over i en netto fordringsposisjon, og fordringene har siden vokst. Vekstbidraget fra *endringen i rente- og stønadsbalansen* er anslått til 0,2 prosentpoeng i 2003, mot 0,9 prosentpoeng i 2002. Netto formuesinntekter til Norge har i de to siste årene vært positive for første gang på over 50 år. At ikke vekstbidragene fra endringene i rente- og stønadsbalansen har vært større kan blant annet forklares av at utlendingers investeringer i Norge har vært konsentrert om rentebærende objekter, mens norske plasseringer i utlandet i større grad

Tabell 1.2 Vekst i disponibel realinntekt for Norge¹⁾. Prosent

	Gjennomsnitt 1994-2003	Endring fra året før									
		1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*
Vekst i disponibel realinntekt	4,7	4,6	5,9	9,4	6,3	-2,1	6,2	16,8	0,2	-1,3	0,4
Bidrag til vekst, prosentpoeng: ²⁾											
Produksjonsvekst i utvinning og rørtransport av råolje og gass ³⁾	0,7	2,1	1,4	1,9	1,2	-1,1	-0,6	0,7	1,7	0,3	0,0
Produksjonsvekst i øvrige næringer ³⁾	2,6	4,1	3,6	4,0	4,3	3,5	2,0	1,9	1,2	1,0	0,4
Endring i bytteforholdet	1,1	-1,9	0,4	2,9	0,7	-4,6	5,3	14,1	-2,7	-3,5	-0,1
Herav prisutviklingen på råolje og gass	0,6	-1,7	-0,8	3,4	-0,1	-4,7	4,1	12,9	-3,6	-4,0	0,0
Endring i rente- og stønadsbalansen overfor utlandet	0,2	0,3	0,4	0,5	0,1	0,2	-0,5	0,1	0,1	0,9	0,2

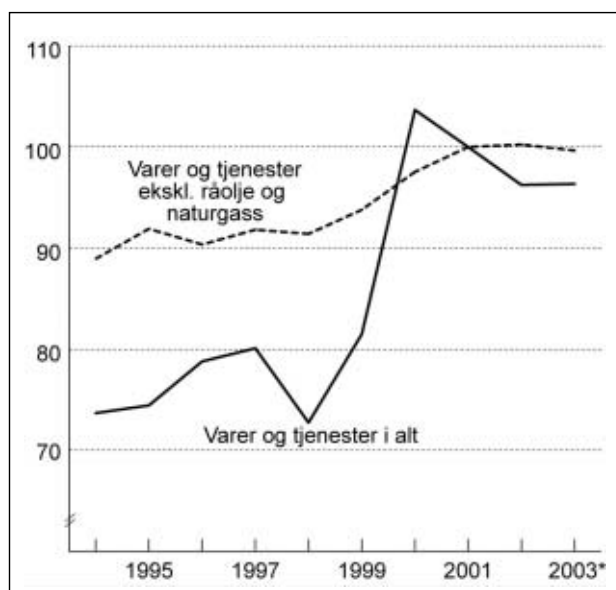
* Foreløpige tall

¹⁾ Inntektstallene er deflatert med nasjonalregnskapets prisindeks for netto innenlandsk sluttanvendelse, dvs. innenlandske sluttlevninger inklusive lagerendring, men eksklusive kapitalslit.

²⁾ Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.

³⁾ Produksjonsvekst målt ved nettoproduktet regnet i faste priser.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 1.2 Bytteforholdet overfor utlandet. 2001=100

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

er preget av aksjekjøp, blant annet gjennom plasseringen av midlene til Statens petroleumsfond. Aksjeutbytte og kursgevinster blir dermed viktig for de samlede formuesinntekter for Norge. Løpende renteutbetalinger registreres i likhet med utbytte som en del av rente- og stønadsbalansen, mens kursendringer inngår i posten omvurderinger i kapitalregnskapet. Det at norske renter har ligget høyere enn rentene i utlandet har også bidratt til en relativt svak utvikling i rente- og stønadsbalansen.

1.2 Faktorinntekt, lønn og driftsresultat

Faktorinntekten gir uttrykk for den inntekten som tilfaller produksjonsfaktorene arbeidskraft og kapital. Faktorinntekt beregnes som nettonasjonalprodukt (eller nettoproduktet for en næring) fratrasket netto produksjonsskatter, eller som summen av lønnskostnader og driftsresultat. Faktorinntekten for økonomien som helhet økte ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall med 3,5 prosent i fjor, etter et at det ble redusert med 0,2 prosent i 2002.

Ifølge de foreløpige nasjonalregnskapstallene økte de samlede *lønnskostnadene* i Norge med 3,3 prosent i 2003, mot en vekst på 4,9 prosent i 2002 og 6,4 prosent i 2001. Timelønnskostnadene økte i disse årene mer enn dette, mens antallet utførte timeverk ble redusert. *Driftsresultatet* for økonomien som helhet økte ifølge det foreløpige regnskapet med 3,7 prosent i fjor, etter et fall i 2002 på 7,9 prosent og en oppgang på 0,6 prosent i 2001. I 2000 økte driftsresultatet med hele 64,2 prosent. Dette forløpet er sterkt påvirket av utviklingen i petroleumssektoren. Driftsresultatet i petroleumsutvinning og rørtransport økte ifølge regnskapet med 4,9 prosent i 2003, mot et fall på 19,5 prosent i 2002 og 7,9 prosent i 2001. I 2000 økte driftsresultatet i denne sektoren derimot med 157,0 prosent. Ifølge det foreløpige regnskapet økte driftsresultatet i de øvrige sektorene med 2,6 prosent i fjor, mens det økte med henholdsvis 5,5 prosent i 2002, 12,3 prosent i 2001 og 9,2 prosent i 2000.

Tabell 1.3 Nettonasjonalprodukt og faktorinntekt. Milliarder kroner

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 ¹⁾	2001 ¹⁾	2002*	2003*
Nettonasjonalprodukt	730,2	788,4	872,1	947,2	956,5	1044,5	1264,2	1310,4	1303,4	1343,9
- Netto produksjonsskatter	106,4	120,6	133,8	146,9	153,1	164	173,5	176,5	171,5	172,8
= Faktorinntekt	623,8	667,8	738,4	800,4	803,4	880,5	1090,7	1133,9	1131,9	1171,1
- Lønnskostnader	418,5	444	476,2	516,5	567,8	606,1	640,1	680,7	714,3	738,3
= Driftsresultat	205,3	223,8	262,2	283,8	235,6	274,4	450,6	453,2	417,6	432,9
- Driftsresultat i olje- og gassutvinning inkl. tjenester og rørtransport	56,3	61,7	103,4	115	60,8	102,2	262,5	241,8	194,7	204,3
= Driftsresultat i øvrige sektorer	149	162,1	158,8	168,8	174,8	172,2	188,1	211,4	222,9	228,6

* Foreløpige tall

¹⁾ De påløpte lønnskostnadene i 2000 og 2001 knyttet til ferieutvidelsen i 2001 og 2002, ble for staten først registrert når feriepengene ble utbetalt i henholdsvis 2001 og 2002.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 1.4 Faktorinntektsutviklingen. Vekst fra året før i prosent

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 ¹⁾	2001 ¹⁾	2002*	2003*
Nettonasjonalprodukt	5,7	8,0	10,6	8,6	1,0	9,2	21,0	3,7	-0,5	3,1
Faktorinntekt	5,0	7,1	10,6	8,4	0,4	9,6	23,9	4,0	-0,2	3,5
Lønnskostnader	5,1	6,1	7,2	8,5	9,9	6,7	5,6	6,4	4,9	3,3
Driftsresultat	5,0	9,0	17,1	8,3	-17,0	16,5	64,2	0,6	-7,9	3,7
Driftsresultat i olje- og gass- utvinning inkl. tjenester og rørtransport	6,5	9,7	67,5	11,2	-47,1	67,9	157,0	-7,9	-19,5	4,9
Driftsresultat i øvrige sek- torer	4,4	8,8	-2,0	6,3	3,5	-1,4	9,2	12,3	5,5	2,6

* Foreløpige tall

¹⁾ De påløpte lønnskostnadene i 2000 og 2001 knyttet til ferieutvidelsen i 2001 og 2002, ble for staten først registrert når feriepengene ble utbetalt i henholdsvis 2001 og 2002.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

1.3 Endringer i funksjonell inntektsfordeling

I tabell 1.5 og 1.6 og figur 1.3-1.5 vises tall for lønnskostnader og driftsresultat for hovedgrupper av sektorer for å belyse hovedtrekk ved utviklingen i den funksjonelle inntektsfordelingen.

Tabell 1.5 viser at mens de *samlede lønnskostnadene* i 2003 ifølge foreløpige nasjonalregnskaps-tall var 738 milliarder kroner, var lønnskostnadene innenfor markedsrettet produksjon 500 milliarder kroner. Forskjellen utgjøres av lønnskostnadene i offentlig forvaltning, ideelle organisasjoner og produksjonen av boligjenester. Ved konjunkturtoppen i 1998 utgjorde lønnskostnadene i offentlig forvaltning¹⁾ 28,6 prosent av de totale lønnskostnadene. I de to påfølgende årene var andelen om lag uforandret, for deretter å øke forholdsvis markert i 2001, og videre øke svakt i 2002 og 2003. Lønnskostnadsandelen for disse tre årene må ses i sammenheng med økte pensjonspremiebetalinger til Kommunal landspensjonskasse og Statens pensjonskasse. De økte premiebetalingene skyldes i hovedsak behov for tilførsel av kapital etter tap av fondsmidler som følge av realiserte tap i finansmarkedene årene forut for økningen, men også som følge av økning i pensjonsforpliktelsene. Videre har nasjonalregnskapets behandling av påløpte lønnskostnadene i statlig sektor knyttet til ferieutvidelsen i 2001 og 2002 også hatt betydning. Dette skyldes at disse kostnadene i staten i nasjonalregnskapet ikke har blitt registrert i det de har påløpt, men i det feriepengene har blitt utbetalt. Den valgte føringen

bidro isolert til å redusere offentlig sektors lønnskostnadsandel i 2000 og 2001 mens andelen for 2002 og 2003 skal være upåvirket.

Industriens lønnskostnader som andel av de totale lønnskostnadene holdt seg stabilt rundt 17 prosent fra 1990 til 1997. I de seks siste årene har industriens andel sunket, og andelen var ifølge det foreløpige regnskapet kommet ned i 13,8 prosent i 2003.

Driftsresultat (jf. tabell 1.6) påvirkes sterkt av den generelle konjunktursituasjonen i norsk og internasjonal økonomi, og viser derfor betydelig svingninger fra år til år. Prisene på en del norske eksportprodukter er spesielt konjunkturfølsomme, noe som fører til store fluktasjoner i driftsresultatet for en del næringsgrupper. Bevegelsene i oljeprisen er av særlig betydning ettersom overskuddene i oljevirkomheten i perioder har utgjort en betydelig del av samlet driftsresultat i Norge.

I årene 1990 til 1995 utgjorde driftsresultatet i *petroleumssektoren* rundt 24 prosent av næringenes samlede driftsresultat. Markerte bevegelser i oljeprisen har bidratt til kraftige svingninger i denne andelen i de siste åtte årene. Etter å ha vært oppe i 36,6 prosent i 1997, falt petroleumssektorens andel av samlet driftsresultat til 22,8 prosent i 1998, for deretter å øke til hele 53,9 prosent i 2000. Deretter har andelen falt noe ifølge foreløpige nasjonalregnskaps-tall; til 42,6 prosent i 2002. I fjor er andelen anslått å ha økt svakt til 43,1 prosent.

Driftsresultatet i *markedsrettet virksomhet på fastlandet* økte ifølge foreløpige nasjonalregnskaps-tall med 10,5 milliarder i 2002, til 201,6 milliarder kroner. Det anslås at driftsresultatet i fjor økte med om lag 3 milliarder, til 205 milliarder kroner. Endelige nasjonalregnskaps-tall viser at industriens driftsresultat i 2001 var 31,1 milliarder kro-

¹⁾ Eksklusive vannforsyning, kloakk og renovasjonsvirksomhet i kommuneforvaltningen.

Tabell 1.5. Lønnskostnader for noen hovedgrupper av næringer. Milliarder kroner og prosentvis fordeling

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 ¹⁾	2001 ¹⁾	2002 ¹⁾ *	2003*
Alle næringer	418,5	444,0	476,2	516,5	567,8	606,1	640,1	680,7	714,3	738,3
Offentlig forvaltning ²⁾	125	131,1	140,4	148,6	162,2	173,3	182,7	198,5	210,0	219,8
Ideelle organisasjoner, bolig- tjenester og eget bruk	11,7	12	12,6	12,9	13,5	14,6	15,5	16,3	17,3	18,4
Markedsrettet virksomhet ³⁾	281,8	300,9	323,2	355	392	418,3	441,8	466,0	487,1	500,2
Olje- og gassutvinning inkl. tjenester og rørtransport	11,9	11,9	12,5	14,2	15,6	17,1	17,0	20,5	22,4	22,5
Markedsrettet virksomhet ellers	269,8	289	310,6	340,8	376,5	401,2	424,9	445,5	464,8	477,7
Markedsrettet virksomhet ³⁾	262,5	281,6	303,1	332,7	367,2	391,0	414	434,1	453,5	466,7
Fastlands-Norge	71,1	75,8	79,8	86,9	93,5	95,4	97,7	100,0	103,6	102,0
Industri	27,2	29,4	31,0	34,8	37,9	40,0	39,8	41,1	43,5	42,1
Verkstedindustri og skips- byggingsindustri mv.	16,3	17,5	18,2	19,0	20,1	20,1	20,8	21,2	21,6	21,8
Råvarebasert industri	27,6	28,9	30,6	33,1	35,5	35,2	37,0	37,6	38,5	38,2
Øvrige industrisektorer	191,4	205,8	223,4	245,8	273,7	295,6	316,4	334,0	349,8	364,7
Øvrig markedsrettet virksom- het ³⁾ i Fastlands-Norge										
I prosent av samlede lønnskostnader										
Offentlig forvaltning ²⁾	29,9	29,5	29,5	28,8	28,6	28,6	28,5	29,2	29,4	29,8
Ideelle organisasjoner, bolig- tjenester og eget bruk	2,8	2,7	2,7	2,5	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,5
Markedsrettet virksomhet ³⁾	67,3	67,8	67,9	68,7	69,0	69,0	69,0	68,5	68,2	67,8
Olje- og gassutvinning inkl. tjenester og rørtransport	2,9	2,7	2,6	2,7	2,7	2,8	2,6	3,0	3,1	3,0
Markedsrettet virksomhet ellers	64,5	65,1	65,2	66,0	66,3	66,2	66,4	65,4	65,1	64,7
Markedsrettet virksomhet ³⁾	62,7	63,4	63,7	64,4	64,7	64,5	64,7	63,8	63,5	63,2
Fastlands-Norge	17,0	17,1	16,8	16,8	16,5	15,7	15,3	14,7	14,5	13,8
Industri	6,5	6,6	6,5	6,7	6,7	6,6	6,2	6,0	6,1	5,7
Verkstedindustri og skips- byggingsindustri mv.	3,9	4,0	3,8	3,7	3,5	3,3	3,3	3,1	3,0	2,9
Råvarebasert industri	6,6	6,5	6,4	6,4	6,2	5,8	5,8	5,5	5,4	5,2
Øvrige industrisektorer	45,7	46,4	46,9	47,6	48,2	48,8	49,4	49,1	49,0	49,4
Øvrig markedsrettet virksom- het ³⁾ i Fastlands-Norge										

* Foreløpige tall

¹⁾ De påløpte lønnskostnadene i 2000 og 2001 knyttet til ferieutvidelsen i 2001 og 2002, ble for staten først registrert når feriepengene ble utbetalt i henholdsvis 2001 og 2002.²⁾ Vannforsyning, kloakk- og renovasjonsvirksomhet i kommuneforvaltningen er definert som markedsrettet virksomhet og er derfor tatt ut av offentlig forvaltning i denne oppstillingen.³⁾ Markedsrettet virksomhet er samlingen av produksjonseenheter som henter mer enn 50 prosent av sine inntekter fra salg i markedet.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 1.6. Driftsresultat for noen hovedgrupper av næringer. Milliarder kroner

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003* ⁴⁾
Alle næringer ¹⁾	236,5	253,3	292,6	314,5	267,3	310,0	487,0	491,3	456,6	474,0
Offentlig forvaltning ²⁾	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ideelle organisasjoner, bolig- tjenester og eget bruk	46,6	46,2	44,7	42,2	43,2	44,5	47,8	50,2	53,9	57,7
Markedsrettet virksomhet ³⁾	189,9	207,1	247,9	272,3	224,1	265,6	439,2	441,1	402,7	416,2
Olje- og gassutvinning inkl. tjenester og rørtransport	56,3	61,7	103,4	115,0	60,8	102,2	262,5	241,8	194,7	204,3
Markedsrettet virksomhet ellers	133,6	145,3	144,5	157,3	163,3	163,4	176,7	199,3	208,0	212,0
Markedsrettet virksomhet ³⁾	133,6	145,0	144,3	154,9	161,9	163,2	172,9	191,1	201,6	204,6
Fastlands-Norge	19,4	25,5	22,4	22,9	23,0	25,1	27,6	31,1	28,4	21,7
Industri	4,2	5,0	5,5	7,0	8,6	8,7	4,9	6,1	7,5	4,7
Verkstedindustri og skips- byggingsindustri mv.	5,9	11,3	9,2	8,5	8,6	9,0	12,5	11,6	5,3	4,3
Råvarebasert industri	9,3	9,2	7,6	7,5	5,8	7,4	10,2	13,5	15,7	12,7
Øvrige industrisektorer	114,2	119,5	122,0	132,0	138,8	138,2	145,3	160	173,2	182,9
Øvrig markedsrettet virksom- het ³⁾ i Fastlands-Norge										
I prosent av driftsresultat i alle næringer										
Ideelle organisasjoner, bolig- tjenester og eget bruk	19,7	18,2	15,3	13,4	16,2	14,3	9,8	10,2	11,8	12,2
Markedsrettet virksomhet ³⁾	80,3	81,8	84,7	86,6	83,8	85,7	90,2	89,8	88,2	87,8
Olje- og gassutvinning inkl. tjenester og rørtransport	23,8	24,4	35,4	36,6	22,8	33,0	53,9	49,2	42,6	43,1
Markedsrettet virksomhet ³⁾ ellers	56,5	57,4	49,4	50	61,1	52,7	36,3	40,6	45,5	44,7
I prosent av driftsresultatet i markedsrettet virksomhet ³⁾ Fastlands-Norge										
Industri	14,5	17,6	15,5	14,8	14,2	15,4	15,9	16,3	14,1	10,6
Verkstedindustri og skips- byggingsindustri mv.	3,1	3,4	3,8	4,5	5,3	5,3	2,8	3,2	3,7	2,3
Råvarebasert industri	4,4	7,8	6,4	5,5	5,3	5,5	7,3	6,0	2,6	2,1
Øvrige industrisektorer	6,9	6,3	5,3	4,8	3,6	4,5	5,9	7,0	7,8	6,2
Øvrig markedsrettet virksom- het ³⁾ i Fastlands-Norge	85,5	82,4	84,5	85,2	85,8	84,6	84,1	83,7	85,9	89,4

* Foreløpige tall

¹⁾ Forskjellen mellom totalt driftsresultat og driftsresultatet for næringsvirksomhet skyldes en korreksjonspost i nasjonalregnskapet for frie banktjenester, som er beregnet fra rentemarginene i bankene. Dette regnes ikke som verdiskapning for økonomien under ett.²⁾ Vannforsyning, kloakk- og renovasjonsvirksomhet i kommuneforvaltningen er definert som markedsrettet virksomhet og er derfor tatt ut av offentlig forvaltning i denne oppstillingen.³⁾ Markedsrettet virksomhet er samlingen av produksjonsenheter som henter mer enn 50 prosent av sine inntekter fra salg i markedet.⁴⁾ Driftsresultatet i enkelt næringer er Beregningsutvalgets anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

ner, mens foreløpige nasjonalregnskapstall viser at driftsresultatet i industrien i 2002 var 28,4 milliarder kroner, en reduksjon på 2,7 milliarder fra året før. Beregningsutvalget anslår en ytterligere nedgang i 2003, til knappe 22 milliarder kroner.

Utviklingen i 2002 og 2003 kan i stor grad forklares av den kraftige styrkingen i kronekursen i 2002, svak utvikling på de norske eksportmarkedene og en forholdsvis høy vekst i lønnskostnadene sett i forhold til produksjonsveksten.

Industriens andel av det samlede driftsresultatet i markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge var i 2001 oppe i 16,3 prosent. Deretter har andelen blitt redusert og kom i 2003 ned til 10,6 prosent ifølge Beregningsutvalgets anslag. Utviklingen i driftsresultatet i industrien har tradisjonelt vært dominert av svingningene i de råvarebaserte sektorene. I de senere årene har det imidlertid også vært betydelige endringer i andre deler av industrien. Driftsresultatet i råvarebasert industri falt markert fra 2001 til 2002 ifølge de foreløpige nasjonalregnskapstallene og Beregningsutvalget anslår en ytterligere nedgang fra 2002 til 2003. Lønnsomheten i verksted- og skipsbyggingsindustrien ser ut til å ha tatt seg noe opp i 2001 og 2002, fra et historisk forholdsvis lavt nivå i 2000. Beregningsutvalget anslår imidlertid – på bakgrunn av lav ordreinngang – klar nedgang i 2003. I likhet med verksted- og skipsbyggingssektoren bedret lønnsomheten seg i de øvrige industrisektorene i årene 2001 og 2002. Gruppen omfatter flere sektorer som i hovedsak

leverer sin produksjon for konsumformål til hjemmemarkedet. Beregningsutvalget anslår imidlertid en nedgang i driftsresultatet i 2003 også for disse sektorene, slik at resultatet nærmer seg noe nivået på slutten av 90-tallet. Det må understrekes at det er knyttet spesielt stor usikkerhet til nasjonalregnskapsens foreløpige tall og Beregningsutvalgets anslag for driftsresultat etter sektor, og at revisjonene kan bli forholdsvis store.

Figurene 1.3 til 1.5 viser hvordan lønnskostnadene som andel av faktorinntekten har utviklet seg over tid for en del næringsgrupper. I *markedsrettet virksomhet* lå *lønnskostnadsandelen* på 1990-tallet forholdsvis stabilt på rundt 60 prosent (jf. figur 1.3). I 2000 falt andelen til 50 prosent, men har deretter økt litt. For 2003 er andelen anslått til 54,1 prosent. Utviklingen i driftsresultatet i petroleumsvirksomheten forklarer mye av endringene i denne andelen.

I *markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge* var lønnskostnadsandelen i 1995 nede i 66,0 prosent. I de siste seks årene har andelen vært meget stabil rundt 70 prosent og i 2003 er den anslått til 69,5 prosent.

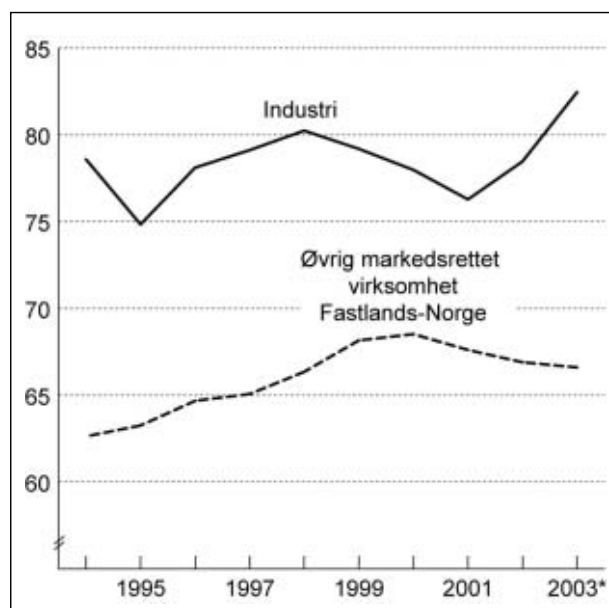
Figur 1.4 viser utviklingen i lønnskostnadsandelen i *industrien* og i *øvrig markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge*. I industrien nådde lønnskostnadsandelen en topp i 1998 med 80,2 prosent. Lønnskostnadsandelen falt deretter jevnt og nådde en bunn i 2001 med 76,3 prosent. I de siste to årene ser den ut til å ha økt, og Beregningsutvalget anslår andelen

Figur 1.3 Lønnskostnader i prosent av faktorinntekt

*Beregningsutvalgets anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Figur 1.4 Lønnskostnader i prosent av faktorinntekt

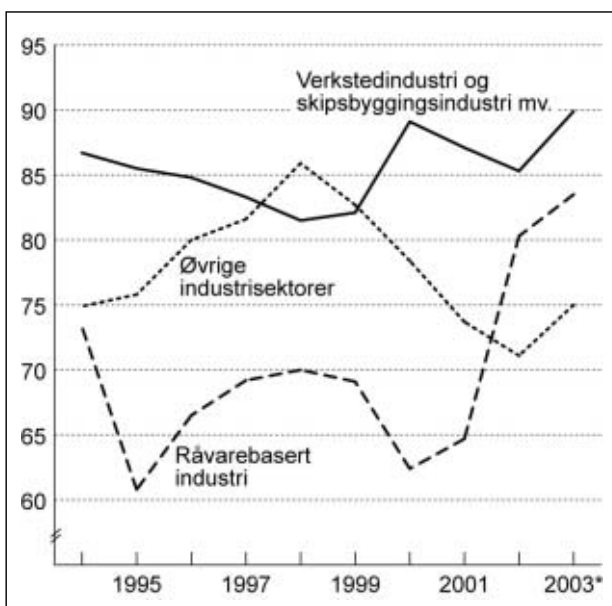
*Beregningsutvalgets anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

til drøyt 82 prosent i 2003. I øvrig markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge økte lønnskostnadsandelen fra 1994 til 2000 med 5,9 prosentpoeng, til 68,5 prosent og har deretter avtatt jevnt. For 2003 er andelen anslått til 66,7 prosent.

Figur 1.5 viser utviklingen i lønnskostnadene som andel av faktorinntekten for ulike deler av *industrien*. Etter 1994 har det vært en forholdsvis jevn nedadgående tendens i lønnskostnadsandelen i *verkstedsindustrien*, helt til 2000 da andelen økte kraftig og kom opp i overkant av 89 prosent. Lønnskostnadsandelen falt i de to etterfølgende årene og nådde 85,3 prosent i 2002, som er på linje med det gjennomsnittlige nivået for siste halvdel av 1990-tallet. Beregningsutvalgets anslår en markert oppgang i lønnskostnadsandelen i 2003, så vidt i underkant av 90 prosent.

I *råvarebasert industri* er det spesielt store fluktasjoner i lønnskostnadsandelen, noe som reflekterer konjunkturfølsomheten i denne virksomheten. Store prisendringer gir seg utslag i kraftige svingninger i faktorinntekten og driftsresultatet. I de siste årene har variasjoner i kronekursen i seg selv blitt et vesentlig moment i forhold til prisutviklingen målt i norske kroner. I perioden 1995 - 2001 lå andelen i intervallet 60 - 70 prosent. I de to siste årene ser det ut til å ha vært en kraftig økning, slik at lønnskostnadsandelen i 2003 ifølge Beregningsutvalgets anslag var kommet opp i 84 prosent. I *øvrig industri* var det gjennom konjunkturoppgangen på 1990-tallet en jevn og sterk økning i lønnskostnadsandelen, og andelen nådde en topp

Figur 1.5 Lønnskostnader i prosent av faktorinntekt

*Beregningsutvalgets anslag

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

i 1998 med knappe 86 prosent. Deretter falt andelen klart i fire år og er for 2002 anslått til 71 prosent. Beregningsutvalget anslår at andelen økte i fjor, til 75 prosent.

1.4 Den institusjonelle inntektsfordelingen

I dette avsnittet presenteres hovedtrekk i inntektsutviklingen i Norge etter *institusjonell sektor*. Det vises kun tall for total disponibel inntekt for de ulike gruppene av inntektsmottakere. I neste kapittel gis en nærmere presentasjon og analyse av inntektsutviklingen for husholdningssektoren.

Disponibel inntekt i *offentlig forvaltning* var ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall 502,4 milliarder kroner i 2003. Dette er i prinsippet det beløpet som i et gitt år er disponibelt for offentlig konsum og sparing. Sparingen kan enten være i form av netto realinvesteringer eller ved at det offentlige øker sine fordringer på andre sektorer (netto finansinvestering).

Offentlig forvaltning får normalt en stor del av sine inntekter fra oljevirksomheten. Lave oljepriiser bidro til at offentlig forvaltnings andel av disponibel inntekt for Norge kom ned i 33,0 prosent i 1998. I de to påfølgende årene økte oljeprisen meget kraftig, og dette bidro til at andelen i 2000 kom opp i hele 42,9 prosent. Lavere oljepriiser og redusert skatteinnfang som følge av den generelle konjunkturutviklingen og skattelette, har deretter bidratt til en reduksjon i andelen. Foreløpige nasjonalregnskapstall viser at andelen kom på 38,2 prosent i 2002 og 37,7 prosent i 2003. Offentlig forvaltnings andel av disponibel inntekt i 2003 er likevel høyere enn noe år på 1980- og 1990-tallet.

Finansinstitusjonenes andel av disponibel inntekt for Norge har gjennomgående vært forholdsvis stabil i de 10 siste årene, på 1,5 - 2,0 prosent. Avvikene fra dette kan i stor grad føres tilbake til svingninger i overføringene fra Norges Bank til statsforvaltningen.

Ikke-finansielle foretaks andel av disponibel inntekt for Norge var i 1999 på 2,5 prosent. Deretter steg andelen, blant annet på grunn av oljeprisutviklingen, til 5,3 prosent i 2001. Foreløpige nasjonalregnskapstall viser at andelen falt til 2,8 prosent i 2002 og videre ned til 2,4 prosent i 2003. Svingninger i oljeprisen og netto renteutgifter, samt den svake konjunktursituasjonen, er noen momenter bak denne utviklingen.

Husholdningssektoren (inklusive ideelle organisasjoner) er den klart største av de institusjonelle sektorene målt ved disponibel inntekt. I andre halv-

Tabell 1.7 Disponibel inntekt for Norge etter inntektsmottaker. Milliarder kroner og prosentvis fordeling

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*
Offentlig forvaltning	211,4	250,3	296,5	332,6	308,9	362,7	531,7	537,7	492,7	502,4
Stat	90,9	124,9	165,3	188,1	166,1	202,7	359,0	345,8	324,2	334,6
Kommune	120,5	125,3	131,2	144,5	142,8	159,9	172,7	191,9	168,5	167,8
Finansinstitusjonene	12,7	6,8	15,4	14,2	16,8	19,1	4,1	11,7	29,1	32,8
Ikke-finansielle foretak	23,8	26,6	33,7	41,4	26,9	25,2	49,6	68,6	36,5	32,6
Husholdninger	454,7	479,4	504,7	537,3	582,9	611,5	653,0	667,0	731,5	764,4
Disponibel inntekt for Norge	702,6	763,2	850,3	925,5	935,6	1018,4	1238,4	1285,1	1289,8	1332,2
Memo: Disponibel inntekt for Norge ekskl. driftsresultatet i petroleumssektoren	646,3	701,5	746,8	810,5	874,8	916,2	975,9	1043,2	1095,1	1127,9
Prosentvis fordeling										
Offentlig forvaltning	30,1	32,8	34,9	35,9	33,0	35,6	42,9	41,8	38,2	37,7
Stat	12,9	16,4	19,4	20,3	17,8	19,9	29,0	26,9	25,1	25,1
Kommune	17,1	16,4	15,4	15,6	15,3	15,7	13,9	14,9	13,1	12,6
Finansinstitusjonene	1,8	0,9	1,8	1,5	1,8	1,9	0,3	0,9	2,3	2,5
Ikke-finansielle foretak	3,4	3,5	4,0	4,5	2,9	2,5	4,0	5,3	2,8	2,4
Husholdninger	64,7	62,8	59,4	58,0	62,3	60,0	52,7	51,9	56,7	57,4
Disponibel inntekt for Norge	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Memo: Husholdningenes disponible inntekt som andel av disponibel inntekt for Norge ekskl. driftsresultatet i petroleumssektoren	70,4	68,3	67,6	66,3	66,6	66,7	66,9	63,9	66,8	67,8

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

del av 1990-tallet har husholdningenes andel av disponibel inntekt for Norge svingt rundt 60 prosent, men falt i 2000 ned til 52,7 prosent og 51,9 prosent i 2001. Foreløpige nasjonalregnskapstall viser at andelen kom på 56,7 prosent i 2002 og på 57,4

prosent i 2003. Sett i forhold til disponibel inntekt for Norge eksklusive driftsresultatet i petroleumssektoren, har husholdningenes disponible inntekt utgjort i overkant av 66 prosent i de syv siste årene, bortsett fra i 2001 hvor andelen var litt lavere.

Boks 1.1 Noen Inntektsbegreper i nasjonalregnskapet

Bruttonasjonalproduktet gir uttrykk for den samlede verdiskapingen i landet, utført av innenlandske produsenter i markedsrettet og ikke-markedsrettet virksomhet. Etter fradrag for kapitalslit, som er den beregnede verdireduksjonen av produksjonskapitalen i landet som følge av slitasje og elde, framkommer *nettonasjonalproduktet* som netto verdiskaping eller netto inntekt opptjent i Norge.

Uten økonomisk samkvem med andre land ville nettonasjonalprodukt også vært landets disponible inntekt. Som deltaker i det internasjonale økonomiske samkvem vil imidlertid Norge ha finansinntekter av fordringer på utlandet og utlendinger ha tilsvarende inntekter på fordringer på oss, og vi kan motta og gi inntektsoverføringer. *Nasjonalinntekten* er den samlede inntekt som tilfaller nordmenn, og framkommer ved å legge netto renter, aksjeutbytte og andre primære inntekter fra utlandet til nettonasjonalproduktet. Ved i tillegg å legge netto stønader og andre løpende overføringer fra utlandet til nasjonalinntekten, får en fram *disponibel inntekt for Norge*. Ved å deflatere disponibel inntekt for Norge med nasjonalregnskapets prisindeks for netto innenlandsk sluttanvendelse, kommer en fram til begrepet *disponibel realinntekt for Norge*.

Bytteforholdet overfor utlandet er en betegnelse på forholdet mellom gjennomsnittlig eksportpris og gjennomsnittlig importpris. Hvis prisene på norsk eksport over en periode stiger mindre enn prisene på de produkter Norge importerer, betyr dette at landet kan importere mindre for hver enhet eksportvare enn tidligere. En slik forverring i bytteforholdet trekker isolert sett disponibel realinntekt ned.

Faktorinntekten i en næring gir uttrykk for den inntekt som tilfaller produksjonsfaktorene arbeidskraft og kapital og er således lik summen av *lønnskostnader* og driftsresultat. Lønnskostnadene omfatter kontant- og naturallønn utbetalt til arbeidstakerne og arbeidsgivers trygde- og pensjonspremier. Driftsresultatet utgjør det beregnede overskuddet og kan tolkes som godtgjøring til produksjonsfaktorene kapital og eiernes egen arbeidsinnsats. Som følge av at tall for driftsresultat beregnes som restposter, må en regne med til dels store feilmarginer i disse anslagene.

I den *institusjonelle inntektsfordelingen* splittes disponibel inntekt for Norge opp etter hvilke institusjonelle sektorer inntektene tilfaller. Blant institusjonelle sektorer skiller en vanligvis mellom: Offentlig forvaltning, finansielle foretak, ikke-finansielle foretak, husholdninger og utlandet.

Offentlig forvaltning består av statsforvaltningen (inklusive trygdeforvaltningen) og kommuneforvaltningen. Inntektene består i hovedsak av skatt på inntekt og formue, trygde- og pensjonspremier og produksjonsskatter. De viktigste postene på utgiftssiden ved beregning av disponibel inntekt er produksjonssubsidier og stønader til private konsumenter.

Finansforetak består av Norges Bank, private og offentlige banker, forsikringsselskaper, kredittforetak og andre finansieringsinstitusjoner.

Ikke-finansielle foretak (selskaper) består av statsforetak (inklusive statens forretningsdrift), kommuneforetak og private ikke-finansielle foretak.

Husholdningssektoren omfatter alle personer hjemmehørende i Norge og ideelle organisasjoner med virksomhet rettet mot husholdningene.

Kapittel 2

Nærmere om inntektsutviklingen for husholdningene

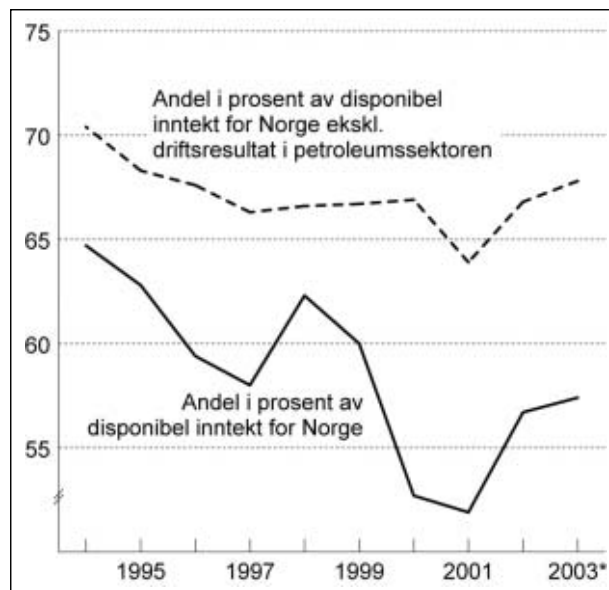
I avsnitt 2.1 gjengis tall for husholdningenes disponible realinntekt basert på nasjonalregnskapet. I avsnitt 2.2 presenteres mer detaljerte tall for inntektsutviklingen for utvalgte eksempler på lønns-takerhusholdninger der en spesielt fokuserer på betydningen av ulik lønnsutvikling og skattesystemet. I avsnitt 2.3 omtales utviklingen i pensjonsytelser fra folketrygden, mens det i avsnitt 2.4 redegjøres for en del trekk ved inntektsfordelingen for yrkestilknyttede og pensjonister.

2.1 Disponibel realinntekt i husholdningssektoren

- *Husholdningenes disponible realinntekt gikk ifølge foreløpige tall fra nasjonalregnskapet opp med 2,1 prosent fra 2002 til 2003. Den moderate veksten må ses på bakgrunn av den høye veksten året før. Lønnsinntektene og stønadene fra det offentlige ga de største bidragene til inntektsveksten. Regnet per person gikk disponible realinntekt opp med 1,5 prosent i 2003.*

Nasjonalregnskapets inntektsregnskap inneholder en samlet oversikt over husholdningssektorens inntekter og utgifter, dvs. etter at en har summert over alle økonomiske enheter hjemmehørende i husholdningssektoren. (For en nærmere redegjørelse for hva som inngår i husholdningssektoren se boks 2.1)

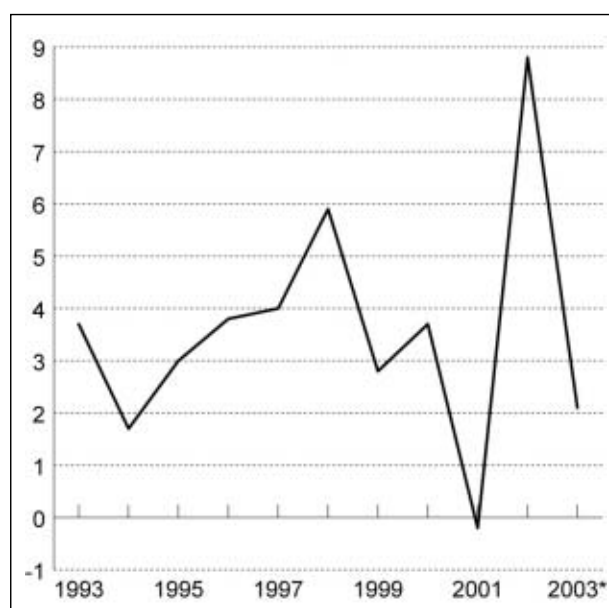
Figur 2.1 viser husholdningenes disponible inntekt som andel av disponible inntekt for Norge, og som andel av disponible inntekt for Norge eksklusive driftsresultatet i petroleumsektoren. I 1999 steg oljeinntektene kraftig og veksten i husholdningenes disponible inntekt flatet ut, noe som bidro til at husholdningenes andel av disponible inntekt for Norge falt. Denne utviklingen fortsatte i 2000 og 2001, med moderat til svak vekst i husholdningenes disponible inntekt og kraftigere vekst i oljeinntektene. I 2002 ble oljeinntektene noe redusert i forhold til de to foregående årene. Samtidig var det kraftig vekst i husholdningenes inntekter, noe som førte til at andelen igjen økte. For 2003 viser foreløpige nasjonalregnskapstall at

Figur 2.1 Husholdningenes disponible inntekt

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 2.2 Vekst i disponible realinntekt for husholdninger og ideelle organisasjoner. Prosentvis endring fra året før.

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

andelen er omtrent på høyde med andelen i 2002. Husholdningenes andel av disponibel inntekt for Norge eksklusive driftsresultatet i petroleumssektoren har vist et jevnere forløp, med en nedadgående tendens i konjunkturoppgangen etter 1993 og fram til 1997. For hele perioden 1997 - 2003 har andelen vist en svakt økende tendens hvis en ser bort fra 2001, hvor andelen falt kraftig. I 2002 kom andelen opp på om lag samme nivå som i perioden 1997-2000, og foreløpige nasjonalregnskaps-tall viser at andelen ligger på omtrent samme nivå i 2003.

Tabell 2.1 viser husholdningenes inntekter og utgifter fordelt på ulike poster. Det har siden starten på konjunkturoppgangen rundt 1993 vært høy vekst i husholdningenes disponible realinntekt. Veksten var spesielt høy i årene 1996-1998. I perioden 1994 - 2003 var den gjennomsnittlige

veksten 3,6 prosent per år. Ifølge nasjonalregnskapet økte husholdningenes disponible realinntekter med 2,1 prosent i 2003. Dette er hele 6,7 prosentpoeng lavere enn veksten i 2002. Gjennomsnittlig vekst de siste 3 år har vært 3,6 prosent. Dette er samme vekst som den gjennomsnittlige årsveksten i perioden 1994-2003. De store svingningene i inntektsveksten i de siste årene, skyldes i all hovedsak både store positive og negative vekstbidrag fra mottatt aksjeutbytte. Størrelsen på utbetalt aksjeutbytte kan til dels styres av husholdningene selv gjennom foretak der husholdningene eier majoriteten av aksjene. Det ser ut til at skattemessige tilpasninger har bestemt mye av utviklingen i mottatt aksjeutbytte de siste 4 årene.

Tabell 2.2 og 2.3 viser hvordan de ulike inntekts- og utgiftskomponentene har bidratt til veksten i husholdningenes disponible realinntekter i

Tabell 2.1 Husholdninger og ideelle organisasjoner. Inntekter og utgifter¹⁾. 1994-2003 Milliarder kroner

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*	gj.snitt
Inntekter	646,7	680,3	715,4	757,7	827,4	878,0	938,5	977,5	1053,3	1090,2	
Lønnsinntekter	349,1	372,2	396,1	428,6	468,4	498,6	524,2	554,3	585,1	602,6	
Blandet inntekt ²⁾	88,1	90,7	88,5	89,3	92,1	92,9	96,0	99,2	103,1	108,5	
<i>Herav: Tjenester fra egen bolig</i>	42,9	41,8	40,6	37,9	38,5	39,7	42,8	45,0	48,6	52,2	
Formuesinntekter	39,3	43,5	43,9	42,4	52,8	57,9	71,1	64,3	96,2	80,5	
<i>Herav: Avkastning på forsikringskrav³⁾</i>	17,2	18,5	18,6	18,7	19,7	17,8	19,8	23,5	23,5	25,1	
Offentlige stønader	140,5	145,0	152,7	158,8	169,8	182,1	195,1	209,0	225,1	246,8	
Andre inntekter ⁴⁾	29,8	28,8	34,2	38,5	44,3	46,6	52,1	50,7	43,8	51,8	
Utgifter	192,0	200,8	210,7	220,5	244,4	266,6	285,5	310,4	321,8	325,8	
Skatt av inntekt og formue	137,1	147,0	159,2	174,4	189,7	201,2	216,3	228,9	236,8	246,6	
Formuesutgifter	47,8	46,5	44,9	38,5	46,5	56,5	59,4	71,4	76,7	67,7	
Andre utgifter ⁴⁾	7,1	7,3	6,7	7,5	8,2	8,8	9,7	10,1	8,3	11,6	
Disponibel inntekt	454,7	479,4	504,7	537,3	582,9	611,5	653,0	667,0	731,5	764,4	
Disponibel realinntekt ⁵⁾	548,7	564,9	586,7	610,3	646,2	664,3	688,8	687,7	748,5	764,4	
Vekst i disponibel realinntekt, prosent	1,7	3,0	3,8	4,0	5,9	2,8	3,7	-0,2	8,8	2,1	3,6

* Foreløpige tall.

¹⁾ På grunn av avrunding summerer ikke underkomponentene seg nøyaktig opp til totaltallet.

²⁾ Blandet inntekt er den delen av driftsresultatet som tilfaller husholdningssektoren. Denne inntekten inkluderer også avlønning for arbeid utført av eierne eller deres familie i egen næringsvirksomhet. Tjenester fra egen bolig, eller driftsresultat fra egen bolig, er en beregnet avkastning av boligkapitalen.

³⁾ Avkastning på forsikringskrav er avkastningen på husholdningenes fordringer på forsikringsselskap, og private pensjonskasser og fond. Disse fordringene er i all hovedsak verdien av private livs- og pensjonsforsikringer.

⁴⁾ Andre inntekter består av stønader fra utlandet, netto overføringer til ideelle organisasjoner og overføringer til husholdninger fra innenlandske sektorer utenom det offentlige. Andre utgifter omfatter stønader til utlandet og overføringer fra husholdninger til innenlandske sektorer utenom det offentlige.

⁵⁾ 2003-kroner. Nasjonalregnskapets prisindeks for konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner er brukt som deflator. Denne prisindeksen avviker bl.a. på grunn av definisjonsforskjeller noe fra konsumprisindeksen (KPI). For 2003 har nasjonalregnskapet beregnet at prisveksten på konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner var 2,3%. Dette er om lag som veksten i KPI.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

perioden 1993-2003¹⁾. Bidragene fra *lønnsinntekter*, som er den største inntektskomponenten, har jevnt over vært store i de siste 10 årene med unntak av 2000 hvor bidraget var mer beskjedent. Foreløpige tall fra nasjonalregnskapet viser at vekstbidraget fra lønnsinntektene var på bare 3,9 milliarder i 2003, noe som tilsvarer 0,5 prosentpoeng. Dette er hele 3,5 prosentpoeng lavere enn lønnsbidraget i 2002, og det laveste bidraget lønnsinntektene har gitt til disponibel realinntekt i hele 10-års perioden.

Offentlige stønader, som er den viktigste inntektskilden for pensjonister og trygdede, har i perioden 1994-2003 gitt positive bidrag til veksten i husholdningenes disponible realinntekt. I perioden fra 1993 til 1997 var bidragene fra offentlige stønader gjennomgående beskjedne. Nedgangen i

antall arbeidsledige forklarer mye av denne utviklingen. I perioden 1998-2002 var bidraget fra offentlige stønader gjennomgående høyt. Dette må ses i sammenheng med en økning i pensjonssatsene, vekst i antall pensjonister, samt innføring av kontantstøtteordningen i perioden. For 2003 viser foreløpige nasjonalregnskapstall at posten ga et vekstbidrag på 16,4 milliarder kroner, som tilsvarer 2,2 prosentpoeng. Det relativt høye vekstbidraget må ses i sammenheng med økningen i arbeidsledighetsstønader.

Bidragene fra skatt av inntekt og formue vil, med uendrede gjennomsnittlige skattesatser, være negative så lenge realinntektene øker. De negative vekstbidragene for årene 1994-2003 har sammenheng med realinntektsveksten som fant sted i denne perioden. Nasjonalregnskapet anslår at skatt av inntekt og formue bidro til å redusere veksten i husholdningenes disponible realinntekt med 4,2 milliarder 2003-kroner fra 2002 til 2003, tilsvarende 0,6 prosentpoeng. Det relativt beskjedne negative bidraget må ses i sammenheng med

¹⁾ Bidragene fra de ulike inntekts- og utgiftskomponentene må ses i sammenheng. Et eksempel kan være at når det positive bidraget fra lønnsinntektene øker, medfører dette automatisk at det negative bidraget fra skatt av inntekt og formue også øker.

Tabell 2.2. Disponibel realinntekt for husholdninger og ideelle organisasjoner. Endring i milliarder 2003-kroner.

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*	gj.snitt
Endring i disponibel realinntekt	9,1	16,2	21,7	23,7	35,9	18,1	24,5	-1,1	60,8	15,9	22,5
Bidrag fra											
– Lønnsinntekter	14,8	17,4	21,9	26,4	32,3	22,4	11,3	18,5	27,3	3,9	19,6
– Blandet inntekt	0,6	0,5	-3,9	-1,4	0,6	-1,2	0,4	1,0	3,2	3,0	0,3
– Offentlige stønader	0,8	1,3	6,7	2,9	7,8	9,6	7,9	9,7	14,8	16,4	7,8
– Skatt av inntekt og formue	-8,9	-7,8	-11,8	-13,1	-12,1	-8,4	-9,6	-7,8	-6,3	-4,2	-9,0
– Netto formuesinntekter	3,3	6,7	2,4	5,5	2,6	-5,4	10,8	-19,6	27,3	-7,1	2,6
– Andre inntekter netto	-1,5	-2,0	6,5	3,3	4,7	1,1	3,6	-2,9	-5,5	3,9	1,1

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 2.3. Bidrag til vekst i disponibel realinntekt. Prosentpoeng.

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*	gj.snitt
Vekst i disponibel realinntekt. Prosent	1,7	3,0	3,8	4,0	5,9	2,8	3,7	-0,2	8,8	2,1	3,6
Bidrag fra											
– Lønnsinntekter	2,7	3,2	3,9	4,5	5,3	3,5	1,7	2,7	4,0	0,5	3,2
– Blandet inntekt	0,1	0,1	-0,7	-0,2	0,1	-0,2	0,1	0,1	0,5	0,4	0,0
– Offentlige stønader	0,1	0,2	1,2	0,5	1,3	1,5	1,2	1,4	2,2	2,2	1,2
– Skatt av inntekt og formue	-1,6	-1,4	-2,1	-2,2	-2,0	-1,3	-1,4	-1,1	-0,9	-0,6	-1,5
– Netto formuesinntekter	0,6	1,2	0,4	0,9	0,4	-0,8	1,6	-2,8	4,0	-1,0	0,5
– Andre inntekter netto	-0,3	-0,4	1,2	0,6	0,8	0,2	0,5	-0,4	-0,8	0,5	0,2

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

den beskjedne realinntektsveksten og spesielt den beskjedne veksten i lønnsinntektene.

Husholdningenes formuesinntekter består av renter på bankinnskudd, aksjeutbytte, beregnet avkasting på forsikringskrav og leieinntekter fra landeiendom. Formuesutgiftene består i all hovedsak av gjeldsrenter. Utviklingen i netto formuesinntekter bidro positivt til veksten i husholdningenes disponible realinntekter i perioden 1994-1998, blant annet som en følge av den sterke finansielle konsolideringen i husholdningene. I perioden 1998-2000 endret dette bildet seg noe. En markant økning i rentene i 3. kvartal 1998 bidro til en økning i husholdningenes netto renteutgifter. Denne utgiftsøkningen ble til en viss grad motvirket av at husholdningenes aksjeutbytte også økte, slik at posten ga et svakere positivt bidrag til den sterke veksten i husholdningenes disponible realinntekt i 1998. Det var en betydelig økning i netto renteutgifter i 1999. Inntektene fra aksjeutbytte økte ikke like mye, slik at posten netto formuesinntekter ga et negativt vekstbidrag på 0,8 prosentpoeng. Netto renteutgifter økte også i 2000, men aksjeutbytte økte også kraftig, noe som har bidratt til et positivt vekstbidrag fra netto formuesinntekter på 1,6 prosentpoeng. I 2001 viser endelige tall fra nasjonalregnskapet at posten ga et negativt bidrag til veksten i disponibel realinntekt på 2,8 prosentpoeng. Dette må ses i sammenheng med en kraftig nedgang i mottatt aksjeutbytte, samt fortsatt høyere vekst i rentebærende gjeld enn i rentebærende fordringer. For 2002 viser tall fra nasjonalregnskapet at endringene i netto formuesinntekter bidro med hele 27,3 milliarder 2003-kroner til veksten i husholdningenes disponible realinntekt, tilsvarende 4,0 prosentpoeng. Dette skyldes i hovedsak en kraftig vekst i utbetalt aksjeutbytte i 2002. For 2003 anslår nasjonalregnskapet at posten ga et negativt bidrag til veksten i disponibel realinntekt på 7,1 milliarder kroner, noe som tilsvarer 1 prosentpoeng. Dette forklares med at økningen i netto renteinntekter i fjor, var mindre enn antatt nedgang i mottatt aksjeutbytte. Tallene for mottatt aksjeutbytte er imidlertid fortsatt svært usikre.

Disponibel realinntekt og antall personer

Inntektstall fra inntektsregnskapet for husholdningssektoren er summariske i den forstand at de ikke korrigerer for endringer i husholdningenes antall og sammensetning. Disponibel realinntekt regnet per person kan for 2003 anslås til i underkant av 167 000 kroner. Med omtrent 2,3 personer per husholdning (jfr. Folke- og bolig tellingen 2001) blir gjennomsnittlig disponibel realinntekt per husholdning i overkant av 380 000 kroner. I tabell 2.4 vises årlig prosentvis vekst i disponibel realinntekt i husholdningssektoren regnet per person i perioden 1994-2003. I denne perioden har den årlige gjennomsnittlige veksten i disponibel realinntekt per person vært på 3,0 prosent. For 2003 viser foreløpige nasjonalregnskapstall en vekst på 1,5 prosent. Dette er hele 6,7 prosentpoeng lavere enn veksten i 2002. Gjennomsnittlig vekst de siste 3 årene har vært på 3,0 prosent, som er lik den gjennomsnittlige veksten de siste 10 årene.

2.2 Vekst i reallønn etter skatt for utvalgte lønnstakerhusholdninger

- *Lønnstakere hadde en gjennomsnittlig økning i reallønn etter skatt på 2,1 prosent fra 2002 til 2003. For hovedgrupper av lønnstakerne lå veksten mellom 1,2 og 3,1 prosent. Veksten i reallønn etter skatt fra 2001 til 2002 var i gjennomsnitt på 4,5 prosent.*

Avsnitt 2.1 gjengir tall for husholdningenes samlede disponible realinntekt basert på nasjonalregnskapet, som i tillegg til lønnsinntekter bl.a. omfatter pensjonsinntekter, blandet inntekt (i hovedsak driftsresultatet fra næringsvirksomhet) og netto formuesinntekter, jf. boks 2.1. I dette avsnittet studeres utviklingen i kjøpekraft for ulike grupper lønnstakerhusholdninger, dvs. husholdninger som har lønn som hovedinntektskilde. Reelle endringer i skatter vil medføre forskjeller i lønnsveksten før og etter skatt. I tillegg vil økning i priser normalt

Tabell 2.4. Vekst i disponibel realinntekt per person¹⁾. Prosent

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*	2003*	Gj.snitt 1994-03
Disponibel realinntekt per person	1,1	2,4	3,3	3,4	5,2	2,0	3,1	-0,6	8,2	1,5	3,0

* Foreløpige tall

¹⁾ Basert på tall fra folkemengden ved utgangen av året.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Boks 2.1 Nærmere om noen begreper knyttet til husholdningenes inntekter

Utviklingen i husholdningenes *disponible realinntekter* blir i hovedsak bestemt av fire forhold; inntektsutviklingen, skatteendringer, utviklingen i netto formuesinntekter og prisutviklingen.

- En personhusholdning kan ha *inntekt* fra flere kilder, f.eks. lønnsinntekt og blandet inntekt, som er driftsresultatet fra næringsvirksomhet, som inkluderer avlønning for arbeid utført av eierne eller deres familie. Husholdningene kan ha formuesinntekter som består av renteinntekter på bankinnskudd, utbytte på aksjer, avkastning på forsikringskrav og leieinntekter fra landeieendom. Husholdningen kan også ha inntekter fra pensjoner og andre trygdeordninger. En lønnstakerhusholdning har lønn som hovedinntekt, mens blandet inntekt og trygder er hovedinntekter for henholdsvis personlig næringsdrivende og trygdede. Det er grunn til å merke seg at varige konsumgoder utenom bolig ifølge konvensjonene i nasjonalregnskapet regnes som konsumert i sin helhet det året de anskaffes. I tråd med dette inngår derfor ikke beregnet avkastning på varige konsumgoder (utenom bolig) som inntekt i nasjonalregnskapets inntektsregnskap. Husholdningene er derimot eiere av produksjonssektoren for boligjenester i regnskapet, og mottar følgelig den beregnede avkastningen på boligkapitalen i denne sektoren som en del av sin inntekt.
- Tallene i dette kapittelet inneholder også inntektene og utgiftene til Ideelle organisasjoner. Ideelle organisasjoner er enheter som tilbyr sine tjenester til husholdningene, og som hovedsakelig er engasjert i ikke-markedsrettet virksomhet. Deres hovedinntektskilder er overføringer fra offentlig forvaltning, medlemskontingenter og frivillige bidrag fra husholdninger og foretak.
- *Skatten* for ulike husholdninger kan variere selv om den samlede inntekten i utgangspunktet er lik. Ulike inntektsarter kan etter skattereglene bli behandlet forskjellig. Skattene vil også være avhengige av hvordan husholdningene innretter seg. F.eks. vil skattene avhenge av om inntekten i husholdningen er opptjent av en eller flere personer og fordelingen av inntekt dem i mellom. Videre kan fortsatt en husholdning til en viss grad påvirke skattens størrelse ved sin finansielle tilpasning.

- I nasjonalregnskapet kommer husholdningenes totale formuesutgifter til fratrekk ved beregning av disponibel inntekt. Kjøp av varige konsumgoder utenom bolig regnes i nasjonalregnskapet som konsum og ikke som investering. I tråd med dette tas det ikke hensyn til at beholdningen av de varige konsumgodene (utenom bolig) gir en avkastning gjennom flere år. Hvis kjøp av disse varige godene lånefinansieres kommer renteutgiftene til fradrag ved beregning av disponibel inntekt i nasjonalregnskapet.
- Beregninger av *disponibel realinntekt* krever en omregning til faste priser, dvs. en må dividere den løpende inntekten med en *prisindeks*. Valget av prisindeks er ikke opplagt. Det vanlige er å deflatere husholdningenes inntekter med en felles prisindeks - enten konsumprisindeksen eller nasjonalregnskapets prisindeks for husholdningers og ideelle organisasjoners totale forbruk. I beregningene i denne rapporten er den sistnevnte prisindeksen benyttet.

Det bør understrekes at disponibel realinntekt ikke gir direkte uttrykk for *levestandard*. Ett problem i denne forbindelse er knyttet til bruk av en felles prisindeks som nevnt ovenfor. En får ikke tatt hensyn til at husholdninger kan ha ulike forbrukssammensetning og at prisene på ulike varer og tjenester varierer for ulike husholdninger. Videre bør det påpekes at offentlig konsum ikke er med i beregningene selv om denne posten er et viktig bidrag til levekårene.

Skatt på inntekt og formue kommer til fradrag i disponibel inntekt, og endringer i produksjonsskatter tas hensyn til gjennom virkninger på prisene. Motytelsene, bortsett fra kontantytelser i form av stønader og pensjoner o.l., faller derimot utenfor.

Det bør også nevnes at enkelte inntektskomponenter som inntektsføres i nasjonalregnskapet, ikke utbetales til husholdningene det aktuelle året. Et eksempel på dette er avkastning på husholdningenes forsikringskrav.

Omvurdering av aktiva, f.eks. ikke realiserste aksjegevinst/tap, endringer i verdien av boligkapitalen o.l., inngår ikke i begrepet disponibel inntekt slik det er presisert ovenfor. Slike omvurderinger av aktiva vil påvirke forbruksmulighetene over tid, men hører begrepsmessig hjemme i et kapitalregnskap for husholdningene.

bidra til at lønn etter skatt øker mindre reelt enn nominelt. Veksten i reallønn etter skatt forteller hvordan kjøpekraften for lønnsinntekten for ulike grupper lønnstakere endrer seg.

Økningen i gjennomsnittlig reallønn²⁾ etter skatt for lønnstakere med et fullt normalårsverk (uten overtid) var om lag 2,1 prosent fra 2002 til 2003. Veksten i husholdningenes reallønnsinntekter, som i tillegg til lønnsveksten er påvirket av utviklingen i antall utførte årsverk, var 2,1 prosent i samme periode. Veksten i husholdningenes disponible realinntekt regnet per person var 1,5 prosent fra 2002 til 2003.³⁾

2.2.1 Nærmere om beregninger av utviklingen i reallønn etter skatt fra 2001 til 2003 for hovedgrupper av lønnstakere

Reglene for beskatning av lønnsinntekt har i stor grad vært uendret i perioden 1992 til 2004. Maksimal skatt på alminnelig inntekt har vært 28 prosent i disse årene. Maksimal marginalskatt på lønn var 48,8 prosent i 1992, 49,5 prosent fra 1993 til

1998 og 49,3 prosent i 1999 og 55,3 prosent i 2000 til 2004. I de senere årene har det blitt vedtatt enkelte skattelettelser på lønnsinntekter gjennom økninger i bunnfradragene og lettelser i toppskatten. Skattesatser og inntektsgrenser mv. for inntektsårene 2000 til 2004 fremgår i tabell 7.1 i vedlegg 7.

I tabell 2.5 legger Beregningsutvalget fram beregninger av utviklingen i reallønn etter skatt for hovedgrupper av lønnstakere fra 2001 til 2003. Det er i hovedsak tatt utgangspunkt i nivå og vekst i årslønn som gjengis i tabell 3.1.

Tabell 2.5 viser at lønnstakere som har hatt en årslønn og en lønnsvekst som tilsvarer gjennomsnittet for alle grupper, har fått en økning i reallønn etter skatt⁴⁾ på 2,1 prosent fra 2002 til 2003. Dette er en reduksjon i veksten på 2,4 prosentpoeng i forhold til veksten fra 2001 til 2002. Reduksjonen skyldes høyere prisvekst og lavere nominell lønnsvekst. I 2002 ble det i tillegg gitt skattelettelser som berørte mange med gjennomsnittsinntekter, mens skattelettelsene i 2003 ikke gir så store utslag.

Vekst i reallønn etter skatt varierer en del for de ulike gruppene uavhengig av den nominelle lønnsveksten. Dette har først og fremst sammenheng med lettelser i toppskatten i årene 2002 og 2003. For grupper som var/er innenfor toppskattegrensen vil høyere innslagspunkt i toppskatten slå

²⁾ Utgangspunktet for beregningene i dette avsnittet er gjennomsnittlig årslønn for lønnstakere som har utført et fullt normalårsverk uten overtid.

³⁾ Negative vekstbidrag fra netto formuesinntekter og blandet inntekt for husholdningene som gruppe og ulik vekst i antall årsverk og antall personer var viktige kilder til den ulike inntektsveksten for de to inntektsbegrepene. Den ulike inntektsveksten skyldes bl.a. også at de to inntektsbegrepene er forskjellige og at det er benyttet ulike deflatorer.

⁴⁾ Det er sett bort fra endringer i skattemessige fradrag den enkelte måtte ha hatt utover standardfradrag, jf. boks 2.2.

Tabell 2.5 Beregnet vekst i reallønn etter skatt per årsverk i utvalgte forhandlingsområder. Enslige med standardfradrag

Grupper	Årslønn i 2003, kr	2001-2002		2002-2003	
		Lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt	Lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt
Industriarbeidere ¹⁾	290 100	5,0	3,7	3,5	1,2
Industrifunksjonærer ²⁾	413 400	6,1	5,4	4,6	2,4
HSH-bedrifter i varehandel ³⁾	295 700	5,0	3,7	4,4	2,0
Forretnings- og sparebanker og forsikring ⁴⁾	385 500	6,2	5,5	4,5	2,4
Statsansatte	327 300	5,9	5,0	4,3	1,9
Skoleverket	349 700	8,2	7,1	5,4	3,1
Kommuneansatte	273 500	6,0	4,6	4,4	2,0
Veid snitt av alle grupper ⁵⁾	322 000	5,7	4,5	4,5	2,1

¹⁾ Gjelder for industriarbeidere med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke. Omfatter industriarbeidere som inngår i NHO-bedrifter.

²⁾ Industrifunksjonærer i NHO-bedrifter.³⁾ Tall for HSH-bedrifter i varehandel er for heltidsansatte.⁴⁾ Dekker noen flere grupper enn forhandlingsområdet. Forsikring er ikke med i tallgrunnlaget for lønnsveksten fra 2001 til 2002.⁵⁾ Gjennomsnittet er veid med andel av total utbetalt lønn som vekter. Gjennomsnittet gjelder alle grupper, også de som ikke inngår i tabellen.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

ut i relativt høyere reallønnsvekst enn for grupper med gjennomsnittlig årslønn lavere enn innslagspunktet for toppskatt. I 2001 og 2002 var innslagspunktet i toppskatten i trinn 1 hhv. 289 000 kroner og 320 000 kroner, mens grensen økte til 340 700 kroner i 2003. Videre vil lettelsener i beskatningen gjennom endrede grenser, som for eksempel økt øvre grense i minstefradraget, gi ulike utslag for veksten i reallønn etter skatt avhengig av lønnsnivå.

For industriarbeidere økte reallønnen etter skatt i gjennomsnitt med 1,2 prosent fra 2002 til 2003, mens økningen for industrifunksjonærer i NHO-bedrifter var 2,4 prosent i samme periode. For kommuneansatte økte reallønnen etter skatt i gjennomsnitt med 2 prosent fra 2002 til 2003. Veksten for statsansatte var på 1,9 prosent. For ansatte i skoleverket økte reallønnen etter skatt med 3,1 prosent i denne perioden.

Tabellen illustrerer at ansatte i HSH-bedrifter innen varehandelen har fått en vekst i reallønn etter skatt på om lag 2 prosent fra 2002 til 2003. I samme periode hadde ansatte innen forretnings- og sparebanker og forsikring en kjøpekraftsutvikling på om lag 2,4 prosent.

Beregningsutvalget har også sett på hva husholdningstyper kan bety for kjøpekraftsutviklingen. I tabell 2.6 har en beregnet utviklingen i reallønn etter skatt for lønnstakere med en lønnsinntekt i 2002 på henholdsvis 300 000 kroner og 550 000 kroner. Beregningene er utført for enslige lønnstakere hhv. uten barn og med ett barn, for lønnstakere som forsørger ektefelle og to barn, og for ektepar der begge ektefeller arbeider og har to barn.

De generelle forutsetningene for beregningene er nærmere omtalt i boks 2.2.

Utvalget har i beregningene i tabell 2.6 lagt til grunn en lønnsvekst på 5,7 prosent fra 2001 til 2002 og 4,5 prosent fra 2002 til 2003.

Tabell 2.6 illustrerer hvordan kjøpekraften for noen utvalgte husholdningstyper, med og uten barn, påvirkes av skatteendringene fra 2002 til 2003. Med de forutsetningene som er valgt, varierer økningen i reallønnen etter skatt for de utvalgte typehusholdningene fra 1,6 prosent til 2,3 prosent i denne perioden. Økningen i reallønnen etter skatt er relativt størst for husholdninger uten barn. Dette skyldes at barnetrygdsatsene er underregulert ift. lønnsveksten i perioden.

Boks 2.2 Beregninger av endringer i reallønn etter skatt

Beregningene av endringer i reallønn etter skatt i dette avsnittet bygger på følgende forutsetninger:

- Inntektstakeren mottar bare én inntektsart (lønn).
- Det er bare tatt hensyn til skatteregler som berører alle eller de fleste lønnstakere. Det vil bl.a. si at det kun gis standardfradrag i inntekt (personfradrag, minstefradrag og særskilt fradrag i arbeidsinntekt).
- Barnetrygd regnes som negativ skatt. Det er ikke tatt hensyn til andre overføringer fra offentlige budsjetter, herunder kontantstøtten som ble innført fom. 1.8.1998.
- Det er brukt samme prisindeks (konsumprisindeksen) for alle husholdningstyper ved omregning til reallønn. Konsumprisindeksen økte med 1,3 prosent fra 2001 til 2002 og med 2,5 prosent fra 2002 til 2003.

Beregninger basert på så enkle forutsetninger må brukes med forsiktighet. Beregningsutvalget mener likevel av flere grunner at denne type beregninger kan ha interesse:

- Resultatene indikerer i hvilken retning end-

ringer i sentrale skatteregler isolert sett trekker.

- Siden det bare forhandles om lønn, kan beregninger der en kun endrer lønnsinntekten være av særlig interesse.
- Beregningsmåten tilsier likevel at det ikke legges vekt på mindre avvik mellom gruppene.

Den nominelle lønnsinntekten etter skatt beregnes ved at en trekker inntektsskatter og avgifter til folketrygden fra lønnsinntekten. For barnefamilier tar en også hensyn til barnetrygden. Lønnsinntekt etter skatt beregnet på denne måten gir uttrykk for hva lønnstakeren har til disposisjon av lønnsinntekten (og eventuelt barnetrygden) til betaling av gjeldsrenter og til kjøp av varer og tjenester etter at samlede skatter er betalt. En kommer deretter fram til reallønn etter skatt ved å deflatere den nominelle lønnsinntekten etter skatt med endringen i konsumprisindeksen. Endringen i reallønn etter skatt blir da den prosentvise forskjellen mellom årets og fjorårets reallønn etter skatt.

Tabell 2.6 Beregnet vekst i reallønn etter skatt for utvalgte lønnstakerhusholdninger.

Lønnsinntekt	2001-2002		2002-2003	
	Nominell lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt	Nominell lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt
<i>300 000 kroner i 2003</i>				
Enslig lønnstaker uten barn ¹⁾	5,7	4,4	4,5	2,1
Ektepar med én inntekt og 2 barn mellom 3 og 16 år/Enslig lønnstaker med 1 barn ^{2),3)}	5,7	3,7	4,5	1,6
<i>550 000 kroner i 2003</i>				
Enslig lønnstaker uten barn ¹⁾	5,7	5,0	4,5	2,3
Ektepar med én inntekt og 2 barn mellom 3 og 16 år/Enslig lønnstaker med 1 barn ^{2),3)}	5,7	3,2	4,5	2,0
Ektepar med 2 barn mellom 3 og 16 år, hvor den ene ektefellen tjener 350 000 kroner og den andre 200 000 kroner ⁴⁾	5,7	4,6	4,5	2,0

¹⁾ Enslige lønnstakere uten barn blir liknet i klasse 1.

²⁾ Ektepar med én inntekt og enslige med forsørgeransvar, vil bli liknet i klasse 2.

³⁾ Enslige forsørgere får barnetrygd for ett barn mer enn de forsørger.

⁴⁾ Ektefellene i dette typehusholdet vil bli liknet særskilt i klasse 1.

Kilde: Beregningsutvalget.

2.2.2 Kort om endringer i skatteregler for lønnstakere fra 2003 til 2004

Skattereglene for lønnstakere for 2004 er i hovedsak justert med forventet lønnsvekst. Det særskilte fradraget i arbeidsinntekt (også kalt lønnsfradraget) ble imidlertid holdt nominelt uendret på 31 800 kroner fra 2003 til 2004. Det vises til tabell 7.1 i vedlegg 7 for en oversikt over skattesatser og grenser.

Det er vedtatt lettelser i skatteregler som kan påvirke lønnstakere. Fradraget for fagforeningskontingent øker fra 1 450 kroner til 1 800 kroner. Videre er bunnfradraget ved beregning av inntekt ved fordel av egen bolig økt fra 80 000 kroner til 90 000 kroner.

Barnetrygden er nominelt uendret fra 2003 til 2004.

2.3 Utviklingen i pensjonsytelser fra folketrygden fra 2001 til 2003

Hovedkomponentene i pensjonsytelsene fra folketrygden er grunnpensjon (som er et grunnbeløp (G) for enslige og 0,8 G for ektefeller), særtillegg og tilleggspensjon. Minstepensjonen består av 1 G (1,6 G for ektepar) og særtillegg. Særtillegget gis til pensjonister uten rett til tilleggspensjon eller som har tilleggspensjon lavere enn særtillegget, og kan derfor oppfattes som en minimums tilleggspensjon. Særtillegget for minstepensjonister ble økt fra 1,5 til 1,6 G fra 1.5. 2003.

Pensjonistenes inntekter fra folketrygden blir normalt regulert 1. mai hvert år. Utviklingen i grunnbeløpet i folketrygden, minstepensjonene for enslige og ektepar og pensjonene til enslige fødte uføre/unge uføre i perioden 1.5.1993 til 1.5.2004 fremgår av tabell 7.2 i vedlegg 7.

Pensjonister med tilleggspensjon utover særtillegget vil generelt øke sin pensjonsinntekt i takt med økningen i grunnbeløpet. Økningen i utbetalt pensjon var 5,2 prosent fra 2001 til 2002. I 2003 ble imidlertid grunnpensjonen for ektepar økt slik at disse fikk en økning i utbetalt pensjon på 7,4 prosent fra 2002 til 2003, mens enslige fikk en økning tilsvarende reguleringen av grunnbeløpet på 5,1 prosent. Økningen i grunnbeløpet fra 2002 til 2003 inneholdt en etterslepskompensasjon som hadde sin bakgrunn i de retningslinjene Stortinget har vedtatt for regulering av pensjonistenes inntekter.

Tabell 2.7 viser beregnet vekst i minstepensjon og realvekst i minstepensjon uten andre inntekter eller formue fra 2001 til 2002 og fra 2002 til 2003. Realveksten i pensjon var 3,9 prosent fra 2001 til 2002. For enslige pensjonister ble veksten 2,6 prosent fra 2002 til 2003. Den lavere realveksten i pensjon kan forklares med høyere prisvekst. Økt grunnpensjon for ektepar bidrar til at realveksten for denne gruppen økte med 4,9 prosent fra 2002 til 2003.

Pensjonister har rett på særfradrag for alder og uførhet mv. og betaler lav trygdeavgift på inntekter som ikke gir opptjening av pensjonspoeng. En særskilt skattereduksjonsregel sikrer videre at

Tabell 2.7 Utviklingen i minstepensjonene.¹⁾ Prosentvis endring fra året før

	Gjennomsnittlig minstepensjon i 2003, kr	2002		2003	
		Vekst i utbetalt pensjon	Realvekst i pensjon	Vekst i utbetalt pensjon	Realvekst i pensjon
Enslig	100 356	5,2	3,9	5,1	2,6
Ektepar	176 532	5,2	3,9	7,4	4,9

¹⁾ Veksten i utbetalt minstepensjon fra 2001 til 2003 gjelder dem som var minstepensjonister gjennom hele denne perioden.

Kilde: Beregningsutvalget.

Tabell 2.8 Utvikling i overføringer for pensjonister fra 1993 til 2002 målt som prosentandel av samlet inntekt før skatt og i prosentwise årlige og samlede vekstrater.

	Andel av samlet inntekt før skatt	Årlig vekst i overføringer	Samlet vekst i overføringer fra 1993
1993	86,0		
1999	86,7		20,3
2000	85,4	2,2	23,0
2001	86,4	2,6	26,2
2002	86,1	5,2	32,8

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Beregningsutvalget

minstepensjonister uten særlig formue eller inntekter utover minstepensjon ikke skal betale skatt. Denne fordelingen avtrappes gradvis med økende inntekt.

Beregningene ovenfor gjelder pensjonsytelser fra folketrygden. Pensjonistenes inntektsforhold bestemmes også av andre pensjonsordninger, men utvalget har ikke vurdert ytelser fra disse.

Utviklingen i disponibel realinntekt for den enkelte pensjonist vil variere avhengig av bl.a. pensjonens størrelse, pensjonistens sivilstand og andre inntekts- og formuesforhold.

Tabell 2.8 viser veksten i overføringer fra 1993 til 2002 for pensjonistene som samlet gruppe. Det har vært en reell vekst i overføringene fra 1993 til 2002 på om lag 32,8 prosent. Overføringer utgjør vel 86 prosent av pensjonistenes samlede inntekt i 2002 (se vedleggstabell 7.3). Overføringenes andel av samlet inntekt har ikke endret seg vesentlig siden 1993.

2.3.1 Pensjonsregulering i 2004

Resultatet av pensjonsoppgjøret innebærer at grunnbeløpet øker med 1 719 kroner til 58 778 kroner f.o.m. 1. mai. 2004. Dette innebærer en økning i det gjennomsnittlige grunnbeløpet fra 2003 til 2004 på 3,9 prosent. Fra 1. mai 2004 økte grunnpensjonen for pensjonistektepar fra 0,8 G for hver ektefelle til 0,825 G. Dette innebærer at gjennomsnittlig minstepensjon for 2003 blir 104 261 kroner for enslige og 187 226 kroner for ektepar.

2.3.2 Kort om endringene i de særskilte skattereglene for pensjonister fra 2003 til 2004

Særfradraget for alder og uførhet ble holdt uendret fra 2003 til 2004. Grensene for skattefri nettoinntekt for pensjonister er oppjustert med den anslåtte lønnsveksten i 2004 til 88 600 kroner for enslige pensjonister og 143 800 kroner for ektepar.

Endringene i skattereglene for pensjonister innebærer at en enslig pensjonist i 2004 vil begynne å betale skatt på inntekter over 116 579 kroner. Tilsvarende vil et pensjonistektepar begynne å betale skatt på inntekter over 189 211 kroner. Dette er en økning på 4 prosent i forhold til 2003. Det er her lagt til grunn at pensjonistenes nettoformue ikke overstiger 200 000 kroner. Det forutsettes også at pensjonistene kun har pensjonsinntekt og kun har standardfradrag.

2.4 Fordeling av inntekt

- Den midlertidige skatten på utbytte i 2001 påvirker nivået på kapitalinntekten, fordelingen av samlet inntekt og inntektsfordelingen for yrkestilknyttede og pensjonister i årene 2000, 2001 og 2002. Utbytteskatten ble fjernet fra 2002 og resulterte i økte utbytter og dermed økt kapitalinntekt fra 2001 til 2002.
- De 10 prosentene med høyest inntekt av de yrkestilknyttede (lønnstakere og selvstendige) med minst

60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn har økt sin andel av kapitalinntektene fra 70,8 prosent til 91,1 prosent fra 1993 til 2002. En oppsplitting av tallene for denne gruppen viser at de 2 prosentene med de høyeste inntektene i 2002 har 78 prosent av kapitalinntektene mot 55 prosent i 1993.

- De 10 prosentene med høyest inntekt av pensjonistene har økt sin andel av kapitalinntektene fra 44,3 prosent til 56,3 prosent fra 1993 til 2002. Pensjonistene med lavere samlet inntekt har fått en noe større andel av overføringene i 2002 sammenlignet med 1993.
- For prosenten med høyest samlet inntekt av de yrkestilknyttede med relativt lav yrkesinntekt⁵⁾ utgjør kapitalinntektene i gjennomsnitt knapt 1,7 mill. kroner.
- Inntektsulikheten for yrkestilknyttede synes å ha økt noe fra 1993 til 2002, mens inntektsulikheten for pensjonister har gått ned. Fra 2001 til 2002 har forskjellene i samlet inntekt økt både for pensjonister og yrkestilknyttede. Dette skyldes hovedsaklig en kraftig økning i kapitalinntektene i 2002 for de med høyest samlet inntekt. Utbytteskatten resulterte tilsvarende i redusert ulikhet fra 2000 til 2001.
- Fordeling av kapitalinntekt mellom kvinner og menn i selvangivelsesstatistikken viser at menn har 79 prosent av inntektene i 2002, mens kvinner har 21 prosent av inntektene.

Beregningsutvalget legger i dette avsnittet fram en del statistikk som kaster lys over fordelingen av inntekt for individer. Det er spesielt lagt vekt på å redegjøre for enkelte trekk ved fordelingen av arbeids- og kapitalinntekter.

I rapport nr. 2 for 2003 hadde utvalget en tabell som viser desilfordelingen av lønnsinntekt før skatt for heltidsansatte lønnstakere for perioden 1997-2002, jf. tabell 2.8 i NOU 2003:20. SSB har gjennomført en sammenveining av lønnsstatistikkene på de ulike områdene i privat og offentlig sektor, dvs. at de har etablert et samlet lønnsnivå for alle lønnstatistikkene. Sammenveiningen gjør det mulig å analysere lønnsfordelingen og endringer i denne over tid på individnivå på tvers av næringer og tariffområder. Pga. at det er nødvendig med en nærmere gjennomgang av innrapportert tallgrunnlag for helseforetakene, er det ikke laget en tilsvarende tabell med 2003-tall til denne rapporten. Det kan

også bli endringer i tidligere publiserte tall for 2001 og 2002. Utvalget vil ajourføre denne tabellen når tallgrunnlaget er sjekket og funnet i orden.

2.4.1 Nærmere om fordelingen av samlet inntekt etter skatt for individer med yrkesinntekt på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.

I dette avsnittet ses det på sammensetningen og fordelingen av samlet inntekt for individer med en yrkesinntekt (sum av lønnsinntekt og næringsinntekt) som minst utgjør 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.

Tabell 2.9 viser sammensetningen av de ulike inntektskomponentene i 1993 og 2002 etter at individene er sortert etter stigende inntekt etter skatt (desiler). Tabellen viser at lønnsinntekt er den viktigste inntektskilden for alle desilene, spesielt for desil 1 til desil 9. Lønnsandelen stiger for desilene 1 til 9 fra 1993 til 2002, mens desil 10 har en nedgang i lønnsandelen i denne perioden. Andelen næringsinntekt er relativt høy for desil 1 og er fallende til og med for desil 5 for begge årene. Deretter stiger andelen med samlet inntekt. Andelen næringsinntekt faller fra 1993 til 2002 for alle desilene og utgjør for alle gruppene samlet en andel på 7,8 prosent i 2002 mot 9,6 prosent i 1993.

For høyinntektsgruppene (spesielt desil 10) utgjorde kapital- og næringsinntekter en relativt stor andel av samlet inntekt både i 1993 og 2002. Kapitalinntektenes relative betydning har økt mens næringsinntektenes andel har sunket. Andelen kapitalinntekt av samlet inntekt øker med økt inntekt både i 1993 og i 2002. For desil 10 er andelen kapitalinntekt økt fra 13,6 prosent i 1993 til 23,9 prosent i 2002. Med unntak av desil 10 utgjør kapitalinntektene en noe mindre andel av de samlede inntekter i 2002 enn i 1993. Nedgangen i andelen må ses i lys av at renteutgiftene ikke er trukket fra i inntektsbegrepet. Desil 1 har en negativ andel kapitalinntekt, dvs. at de hadde et netto tap på sine kapitalplasseringer både i 1993 og 2002.

Tabell 2.9 viser også at samtlige desiler med unntak av desil 10 har økt andelen av samlet inntekt som betales i skatt fra 1993 til 2002. Progresivitet i beskatningen av lønn kombinert med reallønnsøkning er en medvirkende årsak til at skatteandelene øker noe for de fleste gruppene. Fra 2001 til 2002 har overregulering av toppskattegrensene og bortfall av utbytteskatten isolert sett medvirket til lavere skatt for de høyeste desilene.

Tabell 2.10 viser desilenes andel av de ulike inntektskomponentene. Desilenes andeler av lønnsinntekt-, næringsinntekt og overføringer endrer

⁵⁾ Denne gruppen består av individer med samlet yrkesinntekt (lønnsinntekt og næringsinntekt) mindre enn 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Pensjonister og andre trygdede samt individer med null eller negativ samlet yrkesinntekt er ikke med.

Tabell 2.9 Sammensetning av inntekt innenfor de ulike desilene for yrkestilknyttede med yrkesinntekt på minst 60 pst. av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn¹⁾. Andel i prosent av gruppens samlede inntekt før skatt der ikke annet fremgår. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. 1993 og 2002

1993 Desil	Lønns- inntekt	Nærings- inntekt	Kapital- inntekt ²⁾	Over- føringer	Samlet gj.sn. inntekt før skatt		Skatt mm.	Inntekt etter skatt
					Andel	Nivå		
1	92,5	10,4	-4,5	1,6	100,0	131 390	26,8	73,2
2	88,9	6,8	1,4	3,0	100,0	160 129	25,1	74,9
3	89,4	5,8	1,5	3,3	100,0	177 263	25,2	74,8
4	89,6	5,4	1,7	3,3	100,0	192 448	25,4	74,6
5	89,6	5,3	1,8	3,3	100,0	207 774	25,8	74,2
6	89,2	5,6	1,9	3,3	100,0	223 853	26,2	73,8
7	88,3	6,1	2,0	3,5	100,0	242 684	26,7	73,3
8	86,6	7,3	2,3	3,7	100,0	267 965	27,5	72,5
9	83,8	9,7	2,8	3,7	100,0	311 886	29,0	71,0
10	65,4	19,0	13,6	2,1	100,0	539 231	31,3	68,7
Alle	83,2	9,6	4,2	3,0	100,0	245 462	27,6	72,4

2002

Desil

1	98,9	9,8	-10,9	2,1	100,0	187 800	29,0	71,0
2	91,1	5,0	0,8	3,1	100,0	238 600	25,8	74,2
3	91,2	4,3	1,0	3,4	100,0	263 700	26,0	74,0
4	91,0	4,2	1,1	3,6	100,0	285 700	26,1	73,9
5	90,8	4,4	1,2	3,6	100,0	308 400	26,5	73,5
6	90,8	4,4	1,4	3,4	100,0	332 900	27,1	72,9
7	89,9	5,0	1,6	3,5	100,0	361 200	27,7	72,3
8	88,3	6,2	1,9	3,6	100,0	401 400	28,8	71,2
9	85,8	8,3	2,7	3,3	100,0	476 700	31,0	69,0
10	60,9	13,8	23,9	1,4	100,0	937 400	30,6	69,4
Alle	82,9	7,8	6,5	2,9	100,0	379 400	28,5	71,5

¹⁾ Lønnstakere og selvstendig næringsdrivende med yrkesinntekt på minst 60 pst. av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Disse utgjorde 1 558 140 personer i 1993 og 1 779 313 personer i 2002.

²⁾ Renteinntekter er inkludert, men ikke renteutgifter eller beregnet inntekt av egen bolig.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

seg relativt lite mellom desilene fra 1993 til 2002. Den største endringen skjer for kapitalinntekter hvor desil 10 øker sin andel fra 70,8 prosent i 1993 til 91,1 prosent i 2002. Alle de andre desilene reduserer sin andel. Desil 10s andel av lønnsinntekter øker også. Samlet sett fører dette til at desil 10 øker sin andel av samlede inntekter etter skatt fra 20,9 prosent i 1993 til 24 prosent i 2002.

2.4.2 Nærmere om fordelingen av kapitalinntekter for individer med yrkesinntekt på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.

Tabell 2.11 gir en oversikt over fordelingen av de ulike kategorier kapitalinntekter for yrkestilknyt-

tede med yrkesinntekt på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.. I tabellen er de 10 prosentene med høyest samlet inntekt oppdelt videre i 5 grupper. De gjennomsnittlige kapitalinntektene øker systematisk med økende samlet inntekt. Kapitalinntektene øker markert fra 1. til 2. desil og fra 8. til 9. desil, og fra 9. til 10. desil ser vi at økningen er betydelig.

Inntektene av de fleste typer kapitalinntekter øker med økende inntekt. Renteinntektene var i 2002 relativt like i desilene 1 til 6. De gjennomsnittlige renteinntektene var over 3 ganger så store i desil 10 som i desil 9. For de andre kategoriene av kapitalinntekter var forskjellene mellom desilene langt større. I 2002 var de gjennomsnittlige utbytene under 1 300 kroner for desilene 1 til 8. Desil 9

Tabell 2.10 Fordelingen av ulike inntektskomponenter for yrkestilknyttede¹⁾. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. Andeler i prosent og nivå i 2002priser. 1993 og 2002

1993 Desil	Lønns- inntekt	Nærings- inntekt	Kapital- inntekt ²⁾	Over- føringer	Skatt mm.	Inntekt etter skatt		
						Andel	Nivå	Vekst 93-02
1	6,0	5,8	-5,7	2,8	5,2	5,4	116 947	
2	7,0	4,6	2,1	6,3	5,9	6,8	145 838	
3	7,8	4,3	2,6	7,9	6,6	7,5	161 113	
4	8,4	4,4	3,1	8,6	7,2	8,1	174 489	
5	9,1	4,7	3,6	9,2	7,9	8,7	187 452	
6	9,8	5,3	4,1	10,0	8,6	9,3	200 857	
7	10,5	6,3	4,8	11,5	9,6	10,0	216 163	
8	11,4	8,3	6,0	13,3	10,9	10,9	236 150	
9	12,8	12,8	8,5	15,5	13,3	12,5	269 254	
10	17,3	43,4	70,8	14,9	24,9	20,9	450 319	
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	215 858	
Gini-koeffisient					0,210			

2002

Desil

1	5,9	6,3	-8,3	3,6	5,0	4,9	133 400	14,1
2	6,9	4,0	0,8	6,8	5,7	6,5	177 000	21,4
3	7,7	3,9	1,1	8,2	6,3	7,2	195 200	21,2
4	8,3	4,1	1,3	9,5	6,9	7,8	211 100	21,0
5	8,9	4,6	1,5	10,1	7,5	8,4	226 800	21,0
6	9,6	5,0	1,9	10,5	8,3	9,0	242 800	20,9
7	10,3	6,1	2,3	11,8	9,3	9,6	261 100	20,8
8	11,3	8,5	3,1	13,3	10,7	10,5	285 800	21,0
9	13,0	13,4	5,2	14,3	13,7	12,1	329 100	22,2
10	18,2	44,1	91,1	12,0	26,5	24,0	650 700	44,5
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	271 300	25,7
Gini-koeffisient					0,244			

¹⁾ Lønnstakere og selvstendige med yrkesinntekt på minst 60 pst. av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Dette var en gruppe på 1 558 140 personer i 1993 og 1 779 313 personer i 2002.

²⁾ Renteinntekter er inkludert, men ikke renteutgifter eller beregnet inntekt av egen bolig.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

og desil 10 hadde derimot henholdsvis om lag 3 200 kroner og om lag 162 400 kroner i utbytte. Realisasjoner av kapitalgevinst/-tap øker også (reduert tap) med økende inntekt. Andre kapitalinntekter, som blant annet omfatter leieinntekter, avkastning av pensjonsforsikring og enkelte næringsinntekter (opptjent utenbygds), viser et liknende mønster som for utbytte. Økningen fra 9 til 10 desil er klart mindre. Renteinntektene utgjør den største andelen av kapitalinntekter for desilene 1 til 9, men utgjør en relativt lav andel av desil 10s kapitalinntekter. Utbytte er i 2002 i gjennomsnitt om lag 4 ganger nivået i 1993. Nivået er dessuten vel 3 ganger så høyt som i 2001 da man hadde en midlerti-

dig skatt på utbytte. Renteinntektene i 2002 er noe høyere enn renteinntektene i 1993. Andre kapitalinntekter har i denne perioden økt noe. Økningen er sterkere for de 10 prosent rikeste enn for de andre gruppene. Det framgår videre at desil 1 til 9 hadde realisasjonstap, mens desil 10 hadde realisasjonsgevinst. Realisasjonstapet var desidert størst for desil 1 med i gjennomsnitt 25 500 kroner.

Oppsplittingen av 10. desil viser at det er de 2 prosentene (persentilene 99 og 100) med høyest inntekt som har de helt høye kapitalinntektene. I gjennomsnitt hadde personer i persentil 100 (som besto av om lag 17 800 personer) vel 1,7 mill. kroner i kapitalinntekter i 2002, noe som svarer

Tabell 2.11 Gjennomsnittlig kapitalinntekt¹⁾ for yrkestilknyttede²⁾. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. Andeler i prosent og nivå i 2002-priser. 1993 og 2002

1993 Desil	Rente- inntekt	Utbytte	Realisasjons- gevinst/tap	Andre kapital- inntekter	Kapitalinntekter i alt	
					Nivå	Andel
1	2 400	300	-10 700	800	-7 200	-5,7
2	2 700	100	-500	400	2 600	2,1
3	3 100	100	-500	600	3 300	2,6
4	3 500	100	-400	700	3 900	3,1
5	3 900	100	-400	800	4 500	3,6
6	4 300	200	-400	1 000	5 100	4,1
7	4 800	300	-400	1 300	6 000	4,8
8	5 600	500	-300	1 800	7 600	6,0
9	6 900	1 300	-400	2 900	10 700	8,5
10	18 500	40 700	7 600	22 100	88 900	70,8
Herav desil 10 delt opp i persentilene:						
91/92	8 400	2 400	-200	4 600	15 200	2,4
93/94	9 600	3 400	-100	5 400	18 300	2,9
95/96	10 900	5 900	100	7 200	24 000	3,8
97/98	14 200	12 200	1 100	12 300	39 700	6,3
99/100	49 200	179 500	37 400	80 900	347 000	55,3
Alle	5 600	4 400	-600	3 200	12 500	100,0
2002						
Desil						
1	3 100	1 300	-25 500	700	-20 400	-8,3
2	2 800	200	-1 300	300	1 900	0,8
3	3 200	200	-1 100	400	2 700	1,1
4	3 500	300	-1 100	500	3 300	1,3
5	3 900	300	-1 100	700	3 800	1,5
6	4 300	400	-1 000	800	4 600	1,9
7	5 000	700	-1 100	1 100	5 600	2,3
8	6 100	1 200	-1 200	1 700	7 700	3,1
9	8 100	3 200	-1 700	3 200	12 700	5,2
10	26 500	162 400	10 000	24 700	223 600	91,1
Herav desil 10 delt opp i persentilene:						
91/92	10 700	6 600	-2 100	5 500	20 600	1,7
93/94	12 200	9 700	-2 300	6 800	26 500	2,2
95/96	14 600	17 000	-2 500	10 100	39 200	3,2
97/98	19 800	36 600	-800	16 900	72 400	5,9
99	32 200	108 200	6 200	33 500	180 100	7,3
100	118 200	1 376 400	109 500	134 800	1 738 900	70,8
Alle	6 600	17 000	-2 500	3 400	24 500	100,0

¹⁾ Renteinntekter er inkludert, men ikke renteutgifter eller beregnet inntekt av egen bolig.

²⁾ Lønnstakere og selvstendige med yrkesinntekt på minst 60 pst. av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Dette var en gruppe på 1 558 140 personer i 1993 og 1 779 313 personer i 2002.

Kilde: Inntekts- og Formuesundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå

til om lag 70 prosent av de samlede kapitalinntektene. For prosentene 99 og 100 samlet har andelen kapitalinntekter økt med om lag 23 prosentpoeng fra 1993. Denne utviklingen skyldes hovedsakelig at denne gruppen har økt sine inntekter fra utbytte og realisasjonsgevinster betydelig siden 1993.

2.4.3 Nærmere om sammensetningen av samlet inntekt etter skatt for individer med yrkesinntekt lavere enn 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn

I analysen i 2.4.1. og 2.4.2 er det kun sett på yrkesaktive med relativt høy yrkesinntekt. I dette avsnittet ser vi nærmere på sammensetningen av inntekter til individer med en yrkesinntekt (sum av lønnsinntekt og næringsinntekt) som er positiv men utgjør mindre enn 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.

Tabell 2.12 viser at yrkesaktive med lav yrkesinntekt i gjennomsnitt har en mye lavere samlet inntekt enn yrkesaktive. Samlede overføringer utgjør gjennomgående en større andel for denne gruppen enn for yrkesaktive med større yrkesinntekt, jf. tabell 2.9. Dette kan bl.a. ha sammenheng med at personer med relativt lav yrkesinntekt i større grad mottar trygdeytelser. Andelen næringsinntekt er relativt lav og varierer mellom 1,3 prosent og 6,0 prosent for desilene 2 til 9. Første desil har negativ næringsinntekt.

For de med høyest samlet inntekt, desil 10, utgjør kapitalinntektene 45,5 pst av samlede inntekter. For desilene 2 til 9 utgjør kapitalinntektene under 7 prosent av samlet inntekt. Andelen kapitalinntekt i desil 1 er høyere, men utgjør svært lite i kroner. En oppsplitting av 10. desil i persentiler viser at gjennomsnittlig samlet inntekt for personer i persentil 100 var om lag 1,7 mill. kroner hvorav kapitalinntektene utgjør over 90 prosent. Denne gruppen utgjør om lag 7000 personer.

Tabell 2.12 Sammensetning av samlet inntekt innenfor de ulike desilene for individer 17 år og over med yrkesinntekt lavere enn 60 pst. av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn¹⁾. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. 2002

Desil	Lønn	Næringsinntekt	Kapitalinntekt ²⁾	Overføringer	Samlet inntekt		Skatt mm.	Inntekt etter skatt
					Andel	Nivå		
1	51,2	-8,1	24,2	32,6	100,0	6 700	30,3	69,7
2	51,9	1,3	6,7	40,0	100,0	27 600	4,6	95,4
3	55,9	3,4	4,7	36,0	100,0	47 600	6,0	94,0
4	61,3	4,8	3,6	30,3	100,0	67 200	7,7	92,3
5	67,6	5,7	3,0	23,6	100,0	87 900	11,2	88,8
6	72,4	6,0	2,6	19,0	100,0	109 400	14,9	85,1
7	76,6	5,8	2,5	15,1	100,0	130 900	17,7	82,3
8	78,2	4,7	2,6	14,5	100,0	151 100	18,7	81,3
9	66,7	4,1	3,5	25,6	100,0	174 700	17,0	83,0
10	29,5	1,2	45,5	23,8	100,0	381 500	14,7	85,3
Herav 10 desil oppdelt i persentilene								
91/92	58,2	3,2	4,3	34,3	100,0	201 300	17,1	82,9
93/94	55,5	2,8	4,8	36,9	100,0	215 400	17,4	82,6
95/96	52,2	2,7	5,7	39,4	100,0	233 000	17,5	82,5
97/98	45,1	2,6	9,3	42,9	100,0	259 900	16,4	83,6
99	34,3	2,2	19,1	44,4	100,0	305 100	14,7	85,3
100	4,2	-0,7	92,5	4,0	100,0	1 690 200	12,2	87,8
Alle	56,7	3,6	16,9	22,7	100,0	118 400	14,7	85,3

¹⁾ Dette utgjør 727 987 personer i 2002 og omfatter alle personer 17 år eller eldre med unntak av følgende grupper:

- Lønnstakere og selvstendig næringsdrivende med yrkesinntekt større eller lik 60% av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn (100%=276 900 kr)

- Pensjonister/trygdede, dvs. at pensjonsytelsene overstiger eventuell yrkesinntekt og er minst lik minstepensjonen.

- Personer som har samlet inntekt i 2002 lik null eller at denne er negativ.

²⁾ Renteinntekter er inkludert, men ikke renteutgifter eller beregnet inntekt av egen bolig.

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Inntektsstatistikk for personer og familier.

Tabell 2.13 Fordelingen av ulike inntektskomponenter for pensjonister¹⁾. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. Andeler i prosent og nivå i 2002-priser. 1993 og 2002

1993 Desil	Lønns- inntekt	Nærings- inntekt	Kapital- inntekt ²⁾	Over- føringer	Skatt mm.	Inntekt etter skatt		
						Andel	Nivå	Vekst 93-02
1	3,2	-2,9	-0,3	4,5	2,1	4,2	48 600	
2	3,1	0,7	3,3	5,9	2,5	6,0	69 000	
3	2,6	2,0	4,7	6,6	2,5	6,9	78 900	
4	3,5	4,1	6,0	7,4	4,0	7,7	88 100	
5	4,5	5,6	6,1	8,6	6,0	8,5	98 000	
6	6,3	7,2	6,8	9,7	8,3	9,5	108 900	
7	7,8	8,5	7,5	11,0	10,5	10,6	121 600	
8	10,9	11,1	9,2	12,4	12,9	11,9	137 100	
9	17,6	16,5	12,3	14,3	16,4	13,8	159 100	
10	40,5	47,1	44,3	19,6	34,9	21,0	241 300	
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	115 100	
Gini-koeffisient						0,247		

2002								
Desil								
1	2,8	-8,4	-3,0	4,9	2,9	4,3	63 900	31,4
2	3,5	0,9	3,2	6,2	3,3	6,3	93 100	34,8
3	3,3	2,8	4,6	7,0	3,9	7,1	106 100	34,6
4	4,3	4,0	4,4	8,0	5,3	7,9	117 500	33,3
5	5,3	5,2	4,7	8,9	6,7	8,6	128 600	31,2
6	7,1	6,2	5,3	9,9	8,5	9,5	140 800	29,3
7	9,2	7,5	6,2	11,0	10,4	10,4	155 000	27,5
8	12,2	11,1	7,8	12,2	12,7	11,6	172 600	25,9
9	18,2	17,2	10,5	13,9	16,0	13,3	198 400	24,7
10	34,1	53,6	56,3	18,1	30,2	20,9	311 100	28,9
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	148 700	29,2
Gini-koeffisient					0,237			

¹⁾ Omfatter trygdede og pensjonister hvor pensjonsytelsene overstiger eventuell yrkesinntekt og er minst lik minstepensjon. Dette var en gruppe på 936 082 personer i 1993 og 999 570 personer i 2002.

²⁾ Renteinntekter er inkludert, men ikke renteutgifter eller beregnet inntekt av egen bolig.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

2.4.4 Nærmere om fordelingen av samlet inntekt etter skatt for pensjonister og trygdede

Tabell 2.13 viser desilenes andel av de ulike inntektskomponentene for pensjonister og trygdede. Samlet inntekt etter skatt har økt mer enn gjennomsnittet for desil 1 til 6, mens desil 7 til 10 har hatt en noe lavere vekst. Dette har ført til at inntektsforskjellene målt ved Gini-koeffisienten har blitt redusert fra 0,247 til 0,237. Dette er hovedsakelig på grunn av en utjevning i overføringene hvor desil 1 til 6 har fått økt andel overføringer, mens desil

7 til 10 har fått reduserte andeler, jf. også tabell 2.14.

Ellers viser tabellen at de fleste desilene, med unntak av desil 10, har fått redusert andelen av de samlede kapitalinntektene som pensjonistene mottar. Dette har blant annet sammenheng med at pensjonister stort sett mottar renteinntekter. Desil 10 mottar på den andre siden hovedsakelig andre kapitalinntekter som bl.a. aksjegevinster og utbytte.

De ulike gruppenes andel av pensjonistenes og de trygdedes inntekter etter skatt har ikke endret seg vesentlig fra 1993 til 2000.

Tabell 2.14 viser utviklingen i overføringer fra

Tabell 2.14 Utvikling i overføringer for pensjonister fra 1993 til 2002 målt i 2002- kroner og som prosentandel av samlet inntekt. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. 1993 og 2002

Desil	I 2002- kroner					Andel av samlet inntekt før skatt					Vekst overføringer 93-02
	1993	1999	2000	2001	2002	1993	1999	2000	2001	2002	
1	51 800	67 400	68 800	71 700	75 900	98,3	99,9	96,5	101,4	104,8	46,6
2	67 900	86 700	88 300	90 400	95 000	92,0	92,7	92,5	91,9	92,3	40,0
3	76 000	96 900	99 100	102 000	107 400	90,8	91,8	91,6	91,0	91,3	41,4
4	85 900	109 600	112 700	116 100	122 300	89,7	92,0	91,9	91,4	91,9	42,3
5	98 900	122 300	125 500	129 100	136 200	90,2	92,1	91,8	91,2	91,8	37,8
6	112 400	136 100	139 600	143 200	151 400	90,0	91,4	91,2	90,6	91,2	34,7
7	127 500	151 900	155 700	159 200	168 000	89,9	90,6	90,4	89,9	90,5	31,8
8	143 800	170 100	173 900	177 800	187 100	88,7	89,6	89,2	88,6	89,1	30,2
9	164 900	194 300	198 500	202 900	213 200	86,4	87,3	86,8	86,4	86,8	29,3
10	227 200	255 900	259 800	266 300	278 300	73,6	71,5	68,1	72,3	69,6	22,5
Alle	115 600	139 100	142 200	145 900	153 500	86,0	86,7	85,4	86,4	86,1	32,8

Kilde: Statistisk sentralbyrå

1993 til 2002 for inntektsdesilene. Det har vært en reell vekst i overføringene for alle desilene i gjennomsnitt. For desil 1 har veksten vært størst (46,6 prosent), mens desil 10 har hatt den laveste veksten (22,5 prosent). Hovedårsaken til utjevningen i inntektene kommer av økningen i grunnbeløpet i pensjonsytelsene. I tillegg har særtillegget blitt økt flere ganger i perioden.

Overføringenes andel av samlet inntekt har ikke endret seg vesentlig siden 1993 og utgjør i gjennomsnitt vel 86 prosent av pensjonistenes samlede inntekt i 2002. Desil 1 har imidlertid fått en økning, mens desil 10 har fått en reduksjon i andelen av samlet inntekt. Desil 1 har i gjennomsnitt en andel i 2002 som overstiger 100 prosent, noe som skyldes negative kapitalinntekter.

2.4.5 Utviklingen i inntektsfordelingen i perioden 1993 – 2002

Figur 2.3 viser utviklingen i Gini-koeffisienten i perioden 1993 – 2002 for individer med yrkesinntekt over 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn, for pensjonister og for fordelingen av lønnsinntekt, jf. vedleggstabell 7.4. For de to individgruppene ser vi på inntektene etter skatt, mens fordelingen av lønnsinntekt er før skatt.

Gini-koeffisientene et summarisk mål på inntektsulikhet og antar verdier mellom 0 og 1. Verdien 0 tilsier at inntektene er helt likt fordelt, mens en Gini-koeffisient lik 1 tilsier at en person mottar all inntekt. Figur 2.3 viser at verdien varierer mellom om lag 0,21 og 0,25 for yrkesdeltakere og pensjonister.

Norge har tradisjonelt hatt en jevn inntektsfordeling relativt til andre europeiske land. Ulikheter i fordelingen av ekvivalent disponibel inntekt målt ved Gini-koeffisienter varierer for europeiske land mellom om lag 0,25 og 0,43⁶⁾, der Russland skiller seg ut med størst inntektsulikhet. Disse koeffisientene er imidlertid ikke direkte sammenlignbare med tallene i figuren som måler inntektsulikhet for personer. Det illustrerer likevel hvordan inntektsulikhet varierer i forhold til skalaen for Gini-koeffisienten.

Figuren viser at samlet inntekt etter skatt har vært betydelig mer ujevnt fordelt blant pensjonister enn blant yrkestilknyttede i største delen av perioden. Gini-koeffisienten er høyere for pensjonister enn for yrkestilknyttede i alle årene bortsett fra 2000 og 2002. Fra tabell 2.10 og 2.13 framgår det at dette hovedsakelig skyldes at pensjonistenes yrkesinntekter (lønns- og næringsinntekter) er betydelig mer ujevnt fordelt enn inntektene til yrkestilknyttede. Figuren viser videre at forskjellene i samlet inntekt etter skatt for pensjonister er blitt redusert fra 1993 til 2002, spesielt fra 1997 til 1998. Dette skyldes i hovedsak at grunnbeløpet økte relativt mye, og at særtilleggene økte, jf. omtalen i avsnitt 2.3. Gini-koeffisienten for pensjonister er redusert fra 0,247 i 1993 til 0,237 i 2002.

Fra 2000 til 2001 var det en reduksjon i Gini-koeffisienten for både pensjonister og yrkestilknyttede.

⁶⁾ Hentet fra Luxembourg Income Study (LIS) som viser Gini-koeffisienter basert på disponibel inntekt per forbruksenhet for ulike land. Koeffisientene kan imidlertid være fra ulike årstall fordi det varierer hvor hyppig landene sender inn oppdatert grunnlagsmateriale. Seneste tall er fra 2000.

Tabell 2.15 Utvikling i fordeling av samlet inntekt hhv. med og uten utbytte i perioden 1999 til 2002 for yrkestilknyttede målt ved Gini-koeffisienter

År	Inntektsulikhet med utbytte i inntektsbegrepet	Inntektsulikhet uten utbytte i inntektsbegrepet
1999	0,220	0,197
2000	0,241	0,208
2001	0,215	0,205
2002	0,244	0,202

¹⁾ Lønnstakere og selvstendig næringsdrivende med yrkesinntekt på minst 60% av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn det enkelte år
Kilde: Statistisk sentralbyrå. Inntektsstatistikk for personer og familier.

tede. Dette skyldes hovedsakelig en mer jevn fordeling av kapitalinntektene. Utbyttene i 2001 ble gjenstand for en midlertidig beskatning og som følge av dette ble utdelt utbytte i 2001 redusert kraftig i forhold til i 2000.

Den midlertidige skatten på utbytte ble fjernet fra 2002. Som følge av dette økte utbyttene betraktelig og fordelingen av kapitalinntekter ble skjevere. Av figuren ser vi at Gini-koeffisientene derfor økte fra 0,215 til 0,244 for yrkestilknyttede og fra 0,226 til 0,237 for pensjonistene fra 2001 til 2002.

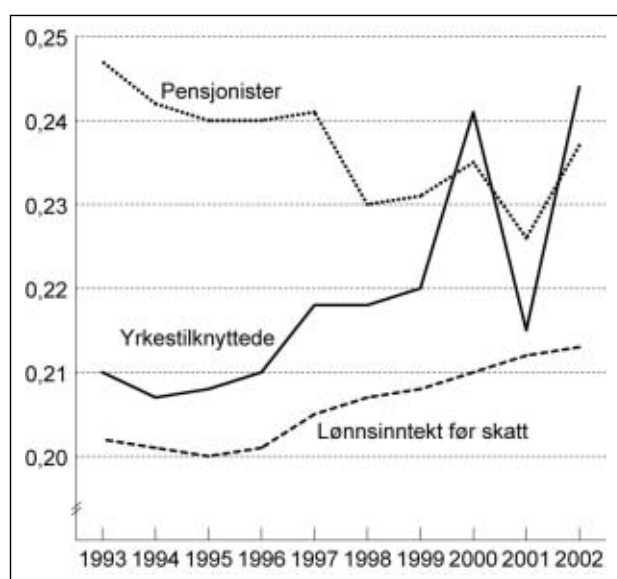
En skal imidlertid være varsom med å relatere hele endringen i ulikhet i perioden 2000 til 2002 til endringer i utbytte. Tabell 2.15 illustrerer likevel at inntektsulikhetene har endret seg relativt mye mindre for perioden dersom man utelater utbytte

fra inntektsbegrepet. Fra 2001 til 2002 har inntektsulikheten gått ned eksklusive utbytte i inntektsbegrepet, mens forskjellene har økt relativt mye når en ser på samlet inntekt inklusive utbytte.

Samlet sett økte forskjellene i samlet inntekt etter skatt for yrkestilknyttede fra 1993 til 2002. Gini-koeffisienten for yrkestilknyttede steg fra 0,210 i 1993 til 0,244 i 2002. Økningen var betydelig fra 1999 til 2000 hvor Gini-koeffisienten steg fra 0,220 til 0,241. Dette har sammenheng med den relativt kraftige økningen av 10. desils andel av kapitalinntektene, jf. tabell 2.10. I 2001 var fallet desto kraftigere og Gini-koeffisienten ble redusert med 0,025 til 0,215.

En kan ellers legge merke til at Gini-koeffisienten er høyere for fordelingen av samlet inntekt etter skatt, enn for fordelingen av lønnsinntekter før skatt. Årsaken til dette er at både kapitalinntekter og næringsinntekter er skjevere fordelt enn lønnsinntekter, i tillegg til at folk med høye lønnsinntekter ofte også har høye kapital- og næringsinntekter.

Fordelingen av lønnsinntekt før skatt ble litt jevnere i perioden 1993 – 1995. Gini-koeffisienten ble redusert fra 0,202 i 1993 til 0,200 i 1995. Etter 1995 økte imidlertid forskjellene noe. I 2002 var Gini-koeffisienten 0,213.

Figur 2.3 Utviklingen i fordelingen av samlet inntekt for de ulike gruppene og utvikling i lønnsinntekt i perioden 1993 til 2002. Målt ved Gini-koeffisienten

Kilde: Registerbasert inntektsstatistikk (1993 – 2002). Statistisk sentralbyrå.

2.4.6 Nærmere om fordelingen av kapitalinntekter mellom kvinner og menn

Fordelingen av kapitalinntekter mellom de ulike inntektsgruppene er relativt skjev mellom kvinner og menn. Figur 2.4 viser at denne forskjellen økte betydelig mellom 1993 og 1997⁷⁾, ble redusert fram til 2001, men økte så betydelig fra 2001 til 2002. Fra

⁷⁾ I Figur 2.4 er kun renteinntekter, utbytter og aksjegevinst/tap inkludert i samlede kapitalinntekter. Andre kapitalinntekter er utelatt.

Boks 2.3 Begreper i fordelingsanalyser

Desil- og persentiltabeller:

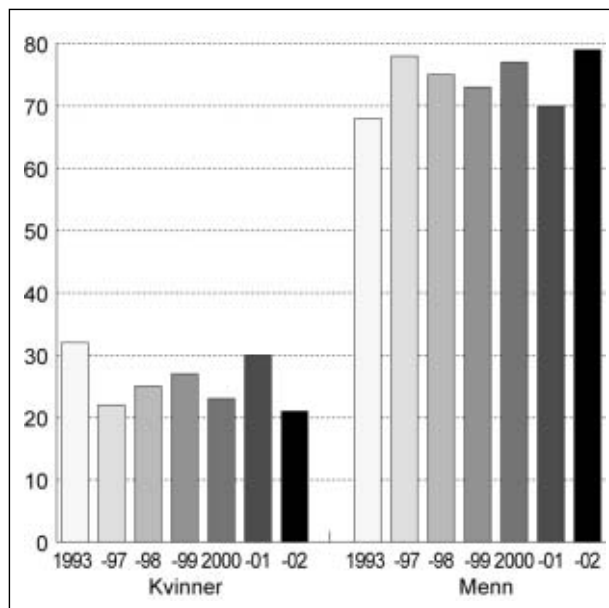
I fordelingsanalyser rangeres ofte individene etter inntekt etter skatt og grupperes deretter i like store grupper. En vanlig type gruppering er å dele antallet individer i 10 like store deler. Disse gruppene kalles ofte for desiler, hvor de 10 prosent med lavest inntekt kalles desil 1, de neste 10 prosent for desil 2 osv. til de 10 prosent med høyest inntekt, som kalles desil 10.

Individene kan også grupperes i mindre grupper. En inndeling i 100 like store grupper kalles ofte for persentiler. Den prosenten med lavest inntekt kalles persentil 1, og prosenten med høyest inntekt kalles persentil 100. I tabell 3 er desil 10 oppdelt i fem like store deler. Dvs. at hver gruppe inneholder to persentiler.

Gini-koeffisienten:

I analyser av inntektsfordelinger er det behov for et summarisk mål på ulikhet som kan benyttes ved sammenlikning av inntektsfordelinger i ulike situasjoner. For eksempel kan virkninger på inntektsulikheten av endringer i skatte- og overføringsordninger belyses ved hjelp av endring i Gini-koeffisienten. Gini-koeffisienten (G) varierer mellom 0 og 1, og ulikheten er større jo større G er. Dersom $G=0$ er inntekten likt fordelt mellom alle individer i gruppen som studeres, mens $G=1$ betyr at det er en person som mottar all inntekt. Gini-koeffisienten representerer bare en av flere mulige metoder for å kvantifisere ulikhet mellom fordelinger. Det viser seg at Gini-koeffisienten vektlegger sterkest endringer som skjer i den sentrale delen av fordelingen og i mindre grad endringer som skjer i toppen og bunnen av fordelingen.

1993 til 1997 mottok menn mesteparten av økningen i kapitalinntekter. I tillegg ble kvinners samlede kapitalinntekter redusert. Dette har sammenheng med at kvinner hovedsakelig mottok renteinntekter. Blant annet på grunn av redusert rentenivå ble renteinntektene nærmere halvert fra 1993 til 1997. Kvinners andel av renteinntekter, utbytte og aksjegevinster, ble redusert fra om lag 32 prosent i 1993 til om lag 22 prosent i 1997. I perioden 1997 – 1999

Figur 2.4 Prosentvis fordeling av kapitalinntekter mellom kvinner og menn. 1993 og 1997-2002
Populasjonen er definert som bosatte kvinner og menn 17 år og over.

Kilde: Sjølvmeldingsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

har imidlertid renteinntektenes andel økt, samtidig som kvinner har økt sin andel av aksjeutbytte og aksjegevinster noe. I 1999 utgjorde kvinners andel av renteinntekter, utbytte og aksjegevinster om lag 27 prosent. Økningen i forskjellene i fordelingen av kapitalinntekter mellom menn og kvinner fra 1999 til 2000 skyldes først og fremst en markant økning i aksjegevinster for menn.

Den betydelige økningen i kvinners andel av kapitalinntektene fra 2000 til 2001 skyldes hovedsakelig det betydelige fallet i kapitalinntektene knyttet til aksjer. Aksjeutbytte og aksjegevinster utgjør en større del av menns kapitalinntekter enn for kvinner. Vi ser av figuren at forskjellene økte kraftig igjen fra 2001 til 2002 hovedsakelig på grunn av om lag en tredobling av aksjeutbyttene i 2002.

Den ulike fordelingen av kapitalinntekter mellom kvinner og menn som vises i selvangivelsesstatistikken kan være et resultat av at ulike inntektsarter er ulikt fordelt mellom ektefeller/samboere i husholdningene. Mens kvinner for eksempel mottar all barnetrygd/kontantstøtte i en husholdning, kan det være slik at menn hovedsakelig mottar kapitalinntektene. Samtidig kan menn stå for betaling av kapitalutgiftene. Siden kapitalutgifter ikke er med i denne statistikken vil dette kunne endre bildet som er gitt i figur 2.4.

Boks 2.4 Inntektsbegrep

Inntektsbegrepet som blir lagt til grunn i hoveddelen av avsnitt 2.4, er inntekt etter skatt. Dette begrepet kommer fram på følgende måte:

Yrkesinntekt

- Lønn (inkl. sykepenger)
- Netto næringsinntekt

+ Kapitalinntekter

- Renteinntekter
- Aksjeutbytte
- Netto realisasjonsgevinster
- Andre kapitalgevinster

+ Skattepliktige overføringer

- Pensjoner fra folketrygden
- Tjenestepensjon mv.
- Arbeidsledighetstrygd
- Mottatte bidrag mv.

+ Skattefrie overføringer

- Barnetrygd
- Bostønad
- Stipend
- Forsørgerfradrag
- Sosialhjelp

= Samlet inntekt

- Utlignet skatt og negative overføringer

- Utlignet skatt
- Bidrag av overføringer (tvungen pensjonspremie i arbeidsforhold og betalt underholdsbidrag)

= *Inntekt etter skatt*

Svakheter med begrepet inntekt etter skatt

Inntekt etter skatt gir ikke et fullgodt inntrykk av den samlede inntekten som individer har til forbruk. Et fullstendig inntektsbegrep, som viser størrelsen på de faktiske inntektene og dermed forbruksmulighetene, inkluderer både kontanter og inntektskomponenter utenom kontanter (f.eks. naturalytelser og ikke-realiserede gevinster). Dette innebærer at alle arbeidsinntekter, netto kapitalinntekter, overføringer, næringsinntekter, verdiendring på realkapital og annen formue (realisert og urealisert), arv og gaver, verdien av botjenester og andre varige forbruks-goder, frynsegoder, verdien av hjemmeproduksjon mv. i prinsippet burde være inkludert i inntektsbegrepet. Flere av disse komponentene er beheftet med betydelige måleproblemer og er derfor ikke inkludert i statistikken. Heller ikke renteutgifter er inkludert i inntektsbegrepet som er lagt til grunn i denne analysen.

Kapittel 3

Lønnsutviklingen i senere år

- Den gjennomsnittlige årslønnsveksten fra 2002 til 2003 for alle grupper under ett er beregnet til 4,5 prosent mot 5,7 prosent året før.
- Årslønnsveksten fra 2002 til 2003 i NHO-bedrifter er beregnet til 3,5 prosent for industriarbeidere og til 4,6 prosent for industrifunksjonærer. Gjennomsnittlig årslønnsvekst for disse to gruppene under ett er beregnet til 4,0 prosent. For heltidsansatte i HSH-bedrifter i varehandelen var veksten 4,4 prosent. I forretnings- og sparebanker og forsikring under ett, som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet, er lønnsveksten beregnet til 4,5 prosent. I helseforetakene er lønnsveksten foreløpig beregnet til 7,0 prosent, mens den var 3,8 prosent i øvrige bedrifter i NAVO-området. For ansatte i staten, kommunene og i skoleverket var lønnsveksten fra 2002 til 2003 henholdsvis 4,3 prosent, 4,4 prosent og 5,4 prosent (inkludert skolepakke II). For det statlige tariffområdet (staten og skoleverket under ett) var årslønnsveksten 4,8 prosent inklusiv skolepakke II og 4,0 prosent eksklusiv skolepakken.
- Utvalget anslår lønnsoverhendet til 2004 til 1,1 prosent for alle grupper under ett. Dette er 1,6 prosentpoeng lavere enn til 2003 og 0,7 prosentpoeng lavere enn til 2002. Det brukes litt ulike metoder for beregning av overheng i de ulike tariffområdene. Spesielt vil store strukturendringer kunne skape forskjeller mellom områdene og i oppsplittingen av lønnsveksten i lønnsoverheng og lønnsglidning. I NHO-bedrifter er overhendet for industriarbeidere beregnet til 1,9 prosent og for industrifunksjonærer til 2,5 prosent. For heltidsansatte i HSH-bedrifter i varehandelen er overhendet beregnet til 0,9 prosent og for ansatte i forretnings- og sparebanker og forsikring under ett til 0,5 prosent. For helseforetakene er overhendet foreløpig beregnet til 0,7 prosent, mens det var 1,1 prosent i øvrige bedrifter i NAVO-området. For ansatte i staten, kommunene og i skoleverket er overhendet beregnet til henholdsvis 0,4 prosent, 0,6 prosent og 0,2 prosent.
- For de grupper utvalget har tall for, har det vært en tilnærming mellom kvinners og menns lønn fra 2002 til 2003 blant ansatte i HSH-bedrifter i varehandel, i skoleverket, i kommunene, blant

industrifunksjonærer i NHO-bedrifter og blant arbeidere i hotell- og restaurantvirksomhet. For statsansatte er det lite endring. For forretnings- og sparebanker og forsikring under ett og blant industriarbeidere i NHO-bedrifter har forskjellen økt fra 2002 til 2003.

- Toppledere i foretak med over 25 ansatte/lønnsforhold hadde i gjennomsnitt en lønnsvekst på 4,4 prosent fra 2002 til 2003 mot 5,1 prosent fra 2001 til 2002. Lønnsveksten fra 2002 til 2003 varierte fra 3,4 prosent for toppledere i foretak med 50-99 ansatte/lønnsforhold til 8,1 prosent i foretak med over 250 ansatte/lønnsforhold. For den fjerdedelen som tjente best i de store foretakene med over 250 ansatte/lønnsforhold, var lønnsveksten 10,5 prosent mot 7,3 prosent i 2002.

3.1 Lønnsutviklingen for hovedgrupper av lønnstakere

Beregningsutvalget legger i dette kapitlet fram statistikk og beregninger som gir et hovedinntrykk av lønnsutviklingen fra 2002 til 2003. Det gis dessuten anslag på lønnsoverhendet til 2004 for ulike grupper. I dette kapitlet gis det også en oversikt over lønnstilleggene i 2004 for en del grupper. En mer detaljert oversikt over resultatene av lønnsoppgjøret i 2004 gis i vedlegg 2.

Årslønnsvekst for hovedgrupper

Beregningsutvalget presenterer tall for gjennomsnittlig årslønn både for heltidsansatte, dvs. arbeidstakere som har utført et fullt avtalefestet normalt årsverk uten overtid og gjennomsnittlig lønn per årsverk. Det siste begrepet omfatter både heltids- og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Beregningene av lønnsnivå og lønnsvekst er ført fram til 2003 og gjengis i tabell 3.1 og tabell 7.11 i vedlegg 7. Begge tabellene bygger på lønnsstatistikk for gruppene og på opplysninger om reguleringstidspunkter i de enkelte år. Lønnsbegreper og grunnlaget for beregningene av lønnsvekst og lønnsnivå omtales

Boks 3.1 Lønnsbegreper og grunnlaget for beregning av årslønnsvekst

Statistisk sentralbyrå har fra og med 1997 foretatt en full omlegging av lønnsstatistikken i privat sektor. En har fått en individbasert statistikk som per i dag dekker alle lønnstakere med unntak av primærnæringene¹⁾, og som er sammenliknbar mellom næringer, jf. omtale i vedlegg 3. Det er tall etter den nye lønnsstatistikken for årene 1997-2003.

Beregningene som utvalget legger fram, bygger på Statistisk sentralbyrås strukturstatistikk for lønn, en statistikk som en gang per år kartlegger nivå, fordeling og endring i lønn. Videre bygger beregningene i hovedsak på prinsipper og forutsetninger som utvalget har lagt til grunn i tidligere rapporter. SSBs lønnsstatistikk er enhetlig og dekker per i dag, som nevnt, alle næringer i privat sektor med unntak av primærnæringene¹⁾. Den er utviklet i tråd med EØS-retningslinjer på området og i nært samarbeid med partene i lønnsoppgjøret for å dekke krav til forhandlingsstatistikk.

I privat sektor bygger statistikken på opplysninger fra et utvalg av bedrifter i alle næringshovedområder²⁾ med unntak av primærnæringene. Utvalgene varierer i størrelse fra om lag 40 til 80 prosent med i gjennomsnitt om lag 67 prosent av alle ansatte i næringshovedområdet, alt avhengig av i hvor stor grad næringen er omfattet av krav fra forhandlingsstatistikken. For NHO-bedrifter er utvalget om lag 70 prosent. Det innhentes opplysninger på individnivå i alle næringer og for alle ansatte uavhengig av stilling og arbeidstid. For ansatte i privat sektor innhentes data på skjema eller via elektronisk media fra foretakene som omfattes av det årlige utvalget. I 2002 benyttet 1/4 av foretakene, som dekket 44 prosent av bedriftene og 3/4 av alle sysselsatte i statistikken, elektronisk innrapportering.

I offentlig sektor³⁾ produseres lønnsstatistikken ved hjelp av registre i henholdsvis Arbeids- og administrasjonsdepartementet og Kommunenes Sentralforbund. Data for de statlige helseforetakene er fra og med 2002 innhentet av NAVO.

Beregningene av lønnsnivå og lønnsvekst er basert på oppgaver over time- eller månedsfortjeneste eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre typer tillegg. Dvs. at månedsfortjenesten består av fast avtalt lønn inkl. faste tillegg, uregelmessige tillegg og bonuser. Uregelmessige tillegg omfatter bl.a. tillegg for ubekvem arbeidstid, utkallingstillegg, skifttillegg,

smusstillegg, offshoret tillegg og andre tillegg som følge av arbeidets art. Uregelmessige tillegg er som regel knyttet til spesielle arbeidsoppgaver eller arbeidstider. Beregningene inneholder de samme lønnskomponentene for alle grupper. I lønnskomponentene inngår lønnstillegg som kan ha bakgrunn i spesielle forhold i en bransje, f.eks. skifttillegg og ulempetillegg. Videre inngår bonus i årslønnsbegrepet. Derimot inngår ikke opsjoner og fordel ved aksjer til underkurs.

Beregningene av lønnsnivå og lønnsvekst er utført både for heltidsansatte, dvs. for lønnstakere som har utført et fullt normalt årsverk og for et beregnet årsverk. Et fullt normalt årsverk svarer imidlertid ikke til det samme antall arbeidstimer for alle lønnstakergrupper. Begrepet "beregnet årsverk" omfatter både heltids- og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Ved beregningene forutsettes det at det gis godtgjørelse for ferie- og sykefravær som er lik lønnsinntekten for arbeidet tid av tilsvarende lengde som fraværet.

I beregningene av årslønn for *heltidsansatte* i privat sektor etter næringshovedområde inngår som hovedregel de som har en avtalt arbeidstid på 33 timer eller mer i uken. Dette er i samsvar med heltidsdefinisjonen i offisiell lønnsstatistikk. Det skilles ikke mellom arbeid på skift/turnus og på dagtid. I forbindelse med utarbeidning av tariffstatistikk kan SSB sette andre grenser. For ansatte i stat, skoleverk, de statlige eide helseforetakene og kommunene er heltid definert som dellønnsprosent/stillingsandel på 100 prosent.

Deltidsansatte er alle som har avtalt arbeidstid lavere enn 33 timer i uken eller dellønnsprosent/stillingsandel lavere enn 100 prosent. For å kunne sammenlikne lønn mellom hel- og deltidsansatte omregnes lønnen til de deltidsansatte til hva den ville vært hvis de jobbet heltid, se vedlegg 3. Lønn per heltidsekvivalent for de deltidsansatte kan da slås sammen med lønnen for de heltidsansatte slik at man kan beregne gjennomsnittlig lønn for alle ansatte.

Det bør utvises forsiktighet ved sammenlikning mellom gruppene. Dette gjelder særlig ved vurdering av utviklingen i ett enkelt år. Videre kan variasjoner i lønnsutviklingen mellom grupper bl.a. ha sammenheng med endringer i sammensetningen av arbeidsstyrken, endringer i stillingsstruktur m.m.

¹⁾ For fiskeoppdrett utarbeidet SSB for første gang lønnsstatistikk i 2002. Fiskeoppdrett har vært med i NHO-tallene siden 1999.

²⁾ Ifølge Standard for næringsgrupper 1994 (C 182).

³⁾ SSB står for innhenting av lønnsopplysningene for statsansatte og skoleverket. SSB offentliggjør offisiell lønnsstatistikk for ansatte både for staten, de statlige helseforetakene, skoleverket og kommunene.

Tabell 3.1 Beregnet lønnsvekst for noen store forhandlingsområder. Per beregnet årsverk¹⁾.

	NHO-bedrifter i industrien				HSH-bedrifter i varehandel ⁴⁾	Forretnings- og sparebanker ⁵⁾	Statsansatte	Skoleverket ⁷⁾	Kommuneansatte ¹³⁾	NAVO-bedrifter	
	Industri alt	Industriarbeidere ²⁾	Industri-funksjonærer ³⁾	Industri-funksjonærer ³⁾						Helseforetakene	Øvrige bedrifter
1993-94	3,1	2,9	3,5	3,5	3,3		2,2	1,7		2,4	
1994-95	3,6	3,4	3,8	3,8	4,0		3,1	2,7		2,8	
1995-96	4,2	4,2	4,3	4,3	5,4		4,4	4,1		4,4	
1996-97	4,1	3,7	4,7	4,7	4,1		4,3	4,0 (3,5) ⁸⁾		3,9	
1997-98	6,1	5,6	6,8	6,8	6,1		6,4	5,8		5,9	
1998-99	4,7	4,7	4,7	4,7	4,9	5,1	4,7 ⁶⁾	4,5		5,0	
1999-2000	4,6	4,5	4,7	4,7	4,5	5,3	4,6	6,0 ⁹⁾		4,0	
2000-2001	5,1	4,9	5,3	5,3	4,8	4,7	4,2	7,8 ¹⁰⁾	3,5 ¹⁴⁾		
2001-2002	5,6	5,0	6,1	6,1	5,0	6,2	5,9	8,2 ¹¹⁾	6,0	5,3	5,5
2002-2003	4,0	3,5	4,6	4,6	4,4	4,5	4,3	5,4 ¹²⁾	4,4 ¹⁵⁾	7,0 ¹⁶⁾	3,8
1993-98	22,9	21,4	25,3	25,3	25,1	-	22,1	19,6		20,9	-
Gj. sn. per år	4,2	4,0	4,6	4,6	4,6	-	4,1	3,7		3,9	-
1998-2003	26,4	24,7	28,1	28,1	25,8	27,0	26,0	36,2		25,1	-
Gj. sn. per år	4,8	4,5	5,1	5,1	4,7	4,9	4,7	6,4		4,6	-
Lønn 2003, per årsverk	351 000	290 100	413 400	413 400	-		327 300	349 700		273 500	-
Lønn 2003, heltidsansatte	-	-	-	-	295 700	385 500	332 200	353 400		283 000	-

1) Begrepet "per årsverk" omfatter både heltids- og deltidansatte der deltidansatte er regnet om til heltidskvivalenter

2) Lønnsvekstallene er for industriarbeidere med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke.

3) For industri-funksjonærer er lønnsvekstallene for heltidsansatte i perioden 1993-2001 og per årsverk for de to siste årene.

4) Lønnsvekstallene er for heltidsansatte, dvs. med 37,5 t/uke. Tallet for 1998-99 gjelder for ansatte i identiske bedrifter, dvs. bedrifter som er med i statistikken både i 1998 og 1999. Til sammenlikning var lønnsveksten i varehandelen totalt 5,0 prosent, i engroshandel totalt 4,8 prosent og i detaljhandel totalt 3,7 prosent, se vedleggstabell 7.10. Lønnsveksten i HSH-området fra 1998 til 1999 var sterkt preget av at langt flere HSH-bedrifter kom med i statistikken for 1999 enn i tidligere år. På individnivå var økningen særlig stor for personer i stillingsgrupper med lønn under gjennomsnittet for HSH-bedrifter, noe som trakk lønnsveksten ned.

5) Fra 2002 til 2003 er også forsikring inkludert. Lønnsveksten fra 1998 til 1999 er påvirket av utbetaling i Nordea (Kreditkassen) fra et "ansettelsesfond" som ble bygd opp gjennom avsetninger i 1997 og 1998. Årslønnsvirkingen i 1999 utgjorde om lag ½ prosent for hele tariffområdet. Omfatter noe mer enn tariffområdet for bank og forsikring.

6) Eksklusiv BA-selskapene Posten Norge og NSB fra og med 1998-99. Posten og NSB er omdannet til statlige aksjeselskaper og er medlemmer i NAVO.

7) Omfatter alle stillinger knyttet til undervisningen lønnet i samsvar med avtaler inngått mellom staten og hovedsammenslutningene i staten/Norsk Lærerlag.

8) I 1997 kom det inn en ny stor gruppe inn i statistikken med lavere gjennomsnittslønn. Antall årsverk på grunntrinnet økte med vel 5000 årsverk fra 1996 til 1997. Eksklusiv denne nye gruppen kan lønnsveksten fra 1996 til 1997 beregnes til 4 prosent. Inkludert den nye gruppen var lønnsveksten 3,5 prosent fra 1996 til 1997.

9) Kompensasjon for endringer i særavtalen om arbeidstid trakk opp lønnsveksten med 1,4 prosentpoeng.

10) Kompensasjon for endringer i særavtalen om arbeidstid trakk opp lønnsveksten med 1,8 prosentpoeng. Under hovedtariffoppgjøret i 2000 ble det avtalt at de 2 ekstra feriedagene både i 2001 og 2002 tas ut i penger i stedet for redusert tilstedeværelsesplikt. Dette utgjør ett lønnstrinn eller vel 1½ prosentpoeng som bidrag til lønnsveksten i 2001.

11) Skolepakke II bidrar til å trekke opp lønnsveksten med om lag 3 prosentpoeng

12) Skolepakke II trakk opp lønnsveksten med om lag 1¾ prosentpoeng

13) Omfatter primærkommunene og fylkeskommunene og andre virksomheter som er medlemmer i KS. Oslo og Bærum er ikke med i tallene i perioden 1990-94. Oslo er heller ikke med i perioden 1995-2002.

14) Eksklusiv sykehusene var lønnsveksten 3,4 prosent

15) Omfatter også Oslo kommune.

16) Foreløpig tall. Legene trekker opp lønnsveksten med 2 prosentpoeng, se avsnitt 3.4.7 for nærmere omtale.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

kort i boks 3.1. For mer detaljert omtale vises til vedlegg 3.

Av tabell 3.1 framgår lønnsutviklingen¹⁾ i noen store forhandlingsområder det siste tiåret. Det har jevnt over vært en økende veksttakt i perioden fram til 1997-98. Særlig var lønnsveksten høy fra 1997 til 1998. I 1999 og 2000 avtok veksttakten med unntak av for ansatte i skoleverket i 2000. Fra 2000 til 2001 økte samlet lønnsvekst. Ansatte i kommunene, statsansatte og forretnings- og sparebanker hadde likevel lavere lønnsvekst i 2001 enn året før,

¹⁾ Med bakgrunn i informasjon fra SSBs kvartalsvise lønnsindeks er det for noen grupper i privat sektor knyttet usikkerhet til fordelingen av lønnsveksten gjennom året de to-tre siste årene. Utvalget har derfor satt i gang et arbeid for å se på om kvartalsstatistikken kan brukes til å beregne lønnsvekst og overheng for tariffområder.

mens bl.a. ansatte i skoleverket og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter hadde høyere lønnsvekst. Fra 2001 til 2002 økte igjen samlet lønnsvekst og for de fleste grupper var lønnsveksten klart høyere enn i de tre foregående årene. Den forholdsvis sterke lønnsveksten i skolesektoren fra 2000 til 2002 skyldes spesielle tillegg, jf. omtale av lønns-tilleggene i boks 3.5.

Årslønnsveksten fra 2002 til 2003 i NHO-bedrifter er beregnet til 3,5 prosent for industriarbeidere og til 4,6 prosent for industrifunksjonærer. Gjennomsnittlig årslønnsvekst for disse to gruppene under ett er beregnet til 4,0 prosent. For heltidsansatte i HSH-bedrifter i varehandelen var veksten 4,4 prosent. I forretnings- og sparebanker og forsikring under ett, som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet, er lønnsveksten beregnet til 4,5

Tabell 3.2 Årslønnsvekst og overheng i prosent for alle grupper¹⁾ og årslønnsvekst for tre hovedsektorer i økonomien.

År	Alle grupper ²⁾	Industrien		Varehandel ³⁾	Offentlig forvaltning ⁴⁾
		Alle bedrifter	NHO-bedrifter		
1993-94	2,7		3,1	2,8	2,2
1994-95	3,0		3,6	3,3	2,8
1995-96	4,4		4,2	5,3	4,3
1996-97	4,3		4,1	4,7	3,9
1997-98	6,2		6,1	6,2	6,0
1998-99	5,1	5,4	4,7	5,0	4,8
1999-2000	4,4	4,2	4,6	4,8	4,6
2000-2001	4,8	4,5	5,1	5,5	4,5
2001-2002	5,7	5,8	5,6	4,7	6,4
2002-2003	4,5	4,4	4,0	4,4	5,1
1993-2003	55,5	-	55,4	57,8	54,6
Gjennomsnitt per år	4,5	-	4,5	4,7	4,5
1998-2003	27,1	26,8	26,4	26,9	28,1
Gjennomsnitt per år	4,9	4,9	4,8	4,9	5,1
Lønn 2003, per årsverk	322 000	317 400	351 000	306 000	309 000
Lønn 2003, heltidsansatte	332 300	319 600	-	323 500	315 700
Overheng til 2004 i prosent	1,1				

¹⁾ Lønnsveksten er per årsverk for offentlig forvaltning og for NHO-bedrifter i industrien. For varehandel og for alle bedrifter i industrien er lønnsveksten for heltidsansatte.

²⁾ Før 1998 omfatter gjennomsnittlig årslønnsvekst gruppene i tabell 3.1 samt ansatte i forretningsmessig tjenesteyting og eiendomsdrift, forsikring og uorganiserte bedrifter i varehandel. Fra og med 1998 er også ansatte i uorganiserte bedrifter i bygg- og anleggsvirksomhet og industri med. Ansatte i oljevirksomhet er inkludert fra 2001. For 2002 er også ansatte i privat helse- og sosialtjenester, privat skolevirksomhet, kraftforsyning og sosial- og personlig tjenesteyting med. Beregningen for 2002 og anslag på overhenget til 2004 er basert på statistikk for grupper som samlet mottar om lag 97 prosent av samlet utbetalt lønn. For 2003 har SSB, basert på sitt metodeopplegg for beregning av lønn per normalårsverk i følge nasjonalregnskapet, beregnet årslønnsveksten til 4,5 prosent. Lønn per normalårsverk omfatter bl.a. overtid og naturalytelser. Beregningen av årslønnsvekst for 2003 er gjort på grunnlag av det lønnsbegrepet som legges til grunn i TBU, dvs. fast avtalt lønn inkl. faste tillegg, uregelmessige tillegg og bonuser. Overtidsgodtgjørelse og naturalytelser holdes dermed utenom. I forhold til lønn per normalårsverk holder en også utenom utenlandske sjøfolk, rekrutter i forsvaret og lønnstakere i primærnæringene som det ikke er lønnsstatistikk for.

³⁾ Inklusive motorkjøretøytjenester

⁴⁾ Omfatter det kommunale- og det statlige tariffområdet og de statlig eide helseforetakene. For de tre siste årene er NSB BA og Posten Norge BA ikke med i tallene. Stillinger med bare lokal lønnsdannelse i kommunene er med i 2002 og 2003. Oslo kommune er også med i 2003.

prosent. I helseforetakene er lønnsveksten foreløpig beregnet til 7,0 prosent, mens den var 3,8 prosent i øvrige bedrifter. For ansatte i staten, kommunene og i skoleverket var lønnsveksten fra 2002 til 2003 henholdsvis 4,3 prosent, 4,4 prosent og 5,4 prosent (inkludert skolepakke II). For det statlige tariffområdet (staten og skoleverket under ett) var årslønnsveksten 4,8 prosent inkludert skolepakke II og 4,0 prosent eksklusiv skolepakken.

I tabell 3.2 har en beregnet gjennomsnittlig lønnsutvikling for alle grupper og for tre hovedsektorer:

- ansatte i industrien
- ansatte i varehandel
- ansatte i offentlig forvaltning

Gjennomsnittlig årslønnsvekst fra 2002 til 2003 er anslått til 4,5 prosent mot 5,7 prosent året før. For ansatte i industrien i tabell 3.2 vises lønnsutviklingen både for ansatte i NHO-bedrifter og for industrien totalt. Om lag $\frac{3}{4}$ av sysselsettingen i indu-

strien er i NHO-bedrifter. Tabellen viser at samlet over tiåret 1993-2003 har lønnsveksten vært nær den samme i alle de tre hovedsektorene. Lønnsveksten i industribedrifter i alt har samlet for perioden 1998-2003 vært om lag den samme som i industrien i NHO-bedrifter. Imidlertid har lønnsveksten i disse to gruppene vært forskjellig i de enkelte år.

I tabell 3.3 er årslønnsveksten de siste årene for hovedgruppene i tabellene 3.1 splittet opp i bidrag fra overheng, bidrag fra sentralt fastlagte tilfyller og bidrag fra lønnsjustering gjennom året. I offentlig sektor har bidraget fra lønnsjusteringen i perioden ligget i størrelsesorden 0-0,8 prosentpoeng i året. For gruppene i privat sektor har den variert mellom 1 og knapt 3 prosentpoeng unntatt for industrifunksjonærer. For store grupper industrifunksjonærer avtales ikke sentrale tillegg. For disse avtales stort sett alle tillegg lokalt, blant annet som resultat av lokale forhandlinger. Dette medfører at all lønnsendring for disse betraktes som lønnsjustering.

Boks 3.2 Strukturendringer

Lønnsutviklingen for en gruppe kan være påvirket av flere forhold som f. eks. endring i kvalifikasjoner/utdanning blant arbeidstakerne, endringer i stillingsstruktur, forskyvninger i timeverkene mellom bransjer/bedrifter med ulikt lønnsnivå, endret omfang av skiftarbeid og med endringer i sammensetningen av arbeidsstyrken (f. eks. alder og endringer i andelen menn/kvinner). For mange grupper gir lønnsstatistikken begrenset informasjon om slike endringer. Utvalget mener en bør være forsiktig med å trekke bastante konklusjoner om forskjeller i lønnsutviklingen mellom ulike grupper/næringer fordi strukturendringer kan virke noe forskjellig. Særlig gjelder dette over en så lang tidsperiode som i tabell 3.1.

Endringer i lønnsveksten som følge av endringer i aldersstrukturen kan bl.a. komme av at andelen yngre arbeidstakerne blir redusert ved oppsigelser/innskrenkninger. Yngre arbeidstakere har vanligvis lavere lønn enn gjennomsnittet og slike endringer i sysselsettingen trekker lønnsveksten opp. Endringer i aldersstrukturen kan også skyldes liten nyrekruttering/stagnasjon i sysselsettingen i mange områder og/eller at rekrutteringen skjer på høyere lønnsnivå (alder) enn gjennomsnittet fra før. Slike endringer trekker vanligvis lønnsveksten opp.

Lønnsøkning som følge av endringer i aldersstrukturen antas å fordele seg noenlunde jevnt over året, og denne formen for lønnsøkning er derfor lagt til midt i året (1. juli).

Boks 3.3 Nærmere om lønnsjusteringen

I tabell 3.3 framgår bidraget til årslønnsveksten fra lønnsjusteringen for en del forhandlingsområder i de siste fem årene. Tabellen viser dekomponering av årslønnsveksten i overheng, bidrag fra tilfyller og bidrag fra lønnsjustering. Normalt betyr lønnsjusteringen mer for lønnsveksten enn det som framgår av tabell 3.3 for alle forhandlingsområdene. For industriarbeidere f. eks. bidro lønnsjusteringen med 3,1 prosentpoeng av lønnsveksten fra 1. oktober 2001 til 1.

oktober 2002, mens bidraget til årslønnsveksten fra 2001 til 2002 var 1,7 prosentpoeng i 2002. For staten bidro lønnsjusteringen med 1,5 prosentpoeng av lønnsveksten fra 1. oktober 2001 til 1. oktober 2002, mens bidraget til årslønnsveksten fra 2001 til 2002 var 0,7 prosentpoeng i 2002. Forskjellen skyldes at en del av lønnsjusteringen inngår i overhengen. For staten vil det si 0,8 prosentpoeng i overhengen til 2003 (1,5-0,7).

Tabell 3.3 Samlet årslønnsvekst fra året før dekomponert i overheng, tariff tillegg og lønns glidning. 1998-2003.

	1999	2000	2001	2002	2003	Gj.sn 98-03
<i>Industriarbeidere i NHO-bedrifter:</i>						
Årslønnsvekst	4,7	4,5	4,9	5,0	3,5	
Herav:						
Overheng	2,8	1,2	1,9	1,3	1,9	
Tariff tillegg	0,2	1,1	0,8	2,0	0,4	
Lønns glidning	1,7	2,2	2,2	1,7	1,2	1,8
<i>Industrifunksjonærer i NHO-bedrifter:</i>						
Årslønnsvekst	4,7	4,7	5,3	6,1	4,6	
Herav:						
Overheng	3,3	2,0	3,2	2,5	3,1	
Lønns glidning	1,4	2,7	2,1	3,6	1,5	2,3
<i>HSH-bedrifter i varehandel:</i>						
Årslønnsvekst	4,9 ¹⁾	4,5	4,8	5,0	4,4	
Herav:						
Overheng	1,7	1¼	1,8	1,1	1,3	
Tariff tillegg	0,8	1,8	1,3	2,0	2,0 ⁸⁾	
Garantit tillegg	0,3	0,1	0,3	0,2		
Lønns glidning	2,1	1¼	1,4	1,7	1,1	1,5
<i>Finanstjenester⁵⁾:</i>						
Årslønnsvekst	5,0	4,8	4,0	6,2	4,5	
Herav:						
Overheng	2,3	1,1	1,3	1,6	2,0	
Tariff tillegg	1,0	0,9	0,8	2,5	0,5	
Lønns glidning	1,7	2,8	1,9	2,1	2,0	2,1
<i>Statsansatte:</i>						
Årslønnsvekst	4,7 ²⁾	4,5	4,2	5,9	4,3	
Herav:						
Overheng	3,7	1,4	2,7	1,8	3,9	
Tariff tillegg	0,6	2,3	1,0	3,3	0	
Lønns glidning	0,4	0,8	0,5	0,7	0,4	0,6
<i>Skoleverket:</i>						
Årslønnsvekst	4,5	6,0	7,8	8,2	5,4	
Herav:						
Overheng	3,7	1,1	5,1	1,3	5,3 ⁹⁾	
Tariff tillegg	0,7	3,1	1,0	3,3	0	
Skolepakke I ³⁾		1,4				
Spesielt ferieuttak			1½			
Skolepakke II ⁴⁾				om lag 3		
Lønns glidning	0,1	0,4	0	¼- ½	0,2	0,2
<i>Kommuneansatte¹¹⁾:</i>						
Årslønnsvekst	5,0	4,0	3,5 ⁶⁾	6,0 ⁷⁾	4,4	
Herav:						
Overheng	4,4	0,8	2,1	1,3	2,2	
Tariff tillegg	0,2	2,8	1,0	4,0	1,9 ¹⁰⁾	
Lønns glidning	0,4	0,4	0,4	0,7	0,3	0,4

¹⁾ Se fotnote 4, tabell 3.1

²⁾ Fra og med 1999 er beregningene eksklusiv BA-selskapene Posten Norge og NSB.

³⁾ De ble gitt 2 lønns trinn fra 1. august 2000 som bidro med 1,4 prosentpoeng til veksten i 2000 og 1,8 prosentpoeng til overhenget til 2001.

⁴⁾ Skolepakke II innebar at lærerne bl.a. fikk ett lønns trinn fra 1. januar 2002 og ytterligere to lønns trinn fra 1. august 2002. Dette må bl.a. ses i sammenheng med at undervisningstiden ble økt med 1 prosent fra 1. januar 2002 og med ytterligere 3 prosent fra 1. august 2002.

⁵⁾ Omfatter forretnings- og sparebanker og forsikringsvirksomhet. Omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet bank og forsikring

⁶⁾ Eksklusiv helseforetakene var veksten 3,4 prosent.

⁷⁾ Eksklusiv helseforetakene, men inklusive stillinger med bare lokal lønnsdannelse.

⁸⁾ Inkluderer tariff tillegg for 2003 på 1¾ prosentpoeng avtalt i 2002-oppgjøret.

⁹⁾ De lønsmessige virkningene som følge av skolepakke II trakk opp overhenget til 2003 med om lag 1¾ prosentpoeng

¹⁰⁾ Tariff tilleggene for 2003 ble avtalt i 2002-oppgjøret.

¹¹⁾ Eksklusiv Oslo kommune.

ning i henhold til Beregningsutvalgets definisjon av dette.

3.2 Lønnsutviklingen etter utdanning

I tabell 3.4 vises lønnsutviklingen for heltidsansatte etter utdanningsgrupper og næring i perioden 1997-2003. Tabellen er framkommet ved å koble lønnsstatistikken mot registeret over befolkningens høyeste utdanning. Tabellen viser at andelen med ulike utdanningsnivåer varierer mellom gruppene. I industri, bygg- og anlegg og i varehandel hadde i 2003 80 prosent eller flere utdanning på grunnskolenivå og videregående skolenivå (inkludativ fagutdanning) som høyeste utdanning. Blant statsansatte var andelen 41 prosent og blant kommunale- og fylkeskommunale ansatte 56 prosent (inkluderes deltidsansatte var andelen 68 prosent), mens det bare var 3 prosent i skoleverket. Tall for utdanningsgruppene i de statlige helseforetakene vil bli innarbeidet i neste rapport.

Samlet for alle utdanningsgruppene viser tabell 3.4 at den høyeste lønnsveksten i perioden 1997-2003 hadde ansatte i skoleverket med vel 43 prosent. For statsansatte var veksten knapt 38 prosent og for kommuneansatte knapt 33 prosent. For de andre gruppene i tabell 3.4 var lønnsveksten 34-35 prosent i perioden 1997-2003.

Tabell 3.4 viser at fra 2002 til 2003 hadde personer med videregående skolenivå inklusiv fagutdanning stort sett sterkere datolønnsvekst (fra 1.10.02 til 1.10.03) enn utdanningsgruppene med til og med 4 års utdanning og mer enn 4 års utdanning på høyskole eller universitet innen alle næringene med unntak av i bygg- og anleggsvirksomhet og i kommunene. En sammenlikning av datolønnsveksten fra et år til et annet *mellom* næringer blir ofte vanskelig gjort av at lønnsstatistikken først registrerer en del lønnstillegg året etter at de er gitt. F.eks. har datolønnsveksten for noen næringer for perioden 1.10.02 til 1.10.03 med lønnstillegg som hører til forrige periode. Dette er tilfelle for staten og skoleverket. Dette er forhold som en korrigerer for ved beregning av årslønnsvekst, men som forstyrrer sammenlikningen når en ser på datolønnsveksten bare for ett år. Over tid vil årslønnsveksten og datolønnsveksten være tilnærmet lik for samme næring/gruppe.

Utdanningsgruppene med til og med 4 års utdanning og mer enn 4 års utdanning på høyskole eller universitet i industrien, i skoleverket og i varehandelen hadde høyere lønnsvekst enn tilsvarende utdanningsgrupper i kommunene, bygg- og anleggsvirksomhet, finanstjenester og i staten

i perioden 1997-2003. Materialet sier ikke noe om i hvilken grad dette dreier seg om samme typer utdanning eller fag. Ansatte med fagutdanning i bygg- og anleggsvirksomhet hadde også relativ sterk vekst i perioden 1997-2003.

Tabell 3.4 viser videre at det er betydelige lønnsforskjeller for samme utdanningslengde mellom de ulike næringer/sektorer og at det er stor forskjell i lønnsnivå mellom utdanningsgrupper med samme lengde på universitets- eller høyskoleutdanning mellom privat og offentlig sektor. Det er også lønnsforskjeller for personer som er registrert med fagutdanning mellom offentlig og privat sektor. Det vises også til vedleggstabell 7.13.

3.3 Deltidsansatte

Vedleggstabell 7.12 viser lønnsutviklingen for deltidsansatte per heltidsekvivalent etter næringshovedområde i perioden 1997-2002. For en del områder er det også tall for 2003. Tabellen viser også lønn for deltidsansatte som andel av lønn for heltidsansatte.

Deltidsansatte hadde en gjennomsnittlig årslønn per heltidsekvivalent i 3. kvartal 2002 (1.9/1.10.2002) på kr. 267 600, en vekst på 7,4 prosent fra 3. kvartal 2001. Til sammenlikning hadde alle heltidsansatte en gjennomsnittlig årslønn på kr. 326 400, en vekst på 6,7 prosent. Samlet over perioden 1997-2002 er lønnsutviklingen i gjennomsnitt likevel lavere for deltidsansatte enn for heltidsansatte, 27,9 prosent mot 31,6 prosent. I kommunene og varehandel, som er to områder med stor andel deltidssysselsetting, har veksten per heltidsekvivalent for deltidsansatte vært henholdsvis 26,6 og 26,3 prosent i perioden 1997-2002. Den høyeste lønnsveksten har det vært blant deltidsansatte i skoleverket med 42,0 prosent. For staten, skoleverket og kommunene foreligger det også tall for 2003. Veksten per heltidsekvivalent for deltidsansatte i skoleverket og i kommunene var i 2003 litt lavere enn for heltidsansatte. For statsansatte var det omvendt.

Deltidsansatte er i mindretall i alle næringshovedområder unntatt i kommunene, der deltidsansatte utgjør om lag 60 prosent av alle ansatte. For alle ansatte under ett utgjør deltidsansatte om lag 27 prosent. Der antallet deltidsansatte er lite, blir lønnsnivået for disse lettere påvirket av endringer i sysselsettingen, arbeidstid og sesongvariasjoner. Likevel er det slik at under ett viser hovedtrekkene i lønnsutviklingen for deltidsansatte stort sett samme mønster som for heltidsansatte i perioden 1997-2002. Det samme trenger likevel ikke å være tilfelle i de enkelte næringshovedområdene

Tabell 3.4 Gjennomsnittlig lønnsvekst fra året før og årslønn¹⁾ per 1.9/1.10 for heltidsansatte etter næring²⁾ og utdanningsgrupper³⁾. Kroner og prosent. 1997-2003

	Andeler ⁴⁾ 2003	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før						Samlet vekst 1997-2003	Årslønn 1.9/1.10 2003
		1998	1999	2000	2001	2002	2003		
<i>Industri i alt</i>	100	7,1	4,8	4,2	4,4	6,4	3,7	34,7	323 300
Utdanning på grunnskolenivå	13	6,9	3,2	3,8	3,7	5,6	3,0	29,2	278 800
Utdanning på videregående skolenivå	66	7,3	4,4	4,0	4,2	5,7	3,5	32,7	303 700
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	27	7,7	5,1	4,2	4,5	5,2	3,7	34,6	312 300
Universitets- eller høyskole- utdanning, til og med 4 år	13	8,7	6,9	5,5	5,0	6,7	2,3	40,6	425 100
Universitets- eller høyskole- utdanning, lengre enn 4 år	5	9,0	6,1	6,1	5,2	7,5	2,2	41,7	533 300
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	3	3,8	1,1	1,3	2,2	7,4	5,0	22,5	288 800
<i>Bygge- og anleggsvirksomhet i alt</i>	100	7,4	4,9	4,4	4,6	6,0	2,8	34,0	317 100
Utdanning på grunnskolenivå	9	7,4	4,9	4,1	4,6	5,6	3,4	33,8	303 000
Utdanning på videregående skolenivå	74	7,3	5,1	4,7	4,9	5,7	2,7	34,5	307 900
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	41	8,5	6,8	5,4	5,7	6,1	2,5	40,4	319 700
Universitets- eller høyskole- utdanning, til og med 4 år	8	5,8	4,7	4,7	5,2	7,5	3,4	35,6	423 600
Universitets- eller høyskole- utdanning, lengre enn 4 år	2	0,2	3,1	6,5	4,4	5,7	6,4	29,2	535 000
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	7	6,5	4,0	2,1	4,2	5,1	5,6	30,7	302 800
<i>Varehandel i alt</i>	100	7,6	3,7	5,9	4,9	5,1	3,3	34,6	327 000
Utdanning på grunnskolenivå	11	6,3	3,8	4,5	5,3	5,3	2,9	31,4	290 600
Utdanning på videregående skolenivå	70	6,8	3,7	5,9	4,3	4,3	3,7	32,3	308 500
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	17	7,7	5,5	6,3	5,6	4,1	4,1	38,3	308 200
Universitets- eller høyskole- utdanning, til og med 4 år	14	9,1	4,6	6,5	7,1	5,4	0,0	37,2	419 000
Universitets- eller høyskole- utdanning, lengre enn 4 år	2	9,2	5,7	4,1	9,0	3,5	2,8	39,3	523 400
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	2	-0,1	-0,9	7,7	2,6	5,4	7,1	23,6	317 500
<i>Finanstjenester i alt⁶⁾</i>	100	7,9	4,0	5,4	4,4	5,8	2,9	34,3	411 100
Utdanning på grunnskolenivå	3	8,7	3,7	5,2	4,2	6,5	3,4	36,1	343 700
Utdanning på videregående skolenivå	55	7,2	4,1	4,4	4,2	6,4	1,6	31,3	353 400
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	3	8,5	2,2	5,6	4,3	5,7	5,1	35,8	349 900
Universitets- eller høyskole- utdanning, til og med 4 år	34	7,4	2,8	5,7	3,9	3,6	2,8	29,1	469 200
Universitets- eller høyskole- utdanning, lengre enn 4 år	7	6,9	1,0	9,3	0,2	4,6	2,1	26,2	580 900

	Andeler ⁴⁾	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før						Samlet vekst 1997-2003	Årslønn 1.9/1.10 2003
		2003	1998	1999	2000	2001	2002	2003	
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	1	8,7	7,1	5,0	-2,3	-0,7	8,4	28,6	457 600
<i>Statsansatte i alt⁷⁾</i>	100	8,6	2,8	7,9	3,9	6,6	3,2	37,6	334 200
Utdanning på grunnskolenivå	3	7,8	2,8	4,9	4,4	4,0	2,2	29,0	274 800
Utdanning på videregående skolenivå	38	8,3	2,2	6,8	2,7	6,3	2,4	32,1	297 600
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	6	10,0	2,9	5,5	3,1	6,1	2,2	33,4	290 900
Universitets- eller høyskole-utdanning, til og med 4 år	29	7,9	2,4	6,6	4,1	6,2	1,5	32,0	329 900
Universitets- eller høyskole-utdanning, lengre enn 4 år	29	7,2	2,7	5,5	5,4	6,6	2,3	33,6	391 600
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	1	6,9	2,7	8,5	2,8	5,9	2,3	32,6	342 800
<i>Skoleverket i alt</i>	100	8,6	1,9	9,7	4,3	10,5	2,5	43,4	354 300
Utdanning på grunnskolenivå	0	14,2	-0,8	8,4	1,2	9,6	2,0	38,9	289 100
Utdanning på videregående skolenivå	3	9,1	2,6	9,4	5,4	10,3	3,2	46,8	315 900
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	1	9,7	1,2	11,6	3,9	8,2	1,4	41,3	326 400
Universitets- eller høyskole-utdanning, til og med 4 år	84	8,8	1,7	9,6	4,2	10,5	2,4	43,1	350 100
Universitets- eller høyskole-utdanning, lengre enn 4 år	12	7,2	2,5	9,8	3,9	9,8	1,9	40,2	395 800
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	0	8,2	2,5	10,3	2,0	10,0	3,2	41,7	325 200
<i>Kommune i alt⁸⁾</i>	100	8,4	2,1	4,9	4,7	6,2	2,9	32,7	286 900
Utdanning på grunnskolenivå	7	9,1	1,1	4,7	5,4	6,7	1,9	32,3	250 500
Utdanning på videregående skolenivå	49	7,9	1,3	4,4	4,7	6,4	2,3	30,0	262 800
Av dette									
Fagutdanning ⁵⁾	12	6,0	0,4	4,0	3,8	8,0	2,0	26,7	262 300
Universitets- eller høyskole-utdanning, til og med 4 år	37	6,9	2,2	5,3	5,0	6,0	3,0	31,9	311 700
Universitets- eller høyskole-utdanning, lengre enn 4 år ⁹⁾	6	7,8	2,2	3,4	4,8	5,2	2,6	29,0	374 100
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	2	9,9	4,4	4,2	1,4	3,1	3,5	29,4	281 400

¹⁾ Gjennomsnittlig årslønn ut fra registrert månedslønn i lønnsstatistikken per 1/9/1.10, dvs. månedslønn 1.9/1.10*12. Må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som i tabell 3.1, dvs avtalt lønn, uregelmessig tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

²⁾ NOS Standard for næringsgrupper

³⁾ NOS Standard for utdanningsgruppering

⁴⁾ Andeler av utvalget i den enkelte næring

⁵⁾ Som fagutdannet regnes: a) alle som har fagutdanning med godkjent fagbrev eller svenneprøve i henhold til Lov om fagopplæring i arbeidslivet som fullførte utdanning i henhold til register for befolkningens høyeste utdanning (BHU), og b) alle som har bestått teknisk fagskole som høyeste fullførte utdanning i henhold til register for BHU.

⁶⁾ Omfatter bank og forsikring og annen finansiell tjenesteyting. Nye tall for 2001. Endring fra 2000 til 2001 er basert på tidligere publiserte sammenlignbare tall, mens endring mellom 2001 og 2002 er basert på nye tall for 2001.

⁷⁾ Eksklusive statlige sykehus fra og med veksttallet for 2002

⁸⁾ Ansatte i somatiske eller psykiatriske sykehus er ikke inkludert f.o.m. veksttallet for 2002.

⁹⁾ Omfatter godtgjørelse for tariffestet utvidet arbeidstid for leger til og med 2001.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

i perioden, f. eks. i kommunene og i varehandel som er to områder med relativt stor deltidsandel.

Lønnen til deltidsansatte per heltidsekvivalent som andel av heltidsansattes lønn, varierte i 2002 fra nesten 96 prosent i skoleverket til 71 prosent for ansatte i eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting, med et gjennomsnitt på om lag 82 prosent. Forskjellen i lønn mellom gruppen deltidsansatte og gruppen heltidsansatte knytter seg blant annet til faktorer som yrke, stilling, utdanning og alder. For eksempel er deltidsansatte i varehandel relativt unge og jobber i lavere stillinger enn heltidsansatte. I skoleverket derimot er deltidsansatte og heltidsansatte mer like i alder og utdanning. Også andre forhold kan virke inn, for eksempel at deltidsansatte i enkelte områder stort sett har høyere turnover enn heltidsansatte.

3.4 Lønnsutviklingen i enkelte tariffområder

3.4.1 Lønnsutviklingen for industriarbeidere i LO/NHO-området.

- *For INDUSTRIARBEIDERE steg lønn per årsverk fra 2002 til 2003 med 3,5 prosent, mot 5,0 prosent og 4,9 prosent de to foregående årene.*

Bonus bidro med 0,3 prosentpoeng til årslønnsveksten. Uregelmessige tillegg eller tillegg knyttet til arbeidets art, som for eksempel skifttillegg, andre former for "ubekvemstillegg", smusstillegg, maskintillegg etc. trakk imidlertid årslønnsveksten nedover med 0,4 prosentpoeng.

I selve innrapporteringen fra bedriftene kan imidlertid fordelingen på lønnskomponenter være usikker. Usikkerheten vil derfor naturlig være større for de enkelte lønnskomponentene enn for totalveksten.

Lønnsveksten for arbeidere er basert på lønn og årsverk tilknyttet tariffområder. Antall årsverk for industriarbeidere har totalt sett gått ned, men noe sterkere for avtaleområder med høyere lønnsnivå enn gjennomsnittet for industriarbeidere. Som eksempel gjelder dette spesielt grupper som elektrokjemisk, flyverksteder, avistrykkerier og bryggerier. Disse forholdene dro årslønnsnivået for industriarbeidere isolert sett ned med 0,4 prosentpoeng.

Gjennomsnittlig timefortjeneste for de 9 første månedene av 2003 lå 3,6 prosent høyere enn for tilsvarende periode året før, mens veksten fra 1. oktober 2002 til 1. oktober 2003 var 3,3 prosent. Året før var vekstprosenten for de 9 første mæ-

dene 4,8 prosent og veksten fra 1. oktober 2001 til 1. oktober 2002 var på 5,9 prosent.

For NHO-bedrifter bygger lønnsveksten for kalenderåret på lønnssum og timer for de første 9 månedene av året, lønn per 1. oktober og en forutsetning om at dette nivået gjelder året ut. Lønnstillegg som kommer etter 1. oktober betyr forholdsvis lite for årslønnen i kalenderåret.

Gjennomsnittlige tariff tillegg våren 2003 økte gjennomsnittlig lønn per dato med 0,5 prosent, mens tariff tillegg i de forbundsvise tariff forhandlingene i 2002 økte gjennomsnittslønnen tilsvarende med 2,8 prosent per dato, inklusive skift tillegg og andre tillegg som er klassifisert som uregelmessige tillegg.

Lønns overhenget fra 2002 bidro med 1,9 prosentpoeng og tariff tilleggene per 1. april 2003 med 0,4 prosentpoeng til kalenderårs lønnsveksten fra 2002 til 2003. Ettersom årslønnsveksten fra 2002 til 2003 ble 3,5 prosent er de resterende 1,2 prosentpoeng bidrag fra lønns glidningen i løpet av 2003, mot 1,7 prosentpoeng i 2002 og 2,2 prosentpoeng i årene 2000 og 2001.

Lønns overhenget for industriarbeidere inn i 2004 er beregnet til 1,9 prosent. Metoder for beregning av overheng, glidning og årslønnsvekst er de samme som er benyttet tidligere. Fra 2002 til 2003 har det vært store strukturendringer i sysselsettingen i industrien. Dette har skapt større usikkerhet enn vanlig i beregningene av overheng.

Resultatet av de forbundsvise tariff forhandlingene i 2004 for industriarbeiderne i NHO-bedrifter, viser en gjennomsnittlig nivåøkning for tariff tillegg, inklusive generelle tillegg, lav lønnstillegg, fagarbeidert tillegg, ansiennitetstillegg, minstelønnssatser, skift tillegg etc. per dato på 1,1 prosent. Gjennomsnittsberegningene er basert på uendret sysselsettingsstruktur. Tidspunktene for regulering av tilleggene strekker seg stort sett fra 1. april til 1. juli. I områder hvor det har vært konflikt blir tilleggene gitt fra dato for konfliktens opphør. Basert på ulike reguleringstidspunkter bidrar gjennomsnittlige tariff tillegg med 0,8 prosentpoeng til årslønnsveksten fra 2003 til 2004. Sammen med lønns overhenget på 1,9 prosent (jf. beskrivelser av usikkerhet foran) gir dette en årslønnsvekst fra 2003 til 2004 på om lag 2,7 prosent, før bidraget fra lønns glidningen i 2004. I 2003 var bidraget fra lønns glidningen 1,2 prosentpoeng.

Tabell 3.5 viser utviklingen i timefortjenesten, fordelt på tariffmessig lønnsøkning og lønns glidning for voksne arbeidere i industrien (menn + kvinner) fra samme kvartal året før.

De gjennomsnittlige *tariff tilleggene*, inklusive den direkte effekten av skift tillegg og andre tillegg

knyttet til arbeidets art er beregnet til (totale nivå-tillegg):

Våren 1994: ¹⁾	126 øre/time	1,3 prosent
Per 1.april 1995:	108 øre/time	1,1 prosent
Våren 1996: ²⁾	212 øre/time	2,0 prosent
Per 1.april 1997:	91 øre/time	0,9 prosent
Våren/sommeren 1998: ²⁾	432 øre/time	3,7 prosent
Per 1.april 1999:	28 øre/time	0,3 prosent
Per 9.mai 2000:	220 øre/time	1,7 prosent
Per 1.april 2001:	148 øre/time	1,1 prosent
Våren 2002: ³⁾	386 øre/time	2,8 prosent
Per 1.april 2003:	80 øre/time	0,5 prosent
Våren 2004: ³⁾	168 øre/time	1,1 prosent

¹⁾ Ca. ¾ av tariff tilleggene etter lønnsoppgjøret i LO-NHO området i 1994 gjelder fra 2. kvartal 1994 og ca. ¼ gjelder fra 3. kvartal.

²⁾ Både i 1996 og 1998 var det en del arbeidskonflikter som resulterte i at tariff tilleggene ble gitt fra et noe senere tidspunkt enn det normale ved utløp av den enkelte tariffavtale eller bransjeavtale. Ca. ⅔ av tilleggget fikk virkning i 2. kvartal og ca. ⅓ i 3. kvartal.

³⁾ Gjennomsnittstallet er summen av alle nivåmessige tillegg gitt i de forbundsvisse områdene inklusive generelle tillegg, lavlønns-tillegg, fagarbeidertillegg, ansiennitetstillegg, minstelønnsatser, skifttillegg etc. De fleste forbundsvisse tariff tilleggene ble gitt med ulik virkningstidspunkt mellom 1.april til 1.juni.

3.4.2 Lønnsutviklingen for andre arbeidergrupper i NHO-området.

- *Alle arbeidere i NHO-bedrifter hadde en årslønnsvekst på 4,0 prosent fra 2002 til 2003, mot 5,6 prosent året før.*

Samferdsel, e-verkene og spesielle forhold innen oljerelatert virksomhet, dro opp gjennomsnittlig lønnsvekst, mens hotell- og restaurantvirksomhet og industriarbeiderne dro gjennomsnittet ned.

For arbeidere i *byggevirksomhet* innenfor NHO-området var det en årslønnsvekst på 3,9 prosent fra 2002 til 2003, mot 5,3 prosent og 5,2 prosent årene før.

Byggevirksomhet består av arbeidere innenfor tømrerfaget, murere, grunnarbeid innenfor stein-, jord- og sementarbeid, bygge- og tømmermestere, elektrotekniske installasjonsfirmaer, malermestere, rørleggerbedrifter, kobber- og blikkenslagermestere o.l. Gruppen består i hovedsak av to tariffavtaler, Fellesoverenskomst for byggfag (ca. 2/3) og Tariffavtale for elektrofag (ca.1/3). Den første gruppen hadde en årslønnsvekst på 3,5 prosent fra 2002 til 2003 mot 5,9 prosent året før, mens den andre gruppen hadde en årslønnsvekst på 4,9 prosent mot 4,0 prosent året før.

I 2002 var nivået på de gjennomsnittlige tariff tilleggene for arbeidere innenfor byggevirksomhet om lag som for industriarbeidere. Tariff tillegg-

gene inklusive generelt tillegg, minstelønnsatser, akkordtariffer etc., økte gjennomsnittlig lønn med 2,6 prosent i 2002. I 2003 ble ikke gitt sentrale tariff tillegg i tariffavtalene som omfattes av byggevirksomheten.

Gjennomsnittlig tariff tillegg i 2004 for hele bygge- og anleggssektoren er beregnet til 1,2 prosent nivåøkning og et bidrag til årslønnsveksten fra 2003 til 2004 på omlag 1 prosentpoeng. Tariff tilleggene i sektoren består av generelle minstelønnsatser og generelle tariff tillegg, i tillegg til at minstelønn for akkordtariffer kan være endret. Den gjennomsnittlige lønnsveksten i bransjen styres imidlertid i større grad av typen arbeidsoppgaver, hvor man også har akkordbestemt avlønning etc. I tillegg vil sysselsettingsmessige forhold ha betydning.

For *arbeidere innenfor transportsektoren* i NHO-området var årslønnsveksten fra 2002 til 2003 5,2 prosent mot 5,4 prosent året før. En del av lønnsveksten i 2003 skyldes tillegg avtalt i 2002, som ble gitt fra starten av 2003. Lønnsveksten fra 1. oktober 2002 til 1. oktober 2003 var 4,6 prosent.

Transportsektoren i NHO-området omfatter blant annet rutebilsektoren, spedisjonsfirmaer, innenriks sjøfart, godstransport, og i noe mindre grad grossistbedrifter, oljeselskaper, ambulansefirmaer m.v.

Gjennomsnittlig tariff tillegg i 2004 er beregnet til om lag 2,3 prosent per dato, basert på 90 prosent av sysselsettingen innenfor sektoren. Tilleggene bidrar til årslønnsveksten med om lag 1,5 prosentpoeng. De største gruppene innenfor sektoren, er såkalte normallønnsoverenskomster (som for eksempel innenriks sjøfart og rutebil) hvor det er liten eller ingen lønns glidning. Noen grupper som for eksempel spedisjonsfirmaer, grossistbedrifter, oljeselskaper etc. har imidlertid lønns glidning og lokale tillegg av en viss størrelse.

For arbeidere innenfor *oljevirksomhet, offshore* var det en lønnsøkning på 4,0 prosent fra 2002 til 2003. Veksttallene omfatter operatør- og servicebedrifter. Forpleiningsbedrifter og landbaser er ikke med i tallene. Oljeboring har ikke levert gode nok tall. Sysselsettingseffekter for oljearbeidere bidro til at årslønn for arbeidere går opp. En spesiell usikkerhet i denne bransjen har vært periodiseringen av tillegg og om tilleggene var kjent ved innrapporteringstidspunktet per 1.oktober de respektive årene.

Tariff tilleggene er klare for om lag 60 prosent av oljearbeiderne i NHO-området. Oppgjøret er i hovedsak basert på et generelt tillegg på 6000 kr/år som gis fra 1.juni. Sammen med virkning på offshoretillegget, øker dette lønnsveksten med om lag 1,9 prosentpoeng. Ettersom både lokale og

Tabell 3.5 Tariffmessig lønnsøkning og lønnsglidning for industriarbeidere basert på timefortjenester²⁾ eksklusiv overtidsbetaling omregnet til 37.5 t/uke. Endring i prosent fra samme kvartal året før.

	Lønnsøkning per time	Herav:		Lønnsglidning som prosent- andel av total lønnsøkning
		Tariff tillegg	Lønnsglidning ³⁾	
1996 1. kv.	4,2	1,1	3,1	74
1996 2. kv. ¹⁾	3,8	1,4	2,4	66
1996 3. kv. ¹⁾	3,9	2,1	1,8	47
1996 4. kv. ¹⁾	4,6	2,1	2,5	55
1997 1. kv.	3,6	2,0	1,6	44
1997 2. kv. ¹⁾	4,3	1,6	2,7	62
1997 3. kv. ¹⁾	3,9	0,9	3,1	79
1997 4. kv. ¹⁾	3,4	0,9	2,5	75
1998 1. kv.	3,5	0,9	2,6	74
1998 2. kv. ¹⁾	5,6	3,0	2,6	47
1998 3. kv. ¹⁾	6,1	3,9	2,2	36
1998 4. kv.	7,2	3,9	3,3	46
1999	4,7	1,3	3,4	72
2000	4,5	1,2	3,3	73
2001	4,9	1,5	3,4	69
1.-3.kv.	5,2	1,6	3,6	69
1.okt.	4,3	1,1	3,2	74
2002	5,0	2,4	2,6	52
1.-3.kv.	4,8	2,0	2,8	58
1.okt.	5,9	2,8	3,1	53
2003	3,5	0,9	2,6	74
1.-3.kv.	3,6	1,3	2,3	64
1.okt.	3,3	0,5	2,8	85

¹⁾ Korrigert for etterbetalinger.

²⁾ Beregningsgrunnlaget: Gjennomsnittlig timefortjeneste ekskl. overtidstillegg, betaling for helligdager, feriepenge o.l. Omregning av timefortjenestene til felles ukebasis har betydning bare når det er vesentlige endringer i arbeidstiden. Før 2001 er arbeidere innenfor biloverenskomsten med i industribegrepet. For å tilpasse industrien mest mulig til internasjonal standard er biloverenskomsten fra 2001 ikke med. Denne endringen betyr nesten ingenting, da gjennomsnittlig timefortjeneste for biloverenskomsten praktisk talt ligger på samme nivå som for industriarbeidere.

³⁾ Lønnsglidningen i tabell 3.5 er basert på at hele lønnsveksten mellom tilsvarende registreringsperioder i to påfølgende år er dekomponert i tariff tillegg og lønnsglidning. Dette avviker fra dekomponeringen i tabell 3.3 hvor kalenderårslønsveksten er dekomponert i lønnsoverheng (som består både av tariff tillegg og lønnsglidning), samt bidrag til kalenderårslønsveksten fra henholdsvis tariff tillegg og lønnsglidning gitt gjennom hele året veksten måles til.

Kilde: NHOs kvartalsstatistikk fram til 1998. Fra 1999 er grunnlagsmaterialet innsamling til SSBs strukturstatistikk per 1. oktober og data for "hittil i år" (3 første kvartaler av året)

sentrale tillegg i større grad enn i andre områder er med i årets oppgjør, samtidig som gjennomsnittlig lønnstillegg i stor grad er knyttet til ansiennitet og alderssammensetningen, er det vanskelig så langt å anslå en potensiell årslønnsvekst for 2004.

Av arbeiderområder i NHO-området forøvrig har e-verkene økt betydelig i antall. Om lag 50 prosent av arbeiderne i e-verkene er nå med i NHO-statistikken, mens resten inngår i kommunal sektor. Årslønnsveksten for arbeidere var 5,8 prosent fra 2002 til 2003, mot 3,7 prosent året før. Oppgjøret i 2002 ble avsluttet sent og for en del bedrifter innenfor sektoren kan det være med noe tillegg gitt i 2002 som ikke ble innrapportert før statistikk tidspunktet i oktober samme år. Dette innebærer at vekst-

tallet i 2002 kan være noe høyere og veksttallet i 2003 noe lavere enn statistikk tallene viser.

Tarifforhandlingene i 2004 for e-verkene endte med tariff tillegg for arbeidere på om lag 1 prosent per 1. juni 2004.

3.4.3 Lønnsutviklingen for funksjonærer i NHO-bedrifter.

– For industrifunksjonærene i NHO-bedrifter var det en økning i årslønn på 4,6 prosent fra 2002 til 2003. Året før var økningen 6,1 prosent.

Endring av fordelingen av funksjonærer på bransjer bidrar isolert til 0,2 prosent lavere lønnsnivå.

Bortfall av årsverk for funksjonærer innenfor verkstedsindustrien og elektrokjemisk industri forklarer dette forholdet.

Lønnsveksten for de første 9 måneder av 2003 i forhold til tilsvarende periode av 2002 var 4,8 prosent, mens tilsvarende året før var 6,0 prosent. Lønnsveksten for "siste lønnsperiode" ved rapporteringstidspunkt, som i praksis betyr fra ca. 1. oktober 2002 til ca. 1. oktober 2003 var 4,1 prosent mot 6,6 prosent året før og 4,8 prosent fra 1. oktober 2000 til 1. oktober 2001.

Beregnet lønnsoverheng for industrifunksjonærer inn i 2004 er 2,5 prosent mot 3,1 prosent året før og 2,5 prosent inn i 2002.

I NHO-bedrifter utgjør funksjonærgruppene utenfor industri i antall om lag det samme som industrifunksjonærene. Disse består av funksjonærgrupper innenfor bergverk, skogbruk, fiskeoppdrett, kraftforsyning, oljevirkosomhet, bygge- og anleggsvirkosomhet, samferdsel, kunnskap- og undervisning og tjenesteyting som renholdsbedrifter, vaktelskaper, bemanningsbedrifter, IKT-bedrifter etc. For enkelt av disse gruppene er datamaterialet ikke godt nok for sammenlignbarhet mellom 2002 til 2003. Dette gjelder spesielt renholdsselskaper, vaktelskaper og annen tjenesteyting.

For alle funksjonærer innenfor NHO-området var lønnsveksten fra 2002 til 2003 5,1 prosent. Bonus bidrar til årslønnsveksten med 0,6 prosentpoeng. Årslønnsveksten for funksjonærer utenfor industrien totalt sett er beregnet til 5,6 prosent.

For funksjonærgruppen totalt bidrar sysselsettingsendringer mellom bransjer gjennom vridning av andel årsverk i næringer med lavere lønn enn gjennomsnittet til næringer med høyere lønn enn gjennomsnittet til 0,4 prosentpoeng av lønnsveksten.

Lønnsveksten fra 1.oktober 2002 til 1.oktober 2003 var 4,6 prosent mens lønnsveksten for de 9 første månedene av 2003 i forhold til samme periode av 2002 var 5,2 prosent. Lønnsoverhenget inn i 2004 er beregnet til 2,2 prosent for alle funksjonærer.

Funksjonærene i NHO-området har jevnt over lønnsreguleringer (anslagsvis over 50 prosent per 1.juli) senere i året enn arbeiderne, hvor store deler av lønnsveksten skjer fra april måned. Dette forhold bidrar isolert til at funksjonærene i NHO-området har et høyere lønnsoverheng enn arbeidere, selv med om lag samme årlig lønnsvekst.

Det samles ikke lenger inn data om reguleringsstidspunkter i løpet av året (siste gang 1997). Sammenstillingen mellom lønnsnivåene per 1.oktober og "hittil i år" (3 første kvartaler) gjør at man

kan beregne kalenderårslønnsveksten. Som i andre områder, har man forutsatt ingen endringer etter 1.oktober. Bonus er med i tallene, mens overtid ikke er med.

I tillegg til lønnsstatistikk for arbeidere og funksjonærer er det grupper innenfor håndverk, handel, helse, organisasjoner etc. hvor man ikke kan skille mellom arbeidere og funksjonærer. Disse gruppene utgjør nå om lag 5 prosent av alle årsverk i NHO-bedrifter og er ikke med i lønnsstatistikken verken for arbeidere eller funksjonærer.

3.4.4 Lønnsutviklingen samlet for industriarbeidere og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter (både heltid og deltid)

Det er store forskjeller i lønnsnivå og lønnsvekst mellom arbeidere og funksjonærer. Tallene for funksjonærer omfatter også ledere.

Deltid er med i tallene og inngår som heltidsekvivalenter på samme måte både for arbeidere og funksjonærer. Også for funksjonærer kan det være ulike arbeidstidsordninger. Dette er det tatt hensyn til i den grad bedriftene har innberettet dette i datamaterialet.

Tallmaterialet nedenfor sammenvekker funksjonærer og arbeidere innenfor industrien basert på årslønnsnivå i 2003 sammenholdt med antall årsverk for henholdsvis arbeidere og funksjonærer i NHOs medlemsregister på tidspunkt for utsendelse av statistikken. Årsverksfordelingen som er tilgjengelig ved utsendelse vil i hovedsak gjelde 2002.

Fordeling av årsverk i NHOs statistikkregister og lønnssum basert på årslønnsnivå for henholdsvis arbeidere og funksjonærer, har utviklet seg som vist i oppstillingen nedenfor de siste årene.

		Arbeidere	Funksjonærer
Årsverk:	2000	59,6	40,4
	2001	59,2	40,8
	2002	59,1	40,9
	2003	59,1	40,9
Lønnssum:	2000	51,5	48,5
	2001	51,0	49,0
	2002	50,6	49,4
	2003	50,4	49,6

Innenfor NHOs industribedrifter (både heltid og deltid) utgjør funksjonærene ca.41 prosent av årsverkene og ca.50 prosent av lønnssummen. Fra 2000 til 2003 har andelen av lønnssummen for funksjonærer steget fra 48,5 prosent til 49,6 pro-

Boks 3.4 Sammenvekting mellom arbeidere og funksjonærer.

Funksjonærene i industrien får i hovedsak lønnsutviklingen fastsatt utenfor de sentrale oppgjørene. De sentrale oppgjørene for funksjonærene spiller derfor en relativ liten rolle for disse gruppene totalt sett.

Ansatte med minstelønnsavtaler innenfor funksjonærgruppen, som får deler av sin lønn fastsatt sentralt, vil neppe omfattes av mer enn anslagsvis 10 prosent av funksjonærene totalt innenfor NHO-området. I hvilken grad sentrale tillegg i slike funksjonærgrupper er retningsgivende for andre funksjonærgrupper er vanskelig å si. Det vises til Holdenutvalget (NOU 2003:13) for nærmere beskrivelse.

Tariffavtalesystemet er i endring med større innslag av "funksjonærgrupper". Utvalget vil på denne bakgrunn etter hvert vurdere hvilke sum-

mariske grupper man vil beskrive lønnsveksten for. I den grad funksjonærer og arbeidere blir behandlet samlet som tariffgruppe, vil dette bli tatt hensyn til i sammenvektingen, enten ved at vektsettet for slike grupper samlet blir vektet sammen med resten av henholdsvis funksjonærene og arbeiderne, eller ved at man splitter slike grupper i arbeidere og funksjonærer før sammenvekting, dersom dette er mulig. Særlig utenfor industri og for visse mindre grupper for NHO-bedrifter i handel, håndverk, organisasjoner etc. er ikke begrepene arbeidere/funksjonærer like entydige. For disse gruppene vil statistikk etter hvert bare bli produsert for alle ansatte.

Fordelingen av registerårsverkene ligger om lag et år etter ved tidspunkt for ferdig statistikk.

sent, men bare 0,2 prosentpoeng fra 2002 til 2003-materialet. Dette er for liten endring til at endring i denne fordelingen isolert vil bidra vesentlig til å øke den totale årslønnsveksten. Den totale årslønnsveksten fra 2002 til 2003 ble 4,0 prosent mot 5,6 prosent året før.

Lønnsoverhenget inn i 2004 er beregnet til knapt 2,2 prosent og tariff tilleggene for arbeidere vil for hele totalgruppen bety 0,2 - 0,3 prosentpoeng. Bidraget fra lønns glidningen i 2003 til lønnsveksten for hele gruppen fra 2002 til 2003 var 1,5 prosentpoeng. I siste 5 årsperiode har bidraget fra glidningen variert mellom 1,5 og 3,1 prosentpoeng.

3.4.5 Lønnsutviklingen i andre områder i næringsvirksomhet

Fra 2002 ble det gjennomført en omlegging av statistikkinnsamlingen for *hotell- og restaurantervirksomhet* ved at lønnsbegreper, periodisering av statistikkperioden etc. ble endret.

Lønnsbegrepet for hotellbransjen er nå det samme som for øvrige områder. Omleggingen medførte et skift oppover i lønnsnivå i forhold til tidligere statistikk. Noe skyldes uregelmessige tillegg som blant annet består av søndagstillegg, natttillegg og kveldstillegg, mens tidligere statistikk innsamlet av NHO bare inkluderte søndagstillegg. Bonus er ny lønnskomponent. I tillegg er en del som tidligere var klassifisert som prosentlønte, innrapportert med fast lønn pluss bonus eller en kombinasjon av fast lønn og en bevegelig lønnskomponent. Statistikken har andre referanseperioder for lønnsdata og er også en utvalgsundersøkelse. Dette kan

bety at sammensetningen av datamaterialet kan være endret.

Tariffoppgjøret i 2002 omfattet også økning i uregelmessige tillegg ved økte kvelds- og nattsatser og ved at tidspunkter for når kveldstillegg / natttillegg skal gis ble flyttet. Denne flyttingen kan ha endret den relative andelen av timene med slike tillegg. Det vil være spesielt usikkert om når slik lønnsvekst kommer. Derfor er dekomponeringen av lønnsveksten i denne bransjen mer usikker enn i andre sektorer.

Pga. strukturelle endringer har lønns glidningen i enkelte tidligere år også vært negativ. Blant annet skyldes det at for eksempel andelen time-lønte i gruppen (tidligere statistikk) stadig økte og bidro til redusert lønnsvekst. Det er spesielt stor turnover i bransjen som gjør at sysselsettingeffekter kan bety mye. I tillegg må man anta at den omfattende omleggingen av statistikkinnrapporteringen i likhet med andre grupper, har ført til overgangsproblemer og at statistikkpopulasjonene kan være noe forskjellig i 2002 og 2003. Antall innrapporterte ansatte er langt flere i 2003.

I tillegg er 30-40 prosent av de ansatte innenfor området i 2003 klassifisert som funksjonærer, mens andelen i 2002-materialet var ca. 20 prosent. Disse inngår i funksjonærområdet for NHO-området totalt. Tidligere ble funksjonærlønninger ikke innrapportert. Etablering av nye rutiner for lønnsinnrapportering i 2002 bidrar sterkt til økt andel funksjonærer i 2003-materialet.

I hotell- og restaurantvirksomhet ble det under mellomoppgjøret i 2003 gitt et lavlønns tillegg fra 1. april på kr. 2,85 per time til alle fastlønte.

For fastlønte i hotell- og restaurantvirksomhet innenfor NHO-området har lønnsvekst vært 3,1 prosent fra 2002 til 2003. Lønnsveksten for de 9 første måneder i 2003 i forhold til tilsvarende måneder i 2002 viser 3,2 prosent vekst, mens lønnsveksten fra 1. oktober 2002 til 1. oktober 2003 viser 2,8 prosent. Man kan foreløpig anslå lønnsveksten bare for fastlønte arbeidere, som totalt omfatter om lag 60 prosent av sektoren.

I hotell- og restaurantvirksomhet ble det i lønnsoppgjøret i 2004 etter en kortvarig streik enighet om følgende tillegg til fastlønte fra 15. mai:

- et generelt tillegg til alle på kr. 1,50 per time og et lavlønns tillegg til alle på kr. 0,50 per time. Disse tilleggene legges også på minstelønns-satsene fra 4 år og oppover.
- minstelønns-satsene for 6 og 8 år økes i tillegg med ytterligere kr. 1,- per time.

Det ble ikke gitt noe garantitillegg per 1. oktober 2003. Partene ble i stedet enige om at garantitillegget skal utbetales f.o.m. 1. april i 2004 med kr. 0,85 per time.

Overhenget til 2004 for fastlønte beregnet til 1,3 prosent, tariff tilleggene i 2004 gitt fra 15. mai og garantitillegget fra 1. april, gir på noe usikkert grunnlag til sammen en årslønnsvekst på 3½ prosent fra 2003 til 2004. I tillegg kommer lønns glidningen. Lønns glidningen er vanligvis lav. Pga. strukturelle endringer har lønns glidningen i enkelte år vært negativ.

I *forretnings- og sparebanker og forsikring* som nå er ett forhandlingsområde, ble det i mellomoppgjøret våren 2003 avtalt tillegg som utgjør 0,8 prosent fra 1. mai og som bidro til årslønnsveksten fra 2002 til 2003 med 0,54 prosentpoeng. Ifølge Finansnæringens Arbeidsgiverforening ble det i medlemsbedriftene under ett gitt lokale tillegg per 1. januar 2003 på 1,1 prosent inklusive engangstillegg på om lag 0,5 prosent og per 1. juli 2003 på 0,9 prosent inklusive engangstillegg på om lag 0,4 prosent til ansatte som omfattes av tariffavtalene.

Ifølge lønnsstatistikken for 2003 steg den gjennomsnittlige månedsførtjenesten for forretnings- og sparebanker og forsikringsvirksomhet under ett med 2,9 prosent for heltidsansatte fra 1. september 2002 til 1. september 2003. I denne perioden har lønns glidningen bidratt til lønnsveksten med om lag 2¼ prosent.

For forretnings- og sparebanker og forsikring som omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet²⁾, har utvalget på grunnlag av lønnsstatis-

tikken for 2003 og lønns tilleggene i 2003 beregnet årslønnsveksten fra 2002 til 2003 til 4,5 prosent.

For 2004 foreligger det mellom *Finansforbundet og Finansnæringens Hovedorganisasjon* et vedtatt avtaleforslag for ansatte i forretnings- og sparebanker og forsikringsvirksomhet. Partene er blitt enige om et generelt tillegg på alle trinn på lønnsregulativet fra 1. mai 2004 på 2,5 prosent eller minst kr. 7000,- på samlet årslønn som bidrar til årslønnsveksten fra 2003 til 2004 med om lag 1,7 prosentpoeng.

For næringen under ett som omfatter noen flere grupper³⁾ enn forhandlingsområdet, gir overhenget til 2004 beregnet til 0,5 prosent og de avtalte tilleggene i 2004, en årslønnsvekst på om lag 2¼ prosent fra 2003 til 2004. I tillegg kommer lokale tillegg og annen lønns glidning (strukturendringer). I 2003 utgjorde bidraget til årslønnsveksten fra lønns glidningen 2 prosentpoeng. Bidraget har vært 2,1 prosentpoeng i gjennomsnitt i perioden 1998-2003.

For forhandlingsområdet er overhenget til 2004 beregnet til 0,5 prosent. Lønns tilleggene per 1. mai er beregnet til gjennomsnittlig 1,75 prosentpoeng som bidrag til årslønnsveksten. Lønns glidning/avtalte (lokale tillegg) anslås til 1,3 prosent.

I *varehandel* ble det i mellomoppgjøret våren 2003 mellom LO og HSH enighet om at det på Landsoverenskomsten for Handel og Kontor fra 1. april gis et tillegg på kr. 1,25 per time (203 kr. per måned) på minstelønns-satsene 1 til 5 og på ungdomssatsen (butikkene), samt på bransjeavtalene. Tillegget omfattet 25 prosent av området. Utover dette ble det gitt et garantitillegg fra 1. februar 2003. I forhandlingene våren 2002 ble partene enige om at garantitillegget i HK/HSH-avtalene per 1. februar 2003 gjennomføres med at alle ansatte får et tillegg på minimum kr. 3,- per time. Minstelønns-satsene ble regulert med ytterligere kr. 0,25 per time per 1. februar 2003. Dette bidro med 1¾ prosentpoeng til årslønnsveksten fra 2002 til 2003 i HSH-bedrifter i varehandelen.

Under forhandlingene i 2002 ble det på grossistoverenskomsten for Norsk Transportarbeiderforbund gitt kr. 1,50 per time til alle fra 1. februar 2003. Som del av oppgjøret i 2002 ble partene også enige om at minstelønns økes med ytterligere kr. 1,- per time fra 1. april 2003. Videre ble det i forhandlingene i 2003 gitt et tillegg til alle arbeidstakere på kr. 1,50 per time fra 1. april 2003. De andre

lønnes etter regulativets satser. Det vil si at ansatte som har høyere lønn enn kr 527 524 per 1. mai 2003 ikke er med i beregningene.

³⁾ Fondsmeglere, assurantører, ledere og spesialister, til sammen 3-4 000 ansatte.

²⁾ Antall ansatte som forhandlingsområdet omfatter, er begrenset til de som omfattes av Sentralavtalen mellom Finansforbundet og Finansnæringens Arbeidsgiverforening og som

avtalene i området fulgte modellen fra LO/NHO-oppgjøret i 2003 med lønnstillegg til de lavest lønte, se vedlegg 2.

I oppgjøret mellom Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund/ Prifo, YTF, Farmasiforbundet og Norges Funksjonærforbund og HSH ble det ført parallelle forhandlinger med LO/Handel og Kontor. Det ble avtalt følgende tillegg gjeldende fra 1. april 2003:

- I overenskomstområdet for funksjonæraftalene, kontoroverenskomsten og reiselivsavtalen ble overenskomstenes minstelønnssatser trinn 1-5 samt ungdomssatsen hevet med kr. 1,25 per time. (Kr. 203,- per mnd.)
- I overenskomstområdet for grossistavtalene gis alle arbeidstakere et tillegg på kr. 1,50 per time.
- I overenskomst mellom HSH og YS/ Farmasiforbundet ble arbeidstakere som er omfattet av overenskomstområder med gjennomsnittslønn fra 85 og opp til 95 prosent av industriens gjennomsnitt gitt et tillegg på kr. 1,95 per time. Alle minstelønnssatser og personlige lønninger i overenskomsten forhøyes med det overnevnte tillegg.

Ifølge lønnsstatistikken for 2003 steg den gjennomsnittlige månedsførtjenesten for heltidsansatte i varehandelen under ett med 3,3 prosent fra 1. september 2002 til 1. september 2003. For heltidsansatte i HSH-bedrifter i varehandelen var lønnsveksten i samme periode 4,0 prosent.

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2003 og lønnstilleggene i 2003, har utvalget anslått årslønnsveksten fra 2002 til 2003 til 4,4 prosent for heltidsansatte i HSH-bedrifter i varehandelen.

For varehandelen totalt kan årslønnsveksten fra 2002 til 2003 også beregnes til 4,4 prosent. For engroshandel har den vært 3,7 prosent og for detaljhandel 4,7 prosent. For varehandelen totalt er motorkjøretøytenester med i lønnsveksttallet. Denne gruppen hadde samme årslønnsvekst fra 2002 til 2003 som varehandel under ett. Gruppen er ikke med i lønnsveksttallet for HSH-bedrifter i varehandelen.

Under mellomoppgjøret i 2003 ble det i det i HSH/HUK⁴-områdene inngått en etterreguleringsbestemmelse. Den har følgende ordlyd:

”Partene viser til at partene i korresponderende områder er enige om å oppta forhandlinger i januar/februar om eventuelle lønnstillegg. —. Partene på HUK-områdene er enige om, for dette oppgjøret, å gjøre resultatet for

nevnte forhandlinger gjeldende for tilsvarende grupper/stillinger.”

Etterreguleringsbestemmelsen ble ikke utløst. Forutsetningen for at det skulle gis lønnstillegg etter etterreguleringsbestemmelsen i HUK-områdene, var at reguleringsbestemmelsene i korresponderende områder (det statlig tariffområdet, KS-området, NAVO/LO og NAVO/YS i helseforetakene) utløste lønnstillegg.

I varehandelen ble det i lønnsoppgjøret våren 2004 enighet mellom Handel og Kontor og HSH om et generelt tillegg på Landsoverenskomsten og på bransjeavtalene fra 1. april på kr. 1 per time og at de laveste minstelønnssatsene (trinn 1-5 og ungdomssatsen) gis ytterligere kr. 0,50 per time i tillegg. Garantitillegget på Landsoverenskomsten mellom HK og HSH resulterte i at trinn 6 fikk et tillegg fra 1. februar i år på kr. 4,42 per time. Om lag 25 prosent på avtalen fikk dette tillegget.

Mellom HK og Samfo (kooperasjonen) foreligger det et forhandlingsresultat for Landsoverenskomsten som gir samme tillegg som i HK-HSH-området.

I oppgjøret for grossistbedriftene mellom Norsk Transportarbeiderforbund (LO), Yrkestrafikkforbundet (YS) og Privatansattes Fellesorganisasjon (YS) og HSH ble partene etter streik og lockout som varte fra 21. april til 25. mai enige om et anbefalt forslag som innebar:

- det gis et generelt tillegg på kr. 1,- per time.
- de gis ytterligere et lavlønnsstillegg på kr. 1,- per time.
- minstelønnssatsene for vokse arbeidere over 18 år og arbeidende formenn og mekanikere heves med ytterligere kr. 2,- per time.

Disse tilleggene gis med virkning fra 25. mai.

I HSH-området foreligger det for apotekene enighet mellom FarmasiForbundet (YS) og HSH om at det gis sentrale lønnstillegg på 2 prosent fra 1. mai og i tillegg lokale tillegg på 1,6 prosent fra 1. september.

På HSH-området foreligger det også et godkjent meklingsforslag i tariffoppgjøret mellom Norges Farmaceutiske Forening og HSH for apotekene. Hovedtrekkene i forslaget er at det gis et generelt lønnstillegg på 1,5 prosent til alle fra 1. mai og at det gis individuelle tillegg på 2,1 prosent fra 1. august i år.

For HSH-bedrifter i varehandel gir overhenget til 2004 på 0,9 prosent, de avtalte tarifftilleggene i 2004 (0,6 prosent) og tillegget på garantiordningen 1. februar i år (0,4 prosent) en lønnsvekst på om lag 2 prosent fra 2003 til 2004. I 2003 var bidraget fra

⁴) Omfatter virksomheter som eies og drives av private organisasjoner og/eller stiftelser innen helse, undervisning og kultur.

lønnsglidningen til årslønnsveksten 1,1 prosentpoeng, mens bidraget i gjennomsnitt var 1,5 prosentpoeng i perioden 1998-2003.

3.4.6 Lønnsutviklingen i offentlig sektor

Staten

I mellomoppgjøret 2003 for statsansatte ble Arbeids- og administrasjonsdepartementet, LO Stat, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund - Stat, Akademikerne og Utdanningsgruppenes Hovedorganisasjon enige om at det ikke skulle foretas lønnsreguleringer per 1. mai 2003. Det skulle heller ikke foretas sentrale justeringsforhandlinger eller lokale forhandlinger etter hovedtariffavtalens pkt. 2.3.3 i 2003.

Videre ble partene enige om en reguleringsbestemmelse som har følgende ordlyd:

”Partene er enige om på bakgrunn av det inntektspolitiske samarbeidet og uttalelsene i Kontaktutvalget 22. januar 2003, å oppta forhandlinger i januar/februar 2004 om eventuelle lønnstillegg for arbeidstakerne i det statlige tariffområdet. Partene er enige om at siktemålet med disse forhandlingene er å gi arbeidstakerne i det statlige tariffområdet en faktisk lønnsutvikling innenfor den samme ramme på årsbasis (2002-2003) som for industrien (gjennomsnittlig arbeidere og funksjonærer) i NHO-bedrifter. Forhandlingene føres med utgangspunkt i tall fra TBUs foreløpige rapport 2004. Eventuelle tillegg av lønsmessig art gis med virkning fra 1. januar 2004. Dersom avviket er mindre enn 0,10 prosentpoeng foretas det ingen endringer. Forhandlingene skal være sluttført innen utgangen av februar 2004”.

Arbeids- og administrasjonsdepartementet førte også forhandlinger med Norges Ingeniørorganisasjon og Norges Farmaceutiske Forening der partene ble enige om samme løsning som hovedsammenslutningene i staten.

Lønnsstatistikk for 2003 fra SSB viser at månedsfortjenesten både for heltidsansatte og for alle ansatte under ett økte med 3,2 prosent fra 1. oktober 2002 til 1. oktober 2003. Overhenget til 2003 er beregnet til 3,9 prosent. På grunnlag av lønnsstatistikken for 2003 kan årslønnsveksten beregnes til 4,3 prosent fra 2002 til 2003. Lønnsglidningen bidro med 0,4 prosentpoeng.

I lønnsoppgjøret i 2004 for statsansatte ble Arbeids- og administrasjonsdepartementet, LO Stat, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund - Stat, Akademikerne og Utdanningsgruppenes Hovedor-

ganisasjon etter mekling enige om et forslag til ny hovedtariffavtale for perioden 1. mai 2004-30. april 2006. Forslaget har følgende hovedpunkter:

- Det gis et kombinert krone- og prosenttillegg på hovedlønnstabellen med virkning fra 1. mai 2004. Tilleggene varierer fra kr. 6 500 til kr. 12 900. Gjennomsnittlig slår tilleggene ut med 2,5 prosent per 1. mai.
- Det skal føres sentrale justeringsforhandlinger innenfor en økonomisk ramme på 0,41 prosent per dato med virkning fra 1. juni 2004.
- Det skal føres lokale forhandlinger innenfor en ramme på 0,9 prosent per dato med virkning fra 1. juni 2004. På grunn av lønssendringer ved skifte av arbeidstakere, forhandles det i tillegg innenfor 0,1 prosent per dato av lønnsmassen.

I tillegg heves med virkning fra 1. juni begynnerlønn på alle lønnsrammer med mellom 1 og 4 lønnstrinn avhengig av tjenesteansiennitet og topplønn på alle lønnsrammer heves med ett trinn. Dessuten utvides alle lønnsspenn med topplønn opp til ltr. 85 med ett lønnstrinn.

Arbeids- og administrasjonsdepartementet førte også forhandlinger med Norges Ingeniørorganisasjon og Norges Farmaceutiske Forening der partene ble enige om samme løsning som hovedsammenslutningene i staten.

Overhenget til 2004 i staten er beregnet til 0,4 prosent. Medregnet tariff tilleggene i 2004 gir dette et bidrag til årslønnsveksten 2003-04 på knapt 3¼ prosentpoeng. I tillegg kommer lønnsglidning. I 2003 var bidraget fra glidningen til årslønnsveksten 0,4 prosentpoeng, mens det gjennomsnittlige bidraget i årene 1998-2003 var 0,6 prosentpoeng.

Skoleverket

Mellomoppgjøret i staten i 2003 er også gjeldende for skoleverket. I boks 3.5 gis det en oversikt over lønnstilleggene i skoleverket siden 1. mai 2000.

Lønnsstatistikk for 2003 fra SSB viser at månedsfortjenesten for heltidsansatte økte med 2,5 prosent og for alle ansatte med 2,4 prosent fra 1. oktober 2002 til 1. oktober 2003. På grunnlag av særavtale mellom UFD og berørte lærerorganisasjoner (skolepakke II) fikk lærerne ett lønnstrinn fra 1. januar 2002 og de fikk ytterligere to lønnstrinn fra 1. august 2002. Disse tilleggene bidrar til overhenget til 2003 med om lag 1¾ prosentpoeng. Overhenget til 2003 er beregnet til 5,3 prosent inklusiv de lønsmessige virkningene av skolepakke II og til 3,4 prosent eksklusiv skolepakken.

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2003 kan årslønnsveksten beregnes til 5,4 prosent (inklusiv

Boks 3.5 Lønnsøkning i skolesektoren 2000-2004 som følge av lønnsoppgjør, endring av særavtaler og kompensasjon for spesielt ferieuttak per 1.1.01.

- Generelt tillegg til alle per 1. mai 2000 på kr. 5 000.
- Sentrale justeringer per 15. juli 2000 ga 2 lønnstrinn eller om lag 3¼ prosent til lærere og skoleledere med godkjent utdanning.
- I forbindelse med hovedtariffoppgjøret 2000 ble det inngått en intensjonserklæring mellom partene om å endre særavtaler for bedre å kunne tilpasse dem lokale forhold og skape større effektivitet. Særavtalen om arbeidstid for undervisningspersonale ble etter forhandlinger endret i en retning som skal innebære mulighet for større fleksibilitet i undervisningsplanleggingen. Som kompensasjon fikk alle lærere og skoleledere med godkjent utdanning 2 lønnstrinn eller om lag 3¼ prosent fra 1. august 2000 (skolepakke I). Samarbeidet mellom lærerorganisasjonene og staten om en handlingsplan for skolen skal gå over tre år.
- I tillegg ble det ført lokale forhandlinger per 1. oktober 2000 for statsansatte og skoleverket innenfor en ramme på 0,85 prosent per dato. For skoleverket ble det i tillegg tilført 0,15 prosent i forbindelse med de lokale forhandlingene.
- Under hovedtariffoppgjøret 2000 ble det avtalt at de 2 ekstra feriedagene både i 2001 og 2002 tas ut i penger i stedet for redusert tilstedeværelsesplikt. Dette utgjør ett lønnstrinn eller vel 1½ prosent med virkningsdato 1. januar 2001.
- Generelt tillegg til alle per 1. mai 2001 på kr. 2 200.
- Sentrale justeringsforhandlinger per 1. september 2001 innenfor en økonomisk ramme på 1,0 prosent per dato. Staten og skoleverket fikk ganske lik uttelling.
- I tillegg ble det ført lokale forhandlinger per 1. oktober 2001 for statsansatte og skoleverket innenfor en ramme på 0,6 prosent per dato.
- Den 13. oktober 2001 ble det på grunnlag av intensjonsavtalen forhandlet fram en særavtale mellom UFD og berørte lærerorganisasjoner (skolepakke II). Avtalen innebar at lærerne fikk ett lønnstrinn fra 1. januar 2002 og ytterligere to lønnstrinn fra 1. august 2002. Dette må bl.a. ses i sammenheng med at undervisningstiden ble økt med 1 prosent fra 1. januar 2002 og med ytterligere 3 prosent fra 1. august 2002. Vikartimesatsen ble redusert med 20 prosent fra 1. januar 2002 og skoleledere fikk ikke godtgjørelse for de 25 første vikartimene. Avtalen inneholdt også særskilte tiltak overfor eldre lærere ved at undervisningstiden ble redusert for lærere som er eldre enn 58 år. For 2002 er den reduserte undervisningsplikten kostnadsberegnet til 85 mill. kroner, med en helårsvirkning på om lag 185 mill. kroner i 2003.
- Med virkning fra 1. mai 2002 ble det gitt et tillegg på hovedlønnstabellen på kr. 7 500 opp til og med lønnstrinn (ltr.) 30, og et prosentvis tillegg på 3,1 prosent fra og med ltr. 31 til og med ltr. 70, og et fallende kronetillegg fra ltr. 71 på kr. 14 800 til 79 på kr. 13 200.
- Det ble videre ført sentrale justeringsforhandlinger innenfor en økonomisk ramme på 1,5 prosent per dato med virkning fra 1. august 2002.
- Det ble også ført lokale forhandlinger innenfor en ramme på 1,9 prosent per dato med virkning fra 1. september 2002. På grunn av lønnsendringer ved skifte av arbeidstakere, forhandles det innenfor 0,1 prosent per dato av lønnsmassen.
- Det ble ikke foretatt lønnsreguleringer per 1. mai 2003. Det ble heller ikke foretatt sentrale justeringsforhandlinger eller lokale forhandlinger (2.3.3) i 2003.
- Skoleverket ble per 1. mai 2004 overført fra det statlige tariffområdet til det kommunale tariffområdet. En del av lønnsoppgjøret i KS-området i 2004 var å tilpasse lærernes statlige avtaleverk til KS-området. Undervisningsstillinger ble innfasert med 5 minstelønnsgrupper etter 0, 4, 8, 10 og 16 år.
- Det ble gitt et generelt tillegg på kr. 6 000 fra 1. mai 2004. I tillegg ble minstelønnsatser endret.
- Med virkning fra 1. januar 2005 blir det gitt et generelt tillegg på kr. 1 000. I tillegg heves minstelønnsatsene for undervisningsstillinger med 16 års tjenesteansiennitet med kr. 7 000 inkludert det generelle tillegget på kr. 1 000

skolepakke II) fra 2002 til 2003. Lønnsglidningen bidro med knapt 0,2 prosentpoeng.

Lønnsveksten fra 2002 til 2003 for det statlige tariffområdet (gjennomsnitt for staten og skoleverket).

Det gjennomsnittlige overhenget til 2003 i det statlige tariffområdet er 4,5 prosent inklusiv skolepakke II og 3,7 prosent eksklusiv skolepakken. På grunnlag av lønnsstatistikken for 2003 for staten og skoleverket har utvalget beregnet årslønnsveksten fra 2002 til 2003 i det statlige tariffområdet til 4,8 prosent inklusiv skolepakke II og 4,0 prosent eksklusiv skolepakke II. Lønnsglidningen bidro med om lag $\frac{1}{3}$ prosentpoeng. På grunnlag av disse tallene ble ikke etterreguleringsbestemmelsen i det statlige tariffområdet utløst.

Kommunene

I det kommunale tariffområdet ble KS, LOK, YS-K og UHO enige om at det ikke skulle gis sentrale lønnstillegg i 2003 utover det som allerede var avtalt for 2003 i lønnsoppgjøret i 2002. Det som ble avtalt i 2002 for 2003 var en pott på 1,5 prosent til lokale forhandlinger per 1. januar 2003 og økt minstelønn for ufaglærte, fagarbeidere og høyskoleutdannede etter 10 års ansiennitet fra 1. juli 2003.

I 2003 gir de avtalte tilleggene et bidrag til årslønnsveksten fra 2002 til 2003 på 1,9 prosentpoeng. Overhenget til 2003 er beregnet til 2,2 prosent.

Lønnsstatistikk for 2003 fra SSB viser at månedsfortjenesten for heltidsansatte økte med 2,9 prosent og for alle ansatte med 2,8 prosent fra 1. oktober 2002 til 1. oktober 2003.

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2003 og de avtalte tilleggene i 2003 kan årslønnsveksten fra 2002 til 2003 beregnes til 4,4 prosent eksklusiv Oslo kommune.

For arbeidstakere i KS-området (eksklusiv stillinger med lokal lønnsdannelse) ble det i mellomoppgjøret 2003 inngått en etterreguleringsbestemmelse med tilsvarende innhold som i det statlige tariffområdet. Etterreguleringsbestemmelsen ble heller ikke utløst i KS-området.

I *Oslo kommune* ble det i 2002-oppgjøret ikke avtalt tillegg som skulle iverksettes i 2003. Etter meking i mellomoppgjøret 2003 ble partene enige om følgende tillegg fra 1. mai:

- Minstelønnsnivået ble hevet fra kr. 173 800 til kr. 197 300. For noen arbeidstakere utgjør tilleggene kr. 21 200. Det ble gitt et generelt tillegg på 0,9 prosent til alle lønnstrinn i Oslo kommunes lønnstabell dog slik at ingen tillegg ble lavere enn kr. 3 000. Mellom lønnstrinn 22 og 40 ble

det gitt et ytterligere differensiert kronetillegg varierende fra kr. 100 til kr. 3 600. Fra lønnstrinn 22 til 40 utgjør tilleggene totalt mellom kr. 3 100 og kr. 6 600. Fra lønnstrinn 43 til 80 utgjør tilleggene mellom kr. 3 200 og kr. 6 000.

For kommuneansatte inklusiv Oslo kommune er også årslønnsveksten fra 2002 til 2003 beregnet til 4,4 prosent.

I lønnsoppgjøret i 2004 ble KS, LOs forhandlingssammenslutning, Utdanningsgruppenes Hovedorganisasjon, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund og Akademikerne, herunder også Norges Ingeniørorganisasjon etter meking enige om et anbefalt forslag med følgende hovedpunkter:

- Det gis et generelt tillegg på kr. 6000 med virkning fra 1. mai 2004 og med kr. 1 000 med virkning fra 1. januar 2005 til alle stillinger med hovedsakelig sentral lønnsdannelse
- Minstelønnsatsene for alle stillingsgrupper med 10 års tjenesteansiennitet heves med kr. 10 000 inkludert det generelle tillegget med virkning fra 1. mai 2004. Minstelønnsatsene for de samme stillingsgruppene med lavere tjenesteansiennitet enn 10 år heves med mellom kr. 6 000 og 8 600.
- Det er innført minstelønnsatser etter 0, 4, 8 og 10 års tjenesteansiennitet.
- Minstelønnsatsene for alle stillingsgrupper med 10 års tjenesteansiennitet heves med kr. 6 000 inkludert det generelle tillegget med virkning fra 1. januar 2005.
- Undervisningsstillinger er innfasert med 5 minstelønnsgrupper etter 0, 4, 8, 10 og 16 år.
- Det avsettes en pott til lokale forhandlinger på 0,9 prosent med virkning fra 1. mai 2004.
- Lørdags- og søndagstillegget økes.
- Minstelønnsatsene for undervisningsstillinger med 16 års tjenesteansiennitet heves med kr. 7 000 inkludert det generelle tillegget med virkning fra 1. januar 2005.

Ledere og stillinger med høyere akademisk utdanning skal fortsatt få forhandlet sin lønn lokalt i den enkelte kommune. Det er enighet om at de lokale tilleggene skal virke fra 1. mai med mindre partene lokalt blir enige om noe annet.

For grupper med hovedsakelig sentral lønnsdannelse i *KS-området* (inklusiv skoleverket) er overhenget til 2004 og bidrag fra lønnsglidningen i 2004 anslått til å bidra med 0,6 prosentpoeng til årslønnsveksten fra 2003 til 2004. Tariff tilleggene inklusive endringer av fellesbestemmelser er anslått å bidra med 2,9 prosentpoeng. I 2003 var bidraget fra glidningen til årslønnsveksten $\frac{1}{4}$ pro-

sentpoeng inklusiv skoleverket. Det gjennomsnittlige bidraget fra lønnsglidningen i årene 1998-2003 var 0,3 prosentpoeng inklusiv skoleverket.

I *Oslo kommune* er det enighet om et meklingsforslag med følgende hovedpunkter:

- Det gis et generelt tillegg på 2,0 prosent eller minimum kr. 6000 med virkning fra 1. mai 2004.
- Det gjennomføres lokale forhandlinger innenfor en økonomisk ramme på 0,85 prosent med virkning fra 1. august 2004.
- Det er avtalt lønsmessige tiltak for enkelte grupper bl.a. er minstelønnsnivået for arbeidstakere i full stilling og etter full opptjening hevet til ltr. 21, dvs. kr. 245 700.

Videre ble undervisningspersonalet overført til Oslo kommunes lønssystem.

3.4.7 Lønnsutviklingen i NAVO-området

I tråd med forhandlingsmodellen i NAVO forhandles det først på nasjonalt nivå (A-nivå) om overenskomstens generelle del mellom NAVO og den enkelte hovedorganisasjon. Denne delen er felles for alle virksomheter innenfor et overenskomstområde og forplikter arbeidsgiver og den aktuelle hovedorganisasjonens medlemmer. Deretter forhandles overenskomstens spesielle del (B-delen) mellom den enkelte virksomhet på den ene siden og på den andre siden hovedorganisasjonenes forbund eller forhandlingsgrupper. Det kan avtales avvikende ordninger.

For NAVO-Helse er det for LO, YS, noen av UHOs forbund og Akademikernes medlemmer i Den Norske Lægeforening de siste årene avtalt et nasjonalt nivå II (A2) der det forhandles mellom NAVO-Helse og de enkelte foreninger/forbund i hovedorganisasjonene om særskilte lønns- og arbeidsvilkår for den enkelte forenings medlemmer.

I mellomoppgjøret 2003 ble det på A-nivå mellom NAVO og LO Stat og mellom NAVO og YS NAVO enighet om følgende tillegg fra 1. april 2003:

- Til alle arbeidstakere med en årslønn lavere enn kr. 238 000 gis det et tillegg på kr. 5 557,50 per år.
- Til alle arbeidstakere med en årslønn lavere enn kr. 266 000 og lik eller høyere enn kr. 238 000 gis det et tillegg på kr. 3 802,50 per år.
- De sentrale partene var enige om at ved lokal enighet i de ulike virksomhetene kunne man redusere eventuelt utsette disse tilleggene.

På B-nivåer ble det gitt varierende tillegg i de ulike virksomhetene.

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2003 og de avtalte tilleggene gitt i forhandlingene i de ulike virksomhetene, er årslønnsveksten fra 2002 til 2003 beregnet til 3,8 prosent. Lønnsglidningen bidro til årslønnsveksten med 0,5 prosentpoeng.

For *helseforetakene* kom NAVO, LO, YS og UHO til enighet om at det ikke skulle gis tillegg verken på A- eller B-nivå utover de tillegg som ble avtalt i 2002 og gitt med virkning fra hhv. 1. januar og 1. juli 2003. Disse tilleggene bidro til årslønnsveksten 2002 til 2003 med om lag 2,2 prosentpoeng.

Det ble gjennomført lokale forhandlinger mellom helseforetakene og lokale arbeidstakerorganisasjoner tilknyttet Akademikerne (eksklusive Dnlf) og SAN-Helse. For alle grupper eksklusiv leger er det beregnet en samlet årslønnsvekst på 5,0 prosent 2002 til 2003. Herav bidrag fra lønnsglidning på 0,8 prosentpoeng.

Det ble ikke gjennomført lønnsoppgjør for medlemmer i Den norske Lægeforening i 2002. Oppgjøret med Dnlf ble gjennomført med virkning fra 1. januar 2003. Det var en forutsetning at dette oppgjøret skulle dekke årene 2002 og 2003 i og med at det ble avtalt at det ikke skulle gjennomføres mellomoppgjør for Dnlf i 2003. Den overenskomsten som ble inngått fra 1. januar 2003 innebar vesentlige endringer i legenes lønns- og arbeidsforhold, herunder arbeidstidsendringer. Den nye avtalen innebærer betydelige endringer ved at flere tidligere lønnstillegg ble erstattet av høyere fastlønn.

NAVO har beregnet legenes årslønnsvekst i 2003 til 15,8 prosent. SSB har på oppdrag fra Beregningsutvalget beregnet en lønnsvekst på om lag 15 prosent fra 2002 til 2003 i legenes samlede lønnsinntekt med grunnlag i LTO-registeret. Disse beregningen bygger på "identiske personer" og omfatter om lag $\frac{3}{4}$ av legene.

En lønnsvekst for leger på 15,8 prosent og en lønnsvekst på 5,0 prosent fra 2002 til 2003 for øvrige grupper, gir en samlet, vektet, lønnsvekst for helseforetakene på 7,0 prosent fra 2002 til 2003.

På grunn av de store systemomleggingene er det uvanlig komplisert og krevende å fastslå legenes lønnsvekst, bl.a. fordi fastlønnsøkningen delvis erstatter kompensasjoner for forlenget arbeidstid og fordi kompensasjonen for utvidet arbeidstid er lagt om.

I helseforetakene ble det mellom NAVO og LO og mellom NAVO og YS også inngått en etterreguleringsbestemmelse i 2003 med tilsvarende innhold som i det statlige og kommunale tariffområdet. Etterreguleringsklausulen ble ikke utløst.

Foreløpig lønnsstatistikk fra SSB viser at månedsfortjenesten samlet for helseforetakene økte med 6,1 prosent for heltidsansatte fra desem-

ber 2002 til oktober 2003. For alle ansatte (inkludert deltid) var veksten 5,5 prosent. Fra oktober 2001 til oktober 2003 var økningen i månedsfortjenesten 14,3 prosent for heltidsansatte og 13,5 prosent for alle ansatte. Pga. av feil og mangler i innrapportert tallgrunnlag, er det på nåværende tidspunkt ikke mulig å gi mer detaljert statistikk for helseforetakene, bl.a. for utdanningsgrupper og yrkesgrupper.

På grunnlag av foreløpig lønnsstatistikk for 2003 og tariff tilleggene i 2003 kan årslønnsveksten fra 2002 til 2003 samlet for ansatte i helseforetakene foreløpig beregnes til 7,0 prosent.

Det er beregnet et samlet overheng på 0,7 prosent til 2004. Legenes lønnsøking ble i 2003 gitt med virkning fra 1. januar 2003. Beregningsmessig gir tillegg gitt fra denne dato ikke overheng til neste år. Holdes legene utenfor beregningen, er overhenget til 2004 på 0,8 prosent for øvrige grupper i helseforetakene.

I lønnsoppgjøret i 2004 er det på A-nivå mellom NAVO og LO-Stat og mellom NAVO og YS-NAVO enighet om et tillegg fra 1. april 2004 på kr. 1950 per år. Dette tillegget bidrar til årslønnsveksten med om lag 0,5 prosentpoeng. I B-forhandlingene (virksomhetsvist) er det gitt noe varierende tillegg.

Overhenget inn i 2003 på 1,1 prosent og de avtalte tilleggene på A-nivå gir en lønnsvekst på 1,6 prosent. Det er på nåværende tidspunkt ikke mulig å si noe om et aggregert resultat for NAVO-medlemmene utenom helseforetakene. I tillegg kommer lønnsglidningen. Både i 2002 og 2003 bidro lønnsglidningen til årslønnsveksten med 0,5 prosentpoeng.

For akademikergruppene i NAVO gis det ikke sentrale generelle tillegg. Lønnstilleggene for disse gruppene avtales lokalt.

I helseforetakene gikk oppgjørene mellom NAVO og UHO, NAVO og LO Stat og NAVO og YS-NAVO til mekling. Den 5. juni ble det satt fram meklingsforslag som partene anbefalte. Hovedpunktene i forslagene er:

- Medlemmer i LO Stat og YS-NAVO gis et generelt tillegg på 9 000 kroner med virkning fra 1. mai 2004. For ansatte med tilleggs- og spesialutdanning utover 3 årig høyskole er tillegget på 11 000 kroner fra samme tidspunkt.
- For UHO-organiserte gis det et generelt tillegg på 7 000 kroner til sykepleiere (og spesialsykepleiere med mindre enn 10 års ansiennitet), med virkning fra 1. mai 2004, og ytterligere 2 000 kroner fra 1. oktober 2004. Spesialsykepleiere med mer enn 10 års ansiennitet får et generelt tillegg på 15 000 kroner fra 1. mai 2004, og ytterligere 7 000 kroner fra 1. oktober 2004. Ergo-

terapeuter, fysioterapeuter, førskolelærere og pedagoger gis et generelt tillegg på 9 000 kroner fra 1. mai 2004. For ansatte med spesialistutdanning i disse gruppene gis det et generelt tillegg på 11 000 kroner fra samme tidspunkt.

- Medlemmer i LO Stat og YS-NAVO gis fra 1. september 2004 nye minstelønnsatser, og ytterligere justeringer av minstelønnsatsene fra 1. juli 2005.
- UHO-organiserte gis fra 1. oktober 2004 nye minstelønnsatser, og ytterligere justeringer av minstelønnsatsene fra 1. juli 2005.

I helseforetakene (eksklusiv enkelte akademikergrupper, herunder legene) gir overhenget til 2004 og de avtalte tilleggene en lønnsvekst på 3,2 prosent fra 2003 til 2004. I tillegg kommer lønnsglidningen. For 2004 skal det ikke føres lokale forhandlinger for de gruppene som var i mekling i lønnsoppgjøret for helseforetakene i juni i år.

Det er inngått en avtale mellom NAVO og Akademikerne Helse om at lønnsforhandlingene i 2004 skal utsettes til oppstart senest i september 2004.

3.4.8 Lønnsutviklingen for toppledere i privat næringsvirksomhet

- *Toppledere i foretak med over 25 ansatte/lønnsforhold hadde i gjennomsnitt en lønnsvekst på 4,4 prosent fra 2002 til 2003 mot 5,1 prosent fra 2001 til 2002. Til sammenlikning var gjennomsnittlig lønnsvekst for lønnstakere under ett ifølge Beregningsutvalgets anslag 4,5 prosent fra 2002 til 2003. Lønnsveksten fra 2002 til 2003 varierte fra 3,4 prosent for toppledere i foretak med 50-99 ansatte/lønnsforhold til 8,1 prosent i foretak med over 250 ansatte/lønnsforhold.*
- *Det er stor forskjell både i lønnsnivå og lønnsvekst mellom toppledere i små og mellomstore foretak og i de store foretakene. Særlig markert var forskjellen i lønnsvekst i perioden 1997-2001, se tabell 3.6.*
- *Innen de store foretakene var det i 2003 en forholdsvis liten gruppe toppledere som trakk opp gjennomsnittlig lønnsvekst. For den fjerdedelen som tjente best i de store foretakene med over 250 ansatte/lønnsforhold (134 ledere i alt) var lønnsveksten i 2003 10,5 prosent mot 7,3 prosent i 2002, jf. tabell 3.8.*
- *Det er få kvinnelige toppledere i privat næringsvirksomhet. Det er om lag 12 prosent kvinnelige toppledere i foretak med over 25 ansatte/lønnsforhold og de tjente i 2003 i gjennomsnitt om lag 72 prosent av det mannlige toppledere tjener.*

Utvalget presenterer i dette avsnittet opplysninger om lederlønn fra følgende kilder:

- Skattedirektoratets lønns- og trekkoppgaveregister (LTO) for årene 1995-2003.
- aksjeselskapers årsregnskaper (noter i regnskapet) til Brønnøysundregisteret om lønn og annen godtgjørelse til administrerende direktør/daglig leder for årene 1995-2002.

Det vises til boks 3.6 for nærmere omtale av datagrunnlag, lønnsbegrep m.m.

1. Lønnsutviklingen for identiske ledere i aksjeselskaper og i allmenne børsnoterte selskaper etter LTO-registeret

Utvalget har i dette avsnittet sett på lønnsnivå og lønnsutvikling etter to lønnsbegreper:

- Det første omfatter *all utbetalt lønn og annen kontantgodtgjørelse*, dvs. lønn og honorarer m.m. for arbeid som ikke er utført som ledd i selvstendig næringsvirksomhet (kode 111) og *skattepliktige og trekkpliktige naturalytelser* som ikke er opptjent som ledd i selvstendig næringsvirksomhet (kode 112), jf. boks 3.6.
- Det andre er et utvidet lønnsbegrep som i tillegg til postene i første strekpunkt også omfatter kode 132, fordel ved kjøp av aksjer til underpris.

Fordel ved erverv og fordel ved salg/innløsning av opsjoner i arbeidsforhold er med i det første lønnsbegrepet, men hittil har fordelen ikke latt seg skille ut som egen post. For 2003 er fordelen registrert på egen kode i LTO⁵⁾. Fordel ved kjøp av aksjer til underpris er også registrert på egen kode og kan behandles særskilt. Det første lønnsbegrepet er i store trekk det samme som vi bruker ellers i kapittel 3. Det inneholder imidlertid en del naturalytelser som ikke er med i lønnsbegrepet, slik det anvendes i lønnsstatistikken og f.eks. i tabell 3.1. Naturalytelsene utgjør en liten andel, om lag 0,3 prosent av lønn og honorarer i gjennomsnitt, og er dermed av liten betydning for lønnsnivå og lønnsutvikling.

I LTO-registeret er det ingen opplysninger om stilling, noe som gjør det vanskelig å skille ut administrerende direktør/daglig leder i selskapene. "Leder" er definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn både i 1995 og 1996, i 1996 og 1997 osv., jf. boks 3.6. Det kan ikke utelukkes at en på denne måten i noen tilfeller har fått med personer som har høy lønn pga. sin spisskompetanse uten å være toppleder. Utvalget tror ikke dette er noe stort problem.

Lønnsnivået for identiske ledere i foretak med 25 ansatte og over er lavere i LTO-materialet enn

⁵⁾ For å kunne vurdere tallene trenges en lengre tidsrekke.

Tabell 3.6. Lønnsutviklingen¹⁾ for administrerende direktør/daglig leder²⁾ i aksjeselskaper og allmenne børsnoterte selskaper. 1995-2003. Foretak med 25 lønnsforhold og over. Identiske ledere.

	Antall lønnsforhold ³⁾				Gjennomsnitt
	25-49	50-99	100-249	250 og over	
1995-96	5,7	6,9	7,5	6,5	-
1996-97	7,3	6,2	9,2	8,0	-
1997-98	6,2	6,4	10,1	18,1	-
1998-99	5,7	8,2	11,2	16,5	8,8
1999-2000	4,1	4,8	6,4	16,8	6,0
2000-2001	5,8	4,3	11,3	14,2	7,2
2001-2002	4,8	4,9	4,4	8,2	5,1
2002-2003 ⁴⁾	3,7	3,4	5,2	8,1	4,4
1995-2003	52,4	55,0	86,9	146,9	-
Gj.sn. per år	5,4	5,6	8,1	12,0	-
Gj.sn. lønn ¹⁾⁴⁾ 2003	520 700	634 400	826 000	1 252 300	631 400
Antall ledere	5 103	2 220	1 160	535	9 018

¹⁾ Omfatter lønn (inkludert fordel ved erverv og fordel ved salg/innløsning av opsjoner i arbeidsforhold), honorarer og naturalytelser

²⁾ Administrerende direktør/daglig leder er definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn to år etter hverandre

³⁾ Som mål for størrelse på foretakene er benyttet antall lønnsforhold. Antall lønnsforhold angir summen av lønnsoppgaver for samme person fra samme foretak (fødselsnummer * organisasjonsnummer), noe som ikke er det samme som antall ansatte i foretaket.

⁴⁾ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, LTO-registeret

i Brønnøysundregisteret. Det skyldes i hovedsak at det er flere lønnsforhold enn ansatte, dvs. at det er med noen flere mindre foretak i tabell 3.6 enn i tabell 3.11 (som viser tall fra Brønnøysundregisteret). En kan derfor ikke direkte sammenlikne lønnsnivå for ledere som er sortert etter henholdsvis antall ansatte og antall lønnsforhold.

Foretak som bruker innleid arbeidskraft, kan bli plassert i en lavere foretaksstørrelse enn om foretaket hadde drevet med egne ansatte. Utstrakt bruk av korttidsansatte virker motsatt.

Tabell 3.6 viser at sammenliknet med 1995-96 var det en tiltakende lønnsvekst fra 1996 til 1997 for toppledere etter LTO-registeret. Fra 1995 til 1996 hadde identiske ledere i foretak med over 25 lønnsforhold gjennomgående en lønnsvekst på om lag 6-7½ prosent, mens veksten var om lag 6-9 prosent fra 1996 til 1997.

Fra 1997 til 1998 var lønnsveksten for toppledere i de minste foretakene (25-49 lønnsforhold) lavere enn året før, 6,2 prosent mot 7,3 prosent. Denne gruppen omfatter over halvparten av lederne tabellen dekker. For topplederne i de andre størrelsesgruppene var lønnsveksten høyere i 1998 enn året før. Særlig gjaldt dette for toppledere i foretak med over 250 lønnsforhold som hadde en vekst på 18,1 prosent fra 1997 til 1998.

Fra 1998 til 1999 var lønnsveksten 16,5 prosent for ledere i foretak med over 250 lønnsforhold. For de andre størrelsesgruppene varierte lønnsveksten fra om lag 5½ til om lag 11 prosent.

Fra 1999 til 2000 avtok gjennomsnittlig lønnsvekst for toppledere i alle foretaksstørrelsene under 250 lønnsforhold og i størrelsesgruppene 25-49 og 50-99 lønnsforhold var veksten om lag som for gjennomsnittet av lønnstakerne. I foretak med over 250 lønnsforhold hadde toppledere like høy gjennomsnittlig lønnsvekst i 2000 (16,8 prosent) som året før.

Fra 2000 til 2001 var lønnsveksten fortsatt sterk for toppledere i foretak med over 250 lønnsforhold, 14,2 prosent mot 16,8 prosent året før. For størrelsesgruppen 100-249 lønnsforhold var lønnsveksten 11,3 prosent i 2001 mot 6,4 prosent året før. I foretak med 25-49 og 50-99 lønnsforhold var lønnsveksten henholdsvis 5,8 og 4,3 prosent i 2001.

Fra 2001 til 2002 var lønnsveksten for toppledere i gjennomsnitt lavere enn for lønnstakere under ett, 5,1 prosent mot 5,7 prosent. Lønnsveksten fra 2001 til 2002 varierte fra 4,4 prosent for toppledere i foretak med 100-249 lønnsforhold til 8,2 prosent i foretak med over 250 lønnsforhold.

Fra 2002 til 2003 var lønnsveksten for toppledere i gjennomsnitt på 4,4 prosent, dvs. om lag som

Tabell 3.7 Lønnsutviklingen¹⁾, inkl. fordel ved aksjekjøp til underkurs for administrerende direktør/daglig leder²⁾ i aksjeselskaper og allmenne børsnoterte selskaper. 1996-2003. Foretak med 25 lønnsforhold og over. Identiske ledere.

	Antall lønnsforhold ³⁾			
	25-49	50-99	100-249	250 og over
1996-97	7,3	7,7	11,0	9,5
1997-98	6,2	6,2	8,3	17,0
1998-99	5,7	8,3	11,1	16,7
1999-2000	4,1	4,8	6,3	16,8
2000-2001	6,6	4,3	11,6	13,8
2001-2002	4,1	5,0	5,1	8,1
2002-2003 ⁴⁾	3,5	3,6	4,9	8,2
1996-2003	44,0	47,3	74,7	132,4
Gj.sn. per år	5,3	5,7	8,3	12,8
Samlet godtgjørelse ¹⁾⁴⁾ 2003	520 800	635 100	826 700	1 253 900
Herav: Fordel ved aksjekjøp til underkurs i 2003	70	740	620	1 600
Antall ledere	5 103	2 220	1 160	535

¹⁾ Omfatter lønn (inkludert fordel ved erverv og fordel ved salg/innløsning av opsjoner i arbeidsforhold), honorarer, naturalytelser og fordel ved kjøp av aksjer til underkurs

²⁾ Administrerende direktør/daglig leder er definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn to år etter hverandre

³⁾ Som mål for størrelse på foretakene er benyttet antall lønnsforhold. Antall lønnsforhold angir summen av lønnsoppgaver for samme person fra samme foretak (fødselsnummer * organisasjonsnummer), noe som ikke er det samme som antall ansatte i foretaket.

⁴⁾ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, LTO-registeret

for lønnstakere under ett. Lønnsveksten fra 2002 til 2003 varierte fra 3,4 prosent for toppledere i foretak med 50-99 lønnsforhold til 8,1 prosent i foretak med over 250 lønnsforhold.

I perioden 1995-2003 har lønnsveksten i gjennomsnitt for lønnstakere vært 47,0 prosent eller 4,9 prosent per år. For topplederne har lønnsveksten i denne perioden vært til dels langt sterkere. I de enkelte størrelsesgrupper har lønnsveksten variert fra om lag 52 prosent for topplederne i foretak med 25-49 lønnsforhold til om lag 147 prosent for lederne i de største foretakene. For den siste gruppen var lønnsveksten særlig sterk fra 1997 til 2001 med en samlet vekst på 83,4 prosent.

Tabell 3.7 viser lønnsnivå og lønnsutvikling når en inkluderer kode 132, fordel ved kjøp av aksjer til underkurs i materialet.

Tabell 3.7 viser at i 1997 betydde fordel ved kjøp av aksjer til underkurs mest for lederne i de større foretakene. Ved å inkludere fordel ved kjøp av aksjer til underkurs (kode 132) i lønnsbegrepet økte gjennomsnittlig lønnsvekst fra 9,2 prosent til 11,0 prosent for ledere i foretak med 100-249 lønnsforhold og fra 8,0 prosent til 9,5 prosent i foretak med over 250 lønnsforhold, jf. tabellene 3.6 og 3.7.

Fordelen ved kjøp av aksjer til underkurs vil i hovedsak svinge i takt med utviklingen i aksjekursene. I 1998 har fordelene for de gruppene som er med i tabell 3.7 i gjennomsnitt betydd mindre enn i 1997, noe som gir lavere vekst fra 1997 til 1998 enn når fordel ved kjøp av aksjer til underkurs holdes utenom lønnsbegrepet. F. eks. ble veksten for toppledere i foretak med over 250 lønnsforhold redusert fra 18,1 til 17,0 prosent når fordel ved aksjekjøp til underkurs inkluderes i lønnsbegrepet.

I perioden 1999-2003 betydde fordel ved kjøp av aksjer til underkurs mindre for lønnsveksten til toppledere enn i 1997 og 1998 i alle størrelses-

grupper. Gjennomsnittlig lønnsvekst var uendret eller endret seg lite når fordel ved kjøp av aksjer til underkurs ble inkludert i lønnsbegrepet.

I boks 3.7 kommer en nærmere inn på opsjoner og kjøp av aksjer til underkurs og den skattemessige behandlingen.

I tabell 3.8 er topplederne i foretak med over 250 lønnsforhold rangert etter stigende lønnsnivå. Det er 134 ledere i hvert kvartil. Tabellen viser at lederne i 4. kvartil har en gjennomsnittslønn på knapt 2,4 mill. kroner i 2003 og at veksten har vært 10,5 prosent fra 2002 til 2003 mot 7,3 prosent året før. I de andre kvartilene varierte lønnsveksten fra 4,9 til 7,6 prosent i 2003 og fra 8,7 til 9,5 prosent i 2002.

Tabell 3.9 viser at det er få kvinnelige administrerende direktører/daglig ledere i foretak med over 25 lønnsforhold. Andelen varierte i 2003 fra 14 prosent i størrelsesgruppen 25-49 lønnsforhold til 7 prosent i foretak med over 250 lønnsforhold. Gjennomsnittlig lønnsnivå i 2003 (ekskl. fordel ved kjøp av aksjer til underkurs) for kvinnelige toppledere var om lag 74 prosent av mannlige topplederes i størrelsesgruppen 25-49 lønnsforhold, om lag 69 prosent i størrelsesgruppene 50-99 og 100-249 lønnsforhold og om lag 73 prosent i den største gruppen. I gjennomsnitt tjente kvinnelige toppledere om lag 72 prosent av mannlige i alle foretak med over 25 lønnsforhold. Gjennomsnittlig lønnsvekst fra 2002 til 2003 var lavere for kvinner enn for menn i alle foretaksstørrelser.

2. Tall fra Brønnøysundregisteret

Lønnsbegrepet som skal brukes i årsregnskapene til aksjeselskaper (noter til regnskapet) og som skal innberettes til Brønnøysundregisteret, er hjemlet i regnskapsloven §7-31, hvor det bl.a. heter:

Tabell 3.8 Gjennomsnittslønn¹⁾ etter kvartil blant administrerende direktør/daglig leder²⁾ i foretak med over 250 lønnsforhold³⁾. 2002 og 2003

Kvartil	2002	2003 ⁴⁾	Vekst 2001-2002	Vekst 2002 – 2003 ⁴⁾
1. kvartil	542 600	569 000	8,7	4,9
2. kvartil	818 200	857 700	9,5	4,8
3. kvartil	1 109 400	1 194 300	8,9	7,6
4. kvartil	2 157 200	2 383 300	7,3	10,5
Alle	1 158 000	1 252 300	8,2	8,1

¹⁾ Omfatter lønn (inkludert fordel ved erverv og fordel ved salg/innløsning av opsjoner i arbeidsforhold), honorarer og naturalytelser

²⁾ Administrerende direktør/daglig leder er definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn to år etter hverandre

³⁾ Som mål for størrelse på foretakene er benyttet antall lønnsforhold. Antall lønnsforhold angir summen av lønnsoppgaver for samme person fra samme foretak (fødselsnummer * organisasjonsnummer), noe som ikke er det samme som antall ansatte i foretaket.

⁴⁾ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, LTO-registeret

Tabell 3.9 Lønnsutviklingen¹⁾ for administrerende direktør/daglig leder²⁾ i aksjeselskaper og allmenne børsnoterte selskaper. 2002-2003. Foretak med 25 lønnsforhold og over. Identiske menn og kvinner

Antall lønnsforhold ³⁾	Antall 'ledere'		Gj. sn. lønn ⁴⁾ 2003		Vekst 2002-2003 ⁴⁾	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
25 – 49	4 404	699	540 100	398 700	3,8	2,9
50 – 99	1 984	236	656 300	449 900	3,5	3,3
100 – 249	1 070	90	846 200	586 200	5,4	2,7
250 og over	498	37	1 276 600	925 600	8,2	6,7

¹⁾ Omfatter lønn, honorarer og naturalytelser.

²⁾ Administrerende direktør/daglig leder er definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn to år etter hverandre

³⁾ Som mål for størrelse på foretakene er benyttet antall lønnsforhold. Antall lønnsforhold angir summen av lønnsoppgaver for samme person fra samme foretak (fødselsnummer * organisasjonsnummer), noe som ikke er det samme som antall ansatte i foretaket.

⁴⁾ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, LTO-registret

”Det skal opplyses om de samlede utgifter til henholdsvis lønn, pensjonsforpliktelser og annen godtgjørelse til daglig leder og medlemmer av styret og bedriftsforsamlingen. Det skal opplyses om godtgjørelse til revisor og hvordan godtgjørelsen er fordelt på revisjon og andre tjenester.

Det skal opplyses om arten og omfanget av forpliktelser til å gi daglig leder eller leder av styret særskilt vederlag ved opphør eller endring av ansettelsesforholdet eller vervet. Tilsvarende gjelder avtaler om bonuser, overskuddsdelinger, opsjoner og lignende til fordel for daglig leder eller leder av styret”.

Dette er et omfattende lønnsbegrep og skal i prinsippet omfatte all godtgjøring til toppledere, herunder fordel ved opsjoner, fordel ved kjøp av aksjer til underkurs og naturalytelser. Det vises tall både for alle og for identiske ledere, dvs. ledere som er med i materialet to år etter hverandre.

Fra og med 1999 er opplysningene om lønn m.m. for daglig leder/administrerende direktør hjemlet i lov om årsregnskap m.v. (regnskapsloven), mens opplysningene tidligere var hjemlet i aksjeloven.

Mange aksjeselskapene oppgir ikke lønn til administrerende direktør/daglig leder i årsregnskapene. Også for de større foretakene er det mange som ikke følger opp regnskapslovens krav på dette punktet. Det er derfor knyttet en del usikkerhet til tallene fra Brønnøysundregisteret, men i hovedsak gir de samme inntrykk av lønnsnivå og lønnsutvikling for toppledere som tallene fra LTO-registret.

Gjennomsnittlig lønnsutvikling for *alle* administrerende direktører/daglige ledere fra 1995 til 2002 har variert en del etter foretaksstørrelse, jf. tabell 3.10. I 1996 og 1997 varierte lønnsveksten mellom i underkant av 3 og 8 prosent, mens den var

mellom om lag 7 og 14 prosent i 1998. I 1999 økte lønnsveksten ytterligere og varierte fra om lag 9 til knapt 16 prosent. I 2000 avtok lønnsveksten. Den varierte fra om lag 2 prosent i de miste foretakene til om lag 10½ prosent i de med over 250 ansatte. Fra 2000 til 2001 økt lønnsveksten igjen i alle foretakstørrelsene under 250 ansatte og varierte mellom om lag 7 og 9 prosent. For administrerende direktører/daglige ledere i de største foretakene var lønnsveksten gjennomsnittlig 6 prosent i 2001. I 2002 varierte lønnsveksten mellom om lag 3 og 8,5 prosent i foretakstørrelsene under 250 ansatte. I de største foretakene var lønnsveksten gjennomsnittlig 0,4 prosent i 2002.

Den sterkeste gjennomsnittlige veksten i perioden 1995-2002 under ett har det vært for toppledere i foretak med 100-249 ansatte og i foretak med over 250 ansatte. I årene 1998 til 2000 var lønnsveksten spesielt sterk for ledere i foretak med over 250 ansatte med henholdsvis 14,2, 15,8 og 10,4 prosent, men avtok både i 2001 og 2002.

Tabell 3.11 viser at det var 5 474 ledere med oppgitt lønn i 2002 i foretak med 25 ansatte og over. Antall ledere i statistikken blir redusert til 4 619 (jf. tabell 3.11) når en går fra alle til *identiske*, dvs. ledere som var med både i 2001 og 2002. Avhengig av hvilke foretaksstørrelser en ser på, var lønnsveksten for identiske ledere i foretak med over 25 ansatte om lag 6-8 prosent i 1996, om lag 5½ -10 prosent i 1997, om lag 10 til knapt 17 prosent i 1998 og om lag 11 til 22,5 prosent i 1999. I 2000 var lønnsveksten mellom 6,5 og om lag 10 prosent og i 2001 mellom 9 og 14,5 prosent. I 2002 lå lønnsveksten mellom 4,3 og 7,2 prosent. Lønnsveksten var høyest for lederne i foretaksstørrelsene 25-49 og 100-249 ansatte.

Tabell 3.10 og 3.11 viser at alle ledere i gjennomsnitt har lavere lønnsvekst over perioden 1995-2002 enn identiske ledere og også lavere lønnsnivå i alle

Tabell 3.10 Lønnsutviklingen i prosent for administrerende direktør/daglig leder i aksjeselskaper. 1995-2002. Bedrifter med 25 ansatte og over. Alle ledere.

	Antall ansatte			
	25-49	50-99	100-249	250 og over
1995-96	3,4	2,9	8,1	6,7
1996-97	2,2	5,7	8,2	4,1
1997-98	7,0	10,6	8,6	14,2
1998-99	10,0	10,9	9,1	15,8
1999-2000	1,9	4,7	8,0	10,4
2000-2001	6,9	8,1	9,2	6,0
2001-2002 ¹⁾	5,9	3,3	8,5	0,4
1995-2002	43,5	56,0	77,3	72,6
Gj.sn. per år	5,3	6,6	8,5	8,1
Gj.sn. lønn ¹⁾ 2002	594 600	768 800	1 038 200	1 421 400
Antall ledere med oppgitt lønn i 2002	3 046	1 284	756	388
Antall ledere i alt i 2002	3 580	1 499	891	454

¹⁾ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Brønnøysundregisteret

Tabell 3.11 Lønnsutviklingen i prosent for administrerende direktør/daglig leder i aksjeselskaper. 1995-2002. Foretak med 25 ansatte og over. Identiske ledere.

	Antall ansatte			
	25-49	50-99	100-249	250 og over
1995-96	7,7	5,7	6,2	7,4
1996-97	5,4	10,0	9,0	6,0
1997-98	10,0	9,7	9,7	16,7
1998-99	11,2	13,4	13,3	22,5
1999-2000	6,5	8,8	7,2	10,1
2000-2001	9,0	9,3	9,2	14,5
2001-2002 ¹⁾	7,2	4,7	7,2	4,3
1995-2002	72,8	80,1	80,6	114,0
Gj.sn. per år	8,1	8,8	8,8	11,5
Gj.sn. lønn ¹⁾ 2002	604 200	782 900	1 016 700	1 391 000
Antall ledere med både i 2001 og 2002	2 581	1 083	641	314

¹⁾ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Brønnøysundregisteret

foretaksstørrelser, særlig i de minste. Denne forskjellen skyldes trolig i noen grad at ledere begynner på lavere lønnsnivå når de går over til et annet foretak i de minste foretaksstørrelsene, mens det ofte er motsatt i store foretak.

3.5 Lønnsoverhenget

Lønnsoverhengene i tabell 3.12 er regnet ut for tariffområder og/eller organiserte bedrifter. Det brukes litt ulike metoder for beregning av over-

heng i de ulike tariffområdene. En kan derfor ikke umiddelbart sammenlikne på tvers. Spesielt vil store strukturendringer kunne skape forskjeller. Informasjon fra den kvartalsvise lønnsindeksen viser en viss lønnsvekst for noen grupper i privat sektor fra september/oktober og ut året som hittil ikke har vært fanget opp av beregningsoppleggene. Utvalget har derfor satt i gang et arbeid for å se på om kvartalsstatistikken kan brukes til å beregne lønnsvekst og overheng for tariffområder. Dette arbeidet kan medføre at tallene for lønnsvekst og overheng de siste tre-fire årene kan bli revidert

Boks 3.6 Datagrunnlag, lønnsbegrep m.m. for lederlønnsberegningene

Datagrunnlag

Utvalget har fått bearbeidet opplysninger om lederlønn fra følgende kilder:

- aksjeselskapers årsregnskaper til Brønnøysundregisteret om lønn og annen godtgjørelse til administrerende direktør/daglig leder for årene 1995 - 2002. Mange aksjeselskapene oppgir ikke lønn til administrerende direktør/daglig leder i årsregnskapene. Også for de større foretakene, med mer enn 25 ansatte, er det mange som ikke følger opp regnskapslovens krav på dette punktet.
- Skattedirektoratets lønns- og trekkoppgave-register (LTO) for årene 1995-2003.

Lønnsbegrepet

I *lov om årsregnskap m.v.* § 7-31, ytelser til ledende personer m.v. heter det:

”Det skal opplyses om de samlede utgifter til henholdsvis lønn, pensjonsforpliktelser og annen godtgjørelse til daglig leder og medlemmer av styret og bedriftsforsamlingen. Det skal opplyses om godtgjørelse til revisor og hvordan godtgjørelsen er fordelt på revisjon og andre tjenester.

Det skal opplyses om arten og omfanget av forpliktelser til å gi daglig leder eller leder av styret særskilt vederlag ved opphør eller endring av ansettelsesforholdet eller vervet. Tilsvarende gjelder avtaler om bonuser, overskuddsdelinger, opsjoner og lignende til fordel for daglig leder eller leder av styret.

Det skal gis opplysninger om den regnskapspliktiges forpliktelser knyttet til tegningsretter, opsjoner og tilsvarende rettigheter som gir ansatte eller tillitsvalgte rett til tegning, kjøp eller salg av aksjer eller grunnfondsbevis.

Store foretak skal gi opplysninger som nevnt i annet ledd spesifisert på de enkelte medlemmer av styret og de enkelte ledende ansatte”.

Opplysningene skal gis som noter til regnskapet.

Dette er et omfattende lønnsbegrep og skal i prinsippet omfatte all godtgjøring til toppleder, herunder opsjoner, aksjer til underkurs og naturalytelser.

Fra og med 1999 er opplysningene om lønn

m.m. for daglig leder/administrerende direktør hjemlet i lov om årsregnskap m.v. (regnskapsloven), mens opplysningene tidligere var hjemlet i aksjeloven.

LTO-registeret inneholder alle typer ytelser fra arbeidsgiver/oppdragsgiver til arbeidstaker/oppdragstaker utbetalt på individnivå. Summene på LTO-registeret fordeles på ulike koder. Det er tatt utgangspunkt i kode 111-A som omfatter *all utbetalt lønn og annen kontantgodtgjørelse for arbeid* som ikke er utført som ledd i selvstendig næringsvirksomhet. I tillegg er tatt med kode 112-A som omfatter *skattepliktige og trekkpliktige naturalytelser* som ikke er opptjent som ledd i selvstendig næringsvirksomhet. I 1995 omhandlet kode 111-A begge disse kodene, mens 112-A i 1996 ble skilt ut som en egen kode for naturalytelser. For å kunne få en realistisk sammenlikning mellom 1995 og 1996 har det derfor vært nødvendig å benytte summen av 111-A og 112-A for 1996.

Lederbegrepet

I materialet fra *Brønnøysundregisteret* er det toppleder eller administrerende direktør/daglig leder som inngår. Utvalget presenterer tall for lønnsutviklingen 1995-2002 fra Brønnøysundregisteret både for *alle* ledere som inngår i materialet i de to årene og for *identiske* ledere, dvs ledere som er med i materialet i to år etter hverandre. Tall utvalget presenterer ellers i rapporten, jf. tabell 3.1 er for alle personer som inngår i lønnsstatistikken hvert år.

I *LTO-registeret* er det ingen opplysninger om stilling, noe som gjør det vanskelig å skille ut administrerende direktør/daglig leder i selskapene. Her er ”leder” definert som den personen i hvert foretak som har høyest utbetalt lønn. I tillegg har en lagt til grunn at samme person må ha hatt høyest utbetalt beløp i foretaket i begge årene når en f. eks. beregner lønnsveksten fra 2002 til 2003. Grunnen til dette er at vi ønsker å unngå at stillingsopprykk påvirker lønnsveksten for denne gruppen. I de tilfeller hvor vi har personer (her definert som ledere) som har høyest lønn i mer enn ett foretak, inngår bare personen/foretaket hvor lønnen er høyest i datagrunnlaget.

Boks 3.7 Nærmere om opsjoner og kjøp av aksjer til underkurs og den skattemessige behandlingen

Opsjonsordninger i arbeidsforhold innebærer normalt at det inngås en kontrakt mellom eierne av en bedrift og ledelsen og de ansatte om et fremtidig kjøp av f. eks. en aksje eller obligasjon til en forhåndsavtalt pris (kjøpsopsjon). Ved inngåelse av en opsjonsavtale utenfor arbeidsforhold, betaler kjøper en opsjonspremie som vederlag for retten til å utøve opsjonen. Opsjonspremien uttrykker normalt markedsverdien av opsjonen på det tidspunkt avtalen inngås. For opsjoner ervervet i arbeidsforhold settes gjerne opsjonspremien lavere dersom det i det hele tatt betales opsjonspremie.

Til og med inntektsåret 1995 ble gevinst ved innløsning eller salg av opsjon på aksje eller grunnfondsbevis i arbeidsforhold skattlagt som lønnsinntekt i det året opsjonen ble innløst eller solgt.

Fra og med inntektsåret 1996 ble det innført nye regler som innebar at fordel ved en opsjon ble skattlagt som lønnsinntekt ved *tildelingstidspunktet* for opsjonen. (Unntak ikke-børsnoterte salgsoptjoner i arbeidsforhold som først skal skattlegges ved innløsning eller salg.) Videre ble ytterligere gevinst ved innløsning eller salg av opsjonen skattlagt som lønnsinntekt. Ved innløsning, salg eller bortfall av opsjonen, ble det gitt fradrag i alminnelig inntekt for differansen mellom utgangsverdien og den fordel som det er skattlagt for ved tildelingstidspunktet.

I skatteopplegget for 1999 ble reglene for beskatning av opsjoner i arbeidsforhold igjen endret slik at bare opsjoner der den beregnede fordel overstiger 600 000 kroner skulle beskattes ved *ervervet*. En forutsetning var at et visst antall ansatte ble tilbudt opsjoner. Var fordel mindre enn 600 000 kroner skulle fordel beskattes ved salg eller innløsning av opsjonen.

Fordelen som oppnås i ansettelsesforhold ved at ansatte får aksjer eller kjøper aksjer til under-

pris, er i utgangspunktet skattepliktig som lønn. Fordelen utgjør differansen mellom salgsværdien på ervervstidspunktet og det den ansatte eventuelt har betalt for aksjen. Dersom alle ansatte i et aksjeselskap etter en generell ordning i bedriften har fått tilbud om aksjekjøp i selskapet, kan imidlertid den skattepliktige fordel settes til differansen mellom 80 prosent av antatt salgsværdi og det den ansatte har betalt for aksjen. Reduksjonen i den skattepliktige fordel kan likevel ikke overstige 1 000 kroner per person (endret til 1 500 kroner i skatteopplegget for 1999). Gevinst ved realisasjon av aksjene skattlegges som kapitalinntekt (28 prosent).

Fra og med inntektsåret 2000 ble beskatning ved *tildelingen* av ikke-børsnoterte opsjoner i arbeidsforhold avviklet. Det skulle ikke lenger stilles noen beløpsmessig begrensning eller vilkår.

Gevinsten ved *salg* eller *innløsning* av opsjonen skulle beskattes som lønnsinntekt og inngå i grunnlaget for arbeidsgiveravgift. Dette gjaldt uavhengig av om underliggende aksjer eller grunnfondsbevis var børsnotert eller ikke.

Det ble ingen endringer for *børsnoterte opsjoner*, dvs. opsjon der selve opsjonen er børsnotert. Slike opsjoner skal fortsatt beskattes ved tildelingen, ved at kursverdien ved tildeling (minus eventuelt vederlag) behandles som lønnsinntekt. Gevinst ved senere innløsning eller salg av opsjonen skulle fortsatt behandles som lønnsinntekt.

For 2002 er skattereglene for opsjoner i arbeidsforhold justert slik at opsjonsfordelen skal kunne fordeles likt på hvert av inntektsårene i den perioden den blir opparbeidet. Dette kan gi redusert arbeidsgiveravgift og/eller toppskatt. Børsnoterte opsjoner skal videre skattemessig likebehandles med ikke-børsnoterte, dvs. at også de skal beskattes ved innløsning eller salg av opsjonen.

for enkelte tariffområder. En eventuell revisjon vil ikke påvirke størrelsen på lønnsveksten sett over flere år.

3.6 Lønnsvekst fra 2003 til 2004 for noen forhandlingsområder

Utvalget har sett på hva lønnsoverhenget og tariff-

tilleggene i vår gir av lønnsvekst fra 2003 til 2004 i noen store forhandlingsområder. For nærmere oversikt over lønnsoppgjørene i 2004 vises det til vedlegg 2.

I *staten* gir lønnsoverhenget sammen med de sentrale tarifftilleggene som er gitt i vår, en anslått lønnsvekst fra 2003 til 2004 på knapt 3¼ prosent. I tillegg kommer lønnsglidning. I 2003 var bidraget fra glidningen til årslønnsveksten 0,4 prosentpoeng. Det gjennomsnittlige bidraget fra lønns-

glidningen i årene 1998-2003 var 0,6 prosentpoeng.

For grupper med hovedsakelig sentral lønnsdannelse i *KS-området* (inkludert skoleverket) er overhenget til 2004 og bidrag fra lønnsglidningen i 2004 anslått til å bidra med 0,6 prosentpoeng til årslønnsveksten fra 2003 til 2004. Tariff tilleggene inklusive endringer av fellesbestemmelser er anslått å bidra med 2,9 prosentpoeng. I 2003 var bidraget fra glidningen til årslønnsveksten ¼ prosentpoeng inklusiv skoleverket. Det gjennomsnittlige bidraget fra lønnsglidningen i årene 1998-2003 var 0,3 prosentpoeng inklusiv skoleverket.

For *HSH-bedrifter i varehandel* gir overhenget til 2004 på 0,9 prosent, de avtalte tariff tilleggene i 2004 (0,6 prosent) og tillegg på garantiordningen 1. februar i år (0,4 prosent) en lønnsvekst på om lag 2 prosent fra 2003 til 2004. I tillegg kommer lønnsglidningen. I 2003 var bidraget fra lønnsglidningen til årslønnsveksten 1,1 prosentpoeng, mens bidraget i gjennomsnitt var 1,5 prosentpoeng i perioden 1998-2003.

Både for *finansnæringen* under ett og *forhandlingsområdet bank og forsikring* gir overhenget til 2004 og de avtalte tilleggene en lønnsvekst på om lag 2¼ prosent fra 2003 til 2004. I tillegg kommer lønnsglidningen. I 2003 var bidraget fra lønnsglidningen til årslønnsveksten 2 prosentpoeng for finansnæringen under ett, mens bidraget i gjennomsnitt i årene 1998-2003 var 2,1 prosentpoeng. For forhandlingsområdet bank og forsikring er

lønnsglidningen anslått å bidra til årslønnsveksten med 1,3 prosentpoeng i 2004.

For *industriarbeidere i NHO-bedrifter* gir lønns overhenget til 2004 på 1,9 prosent og tariff tilleggene i vår en anslått lønnsvekst på om lag 2½ prosent fra 2003 til 2004. I tillegg kommer lønnsglidningen. I 2003 var bidraget fra lønnsglidningen til årslønnsveksten 1,2 prosentpoeng. I årene 1998-2003 var det gjennomsnittlige bidraget fra lønnsglidningen 1,8 prosentpoeng.

I *NAVO-bedrifter* eksklusiv helseforetakene gir overhenget til 2003 på 1,1 prosent og de avtalte tilleggene på A-nivå en lønnsvekst på 1,6 prosent. Det er på nåværende tidspunkt ikke mulig å si noe om et aggregert resultat for NAVO-medlemmene utenom helseforetakene. I tillegg kommer lønnsglidningen. Både i 2002 og 2003 bidro lønnsglidningen til årslønnsveksten med 0,5 prosentpoeng.

I *helseforetakene* (eksklusiv enkelte akademikergrupper, herunder legene) gir overhenget til 2004 og de avtalte tilleggene en lønnsvekst på 3,2 prosent fra 2003 til 2004. I tillegg kommer lønnsglidningen. For 2004 skal det ikke føres lokale forhandlinger for de gruppene som var i meklings i lønnsoppgjøret for helseforetakene i juni i år.

Tabell 3.12 Lønnsoverhenget 1999-2004

Område/gruppe:	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Ansatte i NHO-bedrifter:	3,1	1,7				
Arbeidere i alt	3,0	1,4	2,1	1,5		
Industriarbeidere	2,8	1,2	1,9	1,3	1,9	1,9
Industrifunksjonærer	3,3	2,0	3,2	2,5	3,1	2,5
HSH-bedrifter i varehandel	1,7	1¼	1,8	1,1	1,3	0,9
Forretnings- og sparebanker ⁶⁾	2,4	1,0	1,4	1,5	2,2	0,5
Staten	3,5 ¹⁾	1,4 ²⁾	2,7	1,8	3,9	0,4
Skoleverket	3,7	1,1	5,1 ³⁾	1,3	5,3 ⁴⁾	0,2
Kommunene	4,4	0,8	2,1	1,4 ⁵⁾	2,2	0,6
NAVO-bedrifter:						
Helseforetakene					2,0	0,7 ⁷⁾
Øvrige bedrifter					1,7	1,1

¹⁾ Inkludert BA-selskapene Posten Norge og NSB

²⁾ Eksklusiv BA-selskapene Posten Norge og NSB fra og med 2000

³⁾ Kompensasjon for endringer i arbeidstidsavtalen per 01.08.2000 (skolepakke I) trakk opp overhenget til 2001 med 1,8 prosentpoeng.

⁴⁾ Skolepakke II trakk opp overhenget til 2003 med om lag 1¾ prosentpoeng

⁵⁾ Eksklusiv sykehusene og stillinger med bare lokal lønnsdannelse er overhenget 1,3 prosent.

⁶⁾ Forsikring er inkludert i overhenget til 2004. Forretnings- og sparebanker og forsikring under ett omfatter noen flere grupper enn forhandlingsområdet bank og forsikring.

⁷⁾ Holdes legene utenfor beregningen, er overhenget til 2004 på 0,8 prosent for øvrige grupper i helseforetakene.

Kilde: Beregningsutvalget

3.7 Lønnsutviklingen for kvinner og menn

Utvikling i lønnsforskjeller mellom kvinner og menn (heltidsansatte)

Tabell 3.13 viser lønnsutviklingen for heltidsansatte⁶⁾ kvinner og menn i en del hovedtariffområder. Tabellen tar utgangspunkt i TBUs årslønnsbegrep, jf. boks 3.1. Tabellen viser gjennomsnittlig årslønn for kvinner som andel av gjennomsnittlig årslønn for menn samt gjennomsnittlig årslønn for kvinner og menn i 2003.

Tabellene 3.14 og 3.15 viser lønnsutviklingen for heltidsansatte og totalt sysselsatte kvinner og

⁶⁾ For ansatte i kommunene, helseforetakene samt industriarbeidere og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter er deltidsansatte inkludert.

menn fordelt på næring. I disse tabellene har man tatt utgangspunkt i SSBs offisielle lønnstatistikk for gjennomsnittlig månedsfortjeneste. Det presenteres også et samletall for de totale lønnsforskjeller mellom kvinner og menn basert på denne statistikken.

Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn avspeiler bl.a. forskjeller i utdanning og stillingsplassering. Ulike konkurranseforhold sektorer og bransjer imellom kan sammen med ulike sysselsettingsfordeling mellom kvinner og menn, også bidra til å forklare en del av forskjellene i lønn. Dessuten kan strukturendringer, som er omtalt i boks 3.2, påvirke utviklingen. I NOU 2000:4 vedlegg 5, presenteres analyser som belyser lønnsgapet mellom kvinner og menn nærmere. Hovedkonklusjonene fra disse analysene er at lønnsforskjeller mellom kvinner og menn innenfor samme område i stor

Boks 3.8 Lønnsoverhenget

Lønnsoverhenget beskriver hvor mye lønnsnivået ved utløpet av ett år ligger over gjennomsnittsnivået for året. Det forteller dermed hvor stor lønnsveksten fra ett år til det neste vil bli dersom det ikke gis nye lønnstillegg eller foregår strukturendringer i det andre året.

Dersom alle lønnsoppgjør foregikk samtidig og ved begynnelsen av året og lønnsnivået ikke endret seg gjennom året, ville lønnsoverhenget per definisjon være null og slike beregninger dermed overflødige. Tariff tillegg og lønnsøkninger ellers blir imidlertid gitt på ulike tidspunkter for ulike lønnstakergrupper og spredt utover hele året. Beregninger av overheng og årslønnsvekst er derfor nødvendig hvis det skal være mulig å sammenlikne lønnsutviklingen på kalenderåret for ulike lønnstakergrupper ved tariffoppgjør.

Størrelsen på overhenget vil ofte være et tolkingsspørsmål. Det kan også variere betydelig mellom områdene. Lønnstillegg som gis sent i året, fører til større overheng til neste år enn tilsvarende tillegg som gis tidlig i året. Det kan argumenteres for å holde bonus utenom lønnsbegrepet ved beregning av overheng. Bonus er en lønnsutbetaling som ofte skyldes spesielle forhold i ett år og ikke kommer igjen til neste år. Motargumenter er bl.a. at bonus får et stadig større omfang og at bonus også kan være knyttet til den vanlige aktiviteten gjennom hele året. I beregningene er det lagt inn en jevn fordeling av bonus over året, dvs. et fast påslag per måned/tidsenhet. Dermed får det liten betydning om bonus inkluderes

eller holdes utenfor ved beregning av overheng.

For flere *hovednæringsområder* i privat sektor (for eksempel industri og varehandel) følger beregningene av lønnsoverheng den vanlige definisjonen av overheng. Grunnlaget for beregningene er informasjon både fra strukturstatistikken per september/oktober og fra den kvartalsvise lønnsindeksen (som måler lønnsendring gjennom året) samt fra lønnsforhandlingene.

Utvalgets beregninger av lønnsoverheng for *tariffområder* er derimot ikke fullt ut i samsvar med den vanlige definisjonen av overheng. Under forutsetning av at det ikke gis sentrale tillegg de siste tre månedene av året eller det foreligger andre opplysninger om lønnsutviklingen, har utvalget lagt til grunn at lønnsnivået per september/oktober holder seg på samme nivå ut året. Dette betyr at overhenget for tariffområder beregnes på grunnlag av lønnsnivået per september/oktober i forhold til gjennomsnittet for året. Dette er en praktisk tilpasning til det forholdet at vi har lite informasjon om lønnsveksten i slutten av året og at overhengsberegningene for forhandlingsområder må være ferdige i god tid før forhandlingene starter opp. Imidlertid viser informasjon fra den kvartalsvise lønnsindeksen en viss lønnsvekst for noen grupper i privat sektor fra september/oktober og ut året som hittil ikke har vært fanget opp av beregningsoppleggene. Utvalget har derfor satt i gang et arbeid for å se på om kvartalsstatistikken kan brukes til å beregne overheng for tariffområder.

grad henger sammen med ulik stillingsplassering⁷⁾.

Lønnsforskjellene mellom kvinner og menn kan imidlertid også avspeile ulike former for lønnsdiskriminering. Vi kan her skille mellom det man kaller stillingsdiskriminering (ulik adgang til stillinger), direkte diskriminering (ulik lønn for likt arbeid) samt verdsettingsdiskriminering (kvinne-dominerte yrker blir mindre verdsatt enn manns-dominerte yrker) jf. NOU 2000:4 vedlegg 5.

Utviklingen fra 2002 til 2003 på en del store for-handlingsområder

Når det gjelder utviklingen i lønnsforskjellene fra 2002 til 2003 (tabell 3.13) har vi hatt en tilnærming i

⁷⁾ Når det gjelder for eksempel ansatte i kommunesektoren var det i 1998 31,5 prosent kvinnelige ledere mens det var hele 91 prosent kvinnelige assistenter. Denne forskjellen i stillingsplassering mellom kvinner og menn er en hovedforklaring til lønnsforskjeller mellom kvinner og menn. (Se KS 99:Lønnsforhold, arbeidstid og tilsettsendringer)

kvinner og menns lønninger for industrifunksjonærer i NHO-bedrifter, ansatte i HSH-bedrifter, arbeidere i hotell og restaurant, ansatte i skoleverket og ansatte i kommunene. For statsansatte er det lite endringer. For finanstjenester og industriarbeidere i NHO-bedrifter har det vært en tilbakegang.

For *perioden 1998 til 2003* har det vært en tilnærming i kvinner og menns lønn for HSH-bedrifter i varehandel, finanstjenester, skoleverket og ansatte i kommunene. Det har vært lite endring blant industriarbeidere i NHO-bedrifter og for statsansatte. For industrifunksjonærer i NHO-bedrifter har lønnsforskjellene økt noe i denne tidsperioden.

I hovedgruppene i tabell 3.13 nedenfor er det fortsatt forholdsvis store variasjoner i størrelsen på lønnsforskjellene mellom kvinner og menn. Imidlertid er disse gruppene ikke sammenliknbare med hensyn til sammensetning. I gruppen industriarbeidere er stillingsstrukturen relativt enhetlig, mens den er mer sammensatt blant annet i finanstjenester og i kommunene.

Tabell 3.13 Gjennomsnittlig årslønn¹⁾ for kvinner som andel av gjennomsnittlig årslønn for menn i noen store forhandlingsområder. Heltidsansatte

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Årslønn Menn 2003	Årslønn Kvinner 2003	Kvinne- andel ²⁾ 2003
Industriarbeidere i NHO-bedrifter ³⁾	-	89,0	88,4	89,0	90,1	89,1	302 300	269 300	21
Industrifunksjonærer i NHO-bedrifter	-	77,6	77,5	78,3	76,8	77,1	442 600	341 100	33
HSH-bedrifter i varehandel ekskl. administrative ledere	84,7	84,5	85,4	86,2	86,4	88,1	310 700	273 500	40
Arbeidere i hotell og restaurant i NHO-bedrifter	93,0	92,9	93,0	93,3	92,3 ⁶⁾	93,0	250 200	232 800	62
Finanstjenester ⁸⁾	74,8	75,6	75,8	76,2	76,0	75,6	435 700	329 200	
Statsansatte	89,0	89,0	89,1	89,1	89,0	88,9	345 400	306 900	39
Skoleverket	93,7	93,9	94,0	94,2	95,0	95,5	363 100	346 800	56
Ansatte i kommunene ³⁾	88,0	88,0	87,6	86,9 ⁴⁾	90,6 ⁵⁾	90,8	296 600	269 200	75
Statlige eide helseforetak i NAVO-området ³⁾⁷⁾					78,9				
NAVO-området eksklusive statlige eide helseforetak									

¹⁾ Årslønn eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre tillegg.

²⁾ Basert på tall fra lønnsstatistikken for de enkelte grupper.

³⁾ Gjelder heltid og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter.

⁴⁾ Eksklusive sykehusene 2001: Kvinners lønn i forhold til menn: 90,0 prosent, gjennomsnittlig årslønn for menn: 272 600 kr, gjennomsnittlig årslønn for kvinner: 244 700 kr, kvinneandel: 76 prosent.

⁵⁾ Fra og med 2002 er det eksklusive sykehusene

⁶⁾ Statistikkgrunnlaget er endret i 2002. Med nytt statistikkgrunnlag vil kvinners lønn som andel av menns i 2001 være 92,1.

⁷⁾ Basert på innhentet statistikk pr. 1. oktober

⁸⁾ Omfatter heltidsansatte i bank og forsikring. (Norges Bank er ikke inkludert). Statistikken omfatter noe mer enn tariffområdet for bank og forsikring.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

De største lønnsforskjellene mellom kvinner og menn har vi i finanstjenester og blant industrifunksjonærer i NHO-bedrifter.

Lønnsforskjeller etter næring

Tabellene nedenfor viser kvinners lønn som andel av menns fordelt på næring for heltidsansatte (tabell 3.14) og for sysselsatte totalt (tabell 3.15). I sistnevnte er deltid inkludert og omgjort til heltidsekvivalenter. Det er her tatt utgangspunkt i SSBs

offisielle månedslønnsstatistikk per 1/9-1/10. Vi ser av disse to tabellene at vi har minst lønnsforskjeller mellom kvinner og menn for skoleverket, bygge- og anleggsvirksomhet og kommunene. Størst lønnsforskjeller har vi innenfor finanstjenester og forretningsmessig tjenesteyting. Når vi ser på *utviklingen fra 1997-2002*, har det vært tilnærming i alt mellom kvinnene og menns gjennomsnittlige lønn, men svakere når deltid tas med enn for heltid alene. For perioden 1997-2003 økte lønnsforskjellene mellom kvinner og menn på enkelte

Tabell 3.14 Kvinners gjennomsnittslønn som andel av menns gjennomsnittslønn etter næring¹⁾ pr. 1.9/1.10. Heltidsansatte

Næring	Årslønn ²⁾ i alt							Årslønn ²⁾ i alt	Andel heltidsansatte
	Menn							Kvinner	kvinne ⁴⁾
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2003	2003
Olje- og gassutvinning og bergverksdrift	77,2	77,9	80,4	80,3	81,3	86,6	88,8	506 500	17
Industri	86,7	86,8	86,9	88,0	88,2	88,2	87,8	331 500	21
Kraftforsyning	90,0	90,0	90,4	89,9	89,5	86,1	88,7	364 500	15
Bygge- og anleggsvirksomhet	95,0	91,3	92,2	94,2	94,7	93,8	95,4	317 800	5
Varehandel i alt	81,4	80,6	81,9	81,5	82,8	83,6	84,5	342 500	35
Hotell- og restaurantvirksomhet					88,8	89,5	88,2	278 300	55
Samferdsel	87,3	86,8	86,0	86,8	86,6	88,1	88,1	340 800	28
Finanstjenester i alt	74,4	74,2	75,2	75,1	75,4	73,4	72,9	468 800	46
Eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting	74,5	74,7	76,8	76,6	77,5	78,1	78,6	428 400	32
Ansatte i staten	89,9	89,6	89,7	88,6 ³⁾	88,9	89,2 ⁶⁾	88,7	349 500	39
Undervisningspersonale i skoleverket	93,6	93,7	94,1	94,0	94,5	95,4	95,7	363 100	56
Kommune og fylkeskommune ⁵⁾	87,8	87,6	87,3	87,9	91,7	92,4	92,8	300 600	63
Privat undervisning	83,3	85,5	85,2	85,9	84,4	86,5	87,9	353 500	50
Private helse- og sosialtjenester	87,2	86,6	86,5	85,0	87,4	85,3	85,2	322 800	68
Sosiale og personlige tjenester	81,5	83,3	86,4	85,1	87,1	86,4	87,3	366 700	46
Gjennomsnitt/sum heltidsansatte	85,4	85,3	85,2	85,5	85,6	86,0			36 ⁷⁾

¹⁾ SSBs Standard for næringsgruppering (NOS). Jordbruk, skogbruk, fiske, hotell og restaurantvirksomhet (1997-2001), Oslo kommune (1997-1999) og lønnet husarbeid er imidlertid ikke inkludert i statistikkgrunnlaget.

²⁾ Årslønn i alt er beregnet ut fra registrert månedslønn i alt pr 1.9/1.10*12. Dette begrepet må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne kolonnen er det samme som i tabell 3.1, dvs summen av avtalt lønn, uregelmessig tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

³⁾ Eksklusive Posten BA og NSB BA fra 2000.

⁴⁾ Andel heltidsansatte kvinner i den enkelte næring.

⁵⁾ Eksklusive ansatte i somatiske eller psykiatriske sykehus f.o.m. 2001.

⁶⁾ Eksklusive statlige sykehus f.o.m. 2002.

⁷⁾ Tall fra arbeidskraftsundersøkelsen, SSB

Kilde: Statistisk Sentralbyrå, Beregningsutvalget

Tabell 3.15. Kvinners gjennomsnittslønn som andel av menns gjennomsnittslønn etter næring¹⁾ pr 1.9/1.10. Heltids- og deltidsansatte hvor deltid er omgjort til heltidsekvivalenter

								Årslønn ²⁾ i alt Menn	Årslønn i alt kvinner	Andel syssel- satte ⁵⁾ kvinner
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2002	2002	2002
Olje- og gassutvinning og bergverksdrift	77,1	77,5	79,8	79,2	80,5	85,3		494 200	421 400	18
Industri	86,3	86,3	86,2	87,4	87,3	87,5		318 900	279 100	25
Kraftforsyning	87,8	87,8	88,0	87,7	87,4	86,3		334 000	288 100	18
Bygge- og anleggsvirksomhet	94,0	90,1	91,1	92,4	92,6	92,4		309 500	286 000	8
Varehandel	78,3	77,7	79,1	78,5	79,4	79,7		325 100	259 000	51
Hotell- og restaurantvirksomhet					89,5	90,4		254 300	229 800	61
Samferdsel	88,1	87,0	85,8	86,3	86,2	87,6		329 400	288 700	35
Finanstjenester	73,4	73,4	74,2	73,7	71,6	71,9		454 600	327 100	53
Eiendomsdrift, forretningsmessig tjenesteyting og utleievirksomhet	73,8	72,3	75,4	75,1	76,3	76,4		407 400	311 300	40
Staten	88,9	88,6	88,9	87,3 ³⁾	88,1	88,2 ⁴⁾	87,7	336 300	296 500	42
Undervisningspersonale i skoleverket	93,2	93,3	93,5	93,4	93,9	94,8	95,1	353 300	335 000	63
Kommune og fylkeskommune	87,0	87,2	86,6	87,0	86,4	91,4	91,7	290 000	265 200	78
Privat undervisning	81,7	85,4	84,9	85,1	83,8	85,5		341 400	292 000	56
Helse- og sosialtjenester	87,3	87,1	87,3	85,3	87,3	85,9		300 400	258 000	77
Sosiale og personlige tjenester	80,2	82,0	85,5	83,8	85,6	84,6		351 200	297 000	51
Gjennomsnitt/sum (heltids- + deltidsansatte)	83,7	83,6	83,4	83,5	83,4	83,9		339 300	284 800	47

¹⁾ SSBs Standard for næringsgruppering (NOS). Jordbruk, skogbruk, fiske, hotell og restaurantvirksomhet (1997-2001), Oslo kommune (1997-1999) og lønnet husarbeid er imidlertid ikke inkludert i statistikkgrunnlaget.

²⁾ Årslønn i alt er beregnet ut fra registrert månedslønn i alt pr 1.9/1.10*12. Dette begrepet må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne kolonnen er det samme som i tabell 3.1, dvs summen av avtalt lønn, uregelmessig tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

³⁾ Eksklusive Posten BA og NSB BA fra 2000.

⁴⁾ Eksklusive statlige sykehus f.o.m. 2002.

⁵⁾ Sysselsatte er lik heltid + deltidsansatte

Kilde: Statistisk sentralbyrå

områder som kraftforsyning, finanstjenester, staten og helse og sosialtjenester.

Ser man på det enkelte år ser vi at lønnsforskjellene mellom kvinner og menn gjennomgående er større når man inkluderer de deltidsansatte. Unntak i 2002 er ansatte i hotell- og restaurantvirksomhet, kraftforsyning og private helse- og sosialtjenester hvor lønnsforskjellene blir mindre.

Lønnsforskjellen mellom alle sysselsatte kvinner og menn

Når vi veier alle gruppene sammen, får vi et samle-tall som uttrykker de totale lønnsforskjellene mellom kvinner og menn i Norge (se tabell 3.14 og 3.15 ovenfor). I 1997 var heltidsansatte kvinners gjennomsnittslønn (totalt utbetalt lønn eksklusiv overtid) 85,4 prosent av heltidsansatte menns gjen-

nomsnittslønn. I 2002 var andelen 86,0 prosent. Tilsvarende for heltids- og deltidsansatte samlet var tallene for 1997 og 2002 hhv 83,7 og 83,9 prosent.

Forskjeller i statistikkgrunnlag i tabell 3.13, 3.14 og 3.15

Tabellene 3.14 og 3.15 tar utgangspunkt næringer etter SSBs standard for næringsgruppering hvor også uorganiserte virksomheter er med. Tabell 3.13 viser hovedtariffområdene. Når vi sammenligner disse tabellene kan utviklingen bli noe forskjellig innenfor den enkelte gruppe siden grupperingen ikke er helt den samme. F.eks. for industrien er funksjonærer og arbeidere samlet i SSBs klassifisering, mens den er delt i tabell 3.13. Ser vi på hotell og restaurantvirksomhet er det bare arbeidere med i tabell 3.13, mens både funksjonærer og arbeidere i tillegg til uorganiserte virksomheter er inkludert i tabell 3.14 og 3.15. I tabell 3.14 og 3.15 er også topplerere inkludert i statistikkgrunnlaget. Disse er i stor grad ikke med i tabell 3.13 siden topplererne ikke er en del av tariffområdet. Endelig er årslønnsbegrepet forskjellig da tabell 3.13 tar utgangspunkt i en gjennomsnittlig årslønn for hele året mens tabell 3.14 og 3.15 tar utgangspunkt i registrert månedslønn per 1. september/1. oktober.

Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn fordelt på utdanning

Tabellene 7.14 og 7.15 i vedlegg 7 viser utviklingen i lønnsforskjeller (utviklingen i lønnsgapet) mellom heltidsansatte kvinner og menn for de ulike utdanningsgruppene fordelt på næring⁸⁾ i perioden 1997 til 2003.

For de heltidsansatte med *grunnskole* som høyeste utdanning har lønnsforskjellene blitt redusert fra 1997 til 2003 for industrien, varehandel og skoleverket. For de andre næringene har lønnsforskjellene økt.

For heltidsansatte med *videregående skole* som høyeste utdanning har lønnsforskjellene fra 1997 til 2003 blitt redusert for industri, varehandel, skoleverket og kommunene. For de andre næringene har lønnsforskjellene økt.

For heltidsansatte med *fagutdanning* har lønnsforskjellene blitt redusert i perioden 1997-2003 for varehandel og skoleverket. For de andre næringene har lønnsforskjellene økt.

Når det gjelder *universitet eller høyskoleutdanning til og med 4 år* har det vært en bedring i lønnsutviklingen mellom kvinner og menn på alle de områder vi har tall på bortsett fra på finanstjenester og staten hvor lønnsforskjellene har økt.

For heltidsansatte med universitet eller høyskoleutdanning lenger enn 4 år har det vært en bedring i lønnsutviklingen mellom kvinner og menn for alle grupper bortsett fra på industri i alt og staten.

Likelønnsstrekk ved oppgjørene i 2004

Følgende trekk ved lønnsoppgjørene er av sentral betydning for hvordan de relative lønnsforskjellene mellom kvinner og menn utvikler seg:

1. Formen på de sentrale tilleggene, dvs om det gis generelle prosenttillegg og/eller kronetillegg, om det gis spesielle lavlønns tillegg, tillegg til bestemte yrkesgrupper m.v. Et likt kronetillegg vil gi en noe sterkere gjennomsnittlig lønnsvekst for kvinner enn for menn, ettersom kvinner i større grad enn menn er representert i lavlønnsgruppen.
2. Fordelingen av de lokale tilleggene.
3. De relative lønns tilleggene i typiske kvinnesektorer og næringer til forskjell fra mannsdominerte sektorer og næringer.

Det vises til vedlegg 2 for resultatet av lønnsoppgjørene.

I noen områder, bl.a. i *LO/NHO-området*, er det gitt lavlønns tillegg/kronetillegg i 2004. I den grad kvinner har lavere lønn enn menn vil dette isolert sett virke utjevnende.

I det *statlige tariffområdet* er det gitt føringer på at kvinner i første avtaleår skal ha en større andel av lønnsmassen enn en prorata fordeling tilsier.

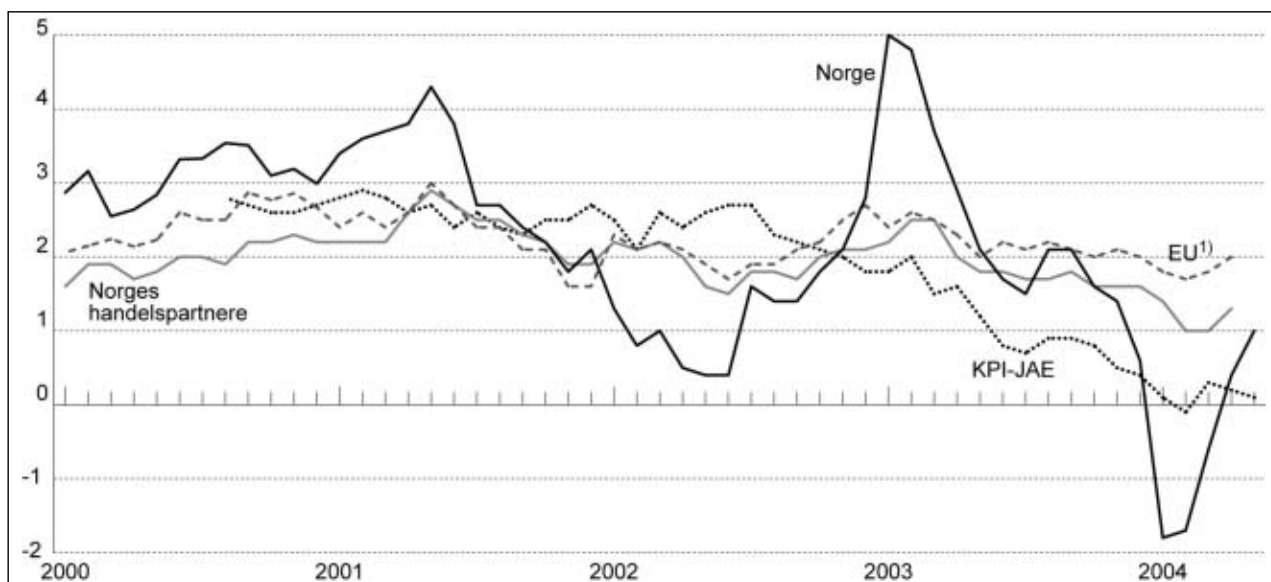
I *KS-området* ble det enighet om at partene fortsatt skal arbeide for å fremme likestilling/likelønn innenfor kommunalt tariffområde.

⁸⁾ De næringene som er med i vedleggstabellene er følgende: Industri i alt, Bygge- og anleggsvirksomhet, varehandel i alt, finanstjenester i alt, skoleverket i alt, staten i alt og Kommunal og fylkeskommunal virksomhet

Kapittel 4

Prisutviklingen

- Konsumprisindeksen (KPI) økte med 2,5 prosent fra 2002 til 2003. Økte elektrisitetspriser, særlig i begynnelsen av året, bidro mest til prisstigningen i 2003. Elektrisitetsprisene var i 2003 gjennomsnittlig 36,6 prosent høyere enn året før. Uten elektrisitet steg konsumprisindeksen med 1,2 prosent. Veksten i husleiene bidro også til å trekke prisveksten opp. Lavere priser på importerte konsumvarer, bl.a. på grunn av vridning i handelsmønsteret med større vekt på import fra lavkostland samt ettervirkning av tidligere styrking av kronekursen, bidro til å redusere veksten i KPI. Justert for avgiftsendringer og uten energivarer økte konsumprisindeksen med 1,1 prosent fra 2002 til 2003.
- For de fem første månedene av 2004 var konsumprisindeksen gjennomsnittlig 0,5 prosent lavere enn ett år før. I hovedsak skyldes denne nedgangen lavere elektrisitetspriser enn året før, men også lavere priser på klær og skotøy og andre importerte konsumvarer bidro til prisnedgangen. For mai bidro særlig økte bensinpriser til at veksten i KPI kom opp i 1,0 prosent. Justert for avgifts- endringer og uten energivarer økte konsumpris- indeksen med 0,1 prosent fra mai 2003 til mai 2004. Dette ble også gjennomsnittsvæksten for de fem første månedene av 2004.
- Fra 2002 til 2003 var prisveksten i Norge noe høyere enn i EU og hos handelspartnerne i gjennomsnitt. I gjennomsnitt var prisstigningstakten i Norge på 2,5 prosent, mens prisveksten i EU var 2,2 prosent og hos handelspartnerne 1,9 prosent. Det var særlig i de første fire månedene at tolv- månedersveksten i Norge var relativt høy. Mot slutten av 2003 kom tolv månedersveksten i Norge i underkant av prisveksten i disse landene. Pris- stigningen hos handelspartnerne var i gjennomsnitt 1,2 prosent fra firemånedersperioden janua- rar-april 2003 til samme periode i 2004 mot 1,0 prosent lavere i Norge.

Figur 4.1 Konsumprisene i Norge, hos våre handelspartnere²⁾ og i EU-landene. Prosentvis endring fra samme måned året før

¹⁾ EU-15.

²⁾ Med virkning fra 1. februar 2000 har Norges Bank endret konstruksjonen av industriens effektive valutakurs, og samtidig utvidet antallet valutaer i indeksen. Utvidelsen av antall valutaer innebærer at antall land som inngår i aggregatet "Norges handelspartnere" er utvidet fra 18 land og figur 4.1 er basert på tall for 23 land for hele perioden.

Kilde: OECD og Statistisk sentralbyrå

4.1 Prisutviklingen i Norge og andre land

Figur 4.1 gir en oversikt over tolv månedersveksten i konsumprisindeksen fra januar 2000 og fram til og med mai 2004 for Norge og for gjennomsnittet av våre handelspartnere og i EU-landene fram til og med april 2004. Figuren viser også konsumprisindeksen for Norge justert for avgiftsvirkninger og uten energivarer (KPI-JAE).

Utviklingen i konsumprisene for en del OECD-land går fram av tabell 4.1. Det utarbeides også tall for harmonisert konsumprisindeks for Norge og andre land. De harmoniserte indeksene vil normalt avvike noe fra tallene i tabell 4.1. Den harmoniserte konsumprisindeksen er nærmere omtalt i vedlegg 5.

Prisstigningstakten i Norge lå fra årsskiftet 1996/97 over nivået i EU-landene og gjennomsnittet for våre handelspartnere fram til og med første halvår 2001. Etter reduksjonen av merverdiavgiften på matvarer i Norge fra 1. juli 2001 ble konsumprisveksten i Norge i annen halvdel av 2001 om lag som i EU og hos handelspartnerne. I første halvdel av 2002 var prisveksten i Norge lavere enn i disse landene, men fra og med juli 2002 mer på linje da den direkte virkningen av redusert merverdiavgift på matvarer var uttømt.

For Norge var gjennomsnittlig 12-månedersrate i 2003 på 2,5 prosent. Til sammenlikning var veksten i denne perioden i EU-landene på 2,2 pro-

sent og 2,0 prosent i OECD-landene. Den høyere prisstigningen i Norge enn i de andre landene kan forklares av de høye elektrisitetsprisene i Norge. Mot slutten av 2003 ble prisstigningen i Norge lavere enn i de andre landene. For Norge viser ellers 12-månedersratene større variasjoner enn for de andre grupper av land. Fra januar - april 2003 til januar - april 2004 økte konsumprisene hos Norges handelspartnere gjennomsnittlig 1,2 prosent. Dette er lavere vekst enn for de nærmest foregående år. For Norge førte særlig de markert lavere elektrisitetsprisene til at konsumprisindeksen i perioden januar-april 2004 ble gjennomsnittlig 1,0 prosent lavere enn i samme periode ett år tidligere.

Utviklingen i konsumprisindeksen for en del OECD-land fremgår av tabell 4.1.

4.2 Nærmere om prisutviklingen i Norge

4.2.1 Hovedlinjer i prisutviklingen

Tabell 4.2 viser konsumprisindeksen for Norge fra januar 2001 til mai 2004.

Konsumprisindeksen økte gjennomsnittlig med 1,3 prosent fra 2001 til 2002. Prisstigningstakten for 2001 og 2002 er sterkt påvirket av avgiftsendringer og prisutviklingen for energivarene. Holdes avgiftsendringer og energivarene utenfor, var

Tabell 4.1 Konsumprisindeksen i noen OECD-land. Prosentvis endring fra perioden før.

	Gjennomsnitt 1986-96	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	jan.-april 03 jan.-april 04
Norge	3,7	2,6	2,3	2,3	3,1	3,0	1,3	2,5	-1,0
USA	3,7	2,3	1,6	2,2	3,4	2,8	1,5	2,3	1,9
Japan	1,3	1,7	0,7	-0,3	-0,7	-0,7	-1,0	-0,2	-0,2
Tyskland	2,6 ¹⁾	1,8	1,0	0,6	2,0	2,0	1,4	1,0	1,2
Frankrike	2,6	1,2	0,8	0,6	1,6	1,6	1,9	2,1	1,8
Storbritannia	4,6	3,1	3,4	1,6	2,9	1,8	1,6	2,9	2,5
Italia	5,2	1,8	2,0	1,6	2,6	2,7	2,5	2,7	2,3
Sverige	5,0	0,9	0,4	0,3	1,4	2,6	2,3	2,1	0,1
Danmark	2,8	2,2	1,8	2,4	2,9	2,3	2,4	2,1	0,9
Finland	3,4	1,2	1,5	1,2	3,3	2,6	1,5	0,9	-0,1
OECD-området ²⁾	3,6	2,2	1,7	1,5	2,5	2,3	1,5	2,0	1,6
EU-15	4,0	2,1	1,8	1,3	2,5	2,4	2,1	2,2	1,8
Norges handelspartnere ³⁾	3,0	1,8	1,3	1,2	2,0	2,3	1,8	1,9	1,2

¹⁾ Vest Tyskland t.o.m. 1992.

²⁾ Sammenveid med kjøpekraftsparitet - justerte andeler av privat konsum som vektor, eksklusive Tyrkia. Fra og med 1999 også ekskl. Ungarn, Mexico og Polen.

³⁾ Se fotnote 2, figur 4.1.

Kilde: OECD og Statistisk sentralbyrå.

økningen i konsumprisindeksen 2,3 prosent fra 2001 til 2002, jf. tabell 4.3.

Fra januar 2002 til juli 2002 gikk elektrisitetsprisene ned, men begynte deretter å stige sterkt, særlig mot slutten av året. Som årsgjennomsnitt falt elektrisitetsprisene med 1,5 prosent fra 2001 til 2002. Konsumprisindeksen uten elektrisitet økte med 1,8 prosent fra desember 2001 til desember 2002.

Fra januar 2002 til januar 2003 steg konsumprisindeksen med 5,0 prosent. Økte priser på elektrisitet var hovedårsaken til denne veksten. I januar

2003 var elektrisitetsprisene 82,5 prosent høyere enn i januar året før. Uten elektrisitet økte konsumprisindeksen 1,8 prosent. Veksttakten i konsumprisindeksen ble deretter markert lavere fram til juli, men ble midlertidig noe høyere i august og september. Mot slutten av året falt prisstignings- takten klart, og i desember 2003 var konsumprisindeksen bare 0,6 prosent høyere enn i desember 2002. I gjennomsnitt økte som nevnt konsumprisindeksen med 2,5 prosent fra 2002 til 2003. Det største vekstbidraget kom fra elektrisitetsprisene, som inkludert nettleie, økte med 36,6 prosent

Tabell 4.2 Konsumprisindeksen

	Indekstall				Endring i prosent fra året før			
	2001	2002	2003	2004	2001	2002	2003	2004
Januar	107,6	109,0	114,5	112,4	3,4	1,3	5,0	-1,8
Februar	108,4	109,3	114,6	112,6	3,6	0,8	4,8	-1,7
Mars	108,6	109,7	113,8	113,1	3,7	1,0	3,7	-0,6
April	109,1	109,7	112,9	113,3	3,8	0,5	2,9	0,4
Mai	109,6	110,0	112,3	113,4	4,3	0,4	2,1	1,0
Juni	109,7	110,1	112,0		3,8	0,4	1,7	
Juli	108,2	109,9	111,6		2,7	1,6	1,5	
August	108,1	109,6	111,9		2,7	1,4	2,1	
September	108,7	110,2	112,5		2,4	1,4	2,1	
Oktober	108,6	110,6	112,2		2,2	1,8	1,6	
November	108,7	111,0	112,6		1,8	2,1	1,4	
Desember	108,9	111,9	112,6		2,1	2,8	0,6	
Årsgjennomsnitt	108,7	108,7	112,8		3,0	1,3	2,5	

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.3. Konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE). Endring i prosent fra året før.

	2000	2001	2002	2003	2004
Januar	..	2,8	2,5	1,8	0,1
Februar	..	2,9	2,1	2,0	-0,1
Mars	..	2,8	2,6	1,5	0,3
April	..	2,6	2,4	1,6	0,2
Mai	..	2,7	2,6	1,2	0,1
Juni	..	2,4	2,7	0,8	
Juli	..	2,6	2,7	0,7	
August	2,8	2,4	2,3	0,9	
September	2,7	2,3	2,2	0,9	
Oktober	2,6	2,5	2,1	0,8	
November	2,6	2,5	2,0	0,5	
Desember	2,7	2,7	1,8	0,4	
Årsgjennomsnitt ¹⁾	..	2,6	2,3	1,1	

¹⁾ Gjennomsnitt av månedsendringene

Kilde: Statistisk sentralbyrå

i gjennomsnitt. Uten elektrisitet ble konsumprisveksten 1,2 prosent fra 2002 til 2003. I de hver av de tre første månedene av 2004 var konsumprisindeksen lavere enn ett år før, i gjennomsnitt 1,4 prosent lavere. I hovedsak skyldes denne nedgangen lavere elektrisitetspriser enn året før. Uten elektrisitet ble det da en vekst på gjennomsnittlig 0,5 prosent. Fra mars til mai 2003 gikk elektrisitetsprisene ned med 27,7 prosent, mens de i samme tidsrom i 2004 bare gikk ned 0,8 prosent. Mens bensinprisene var lavere i mai 2003 enn tidligere det året, ble de i mai 2004 klart høyere enn tidligere på året. Forskjellene mellom de to årene i prisutviklingen på elektrisitet og bensin var mye av bakgrunnen for at tolv månedersendringen i konsumprisindeksen skiftet, fra en nedgang på 1,8 prosent for januar 2004 til en økning på 1,0 prosent for mai 2004. I gjennomsnitt ble det en økning i konsumprisindeksen fra fem månedersperioden januar- mai 2003 til samme perioden 2004 på 0,5 prosent.

Tabell 4.3 viser prosentvis vekst fra sammen måned året før i konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE). Med disse justeringene økte prisene i gjennomsnitt fra 2002 til 2003 med 1,1 prosent. Prisstigningen har hatt en avtakende tendens fra sommeren 2002 og lå i annet halvår 2003 på under 1,0 prosent. Fra mai 2003 til mai 2004 økte denne indeksen med 0,1 prosent. Dette ble også gjennomsnittsveksten for de fem første månedene av 2004.

4.2.2 Utviklingen inndelt etter konsumgrupper

I tabell 4.4 er konsumprisindeksen inndelt etter *konsumgrupper*. Tabellen gir en oversikt over gjennomsnittlig prisendring fra mai 2001 til mai 2002, fra mai 2002 til mai 2003 og fra mai 2003 til mai 2004, samt bidragene til den samlede prisveksten fra de ulike konsumgruppene.

Tabell 4.4 Konsumprisindeksen - varer og tjenester etter konsumgruppe

	Vekt ¹⁾	Endring i prosent			Bidrag i prosentpoeng		
	2003- 2004	mai 01- mai 02	mai 02- mai 03	mai 03- mai 04	mai 01- mai 02	mai 02- mai 03	mai 03- mai.04
Totalt	1000	0,4	2,1	1,0	0,4	2,1	1,0
01 Matvarer og alkoholfrie drikkevarer	116,7	-6,8	3,3	2,5	-0,81	0,39	0,29
02 Alkoholdrikker og tobakk	27,7	-0,8	1,8	7,4	-0,02	0,05	0,20
03 Klær og skotøy	59,9	-2,0	-11,5	-7,7	-0,12	-0,73	-0,48
Herav: Klær	51,1	-2,4	-12,2	-8,7	-0,12	-0,66	-0,46
04 Bolig, lys og brensel ²⁾	253,1	2,5	7,5	2,3	0,63	1,88	0,58
Herav: Betalt husleie	29,2	4,7	4,2	1,7	0,18	0,15	0,05
Beregnet husleie	116,2	5,3	4,3	1,6	0,60	0,50	0,19
Elektrisitet og brensel	41,1	-9,7	25,2	3,7	-0,36	1,03	0,15
05 Møbler og husholdnings art.	69,9	0,2	-0,8	-1,6	0,01	-0,05	-0,11
06 Helsepleie	27,0	3,7	3,5	4,8	0,10	0,10	0,13
07 Transport	186,4	-0,5	0,3	2,1	-0,10	0,06	0,39
Herav: Kjøp av egne transportmidler	87,1	1,3	-0,3	0,8	0,14	-0,03	0,07
Drift/vedlikehold	65,3	-5,0	-0,3	9,1	-0,31	-0,02	0,57
Transporttjenester	34,0	1,7	2,3	-7,3	0,05	0,08	-0,25
08 Post og teletjenester	23,2	3,3	-3,3	-4,5	0,07	-0,07	-0,10
09 Kultur og fritid	127,5	1,4	0,8	-0,7	0,17	0,10	-0,09
10 Utdanning	3,2	10,4	5,1	6,9	0,03	0,02	0,02
11 Hotell- og restauranttjenester	38,8	4,5	3,1	2,4	0,18	0,12	0,09
12 Andre varer og tjenester	66,6	3,0	3,7	0,5	0,19	0,24	0,03

¹⁾ Vektene gjelder fra august til juli. Vektene er basert på et glidende gjennomsnitt av de tre siste forbruksundersøkelsene. Vektandelen for "utdanning" i konsumprisindeksen har tidligere vært for høy på grunn av at nedbetaling av studielån feilaktig har kommet med. Dette er rettet opp, noe som betyr at vektandelen for denne gruppen reduseres fra om lag 10 promille til 3,2 promille.

²⁾ Gruppen inneholder også "vedlikehold og reparasjoner og "andre tjenester i tilknytning til bolig" med i alt en vekt på 6,66 prosent. Kilde: Statistisk sentralbyrå

Halveringen av merverdiavgiften på matvarer fra 1. juli 2001 bidro til at prisene på konsumgruppen "matvarer og alkoholfrie drikkevarer" gikk ned med 8,9 prosent fra juni til juli 2001 og med 6,8 prosent fra mai 2001 til mai 2002. Denne prisreduksjonen på "matvarer og alkoholfrie drikkevarer" bidro til å trekke ned konsumprisindeksen med 0,81 prosentpoeng fra mai 2001 til mai 2002.

Fra og med august 1999 ble ny konsumklassifisering innført i konsumprisindeksen. Klassifiseringen innebar at husleiekomponenten ble splittet i betalt og beregnet husleie. "Betalt husleie" bygde på ulike typer eierformer hvor andelsboliger og rene leieboliger har størst andel. Dette var prinsippet til og med juliindeksen 2002. "Beregnet husleie" skal uttrykke selveierens bokostnader og baseres på observerte husleier for tilsvarende boliger i leiemarkedet. Fra og med augustindeksen 2002 er også husleier for andelsboliger beregnet på samme måte som for rene selveiere, dvs. basert på utviklingen for tilsvarende boliger i leiemarkedet (leieekvivalensprinsippet). Husleier for andelsboliger er dermed gruppert under "beregnet husleie". "Betalt husleie" består fra og med augustindeksen 2002 bare av husleie fra leietakere. Bakgrunnen for denne omleggingen er først og fremst å oppnå definisjonsmessig likebehandling av ulike statistikker, herunder Nasjonalregnskapet.

Økte bensinpriser var av de viktigste enkeltfaktorene bak prisstigningen på 1,0 prosent fra mai 2003 til mai 2004. Dette var hovedårsaken til at konsumgruppen "drift og vedlikehold av transportmidler" økte med 9,1 prosent og bidro til å trekke

opp totalindeksen med 0,57 prosentpoeng. Markert lavere priser på flyreiser trakk i motsatt retning slik at konsumgruppen "transporttjenester" trakk totalindeksen ned med 0,25 prosentpoeng. Prisstigning for de enkelte undergrupper under konsumgruppen "bolig, lys og brensel" ga et samlet bidrag til konsumprisindeksen på 0,58 prosentpoeng. Økte priser på "matvarer og alkoholfrie drikkevarer" på 2,5 prosent fra mai 2003 til mai 2004 bidro til å øke konsumprisindeksen med 0,29 prosentpoeng. Økte avgifter på "tobakk" i januar 2004 var hovedfaktoren bak prisveksten på konsumgruppen "alkoholholdige drikkevarer og tobakk" som trakk opp konsumprisindeksen med 0,20 prosentpoeng.

Konsumgruppen "klær og skotøy" bidro til å redusere veksten i totalindeksen med 0,48 prosentpoeng fra mai 2003 til mai 2004. Det meste av dette skyldes prisreduksjon på "klær". Det var også prisreduksjon på "post og teletjenester". Innenfor konsumgruppen "møbler og husholdningsartikler" var det prisnedgang på bl.a. "boligtekstiler", "verktøy og utstyr for hus og hage" og "rengjøring og ettersyn av bolig", mens det var noe prisstigning på konsumgruppen "møbler, tepper og reparasjoner".

4.2.3 Utviklingen inndelt etter leveringssektor

I tabell 4.5 er konsumprisindeksen inndelt etter *leveringssektorer*. Tabellen gir en oversikt over gjennomsnittlig prisendring fra mai 2001 til mai 2002, fra mai 2002 til mai 2003 og fra mai 2003 til mai 2004, samt bidragene til den samlede prisveksten fra de

Tabell 4.5 Konsumprisindeksen - varer og tjenester etter leveringssektor

	Vekt ²⁾ 2003-2004	Endring i prosent			Bidrag i prosentpoeng		
		mai 01- mai 02	mai 02- mai 03	mai 03- mai 04	mai 01- mai 02	mai 02- mai 03	mai 03- mai 04
Totalt	1000,0	0,4	2,1	1,0	0,4	2,1	1,0
Jordbruksvarer ¹⁾	60,3	-6,5	4,0	2,1	-0,41	0,24	0,13
Fiskevarer	7,0	-5,3	1,8	1,0	-0,04	0,01	0,01
Andre norskprod. konsumvarer	249,2	-2,9	5,0	1,4	-0,73	1,28	0,35
Importerte konsumvarer	255,1	-0,9	-3,9	-1,9	-0,24	-1,02	-0,48
Husleie	167,4	5,1	4,2	1,7	0,89	0,72	0,28
Andre tjenester	261,0	4,1	3,5	2,7	0,96	0,84	0,70
– med arb.lønn som dominerende priskomponent	64,4	5,6	5,2	4,8	0,36	0,32	0,31
– også med andre viktige priskomponenter	196,6	3,5	2,9	1,9	0,60	0,52	0,37

¹⁾ I hovedsak norskproduserte jordbruksvarer

²⁾ Vektene gjelder fra august til juli. Vektene er basert på et glidende gjennomsnitt av de tre siste forbruksundersøkelsene.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

ulike leveringssektorene. Gjennom flere år har bl.a. lav prisstigning internasjonalt, vridning i handelsmønsteret med større vekt på import fra lavkostland, ettervirkning av tidligere styrking av kronekursen og reduserte handelsmarginer bidratt til å trekke ned prisstigningen. Fra mai 2003 til mai 2004 gikk "importerte konsumvarer" ned i pris med 1,9 prosent og bidro til å redusere den samlede prisstigningen med 0,48 prosentpoeng, hvorav "importerte konsumvarer med norsk konkurranse" sto for det meste av bidraget til prisnedgangen. Av samlet prisstigning på 1,0 prosent bidro leveringssektoren "andre tjenester" med 0,70 prosentpoeng.

Leveringssektoren "andre norskproduserte konsumvarer" bidro med 0,35 prosentpoeng av samlet prisstigning. Det var særlig konsumvarer "påvirket av verdensmarkedet pga. stort importinnhold eller råstoffpris på verdensmarkedet" som økte i pris. "Husleie" og økte priser på "jordbruksvarer" bidro med henholdsvis 0,28 prosentpoeng og 0,13 prosentpoeng til prisveksten.

4.3 Prisutviklingen for enkelte offentlige- og private varer og tjenester

Det offentlige tjenestetilbudet blir finansiert på ulike måter, bl.a. gjennom direkte skatter, avgifter og brukerbetaling. Noen offentlige tjenester tilbys gratis, andre tilbys med en viss egenandel eller til selvkost. I konsumprisindeksen inngår offentlige tjenester bare i den grad det er satt en pris på tjenestene. Noen tjenester leveres eksklusivt av det offentlige til vedtatte priser, mens andre tjenester leveres enten i samarbeid eller i konkurranse med private aktører. Det kan således være problematisk å skille ut og kategorisere tjenester som fullt ut offentlige, og av samme grunn kan det være van-

skelig å få en samlet oversikt over prisutviklingen på offentlige tjenester.

Kommunale tjenester utgjør en viktig del av det offentlige tjenestetilbudet. Prisene på kommunale tjenester har økt betydelig i de siste årene. Dette har bl.a. sammenheng med at kommunale tjenester i økende grad har blitt brukerfinansiert, og for kommunale tjenester som vann, avløp, renovasjon, feiing, barnehagetjenester og hjemmehjelp, er brukerbetaling vanlig. I den kommunale helse- og tannhelsepleien er det i mindre grad egenbetaling. For kommunale tjenester skal ikke kommunene beregne seg høyere priser enn det som reflekterer kostnadene ved å levere tjenestene (inkludert kostnader som følger av ulike offentlige krav og reguleringer).

4.3.1 Kommunale avgifter/gebyrer

Kommunale gebyrer knyttet til bolig inngår i konsumgruppen "andre tjenester knyttet til bolig." Ettersom det ikke er mulig å rense husleiene som også inngår i konsumprisindeksen for element av kommunale gebyrer, representerer endringen i husleier samlet også endringen i kommunale gebyrer. Endringer i prisene på de kommunale tjenestene fanges dermed ikke direkte opp av konsumprisindeksen. Statistisk sentralbyrå gjennomfører hvert år også en separat undersøkelse av utviklingen i kommunale gebyrer for vann, renovasjon, avløp og feiing, se tabell 4.6. Denne undersøkelsen er basert på elektroniske data innhentet fra KOSTRA - prosjektet (KommuneStat-Rapportering). Rapporteringen skal inneholde alle kommuner og fylkeskommuner. Tidligere var statistikken basert på utvalgsundersøkelser. Endringstallene for 2004 er basert på 409 kommuner og er veide gjennomsnitt av betalingssatsene i kommunene.

De kommunale gebyrene for renovasjon, feiing,

Tabell 4.6 Kommunale gebyrer knyttet til egen bolig. Endring i prosent. Gjelder hele landet¹⁾

	jan.01- jan.02	jan.02- jan.03	jan.03- jan.04
Renovasjon	3,8	2,6	1,3
Feiing	4,4	5,3	6,0
Vann	4,6	6,4	1,3
Avløp/kloakk	4,2	5,0	1,1
KPI	1,3	5,0	-1,8
Betalt husleie	4,1	3,9	2,6
Beregnet husleie	4,9	3,9	2,5

¹⁾ Gebyrene inngår i konsumgruppen "andre tjenester knyttet til bolig" og er skilt fra konsumgruppene "betalt husleie" og "beregnet husleie".

Kilde: Statistisk sentralbyrå

vann og avløp steg fra januar 2001 til januar 2002 sterkere enn konsumprisindeksen. Fra januar 2002 til januar 2003 steg imidlertid renovasjonsgebyret svakere enn konsumprisindeksen, mens de øvrige gebyrene steg i samme takt eller sterkere. Bortsett fra "feiing" økte de kommunale gebyrene fra januar 2003 til januar 2004 klart mindre enn årene før, og mindre enn husleieøkningen. Konsumprisindeksen for januar 2003 og januar 2004 var som nevnt imidlertid spesielt påvirket av de høye elektrisitetsprisene i januar 2003.

Årsakene til den sterkere veksten i gebyrer en har sett i noen år tidligere er flere, bl.a. er det grunn til å tro at selvfinansieringsgraden har økt og at subsidiene har blitt tilsvarende redusert. Høyere gebyrer for kommunale tjenester knyttet til egen bolig følger også som et resultat av økte kostnader i tilknytning til nye statlige krav og reguleringer.

Generelt kan man si at bakgrunnen for forskjellene i veksten i kommunale gebyrer både er å finne i ulike kostnadsforhold, men også i ulike strategier for prissetting av slike tjenester. Prisforskjeller kan også forklares i kvalitetsforskjeller på tjenestene.

4.3.2 Prisutviklingen for enkelte andre offentlige- og private varer og tjenester

Tabell 4.7 viser utviklingen i barnehagesatser i perioden januar 2001 til januar 2004.

Undersøkelsen om forelderbetaling i barnehager blir foretatt to ganger i året. Undersøkelsen for august tas inn i konsumprisindeksen i august mens undersøkelsen for januar tas inn i konsumprisindeksen for februar. Statstilskuddet til drift av barnehagene ble økt fra 1.juli 2001, fra 1. august 2002 og fra 1. august 2003. Dette er hovedforklaringen på lavere forelderbetaling i kommunale barnehager hvert år i perioden. De private barnehagesatsene økte imidlertid noe både fra januar 2001 til januar 2002 og fra januar 2002 til januar 2003. Fra januar 2003 til januar 2004 gikk de kommunale satsene ned med 7,1 prosent mens de private

barnehagesatsene ble redusert med 14,4 prosent. Driftstilskuddet til private barnehager ble økt med i overkant av 33 prosent fra 1. august 2003 mens driftstilskuddet til kommunale barnehager ble økt om lag 19 prosent. Denne forskjellen er med på å forklare en kraftigere reduksjon i private barnehagesatser enn i kommunale.

Mange kommuner og private barnehager har foretatt prisreduksjoner per august, mens andre da har saken til behandling. Dette førte f.eks. til at de økte tilskuddene i august 2003 i enkelte kommuner først er gjenspeilt i undersøkelsen i januar 2004 og i konsumprisindeksen i februar 2004.

I forbindelse med innføringen av maksimalsatser fra 1. mai 2004 ble det gjennomført en ekstraordinær barnehageundersøkelse for mai. Den viste at kommunale og private barnehagesatser falt med i alt 3,4 prosent fra forrige undersøkelse i januar.

Tabell 4.8 viser prisutviklingen for utvalgte konsumgrupper og representantvarer som inngår i konsumprisindeksen. Konsumgruppen "sosiale omsorgstjenester" omfatter representantvarene "skolefritidsordningen", "barnehagesatser", "lønn til husmorvikar" og "lønn til hjemmehjelp". Samlet hadde "sosiale omsorgstjenester" i 2003 en vekt på om lag 1,3 prosent i konsumprisindeksen. Under konsumgruppen "helsepleie" finner vi bl.a. tannlegehjelp og legehjelp utenom institusjon. Dette er i hovedsak private tjenester, men har i større eller mindre grad tilskudd fra det offentlige. Dessuten drives det i noen grad lege- og tannlegetjeneste på kommunal basis. Når det gjelder den kommunale tannhelsetjenesten er denne i stor grad rettet mot spesielle grupper (bl.a. skolebarn) og egenandeler er lite utbredt. I den grad kommunale innsparinger skjer gjennom reduksjon av tilbudet, påvirkes ikke prisnivået. For legetjenester, ved f. eks. kommunale legesentre eller poliklinikker på sykehus, følges avtalte satser. Kommuner og helseforetakene yter tilskudd til private leger etter bestemte regler og satser fastsatt i avtaler. I konsumprisindeksen registreres bare de fastsatte egenandelssatsene. Offentlige sykehjem er ikke å betrakte som hus-

Tabell 4.7 Barnehagesatser sammenliknet med konsumprisindeksen. Prosentvis endring over 12 mnd. Gjelder hele landet.

	jan. 01- jan. 02	jan. 02- jan. 03	jan. 03- jan. 04
KPI	1,3	5,0	-1,8
Kommunale barnehager	-4,1	-1,3	-7,1
Private barnehager	1,6	1,7	-14,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 4.8 Diverse offentlige og private varer og tjenester. Endring i prosent fra året før.

	Vekt 2003-04	2001	2002	2003
Konsumprisindeksen	1000	3,0	1,3	2,5
Div. offentlige og private varer og tjenester i alt	64,6	5,0	3,0	3,5
Herav:				
Sosiale omsorgstjenester	13,2	4,3	-1,9	-1,1
Helsepleie	27,0	3,0	4,2	3,9
Passasjertransport jernbane	4,1	3,2	5,6	3,6
Pass.transp.T-bane og trikk	1,9	6,0	7,0	2,7
Passasjertransport buss	7,2	10,6	3,5	9,1
Posttjenester	0,9	35,7	10,4	2,3
Kinobesøk	1,4	2,4	7,0	6,6
Tv-lisenser	8,9	5,1	3,6	4,2

Kilde: Statistisk sentralbyrå

holdninger i forbindelse med forbruksundersøkelsene. De økonomiske transaksjonene mellom pasienter på sykehjem og det offentlige er derfor ikke med i forbruksundersøkelsen og er dermed ikke med i konsumprisindeksen.

Kinodrift inngår også i det kommunale tjenestetilbudet. I tillegg til de kommunale tjenestene inngår noen tjenester i konsumprisindeksen som blir levert av offentlig eide selskaper. Dette gjelder blant annet portotakstene, TV-lisensen og NSBs takster.

Prisene på de utvalgte varene og tjenestene i tabell 4.8 steg i perioden 2001 til 2003 i alt prosentvis mer enn konsumprisindeksen. Særlig sterkt økte prisene på posttjenester i 2001 og 2002, bl.a. på grunn av utvidelsen av merverdiavgiftsgrunnlaget fra 1. juli 2001 til også å omfatte tjenester på dette området. Fra 2002 til 2003 er det særlig prisene på passasjertransport med buss og på kinobesøk som har steget sterkere enn konsumprisindeksen. Prisene for gruppen "sosiale omsorgstjenester" gikk imidlertid ned både i 2002 og 2003.

Kapittel 5

Utviklingen i norsk industris konkurranseevne

- Etter en periode med bedring av industriens kostnadsmessige konkurranseevne fram til 1996, økte timelønnskostnadene i årene fram til og med 2002 klart sterkere i Norge enn hos handelspartnerne. Økningen i de relative timelønnskostnadene i disse seks årene var større enn nedgangen gjennom første halvdel av 1990-tallet. Fra 1997 til 2000 svekket kronekursen seg om lag tilsvarende økningen i relative lønnskostnader for norsk industri. Fra våren 2000 og fram til utgangen av 2002 styrket imidlertid kronekursen målt ved industriens effektive valutakurs seg markert. Samtidig holdt lønnsveksten i norsk industri seg klart høyere enn hos handelspartnerne. De relative timelønnskostnadene målt i felles valuta økte med hele 17 prosent i de to årene sett under ett.
 - I 2003 bedret den kostnadsmessige konkurranseevnen seg igjen. Timelønnskostnadene i norsk industri, når en ser bort fra virkningen av endringer i antall virkedager, økte med 4,5 prosent fra 2002 til 2003, mens veksten i timelønnskostnadene hos handelspartnerne samlet var 3,7 prosent i samme periode. Kronekursen svekket seg gjennomsnittlig med 3,0 prosent fra 2002 til 2003, målt ved industriens effektive valutakurs. Samlet sett anslås derfor de relative timelønnskostnadene i felles valuta å ha avtatt med 2,1 prosent fra 2002 til 2003. Kronekursen svekket seg videre fra årsskiftet og fram til midten av februar i år, før den styrket seg igjen. I midten av juni var kronekursen, målt ved industriens effektive valutakurs, 4 prosent svakere enn gjennomsnittet for 2003.
 - Lønnskostnader per time skal i utgangspunktet omfatte både direkte lønnskostnader og indirekte lønnskostnader som bl.a. arbeidsgivers bidrag til pensjonspremier. I hvilken grad slike pensjonskostnader faktisk er inkludert i de internasjonale tallene er imidlertid usikkert. Dette er en viktig problemstilling som utvalget vil jobbe videre med for å klargjøre. Kildematerialet for slike kostnader er basert på undersøkelser noe tilbake i tid, samtidig som det har vært en betydelig generell økning i slike kostnader de siste årene i flere land. Sannsynligvis er lønnskostnadene som følge av dette undervurdert noe i de fleste landene.
 - Sammenliknbare tall for arbeidere i industrien, indikerer at lønnskostnadsnivået i 2002 lå 36 prosent over gjennomsnittsnivået for de viktigste handelspartnerne målt i felles valuta. På bakgrunn av valutakursutviklingen og lønnsvekstanslagene for 2003, anslår Beregningsutvalget at denne forskjellen ble redusert til 33 prosent i 2003.
 - Tilgjengelig statistikk indikerer at timelønnskostnadene for alle ansatte (både funksjonærer og arbeidere) i industri, bergverk, elektrisitets-, gass- og vannforsyning og bygg- og anlegg er klart høyere i Norge enn hos handelspartnerne. Forskjellen er likevel klart mindre enn bare for industriarbeidere og den har avtatt fra 2002 til 2003. Foreløpige beregninger for 2003 tyder på at norske lønnskostnader per arbeidet time for alle ansatte i næringene ovenfor i gjennomsnitt lå i størrelsesorden 20 prosent høyere enn for konkurrentene i de landene det var mulig å sammenlikne med. Dette er en nedgang på 4 prosentpoeng fra 2002.
 - Regnskapstall for aksjeselskaper indikerer at lønnsomheten har avtatt i norsk industri de siste årene fram til 2002. Ifølge regnskapsstatistikken var lønnsomheten på et lavt nivå i 2002 i forhold til tidligere år. Makroøkonomiske lønnsomhetstall viser en mer moderat nedgang i lønnsomheten i industrien.
 - I ettertid kan utviklingen i industriens totale konkurranseevne et stykke på vei avleses gjennom utviklingen i markedsandelene for industriprodukter på hjemmemarkedene og eksportmarkedene. Etter et betydelig fall i den tradisjonelle industriens markedsandeler på eksportmarkedene fra 1997 og fram til 2000, har disse holdt seg relativt stabile de siste tre årene. Hjemmemarkedsandelene for tradisjonelle industrivarer har falt jevnt i 20 år, også som følge av økt internasjonal arbeidsdeling.
- Den omfattende deltakelsen i det internasjonale vare- og tjenestebyttet har gjort det mulig for Norge å oppnå en langt høyere materiell levestandard enn hva som ville ha vært mulig i en økonomi som var vesentlig mer skjermet overfor internasjonal konkurranse. Land som deltar i det internasjonale

vare- og tjenestebyttet må over tid ha en rimelig balanse i utenrikshandelen. I en moderne økonomi er det hele tiden betydelige omstillinger, og bedrifter og arbeidsplasser blir hele tiden lagt ned. Der- som Norge skal opprettholde den nødvendige stør- relsen på industrien spesielt og konkurranseutsatt sektor generelt, må de bedrifter og arbeidsplasser som blir lagt ned erstattes av nye. For at dette skal kunne skje, må bedriftene og arbeidsplassene som etableres ha minst like god konkurranseevne som hos våre handelspartnere. En rimelig god utvikling i konkurranseevnen er derfor viktig for å realisere en balansert økonomisk utvikling.

I dette kapitlet ser vi på noen utvalgte indikato- rer for utviklingen i industriens konkurranseevne. I avsnitt 5.1 kommenteres utviklingen i hhv. lønns- kostnader, kapitalkostnader og andre kostnader.

I avsnitt 5.2 presenteres tall for produktivitetsut- viklingen. I avsnitt 5.3 kommenteres utviklingen i lønnsomheten. For å antyde noe om mulige nivå- forskjeller i industriens kostnadsmessige konkur- ranseevne mellom land, omtales de totale lønns- kostnadsnivåene for arbeidere i industrien i Norge og i andre land i avsnitt 5.4. For andre kostnads- komponenter er det svært vanskelig å finne bruk- bare tall for nivåssammenlikninger. I avsnitt 5.5 gis det en oversikt over utviklingen i markedsandeler for industriprodukter hjemme og ute.

Tabell 5.1 Enkelte indikatorer for industriens kostnadsutvikling i Norge i forhold til handelspartnerne¹⁾²⁾. Prosentvis endring fra året før

	Gj.snitt 1981- 1990	Gj.snitt 1991- 2000	Gj.snitt 1994- 2003	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Relative timelønns- kostnader i felles valuta ³⁾	0,4	-0,7	1,4	-2,4	1,9	-0,6	1,9	-0,7	2,0	-0,7	5,1	10,9	-2,1
Relative investeringspriser for industrien i felles valuta ⁴⁾	-0,9	-1,4	-1,1 ⁵⁾	-2,6	3,6	-0,5	-1,8	-2,3	-3,0	-3,4	1,5	..	..
Rentedifferanse ⁶⁾ for nominelle renter korr. for valutakurs- endringer	1,9	-0,2	1,6	-1,5	1,4	-0,2	0,0	-2,6	1,9	-0,2	6,2	11,7	-1,3
Relative konsumpri- ser i felles valuta	0,8	-0,8	0,7	-2,2	2,6	-0,7	1,8	-2,6	0,2	-1,0	4,0	7,5	-2,3
Memo: Valutakurs ⁷⁾	1,4	0,8	-0,3	1,4	-2,4	0,1	-1,0	3,7	0,9	2,1	-3,1	-7,4	3,0

¹⁾ For de relative tallene inngår tall for Norge i telleren og handelspartnerne i nevneren. Ved omregning til felles valuta har en benyttet industriens effektive valutakurs. En sterkere kronekurs (dvs. et negativt endringstall for valutakursen) bidrar til å øke verdien på de ulike konkurranseevneindikatorene når disse er regnet i felles valuta. Motsatt vil en svakere kronekurs bidra til å redusere verdien på de ulike konkurranseevneindikatorene når disse er regnet i felles valuta.

²⁾ Det er et brudd i tidsserien for konkurranseevnevektene fra 1992 til 1993 som følge av at OECD har revidert tallene for perioden 1993-1999, men ikke for perioden 1970-1992.

³⁾ Differansen mellom vekst i timelønn i norsk industri justert for endringer i antall virkedager og timelønnsveksten hos handelspartnerne.

⁴⁾ Tall for investeringspriser i industrien er i mangel på data for enkelte av handelspartnere beregnet som et (vektet geometrisk) gjennomsnitt for 15 av totalt 25 land. Disse 15 landene har en samlet vekt på 82 prosent (1999). For 2001 er det brukt tall for land som sammenlagt tilsvarer om lag 56 prosent av handelspartnerne.

⁵⁾ Gjennomsnitt 1992-2001.

⁶⁾ Rentenivået i Norge fratrukket Rentenivået for gjennomsnittet av handelspartnerne i prosentpoeng.

⁷⁾ Industriens effektive valutakurs (konkurransekursindeksen). Nominell effektiv kronekurs er beregnet på grunnlag av kursene på norske kroner (NOK) mot valutaene for Norges 25 viktigste handelspartnere (geometrisk gjennomsnitt veid med OECDs løpende konkurranseevnevekt, beregnet som en kjedet indeks). Positive tall innebærer en svekkelse av den norske kronen.

Kilde: OECD, IMF, Statistisk sentralbyrå, Beregningsutvalget og enkelte nasjonale kilder.

5.1 Indikatorer for industriens kostnadsutvikling

Tabell 5.1 gir en oversikt over enkelte indikatorer for kostnadsutviklingen i norsk industri i forhold til handelspartnerne¹⁾. Det understrekes at de angitte tallseriene ikke gir et fullstendig og presist bilde av utviklingen i den kostnadsmessige konkurranseevnen, men en antydning om tendenser. En nærmere utdyping av de enkelte kostnadskompo-

nentene og utviklingen i disse er gitt i avsnittene nedenfor.

5.1.1 Lønnskostnader

Lønnskostnadene er den enkeltfaktoren som betyr mest for kostnadene i norsk industriproduksjon. Målt som andel av verdiskapingen (bruttoproduktet) i industrien har lønnskostnadene utgjort om lag 70 prosent de siste ti årene.

Tabell 5.2 og figur 5.1 viser utviklingen i lønnskostnader per time i norsk industri og for våre viktigste handelspartnere siden 1980. Lønnskostnader per time skal i utgangspunktet skal i utgangspunktet både omfatte direkte lønnskostnader og indirekte lønnskostnader som arbeidsgivers bidrag til pensjonspremier. I hvilken grad slike pensjonskostnader er inkludert i de internasjonale tallene er imidlertid usikkert. Dette er en viktig problemstilling som utvalget vil jobbe videre for å klargjøre.

¹⁾ Som handelspartnerne menes i tabellene i dette kapitlet de 25 landene som inngår i industriens effektive valutakurs. I gjennomsnittsberegningene er landene vektet etter OECDs konkurranseevnevekter (basert på 1999-tall). Landene som inngår (med vekt i prosent i parentes) er: Belgia (2,7), Canada (0,6), Danmark (8,1), Finland (4,0), Frankrike (5,0), Italia (4,0), Nederland (4,9), Storbritannia (12,0), Sverige (19,9), Sveits (1,2), Tyskland (15,0), Østerrike (1,0), Japan (4,8), USA (6,4), Spania (2,6), Irland (2,0), Hellas (0,2), Portugal (0,6), Singapore (0,3), Sør-Korea (2,1), Thailand (0,2), Taiwan (0,6), Polen (1,1), Tsjekkia (0,4) og Ungarn (0,1)

Tabell 5.2 Timelønnskostnader i industrien. Prosentvis endring fra året før¹⁾

	Gj.snitt 1981- 1990	Gj.snitt 1991- 2000	Gj.snitt 1994- 2003	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003 ²⁾
Lønnskostnader pr. time													
Norsk industri	9,0	4,3	5,0	2,9	4,6	4,1	4,4	5,9	5,9	5,8 ³⁾	6,2 ³⁾	6,0	4,2
Norsk industri, justert for endringer i antall virkedager	9,0	4,3	4,9	2,9	3,9	4,1	4,4	6,2	6,2	5,1	5,9	6,0	4,5
Handelspartnerne	7,0	4,3	3,8	4,0	4,5	4,7	3,5	3,2	3,3	3,7	4,1	3,2	3,7
Relative timelønns- kostnader i nasjonal valuta ⁴⁾	1,9	0,0	1,1	-1,1	-0,5	-0,5	0,9	2,9	2,8	1,4	1,8	2,7	0,8
Relative timelønnskostnader i felles valuta ⁴⁾	0,4	-0,7	1,4	-2,4	1,9	-0,6	1,9	-0,7	2,0	-0,7	5,1	10,9	-2,1
<i>Memo:</i>													
Valutakurs ⁵⁾	1,4	0,8	-0,3	1,4	-2,4	0,1	-1,0	3,7	0,9	2,1	-3,1	-7,4	3,0

¹⁾ Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, der vektene er de samme som ligger til grunn for beregning av industriens effektive valutakurs. Nasjonalregnskapets lønnsbegrep brukes i sammenlikninger av konkurranseevnen mellom land, og det inkluderer både funksjonærer og arbeidere i industrien. Dessuten inngår skifttillegg og overtidsbetaling i industriarbeiderlønnene, jf. avsnitt 3.1. Timelønnsveksten i de enkelte landene er gjengitt i vedleggstabell 8.3.

²⁾ Anslag.

³⁾ Utvidelsen av ferien med to dager i 2001 og 2002 er forutsatt å legge til 0,8 prosentpoeng til veksten i lønnskostnader per timeverk i henholdsvis 2000 og 2001, mens det i Nasjonalregnskapet er lagt til grunn at bidraget er 0,6 prosentpoeng.

⁴⁾ Differansen mellom vekst i timelønn i norsk industri justert for endringer i antall virkedager, og timelønnsveksten hos handelspartnerne.

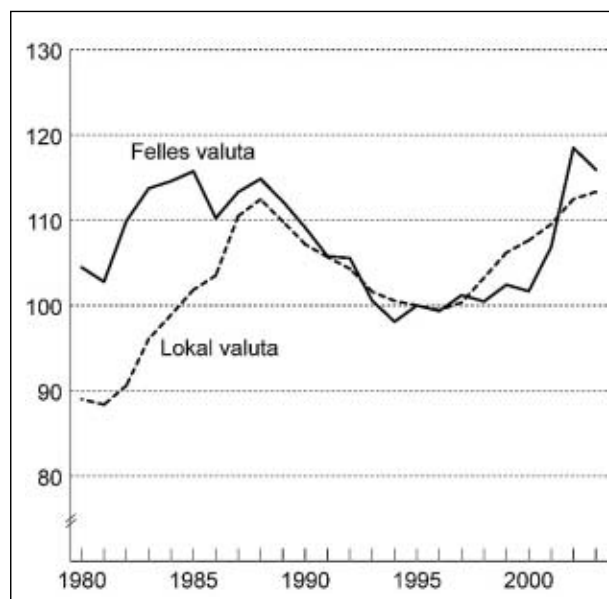
⁵⁾ Industriens effektive valutakurs, jf. tabell 5.1.

Kilde: Norge: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget, Handelspartnerne: Se tabell 7.5 i vedlegg 7.

Ved å ta hensyn til endringer i valutakursen, kommer en fram til endringer i relative timelønnskostnader i felles valuta²⁾. Tallene gir imidlertid ikke uten videre uttrykk for en enkel årsaks-virkings-sammenheng. For eksempel vil en svekkelse av den norske kronen kunne påvirke den generelle prisutviklingen og bedriftenes inntjening, som i neste omgang kan påvirke lønnsveksten³⁾.

I årene 1989-1996 økte timelønnskostnadene i gjennomsnitt mindre i norsk industri enn hos handelspartnerne, etter at økningen hadde vært sterkere gjennom størstedelen av 80-tallet. Fra 1988 til 1996 falt relative timelønnskostnader i felles valuta med om lag 13 prosent. Fra og med 1997 har imidlertid timelønnsveksten for industriarbeidere vært klart sterkere i Norge enn hos handelspartnerne. Fra 1997 til 2000 økte de relative timelønnskostnadene i nasjonal valuta med drøyt 8 prosent. Samtidig svekket kronen seg med nær 6 prosent. Målt i felles valuta økte de relative timelønnskostnadene dermed kun med drøyt 2 prosent i denne perioden.

I 2001 og 2002 var veksten i timelønnskostnadene i norsk industri fortsatt klart høyere enn hos handelspartene. Samtidig styrket kronekursen seg

Figur 5.1 Relative timelønnskostnader i industrien. Indeks 1995=100

Kilde: IMF, OECD, EU-kommisjonen og Statistisk sentralbyrå.

markert. De relative lønnskostnadene i norsk industri økte dermed kraftig målt i felles valuta. Time-lønnskostnadene i norsk industri justert for virkningene av endringer i antall virkedager økte med 6,2 prosent i 2001, mens kronekursen styrket seg med 3,1 prosent. Tall fra IMF tyder på en vekst i timelønnskostnadene hos våre viktigste handelspartnere på 4,1 prosent i 2001. Målt i felles valuta økte dermed de relative timelønnskostnadene i norsk industri med 5,1 prosent. Fra 2001 til 2002 økte timelønnskostnadene i norsk industri med 6,0 prosent. Til sammenlikning tyder tilgjengelig statistikk fra Eurostat og IMF på en økning i time-lønnskostnader hos våre viktigste handelspartnere

Tabell 5.3 Ulike faktorerers bidrag til avvik mellom lønn per normalårsverk og lønnskostnader per utførte timeverk i norsk industri. Bidrag i prosentpoeng

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Lønnskostnader pr. time, prosent	4,4	5,9	5,9	5,8 ¹⁾	6,2 ¹⁾	6,0	4,2
Lønn per normalårsverk, prosent	4,3	6,1	5,8	3,8	4,8	5,3	3,3
Avvik i prosentpoeng	0,1	-0,2	0,1	2,0	1,4	0,7	0,9
Anslag på bidrag til avvik i prosentpoeng:							
- Fravær	0,3	0,15	0,4	0,2	0,3	0,5	0,4
- Overtid	-0,3	-0,05	-0,1	0,3	-0,5	0,2	0,8
- Ferie	0,0	0,0	0,0	0,8	0,8	0,0	0,0
- Virkedager	0,0	-0,3	-0,3	0,7	0,3	0,0	-0,3
- Andre arbeidskraftskostnader (inkl. strukturendringer)	0,1	0,0	0,1	0,0	0,5	0,0	0,0

¹⁾ Utvalgets anslag på timelønnsvekst, jf. note 3 til tabell 5.2.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

på 3,2 prosent. Sammen med en styrking av kronen på 7,4 prosent tyder tallene på at de relative timelønnskostnadene i norsk industri, målt i felles valuta, økte med 10,9 prosent i 2002. De relative timelønnskostnadene i norsk industri målt i felles valuta ser dermed ut til å ha økt med hele 17 prosent i de to årene sett under ett.

Veksten i timelønnskostnadene i norsk industri avtok i 2003. Timelønnskostnadene økte med 4,5 prosent fra 2002 til 2003 når det justeres for at det var en virkedag mer i 2003 enn i 2002. På bakgrunn av lønnskostnadstall fra IMF, EU-kommisjonen og Eurostat anslås den gjennomsnittlige veksten i timelønnskostnadene hos handelspartnerne til 3,7 prosent i samme periode. Sammen med en svekkelse av kronekursen på 3,0 prosent tyder disse foreløpige tallene på at de relative timelønnskostnadene i norsk industri avtok med 2,1 prosent målt i felles valuta fra 2002 til 2003.

Som beskrevet i boks 5.2, vil en rekke faktorer kunne bidra til ulik utvikling i timelønnskostnadene og årslønnen, f.eks. endringer i overtid, antall virkedager og sykefravær. Mens endringer i antall

virkedager jevnes ut over tid, og således ikke har betydning for den underliggende utviklingen i relative lønnskostnader vis-à-vis utlandet, vil endringer i sykefravær, overtid, ferie mv. gi uttrykk for reelle bidrag til utviklingen i lønnskostnadene. Tabell 5.3 viser hvordan ulike faktorer har bidratt til avvik mellom lønn per normalårsverk og lønnskostnader per utførte timeverk i Norge. Pga. manglende data har det ikke vært mulig å gjennomføre tilsvarende dekomponering av lønnstallene for våre viktigste handelspartnere. Tallene i tabell 5.3 er beheftet med usikkerhet som følge av at anslagene for utvikling i overtid, skiftarbeid og trygde- og pensjonspremier (dvs. andre arbeidskraftskostnader i tabell 5.3) bygger på et svært foreløpig kildemateriale.

Beregningsutvalget lager ikke egne anslag for den framtidige lønnsveksten hos Norges handelspartnere. EU-kommisjonen⁴⁾ utarbeider imidlertid

⁴⁾ EU-kommisjonens anslag ble offentliggjort i det danske finansdepartementets Økonomisk Redegørelse i mai 2004. Anslagene gjelder vekst i lønn pr. sysselsatt i vareproduserende virksomhet.

Tabell 5.4 Enkelte indikatorer for kapitalkostnader i industrien¹⁾

	Gj.snitt 1981- 1990	Gj.snitt 1991- 2000	Gj.snitt 1994- 2003	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Nominelle korte renter, nivå ²⁾ :													
Norge	13,3	6,9	5,7	5,9	5,5	4,9	3,7	5,8	6,5	6,7	7,2	6,9	4,1
Handelspartnerne	9,7	6,3	4,5	6,0	6,6	5,0	4,7	4,8	3,6	4,7	4,2	3,4	2,5
Rentedifferanse korr. for endringer i valutakurs	1,9	-0,2	1,6	-1,5	1,4	-0,2	0,0	-2,6	1,9	-0,2	6,2	11,7	-1,3
Investeringspriser i industrien ³⁾													
Norge	5,6	1,0	-0,2	0,2	2,8	0,5	-2,0	2,1	-0,9	0,3	0,1	-3,1	-1,7
Handelspartnerne ⁴⁾	5,1	1,6	1,6 ⁵⁾	1,4	1,7	0,9	0,8	0,8	1,3	1,7	1,8	..	..
Relative investeringspriser i nasjonal valuta ⁴⁾	0,5	-0,7	-0,9 ⁵⁾	-1,2	1,1	-0,4	-2,8	1,3	-2,2	-1,4	-0,4	..	..
Relative investeringspriser i felles valuta ⁴⁾	-0,9	-1,4	-1,1 ⁵⁾	-2,6	3,6	-0,5	-1,8	-2,3	-3,0	-3,4	2,8	..	..

¹⁾ Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, der vektene er de samme som ligger til grunn for beregningen av industriens effektive valutakurs.

²⁾ 3-måneders pengemarkedsrenter.

³⁾ Prosentvis endring fra året før.

⁴⁾ Tall for investeringspriser i industrien er i mangel enkelte av handelspartnere beregnet som et (vektet geometrisk) gjennomsnitt for 15 av totalt 25 land. Disse 15 landene har en samlet vekt på 82 prosent (1999). For 2000 er det brukt tall for land som sammenlagt tilsvarer 62 prosent av handelspartnerne, mens det for 2001 er brukt tall for land som sammenlagt tilsvarer 56 prosent av handelspartnerne.

⁵⁾ Gjennomsnitt for årene 1992-2001

Kilde: OECD, Statistisk sentralbyrå, Norges Bank og EcoWin.

Boks 5.1 Timelønnskostnader og årslønn

Timelønnskostnadene som omtales i dette kapitlet utgjør samlede lønnskostnader regnet per utførte timeverk. Lønnskostnadene inkluderer i prinsippet direkte lønnskostnader (alle lønnsutbetalinger inklusive overtidsgodtgjørelse og lønn under sykdom, fødselspermisjoner m.v. som betales av arbeidsgiver, samt naturallønn) og indirekte lønnskostnader (arbeidsgiveravgift, faktiske og beregnede pensjonsutgifter betalt av arbeidsgiver). Antall utførte timeverk regnes inklusive overtid, mens fravær holdes utenom.

Årslønn for en lønnstakergruppe er definert som gjennomsnittlig årslønn for arbeidstakere som utfører et fullt avtalefestet normalt årsverk. Ved beregning av årslønn forutsettes det at det gis full lønn under ferie, sykefravær, permisjoner m.v. Årslønnen kan dermed sies å gi et samlet uttrykk for veksten i de avtalte lønssatsene for arbeidstakerne i gruppen som en betrakter.

Det følger av definisjonene ovenfor at bl.a. følgende forhold kan bidra til ulik utvikling i timelønnskostnader og årslønn:

- endringer i overtid
- endringer i betalt fravær, f.eks. sykefravær
- endringer i antall virkedager, f.eks. pga. endringer i bevegelige helligdager og skuddår
- endringer i arbeidsgiveravgift og pensjonspremier
- endret sats for feriepenger

I tillegg til faktorene som er nevnt i strekpunktene ovenfor vil forskyvninger i sysselsettingen mellom ulike regioner med forskjellig arbeidsgiveravgift bidra til at de samlede timelønnskostnadene for en lønnstakergruppe utvikler seg forskjellig fra årslønnen. Forskyvning i alderssammensetningen og endringer i antall som mottar pensjonsytelser fra bedriftene, vil også bidra til at timelønnskostnadene utvikler seg forskjellig fra årslønnen.

Ifølge foreløpige tall var veksten i timelønnskostnadene i både 2001, 2002 og 2003 høyere enn årslønnsveksten. I 2001 skyldtes dette bl.a. at det var en færre virkedag mindre i 2001 enn i 2000, og at kostnadene ved ferieutvidelsen med to dager i 2002 påløp i 2001. I 2002 var det i hovedsak økte sykefravær og økte kostnader i forbindelse med overtid som bidro til at veksten i timelønnskostnadene var høyere enn årslønnsveksten. I 2003 var det i hovedsak økt sykefravær og en markert nedgang i overtidsbruken som bidro, mens en økning i antall virkedager trakk i motsatt retning. Mens virkedager og indirekte lønnskostnader er tatt hensyn til i tallene for norsk industri, er det uklart i hvilken grad dette er gjort i tallene for handelspartnerne. Anslaget for årslønnsvekst er nærmere omtalt i kapittel 3.

slike prognoser for de viktigste landene. Når disse veies sammen, anslås en vekst i samlede lønnskostnader per ansatt i industrien på drøyt 3 prosent i 2004. Det knytter seg imidlertid stor usikkerhet til slike lønnsprognoser.

5.1.2 Kapitalkostnader

Ved siden av lønnskostnadene er kostnadene ved bruk av kapital viktige for industrien. Det er enda vanskeligere å finne enkle, sammenliknbare tall her enn for lønnskostnadene. Tabell 5.4 gir imidlertid en framstilling av to indikatorer som kan antyde noe om utviklingen.

Som det framgår av tabell 5.4, har det vært forholdsvis store variasjoner fra år til år i rentedifferansen for kortsiktige pengemarkedsrenter når en justerer for valutakursendringer. Gjennom det meste av 1990-tallet var det billigere, eller like billig, å låne i norske kroner som i en vektet kurv av handelspartnernes valutaer. I 2000 var det nomi-

nelle rentenivået i gjennomsnitt om lag 2 prosentpoeng høyere enn hos våre handelspartnere. På grunn av svekkelsen av kronekursen var imidlertid rentedifferansen regnet i felles valuta om lag lik null. Både i 2001 og 2002 var det klart dyrere å låne i norske kroner. Dette skyldtes både en høy rentedifferanse og en betydelig styrking av kronekursen. I 2001 var rentedifferansen korrigert for endringer i valutakursen 6 prosent, mens den i 2002 var hele 12 prosent. I 2003 lå det nominelle rentenivået drøyt 1½ prosentpoeng høyere i Norge enn hos handelspartnerne. Svekkelsen av kronekursen gjorde imidlertid at det var billigere å låne i norske kroner enn i gjennomsnittet av handelspartnernes valutaer. Ettersom norske bedrifter har mulighet til å ta opp lån i utenlandsk valuta, og korte pengemarkedsrenter ikke nødvendigvis gir et korrekt bilde av hvilke renter bedriftene står ovenfor, vil utviklingen i denne indikatoren ikke fullt ut reflektere forskjeller i bedriftenes lånekostnader.

Boks 5.2 Renter og lånekostnader

Et problem med rentetallene som er brukt i tabell 5.3 er at det er usikkert hvor relevante kortsiktige pengemarkedsrenter er for bedriftenes lånekostnader. For det første låner bedriftene i liten grad direkte i pengemarkedet. For det andre foregår en stor del av opplåningen både i Norge og andre land med lengre rentebindingstid. Graden av rentebinding kan også variere mellom land. Et tredje forhold er at den indikatoren som er stilt opp i tabellen, ikke tar hensyn til forskjeller i skattesystemene mellom land, som også er viktig for å vurdere bedriftenes kapitalkostnader. Et fjerde forbehold er at bedriftenes valg mellom lån i ulike valutaer må tas under usikkerhet om framtidige endringer i valutakurs og renter.

Kostnaden ved bruk av kapital påvirkes også av prisutviklingen på selve kapitalutstyret. Tabell 5.3 viser en tallserie for prisutviklingen på industriens investeringer i forhold til den vi kan beregne for handelspartnerne. Disse tallene kan nok i større grad enn lønnskostnadene påvirkes av mer tilfeldige forhold. Men over tid vil en vente at den viser mye av den samme utviklingstendensen som tallene for lønnskostnadene. Dette har sammenheng med bl.a. at prisnivået for investeringer til dels avhenger av lønningene. De norske lønnskostnadene utgjør, direkte og indirekte gjennom produktinnsatsen, knapt 1/3 av investeringskostnadene til kjøperverdi.

Investeringsprisene i industrien økte noe mindre i norsk industri enn hos våre viktigste handelspartnerne i perioden 1992-2001, både målt

i nasjonal og i felles valuta. Tallene er imidlertid usikre, og en bør derfor være forsiktig med å tillegge små endringer stor betydning.

Tabell 5.5 Elektrisitetspriser for industrien

	1980	1989	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Elektrisitetspriser i US dollar pr. kWh:													
Norge	0,015	0,030	0,019	0,020	0,022	0,025	0,024	0,019	0,019	0,016	0,019	0,023	0,024
Handelspartnerne	0,053	0,059	0,072	0,071	0,077	0,074	0,065	0,067	0,063	0,055	0,054	0,059	..
Relative elektrisitets- priser, prosent ¹⁾	28,3	50,8	26,3	27,6	29,0	33,1	36,6	29,0	30,2	28,2	34,9	38,9	..

¹⁾ Nivået på prisen i Norge i prosent av nivået for handelspartnerne.

Kilde: International Energy Agency, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Tabell 5.6 Konsumpriser i Norge og hos handelspartnerne. Prosentvis endring fra året før¹⁾

	Gj.snitt 1981- 1990	Gj.snitt 1991- 2000	Gj.snitt 1994- 2003	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Konsumpriser													
Norge	7,6	2,3	2,2	1,4	2,4	1,2	2,6	2,3	2,3	3,1	3,0	1,3	2,5
Handelspartnerne	5,3	2,4	1,9	2,3	2,3	1,8	1,8	1,3	1,2	2,0	2,3	1,8	1,9
Relative konsumpriser i nasjonal valuta	2,2	-0,1	0,3	-0,8	0,1	-0,6	0,8	1,0	1,1	1,1	0,7	-0,5	0,6
Relative konsumpriser i felles valuta ²⁾	0,8	-0,8	0,7	-2,2	2,6	-0,7	1,8	-2,6	0,2	-1,0	4,0	7,5	-2,3

¹⁾ Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, der vektene er de samme som ligger til grunn for beregningen av industriens effektive valutakurs.

²⁾ Valutakursutviklingen er angitt i tabell 5.1.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank.

5.1.3 Andre kostnader

Industriens kostnadssituasjon påvirkes også av prisen på andre innsatsfaktorer enn arbeidskraft og kapital. Særlig er energikostnader, spesielt knyttet til elektrisk kraft, av stor betydning for konkurranseevnen for viktige deler av norsk industri, jf. nærmere omtale i vedlegg 4. Fra tabell 5.5 ser vi at elektrisitetskostnadene har vært vesentlig lavere i Norge enn hos handelspartnerne. Prisforskjellen ble redusert i perioden 1980-1989, før den økte fram til 1993. Fra 1993 har prisforskjellen blitt noe redusert igjen. De siste årene har norsk industri betalt om lag en tredel for sin elektrisitet av det industrien hos handelspartnerne har gjort

Bedriftenes transportkostnader er også av betydning for konkurranseevnen. En undersøkelse foretatt av Transportbrukernes Fellesorganisasjon tyder på at transportkostnadene i norsk industri utgjorde om lag 6 prosent av omsetningen i 2001. En tilsvarende undersøkelse for varehandelen tyder på at transportkostnadene i denne næringen utgjorde knapt 4 prosent av omsetningen i 1999. Tall fra AT Kearney, som omfatter både industrien, varehandelen og øvrige private næringer, tyder på at europeiske bedrifter i gjennomsnitt hadde transportkostnader tilsvarende drøyt 3 prosent av omsetningen i 1998. Tallene kan derfor tyde på at norske bedrifter har en konkurranseulempa i form av høyere transportkostnader.

Tallene for utvikling i lønnskostnadene for industrien sier indirekte også noe om kostnadsutviklingen for de innsatsfaktorene som kjøpes i Norge. Det skyldes at lønnsutviklingen i industrien gjerne setter et visst mønster for andre næringer og dermed for prisene på de varene og tjenestene de leverer til industrien. For å utfylle dette bildet har tabell 5.6 også en framstilling av hvordan det generelle prisnivået i Norge utvikler seg i forhold til utlandet. Som indikator for prisutviklingen på innsatsvarer har en i mangel av brukbare pristall for leveranser til bedriftene benyttet konsumprisindeksen i Norge og hos handelspartnerne. Over tid kan en imidlertid regne med at det er en viss parallellitet i prisutviklingen.

De siste årene har prisveksten hos handelspartnerne gjennomgående vært noe lavere enn i Norge. I 2002 var derimot konsumprisveksten noe lavere i Norge enn hos våre viktigste handelspartnere. Merverdiavgiftsreformen i 2001 bidro til å trekke opp konsumprisveksten i 2001, mens den bidro til å trekke ned konsumprisveksten i 2002. I 2003 var prisveksten i Norge noe høyere enn hos våre viktigste handelspartnere. Dette skyldtes i

hovedsak en markert økning i elektrisitetsprisene i Norge.

5.2 Produktivitetsutviklingen

Utviklingen i arbeidskraftsproduktiviteten er viktig for utviklingen i kostnader per produsert enhet. Det er imidlertid stor usikkerhet både i de norske og de utenlandske produktivitetstallene. I juni 2002 ble det publisert nye nasjonalregnskapstall for perioden 1991-2001. I de nye tallene ble produktivetsveksten revidert kraftig opp, særlig innen en del tjenesteytende næringer. Innenfor industrien var det imidlertid kun små endringer.

Arbeidskraftsproduktiviteten måles vanligvis som bruttoproduktet i faste priser delt på antall utførte timeverk. Tall for produktiviteten som er beregnet med utgangspunkt i bruttoproduktet viser en systematisk svakere produktivetsvekst i norsk industri enn hos handelspartnerne. Særlig har svak produktivetsutvikling i enkelte skjermede næringer, som forlag og grafisk industri, bidratt til den relativt lave produktivetsveksten i norsk industri. Fra 1981 til 2003 var svekkelsen av relativ produktivitet i industrien sett under ett 27 prosent. Måleproblemene knyttet til produktivitetstallene tilsier imidlertid at deler av denne svekkelsen ikke er reell, jf. også nærmere redegjørelse i Beregningsutvalgets rapport: NOU 1996:4. Der som en ser på utviklingen i relativ produksjon per utførte timeverk er svekkelsen langt mindre enn om en ser på utviklingen i bruttoprodukt per timeverk. Fra 1981 til 2001 var likevel svekkelsen i relativ produktivitet i industrien målt på denne måten på 12 prosent. De siste fem årene tyder nasjonalregnskapstall på at produktivetsveksten i norsk industri har tatt seg opp sammenliknet med gjennomsnittet på 1990-tallet.

Dersom en ser på utviklingen i bruttoprodukt per timeverk i løpende priser regnet i felles valuta, har utviklingen i norsk industri vært mer på linje med utviklingen hos handelspartnerne de siste 10 årene, jf. figur 5.3. Dette gjenspeiler at den relativt svake utviklingen i produktiviteten ifølge nasjonalregnskapstallene blir motvirket av en tilsvarende sterkere prisvekst på norske industriprodukter. Det kan være flere årsaker til at nasjonalregnskapstallene viser en sterkere prisutvikling for norske industriprodukter, bl.a.:

- Målemetodene i Norge og hos handelspartnerne kan være ulike.
- Det kan være at norsk industri i stor grad lager produkter der det er lite rom for produktivetsvekst.

Tabell 5.7 Utviklingen i arbeidskraftsproduktiviteten. Prosentvis endring fra året før

	<i>Gjennomsnitt</i>												
	1981- 1990	1991- 2000	1994- 2003	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Produktivitet målt ved produksjon													
<i>Fastlandsøkonomien</i>													
– Norge	2,3	3,2	3,2	4,0	3,0	3,3	4,8	3,0	3,1	2,6	4,5	2,6	1,4
<i>Markedsrettet virksomhet¹⁾</i>													
– Fastlands-Norge	3,4	4,1	3,5	5,4	3,5	5,1	4,7	2,1	2,9	3,1	5,6	1,8	1,8
<i>Industrien</i>													
– Norsk industri	3,8	2,8	3,2	4,0	1,8	3,3	3,9	3,9	3,8	1,2	5,4	2,6	1,8
– Handelspartnerne ²⁾	4,4	3,7	3,8 ³⁾	7,6	3,0	1,7	6,1	4,0	4,2	5,6	2,5	..	..
– Relativ produktivitet	-0,6	-0,8	-0,7 ³⁾	-3,3	-1,2	2,0	-2,0	0,0	-0,4	-4,1	2,8	..	..
Produktivitet målt ved bruttoprodukt													
<i>Hele økonomien¹⁾</i>													
– Fastlands-Norge	1,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,3	1,7	2,1	3,3	3,3	2,8	1,7
– Handelspartnerne ⁴⁾	..	2,0	1,7	3,5	1,8	1,7	2,2	1,5	1,7	2,1	0,3	1,2	1,4
– Relativ produktivitet	..	0,5	0,7	-1,0	0,6	0,9	0,2	0,2	0,4	1,2	3,1	1,5	0,4
<i>Markedsrettet virksomhet¹⁾</i>													
– Fastlands-Norge	3,4	3,9	3,2	5,4	4,3	4,5	3,3	-0,8	2,1	4,5	4,8	2,2	1,7
– Handelspartnerne ^{2) 4)}	..	2,2	1,8	3,9	1,8	1,8	2,3	1,6	1,8	2,1	0,4	1,3	1,4
– Relativ produktivitet	..	1,7	1,3	1,4	2,5	2,7	0,9	-2,3	0,2	2,4	4,3	0,9	0,2
<i>Industrien</i>													
– Norsk industri	2,3	0,8	1,3	0,1	1,1	1,9	-0,6	-2,0	3,7	2,8	3,1	1,7	1,5
– Handelspartnerne ²⁾	2,7	3,5	3,5	7,0	2,6	1,3	5,6	2,5	3,5	5,9	2,7	2,0	2,6
– Relativ produktivitet	-0,4	-2,6	2,2	-6,4	-1,5	0,6	-5,8	-4,4	0,1	-3,0	0,4	-0,2	-1,1

¹⁾ Markedsrettet virksomhet er samlingen av produksjonsenheter som henter mer enn 50 prosent av sine inntekter fra salg i markedet. Det er betydelige forskjeller mellom land når det gjelder hvilke aktiviteter i økonomien som er offentlige og hvilke som faller inn under definisjonen markedsrettet virksomhet. Ettersom produktivitet i offentlig sektor er definisjonsmessig fastsatt, og varierer noe mellom ulike land, vanskeliggjør dette produktivitetssammenlikningene for hele økonomien og markedsrettet virksomhet.

²⁾ Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, der vektene er de samme som ligger til grunn for beregningen av industriens effektive valutakurs.

³⁾ Gjennomsnitt 1992-2001.

⁴⁾ Produktivitetstallene for hele økonomien og markedsrettet virksomhet hos handelspartnerne er regnet som bruttoprodukt per sysselsatt, og ikke per utførte timeverk.

Kilde: OECD, IMF, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

- Skjerming av deler av norsk industri kan gjøre det mulig å ha høyere prisvekst for å kompensere for lav produktivitetsvekst.

Dersom den høyere prisveksten på norske industriprodukter skyldes de to første forholdene, tyder det på at den relativt svake produktivitetsveksten i norsk industri ikke innebærer en tilsvarende svekkelse av konkurranseevne. Dersom den relativt sterke prisveksten skyldes at skjerming gjør at deler av industrien kan kompensere for svak produktivitetsvekst ved høy prisvekst, er det større grunn til bekymring.

En analyse av utviklingen i arbeidskraftsproduktiviteten i industrien med utgangspunkt i mer disaggregerte tall (dvs. tall for de enkelte industri-næringer) for Norge, Sverige og Tyskland tyder likevel på at norsk industri samlet har hatt en relativt svak produktivitetsutvikling på 1990-tallet. Undersøkelsen viser imidlertid at noe av produktivitetsforskjellen mellom norsk og svensk industri på 1990-tallet kan tilskrives forskjeller i produkt-sammensetning, jf. nærmere redegjørelse i beregningsutvalgets rapport NOU 2001:17, vedlegg 6. Forskjeller i produktsammensetning ser imidlertid ikke ut til å kunne forklare produktivitetsforskjellen

Boks 5.3 Produktivitetssammenlikninger

Usikkerheten i produktivitetstallene (bruttoprodukt i faste priser delt på antall utførte timeverk) er i hovedsak knyttet til tre forhold. For det første er det betydelige metodiske problemer knyttet til målingen av bruttoproduktet i faste priser. Datagrunnlaget for nasjonalregnskapsstatistikken og metoder for bl.a. deflatering ser ut til å variere mellom ulike lands nasjonalregnskap, slik at det er vanskelig å finne gode sammenliknbare tall. Tilgjengelige tall viser bl.a. at siden 1970 har bruttoproduktet i norsk industri målt i løpende priser i felles valuta i større grad utviklet seg parallelt med bruttoproduktet i industrien hos våre handelspartnere. Målt i faste priser har imidlertid bruttoproduktet i norsk industri utviklet seg betydelig svakere enn i industrien hos våre handelspartnere. Den systematiske ulike utviklingen i bruttoproduktet målt i faste og løpende priser kan tyde på at deflateringsmetoden i de norske tallene er forskjellig fra metoden som er benyttet i tallene for handelspartnerne. Ulike deflateringsmetoder slår dermed direkte ut i ulik produktivetsutvikling. Videre er det en ten-

dens til betydelige revisjoner i produktivitetstallene i ettertid. I de foreløpige regnskapene bygger produksjonsutviklingen på korttidsindikatorer som produksjonsindeksen. Denne indeksen måler den samlede produksjonen, og en får dermed ikke korrigert for bidragene fra utviklingen i produktinnsatsen før senere regnskap foreligger.

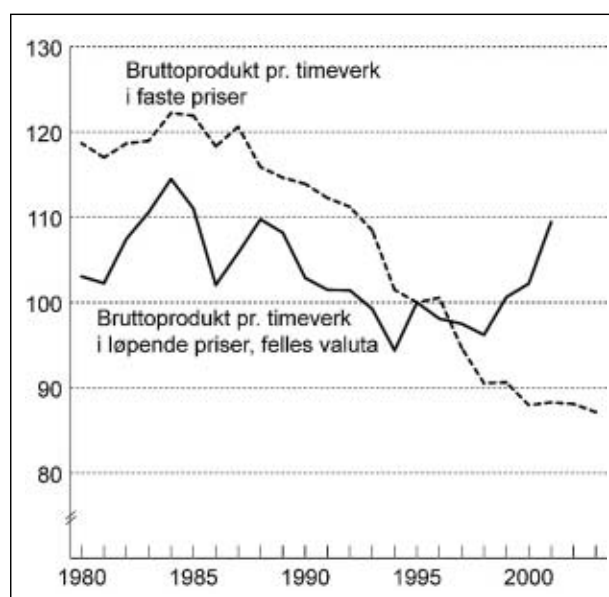
For det andre kan tallene for gjennomsnittlig produktivitet i industrien gi et misvisende bilde dersom en ønsker å sammenlikne produktivetsutviklingen mellom land som har store forskjeller i industristruktur. Analyser av produktivetsutviklingen i industrien i Norge og Sverige på et mer disaggregert nivå tyder på dette kan være en viktig faktor i forhold til utviklingen i enkeltland, jf. vedlegg 6 i Beregningsutvalgets rapport NOU 2001:17.

Det tredje problemet med produktivetsmålet har sammenheng med at tallene blir påvirket av kortsiktige konjunktuelle svingninger som ikke er sammenfallende med de underliggende tendensene.

mellom norsk og tysk industri. Selv om analysen bygger på nasjonalregnskapstall etter ny standard (ENS95), som tar sikte på å redusere måleproblemer og metodiske forskjeller, hefter det fortsatt tvil ved om målemetodene faktisk er like i det norske og svenske nasjonalregnskapet. Dette har sin forklaring i at forskjellene mellom utviklingen i produksjonen og bruttoproduktet på næringsnivå målt i faste priser er forholdsvis store.

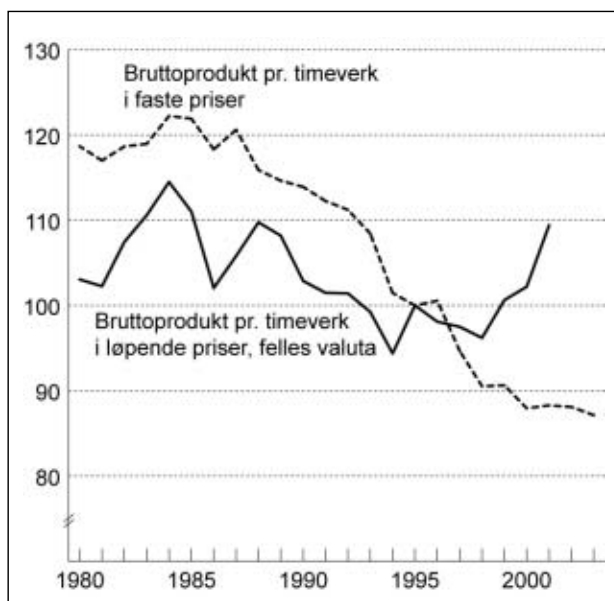
Tallene i tabell 5.7 viser videre at produktivetsveksten den norske fastlandsøkonomien ifølge nasjonalregnskapstall har vært sterkere enn hos handelspartnerne gjennom 1990-tallet og fram til 2003. Dette reflekteres også i at produktivetsveksten i markedsrettet virksomhet har vært sterkere i Norge enn hos handelspartnerne. Store måleproblemer innebærer imidlertid at sammenlikninger i produktivetsutviklingen mellom land må brukes med stor varsomhet. Måling av produktivitet i tjenesteytende næringer er enda mer komplisert enn for vareproduserende næringer, bl.a. fordi datainnhenting til nasjonalregnskapet er mer ufullstendig. SSB har nylig gjennomført en tallrevisjon hvis formål bl.a. var å utvide mulighetene til å rapportere produktivetsutviklingen for tjenesteytende næringer. De nye tallene viser en klart høyere produktivetsvekst innen en del tjenesteytende næringer

gjennom 1990-tallet enn de gamle tallene. Det gjenstår imidlertid mye arbeid rundt måling av produktivitet i tjenesteytende næringer, blant annet hvordan man skal måle kvalitetsforbedringer. Utviklin-

Figur 5.2 Relativ produktivitet i industrien målt ved produksjon og bruttoprodukt. Indeks 1995=100.

Kilde: OECD, IMF og Statistisk sentralbyrå.

Figur 5.3 Relativ utvikling i bruttoprodukt pr. timeverk i industrien. Faste priser og løpende priser i felles valuta. Indeks 1995=100.

Kilde: OECD, IMF og Statistisk sentralbyrå.

gen i produktiviteten i tjenesteytende næringer er viktig fordi tjenesteytende næringer utgjør en stor og stadig økende andel av økonomien.

5.3 Indikatorer for utviklingen i lønnsomheten

Det er en nær sammenheng mellom utviklingen i konkurranseevnen og lønnsomheten. Høyere lønnskostnader, lavere produsentpriser eller svakere produktivitetsutvikling er faktorer som isolert bidrar til svekket konkurranseevne og lavere lønnsomhet. Motsatt bidrar lavere lønnskostnader, høyere produsentpriser eller sterkere produktivitetsutvikling isolert til bedret konkurranseevne og høyere lønnsomhet. For at det over tid skal investeres i nye lønnsomme arbeidsplasser i Norge må avkastningen på investert kapital i Norge være på linje med avkastningen utenlands. Kravet til lønnsomhet har trolig økt som følge av økt globalisering og sterkere internasjonal konkurranse. Selv om lønnsomhetsutviklingen i norsk industri ser ut til å ha vært noe svakere enn hos handelspartnerne siden 1995, er forskjellen langt mindre enn det utviklingen i relative lønnskostnader og produktivitet isolert sett skulle tilsi. Dette henger antagelig sammen med at norsk trolig industri har opplevd raskere prisvekst for sine produkter enn for sine innsatsvarer, og dermed hatt en betydelig "terms of trade"-gevinst i samme periode. Se for øvrig avsnitt 1.1 for nærmere omtale av utvik-

lingen i bytteforholdet overfor utlandet de siste årene.

I dette avsnittet presenteres indikatorer for lønnsomhetsutviklingen, både i industrien og i øvrige næringer. En nærmere beskrivelse av de ulike lønnsomhetsmålene er gitt i boks 5.5.

5.3.1 Makroøkonomiske lønnsomhetsmål

Vedleggstabell 7.6 i vedlegg 7 viser lønnsomhetsutviklingen for industrien og andre næringer med utgangspunkt i de to makroøkonomiske målene *driftsresultatandel* og *kapitalavkastningsraten*. For disse størrelsene foreligger det kun nasjonalregnskapstall fram til 2002. For industrien har Beregningsutvalget imidlertid beregnet størrelser også for 2003.

Tabellen viser at lønnsomheten gjennom de siste ti årene har utviklet seg noe ulikt mellom de forskjellige næringsgruppene. I industrien tyder tallene på en moderat nedgang i lønnsomheten de siste årene fram til 2003, noe som kan ses i sammenheng med svekkelsen av den kostnadsmessige konkurranseevnen fram til 2002. Innenfor varehandelen var driftsresultatandelen relativt stabil, mens kapitalavkastningsraten viste en svakt stigende tendens gjennom perioden. I hotell- og restaurantnæringen tok lønnsomheten seg klart opp i 2002, etter å ha vært relativt stabil i de foregående årene. Innenfor post- og telekommunikasjon falt lønnsomheten betydelig i 2000, men har siden tatt seg opp igjen. Både innenfor forretningsmessig- og personlig tjenesteyting har lønnsomheten økt noe de siste årene fram til 2002.

Det er betydelig usikkerhet knyttet til sammenlikninger av lønnsomhetsutviklingen mellom land, blant annet som følge av at landene bruker ulike metoder for å beregne kapitalslitet. Ved å sammenlikne bruttotall kan en unngå noe av denne usikkerheten. Selv om sammenlikningen av lønnsomhetsutviklingen i Norge og hos handelspartnere baseres på bruttotall, vil det være usikkerhet som følge av måleproblemer knyttet til norske og utenlandske produktivitetstall, jf. boks 5.4.

I vedleggstabell 7.7 presenteres tall for lønnsomhetsutviklingen i perioden 1994-2001 for Fastlands-Norge og enkelte viktige land. Sammenlikningen tar utgangspunkt i lønnsomhetsmålet »brutto driftsresultatandel», definert som forholdet mellom brutto driftsresultat og totale faktorinntekter (=brutto driftsresultat + totale lønnskostnader).

Vedleggstabell 7.7 viser følgende trekk ved utviklingen i lønnsomheten i Norge sammenliknet med enkelte av våre handelspartnere:

Boks 5.4 Indikatorer for lønnsomhetsutviklingen

Lønnsomheten kan måles både ved makroøkonomiske og bedriftsøkonomiske mål, jf. vedlegg 6 i beregningsutvalgets rapport NOU 2000:25. Makromålene tar utgangspunkt i sentrale nasjonalregnskapssammenhenger mellom innenlandsk verdiskaping og produksjonsfaktorene arbeidskraft og kapital, og er basert på tall fra nasjonalregnskapet. De bedriftsøkonomiske målene tar utgangspunkt i kjente nøkkeltall fra ordinære regnskaper. Det er til en viss grad samsvar mellom de to lønnsomhetsmålene, men forskjeller mellom nasjonalregnskapet og regnskapsstatistikken vil bidra til avvik.

Makroøkonomiske lønnsomhetsmål

- I) driftsresultatandel = driftsresultat / totale faktorinntekter
- II) kapitalavkastningsraten = driftsresultat / verdien av kapitalbeholdningen

Driftsresultatandelen fanger opp sentrale forhold som påvirker lønnsomheten. Feks. vil økende lønnskostnader føre til redusert driftsresultatandel, noe som isolert sett innebærer redusert lønnsomhet og svekket konkurranseevne. *Kapitalavkastningsraten* er en indikator for hvor mye kapitaleierne får igjen i forhold til innsatsen (innskutt realkapital).

Bedriftsøkonomiske lønnsomhetsmål

- III) driftsmargin = driftsresultat / driftsinntekter
- IV) totalrentabilitet = (resultat før ekstraordinære poster + finanskostnader) / totalkapital
- V) egenkapitalandel = egenkapital per 31.12 / sum eiendeler per 31.12

Driftsmarginen kan beregnes brutto eller netto, dvs. henholdsvis før og etter ordinære avskriv-

ninger. I internasjonale sammenlikninger brukes ofte brutto driftsmargin pga. ulike avskrivningsregler i forskjellige land. Ulik kapitalinnsats og ulik omløpshastighet for kapitalen i ulike bransjer kunne innebære at identiske driftsmarginer kan gi forskjellig kapitalavkastning. Driftsmargin er dermed mer egnet til å analysere utviklingen i lønnsomheten innen en bransje, enn utviklingen i lønnsomheten mellom ulike bransjer. Bruk av driftsmargin bør kombineres med mål for kapitalavkastning for å ta hensyn til forskjeller i kapitalintensitet i de ulike næringene.

Totalrentabiliteten beregnes som resultatet i forhold til kapitalen i bedriften. Det er resultatet inklusive kostnader knyttet til lånefinansieringen som er relevant for å beregne avkastningen på hele kapitalen. For totalrentabiliteten måles resultatet uavhengig av om kapitalen er finansiert av egenkapitalen eller av lånte midler. Totalrentabilitetsmålet svarer i prinsippet til makro lønnsomhetsmålet *kapitalavkastningsraten*. Ulike metoder for å beregne forringelsen av realkapitalen mv. i regnskapsstatistikken og nasjonalregnskapet bidrar imidlertid til at det ikke nødvendigvis er samsvar mellom tall basert på disse to lønnsomhetsmålene.

God lønnsomhet ett bestemt år vil ikke nødvendigvis innebære noen garanti for god lønnsomhet i fremtiden dersom lønnsomheten i det bestemte året skyldes en forbigående oppgangskonjunktur. Generelt, og spesielt i sykliske og svært konkurranseutsatte bransjer eller i bransjer med stor forretningsmessig risiko, vil en tilfredsstillende soliditet være nødvendig for å sikre bedriftens eksistens gjennom konjunkturforløpet. Soliditeten måles ofte ved *egenkapitalandelen*. Ulike bransjer krever ulik soliditet fordi risikoen i ulike bransjer er forskjellig.

- Både i Fastlands-Norge og hos handelspartnerne avtok i lønnsomheten i perioden 1995-2001. Nedgangen i lønnsomheten av var imidlertid noe sterkere i Norge enn hos handelspartnerne.
- Fastlands-Norge hadde i perioden 1995-2001 noe lavere lønnsomhet sammenliknet med et gjennomsnitt av handelspartnerne, men forskjellen er ikke veldig stor. Det er imidlertid stor usikkerhet knyttet til slike nivåssammenlikninger.
- Også målt ved bruttodriftsresultatandelen har

lønnsomheten i norsk industri vært relativt stabil. I samme periode har lønnsomheten i industrien i Danmark, økt noe, mens den har vært stabil i Finland og Tyskland. I 2001 var lønnsomheten i norsk industri noe høyere enn i Tyskland, men klart lavere enn i både Danmark og Finland.

I den internasjonale sammenlikningen av lønnsomhetstall presenteres ikke tall for kapitalavkastningsrater fordi det per i dag ikke foreligger tall som gjør det mulig å beregne slike størrelser.

5.3.2 Bedriftsøkonomiske lønnsomhetsmål

Vedleggstabell 7.8 viser lønnsomhetsutviklingen for industrien og andre næringer med utgangspunkt i bedriftsøkonomiske lønnsomhetsmål.

Tabellen viser at lønnsomheten i industrien, målt ved driftsmarginen og totalrentabilitet, har falt etter 1995. Nedgangen har ifølge regnskapsstatistikken vært noe sterkere enn det nasjonalregnskapstallene viser⁵⁾. Egenkapitalandelen (soliditeten) økte fram til 1999, før den avtok noe i både 2000 og 2001. I 2002 økte egenkapitalandelen i industrien kraftig igjen. For varehandel, hotell og restaurant avtok lønnsomheten fram til 2001. I 2002 økte imidlertid lønnsomheten igjen, noe som trolig kan ses i sammenheng med at den markerte styrkingen av kronekursen ga økte marginer i varehandelen. For de øvrige næringene tyder tallene på en generell nedgang i lønnsomheten de siste årene. Kraftigst har nedgangen vært innen samferdsel, der totalrentabiliteten falt fra 6,9 prosent i 1997 til 0,4 prosent i 2002. Dette har trolig både sammenheng med sterk nedgang i lønnsomheten innen luftfart og lavere lønnsomhet innen telekommunikasjon. Egenkapitalandelen har sunket noe innenfor samferdsel og forretningsmessig tjenesteyting, mens den har vært relativt stabil innen varehandelen og innen andre næringer utenom petroleumssektoren.

Vedleggstabell 7.8 bekrefter inntrykket av fallende lønnsomhet innenfor industrien gjennom de siste fem årene. En ser også at lønnsomhetsforskjellene mellom ulike næringsgruppene er mindre målt ved de bedriftsøkonomiske målene.

Vedleggstabell 7.9 viser utviklingen i bedriftsøkonomiske lønnsomhetsmål for industrien i Norge og utvalgte land for perioden 1994-2001.⁶⁾

⁵⁾ Avviket mellom lønnsomhetsutviklingen ifølge regnskapsstatistikken for aksjeselskaper og nasjonalregnskapet kan skyldes flere forhold. Blant annet er observasjonsenheten for regnskapsstatistikken foretak, mens den for nasjonalregnskapet er bedrift. For begge statistikkene gjelder det at enheten blir næringskodet etter den type aktivitet som gir størst salgsinntekter. Oppkjøp, fusjoner og lignende vil dermed kunne påvirke hvilken næringsgruppe et foretak tilhører. I 2001 var det en rekke store omorganiseringer i foretak som hadde stor betydning for næringsinndelingen i den foretaksbaserte statistikken (regnskapsstatistikken). Dette kan ha bidratt til forskjellig utvikling i de to statistikkene.

⁶⁾ Dataene for de utvalgte landene er hentet fra Bank for the Accounts of Companies Harmonised (BACH), en database som er utarbeidet i EU-kommisjonen. Databasen inneholder aggregert og harmonisert informasjon fra de årlige årsregnskapene til ikke-finansielle foretak, og dekker 11 europeiske land samt Japan og USA. Landene som omfattes av basen er Østerrike, Belgia, Danmark, Finland, Frankrike, Tyskland, Italia, Japan, Nederland, Portugal, Spania, Sverige og USA. Dataene kan i en viss utstrekning fordeles på næring, og gir balanseoppstilling og resultatregnskap. Harmonisering av regnskapstallene er sentralt i arbeidet med databasen, men

Mens lønnsomheten i norsk industri viste en synkende tendens i perioden 1995-2000, både målt ved driftsmarginen og totalrentabiliteten, var lønnsomheten relativt stabil i både EU og Japan. I USA økte lønnsomheten målt ved totalrentabiliteten, mens den var relativt stabil målt ved driftsmarginen. Lønnsomheten i norsk industri sank dermed relativt til lønnsomheten hos våre viktigste handelspartnere. I 2001 var det et kraftig fall i lønnsomheten i industrien i USA, mens lønnsomheten i EU og Japan avtok mer moderat. Nedgangen i lønnsomheten dette året må trolig må ses i sammenheng med markert lavere vekst i verdensøkonomien. Lønnsomheten falt også i norsk industri i 2001, men klart mindre enn i USA og Japan. I 2002 tyder tallene på at lønnsomheten i både USA og Japan tok seg noe opp igjen.

Siden 1995 har egenkapitalandelen i norsk industri økt med nesten 10 prosentpoeng. I samme periode har egenkapitalandelen i USA og EU vært relativt stabil. Også i Japan har egenkapitalen økt, selv om økningen ikke har vært like sterk som i Norge. I 2002 var egenkapitalandelen i industrien høyere i Norge enn i både Japan og USA.

5.4 Sammenlikning av nivåer på arbeidskraftkostnader i Norge og i andre land

5.4.1 Innledning

Sammenlikningene i 5.4.2 og tabell 5.8, 5.9 og 5.10 og fig. 5.4 gjelder bare arbeidere i industrien. I avsnitt 5.4.3 og fig. 5.5 presenteres en internasjonal sammenlikning av en noe bredere gruppe enn industri, hvor funksjonærene også er med.

Særlig de nordiske forhandlings- og lønnsdannelsesmodellene i privat sektor har skilt relativt skarpt mellom arbeidere og funksjonærer. Industriarbeidere er en relativt homogen gruppe og har gjerne vært referansegruppe for andre tariffoppgjør. Men andelen industriarbeidere faller og behovet for andre og bredere grupper er mer aktuelt.

det har foreløpig ikke lyktes å harmonisere dataene fullt ut på grunn av forskjeller i regnskapsprinsipper mellom de ulike landene og vanskeligheter med å sette sammen et felles regnskapsoppsett. Sammenlikninger av nivå mellom landene er derfor problematisk, mens sammenlikning av trender er enklere. Det fremgår av tabellene i vedlegget at omfanget av data varierer når det gjelder årgang og næringer. Sammen med de metodiske problemene nevnt ovenfor, kompliserer dette sammenlikning av tall for de ulike landene. Definisjonen av industrinæringen i BACH avviker også noe fra næringsinndelingen som er benyttet for de norske tallene.

Med bakgrunn i diskusjonen i Beregningsutvalget, tilrådinger i Holdenutvalgene og utviklingen av internasjonal sammenliknbar lønns- og lønnskostnadsstatistikk, tar utvalget sikte på å presentere relative kostnadstall for en noe bredere gruppe. I denne rapporten bygges det på et noe annet kildemateriale og med noen færre land med i sammenlikningene enn for industriarbeidere. Fordi direkte sammenliknbar lønnskostnadsstatistikk lar vente på seg, har man ennå ikke kommet langt nok på dette punktet til at kvaliteten og sammenliknbarheten er god nok, men materialet i avsnitt 5.4.3 danner likevel basis for noen hovedkonklusjoner. Med bakgrunn i det man vet om kildematerialet, har man i boks 5.6 forsøkt å identifisere metodiske forskjeller som kan ha betydning for de relative forskjellene.

Funksjonærene utgjør en stadig større andel av lønnsmassen også i industribedrifter i flere land og avgrensningen er heller ikke lengre så tydelig som tidligere. I NHO-bedrifter utgjør lønssummen for funksjonærer om lag 50 prosent av lønssummen i industrien. For funksjonærer avtales det sentrale tillegg bare for en begrenset gruppe, men også i den lokale og individuelle lønnsdannelsen kan kollektive føringer ha betydning. Arbeidstiden og de indirekte personalkostnader er forskjellige for arbeidere og funksjonærer landene imellom. Også fordelingen av antall funksjonærer og arbeidere kan være svært forskjellig. Innføring av ISCO-yrkesklassifiseringssystem bidrar også til at begrepene arbeidere og funksjonærer etter hvert kan bli supplert/ erstattet av statistikk med mer presise betegnelser på yrker og/eller utdanning.

I tråd med endringene av konkurranseforholdene mellom nye EU-land og norsk arbeidskraft vil utvalget vurdere relative lønnskostnader ovenfor flere land/grupper, betydningen av disse og hvilke grupper som bør sammenliknes. Man vil i senere rapporter fra TBU se på alternative kildemateria-

ler og vurdere kvaliteten og sammenliknbarheten av disse før disse tas med.

5.4.2 Industriarbeidere

Avlønningsformen for industriarbeidere har tradisjonelt vært timelønn. En del industriarbeidere kan også ha fast månedslønn. I tillegg til den faste lønnen er arbeidstid innrapportert og omregnet til timefortjeneste og tatt med i sammenlikningene mellom land.

Tabell 5.8 og 5.9 viser lønnskostnader per time for industriarbeidere i forhold til våre samhandelsland, målt i felles valuta. De faktiske valutakursene er lagt til grunn sammen med konkurransevekter som er brukt for øvrig i kapittel 5.

Lønnskostnadsnivået for norske industriarbeidere for 2002 lå 35 prosent høyere enn gjennomsnittet regnet i norske kroner for våre handelspartnere som er med i tabell 5.8 og 5.9, mens utvalget anslår at de tilsvarende relative lønnskostnadene for 2003 lå anslagsvis 30 prosent høyere enn konkurrentene.

Nivåsammenlikningene omfatter ca. 97 prosent av konkurrentene brukt ellers i kapittel 5. Landene som ikke er med i de relative sammenlikningene (som står for knapt 3 prosent av samhandelen) er Thailand, Singapore, Taiwan, Polen, Tsjekkia og Ungarn.

Sør-Korea er med i sammenlikningene fra 1985, mens hele Tyskland, både tidligere Øst- og Vest-Tyskland er med i tallene fra 1993.

Lønnskostnadstallene er basert på datasammenlikninger av BLS (Bureau of Labor Statistics) i USA. Direkte sammenliknbare nivåtall fra samme kilde finnes frem til 2002. I tillegg har man for industriarbeidere lagt til grunn ulikhetene i lønnsveksten mellom land fra 2002 til 2003 tilsvarende vekstanslagene for kostnadene for alle industriansatte som er benyttet i tabell 7.5 i vedlegg 7. For Norge har industriarbeidere hatt noe lavere vekst

Tabell 5.8 Lønnsnivå for industriarbeidere i Norge i forhold til gjennomsnitt av grupper av land (Handelspartnere=100):

	1980	1990	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003 ¹⁾
Alle	112	121	113	119	120	118	124	135	130
Nordiske land ²⁾	100	106	107	107	109	109	117	125	117
Euro-landene ³⁾	109	114	101	113	118	121	124	134	127
Ikke-Euroland ⁴⁾	114	128	123	122	121	115	124	135	133

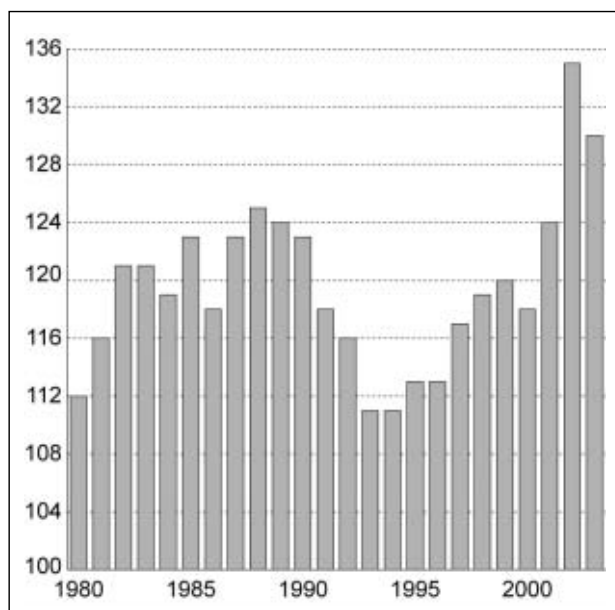
¹⁾ Anslag for 2003.

²⁾ Nordiske land i tabellen er Danmark, Sverige og Finland.

³⁾ Euroland er Tyskland, Frankrike, Italia, Belgia, Nederland, Østerrike, Finland, Irland, Spania, Hellas og Portugal.

⁴⁾ Ikke Euroland er Danmark, Sverige, Sveits, USA, Japan, Sør-Korea, Canada og Storbritannia

Kilde: Bureau of Labor Statistics, USA

Figur 5.4 Lønnskostnader per arbeidet time for industriarbeidere i Norge i forhold til handelspartnerne. Handelspartnerne=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

enn det som ligger til grunn for vedleggstabell 7.5, hvor også funksjonærer er med. Vekstanslaget for norske industriarbeidere er derfor satt til 4 prosent. Oversiktene i tabell 5.9 indikerer hvilken retningen og størrelsesorden relative lønnskostnader for industriarbeidere i forhold til enkeltland har beveget seg fra 2002 til 2003. Den største endringsfaktoren i 2002 og 2003, valutakursene er kjent.

I tabell 5.8 er det satt opp relative nivå tall for noen grupper av land i forhold til norske industriarbeidere.

Mot gjennomsnittet for alle grupper av land økte lønnskostnadsnivået i Norge sterkere i alle årene fra 1995 til 2002, målt i felles valuta. Det var sterkest relativ lønnskostnadsvekst i forhold til Eurolandene. I 2003 har lavere lønnskostnadsvekst i Norge og endrede valutakurser bidratt til en viss reversering av den sterke veksten i relativt lønnskostnadsnivå tidligere. Valutakursene inn i 2004 bidrar til en ytterligere reduksjon i innværende år, dersom lokal lønnskostnadsvekst ellers i Norge og Eurolandene utvikler seg noenlunde parallelt.

I Ikke-Euroland er det særlig utviklingen i dollar

Tabell 5.9. Totale lønnskostnader¹⁾ for voksne industriarbeidere i norske kroner²⁾. Indeks Norge=100.

	1980	1990	1995	2000	2001	2002	2003
Norge	100	100	100	100	100	100	100
Danmark	94	84	102	100	99	93	99
Tyskland	105	102	124	101	97	89	94
Sveits	96	97	120	95	94	89	89
Belgia	113	89	113	96	91	84	88
Finland	72	99	100	86	86	80	85
Nederland	104	84	99	86	85	80	85
Østerrike	77	83	104	85	83	76	81
Sverige	108	98	88	90	80	75	80
USA	85	70	71	88	89	79	70
Frankrike	77	72	79	69	68	63	67
Japan	48	60	95	99	85	70	64
Storbritannia	65	59	57	75	72	66	64
Irland	52	55	57	57	59	57	62
Canada	75	74	67	71	68	59	59
Italia	70	81	67	63	60	55	59
Spania	51	53	52	48	47	44	48
Hellas	–	32	37	35	35	34	36
Sør-Korea	–	17	30	37	33	33	32
Portugal	18	18	22	20	20	19	20
Norge i forhold til landene ovenfor:							
Handelspart.=100	112	121	113	118	124	135	130

¹⁾ Lønnsbegrepet er lønn og indirekte personalkostnader per arbeidet time.

²⁾ Omregning til norske kroner ved årlige gjennomsnittlige valutakurser på Oslo Børs.

Kilde: Bureau of Labor Statistics (BLS). For 2003: Valutakurser fra Norges Bank og lønnsvekst jf. tabell 7.5 i vedlegg 7.

og yen-kursen som har bidratt til at relativt lønnskostnadsnivå for Norge overfor Ikke-Euroland likevel er om lag det samme i 2003 som i 2002.

Overfor enkeltland og overfor våre viktigste konkurrentland lå lønnsnivået for norske industriarbeidere i hele 90-årene stort sett blant de 2-4 landene (tabell 5.9) med høyeste lønnskostnadsnivå, sammen med Tyskland og tidvis Belgia og Sveits. Gjennomsnittsforskjellene mellom landene for øvrig ble mindre i perioden. Fra 2001 er norsk lønnskostnadsnivå for industriarbeidere høyest av 19 konkurrentland som er sammenliknet. Ved innføring av Euro er det kun forskjellen i lønnskostnadsutvikling mellom Euro-landene internt som endrer relativt nivå mellom dem. For disse landene ser det ut til at det i samme periode er en sterkere tilnærming internt. Dette bidrar også til at de relative lønnskostnadene for norske industriarbeidere ovenfor Euroland i sør som Irland, Italia, Spania, Hellas og Portugal har nærmet seg Norge, mens andre høykostnadsland innenfor Euroområdet har et langt lavere lønnskostnadsnivå i 2003 enn Norge i forhold til 2000/2001. Dette gjelder spesielt Tyskland, Belgia og Østerrike. Men det er i Ikke-Euro-

land som USA, Japan, Sverige og Storbritannia at lønnskostnadsnivået i felles valuta har blitt langt lavere enn i Norge. I forhold til enkeltland og geografisk plassering var dette typiske strukturelle trekk mellom landene i begynnelsen av årtusenskiftet.

Strukturen på timelønnskostnadene varierer sterkt fra land til land. Noen land har forholdsvis høye faktiske lønninger per arbeidet time og lavere indirekte personalkostnader, mens andre land har lave faktiske lønninger per arbeidet time og høyere indirekte personalkostnader. Slik oppsplitting finnes frem til 2002. I 2002 hadde norske industriarbeidere høyeste lønn per arbeidet time, mens det var særlig Danmark som tidligere år har hatt høyere lønn per arbeidet time. For de indirekte personalkostnadene hadde 11 av de 16 landene hvor slike opplysninger finnes, høyere prosentvis kostnadspåslag i forhold til lønn for arbeidet tid enn Norge. Målt i kroner (felles valuta) hadde 7 av de 16 landene høyere indirekte lønnskostnader enn Norge.

Noen av komponentene i lønnskostnadstallene er nokså løst anslått. Statistikken må derfor ikke sees på som et presist uttrykk for kostnadsforhol-

Tabell 5.10 Direkte og totale lønnskostnader for voksne industriarbeidere. I norske kroner i 2002¹⁾

	Gj. snitt timefortj. per arbeidet time	Indirekte personalkostnader i prosent av lønn for arbeidet tid ²⁾	Totale lønnskostnader per arbeidet time
		Prosent	Kr/time
Norge	153	41,8	216
Danmark	148	35,9	201
Tyskland	111	74,5	193
Sveits	124	54,4	192
Belgia	91	98,4	181
Finland	99	75,6	173
Nederland	103	68,2	173
USA	122	39,7	171
Østerrike	85	94,4	166
Sverige	97	66,7	162
Japan	90	69,3	152
Storbritannia	99	44,5	144
Frankrike	75	83	137
Canada	94	35,4	128
Irland	92	34,8	123
Italia	63	91	120
Spania	53	78,8	95
Hellas	–	–	73
Sør-Korea	–	–	72
Portugal	24	67,8	41

¹⁾ Omregning til norske kroner ved årlige gjennomsnittlige valutakurser på Oslo Børs.

²⁾ Indirekte personalkostnader per faktisk arbeidet time i norske kroner. Gjelder både lønn for ikke-arbeidet tid (lønn under sykdom, feriepenger) og andre indirekte personalkostnader.

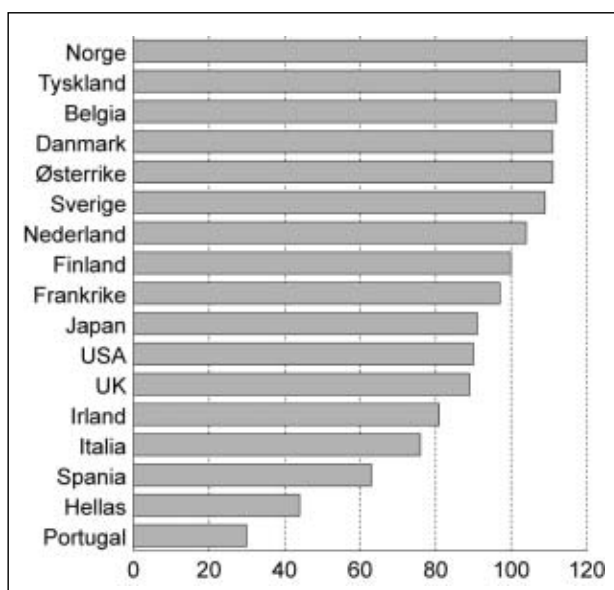
Kilde: Bureau of Labor Statistics, USA

dene mellom land. Nivåsammenlikningen er basert på gjennomsnitt for industriarbeidere og er ikke representativ for alle deler av industrien. Lønnskostnadsforskjellene mellom bransjer i f.eks. Japan og USA kan være svært store, mens bransjeforskjellene i Tyskland og i de nordiske landene er langt mindre. Strukturen på lønnskostnadene varierer sterkt fra land til land. Noen land har forholdsvis høye faktiske lønninger per arbeidet time og lavere indirekte personalkostnader. Tabell 5.10 viser hvordan forholdet mellom direkte lønn per arbeidet time og indirekte personalkostnader var i 2002, målt i norske kroner.

5.4.3 Internasjonale sammenlikninger for alle ansatte (funksjonærer og arbeidere) i industri, bergverk, elektrisitet-, gass- og vannforsyning og bygge- og anleggsvirksomhet

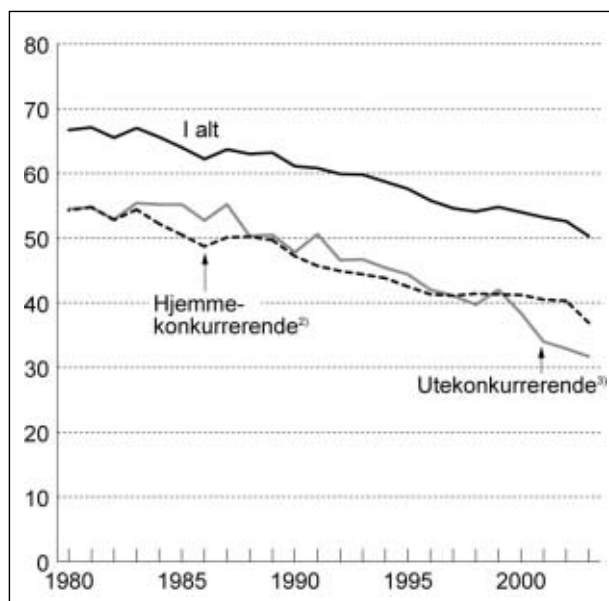
Med utgangspunkt i beregnede tall fra Eurostat viser timelønnskostnadene for alle ansatte (både funksjonærer og arbeidere) i industri, bergverk, elektrisitet-, gass- og vannforsyning og bygge- og anleggsvirksomhet at lønnsnivå per time for disse næringene er klart høyere i Norge enn tilsvarende for handelspartnerne.

Summariske beregninger viser at norske lønnskostnader per arbeidet time for alle ansatte i næringene ovenfor, lå i gjennomsnitt for 2003 i størrelsesorden 20 prosent høyere enn for konkurrentene i de

Figur 5.5 Timelønnskostnader i Norge i forhold til handelspartnerne i 2003 for alle ansatte i industri og bergverk, elektrisitet-, gass- og vannforsyning og bygg og anlegg. Handelspartnerne=100.

Kilde: Eurostat, IMF, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank..

Figur 5.6 Hjemmemarkedsandeler for industrivarer¹⁾. Volumandeler

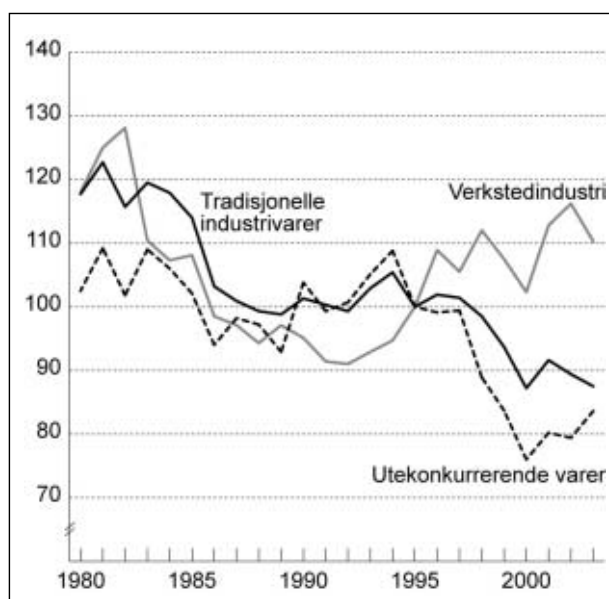
¹⁾ Utenom skip og plattformer.

²⁾ Tekstil- og bekledningsvarer, trevarer, kjemiske og mineralske produkter, andre verkstedprodukter.

³⁾ Treforedling, kjemiske råvarer, raffinerte oljeprodukter, metaller, bergverksprodukter.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

landene som er med og som det var mulig og sammenlikne med, jf. figur 5.5. For industriarbeidere alene lå vektet gjennomsnitt for tilsvarende land på 31 prosent høyere. En summarisk vurdering ut fra dette materialet er at lønnskostnadsnivået i 2003

Figur 5.7 Markedsandeler for norsk eksport av tradisjonelle industrivarer. Volumindeks 1995=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Boks 5.5 Lønnsbegreper og lønnskompontener i sammenlikningene

Lønnsbegrepene som brukes av BLS faller ikke helt sammen med ILOs definisjon av totale lønnskostnader (Se for øvrig boks 5.6). Basis for beregningene i tabell 5.9 og 5.10 er arbeidet tid, i dette tilfelle arbeidet time i ulike land. Lønn for ikke-arbeidet tid (feriepengar, sykefravær betalt av bedriften etc.) vil komme som påslag i forhold til arbeidet tid.

Av andre indirekte lønnskostnader vil bedriftens pensjonskostnader, enten gjennom arbeidsgiveravgifter og/eller egne spesielle ordninger utgjøre en vesentlig del. En rekke andre ordninger knyttet til arbeidsgivers bruk av arbeidskraft vil også inngå. Noen elementer av indirekte lønnskostnader er ikke med. Blant annet er rekrutteringskostnader, opplæringskostnader, arbeidsklær og bedriftsfasiliteter som f.eks. kafe-teria og helsetjenestekostnader ikke med i sammenlikningen. Grunnen til dette er at det ikke finnes data over slike kostnader i alle landene, og at det derfor gir en bedre sammenlikning når man ser bort fra disse kostnadene. I de land hvor slike kostnader er tilgjengelig utgjør de utelatte kostnadene mindre enn 4 prosent av de totale lønnskostnadene. I noen land, særlig i Norden, kan de utelatte kostnadene være påbudt ved lov eller avtale (f. eks. bedriftshelsetjenesten i Norge) og påløper automatisk ved ansettelse. Slike kostnader kan i andre land være frivillige og/eller driftskostnader, ikke knyttet til lønn.

De indirekte lønnskostnadene skal i prinsippet (i tabellene) også inkludere arbeidsgivers bidrag til pensjon, uførheter og andre ordninger som innebærer innbetaling til "fond" som kommer til utbetaling nå eller senere. Dette betyr at en del av kostnadene for bedriften er relatert til et lønnsbegrep som inneholder påløpt, men

ikke realiserte lønnskostnadselementer ("utsatt inntekt").

For de fleste konkurrentlandene i tabellen har tyngdepunktet i aldersfordelingen beveget seg oppover. Dette innebærer sannsynlig en øket kostnadsmessig belastning på lønnskostnadene per time fra pensjonsordninger. Det finnes en rekke ordninger som er svært ulike mellom land. For eksempel i Italia og Storbritannia fungerer slike ordninger vanligvis som forsikringsordninger. I slike land vil slike kostnader være lettere å plassere regnskapsmessig og innrapporteres som lønnskostnad. For andre land kan fordelingene være noe mer usikre mellom lønn og andre kostnadskomponenter. I land med ordninger som mer er basert på arbeidstakers innbetalinger, vil sannsynlig dette reflekteres i lønnsnivået i de respektive land.

Flere forhold taler for at nåværende pensjonskostnader bare delvis er med i tallene foran. Kildematerialet for slike kostnader er basert på undersøkelser noe tilbake i tid, samtidig som det har vært en betydelig generell økning i slike kostnader de siste årene (i alle fall etter årtusenskiftet) i flere land. Sannsynligvis er lønnskostnadene som følge av dette undervurdert noe i de fleste landene. Samtidig kan det være store forskjeller mellom land som ennå ikke er kommet tilsyne i de statistiske sammenlikningstallene. Utvalget vil på bakgrunn av en standardisering av lønnskostnader, særlig innenfor EØS-området, ta slike forhold med ved sammenlikning av lønnsnivå mellom land når opplysninger foreligger.

Et viktig element er også bonusutbetalinger. Dette skaper stadig større usikkerhet i sammenlikningen mellom land.

sannsynlig ligger vel 10-15 prosentpoeng lavere enn en sammenlikning bare for industriarbeidere, dersom en utvider med bransjegruppene overfor og tar med funksjonærer. En opplagte hovedforklaring på dette er at de relative forskjellene for funksjonærer mellom Norge og konkurrentene er klart mindre. Dette gjelder også industrifunksjonærer. Likevel vil lønnskostnadsnivået også for industrifunksjonærer ligge godt over lønnskostnadsnivået for konkurrentlandene.

I forhold til sammenlikningen for industriarbeidere var det ikke mulig å sammenlikne tall for Canada, Sør-Korea og Sveits for alle ansatte på samme måte. Målet videre vil være en nærmere

klargjøring av næringsdefinisjonene i sammenlikningene og avklaring av det statistiske grunnlaget ovenfor enkeltland.

Sammenlikningen er basert på nivåtall for time-lønnskostnader for et aggregat som kalles "Industry". Dette aggregatet inneholder industri og bergverk, elektrisitets-, gass- og vannforsyning og bygg og anlegg. For de fleste landene foreligger det nivåtall i 2000.

I figuren 5.5 er disse nivåene fremskrevet til 2003 ved hjelp av vekstrater for timelønnskostnader for alle ansatte i industrien. Dette er en tilnærming, men viser likevel at timelønnskostnadene innen disse næringene totalt sett er klart høyere i

Boks 5.6 Bruk av Eurostats nye kostnadsstatistikk. Viktige forutsetninger og forskjeller i forhold til sammenlikningen for industriarbeidere.

I sammenlikningene i 5.4.3 er OECD og EU-kommisjonen kilden for nivåfall og fremskrivingen av lønnskostnadene hos handelspartnerne.

Periodiseringen.

Bakgrunns materialet er Eurostats arbeidskraftskostnadsundersøkelse hvert 4 år (1996, 2000, 2004 osv.), hvor man etablerer nivåfall. I mellomliggende årene må man fremskrive nivåfallene med indekser.

En forordning om produksjon av kvartalsvis arbeidskraftskostnadsindeks innenfor EU/EØS-landene ble vedtatt i 2003. Utvalget vil vurdere bruken av denne i fremskrivingen av de mellomliggende årene for de landene som produserer denne indeksen. Av de landene man tradisjonelt har sammenliknet norske lønnskostnader med, vil alle land inntatt USA, Japan, Canada, Sveits, Sør-Korea og eventuelle andre land i Asia fortløpende produsere den kvartalsvise indeksen.

Med bakgrunn i rapport fra arbeidsgruppe presentert i NOU 2000:26, vedlegg 6, vil utvalget peke på noen sentrale forhold knyttet til sammenlikninger:

Arbeidstid.

For kostnadssammenlikninger av arbeidskraft mellom land vil kostnader per arbeidstid være det mest relevante begrepet. Imidlertid kan betalt tid være lettere tilgjengelige for en del land. Kildematerialet for industriarbeidere er lønnskostnader per arbeidstime, hvor bakgrunns materialet inneholder indekser for arbeidstid. Fra kildematerialet i Eurostat kan det være usikker-

heter om man har målt kostnadene i forhold til arbeidet tid eller betalt tid for noen land. Som eksempel på betydningen av dette forhold viste summariske oppstillinger (NOU 2000:26) og beregninger basert på forskjellig arbeidstid per fulltidsårsverk i 1999 i ulike land i forhold til Norge at for eksempel Japan kunne ligge ca. 10 prosentpoeng høyere i kostnader per årsverk (jfr. betalt tid) enn per arbeidet time. Motsatt ytterlighet var Tyskland med kort effektiv tid, hvor kostnadene per årsverk ble 10 prosent lavere enn per arbeidet time. Gjennomsnittlig vektete kostnader for alle landene var om lag de samme for betalt tid som for arbeidet tid.

Lønnskostnadsbegreper.

Lønnskostnadsbegrepene er i prinsippet godt sammenfallende i materialet for industriarbeidere (BLS) og Eurostat. Den viktigste forskjellen er at EUROSTAT under indirekte personalkostnader tar med opplæringskostnader og visse former for naturallytelser som ikke er med i BLS-sammenstillingene, fordi slike kostnader gjerne har vært regnet som øvrige driftskostnader i ikke-europiske land. En annen forskjell kan være hvordan ikke-kontante godtgjørelser eller naturalgodtgjørelser prises.

Noen land er ikke med i Eurostat-sammenlikningene.

I forhold til sammenlikningen for industriarbeidere er Sveits, Canada og Sør-Korea ikke med i sammenlikningene for gruppene i 5.4.3. Dette betyr forholdsvis lite for vektete relative gjennomsnittstall i forhold til Norge.

Norge enn hos handelspartnerne, men at forskjellen likevel er klart mindre enn om en kun ser på industriarbeidere.

5.5 Markedsandeler på hjemme- og eksportmarkedene

I ettertid kan en et stykke på vei avlese industriens totale konkurranseevne ved å se på utviklingen i markedsandeler ute og hjemme. Grunnlaget for dette er utdypet i boks 5.7.

Siden den økonomiske utviklingen er kjennetegnet ved økt internasjonal spesialisering, vil hjemmemarkedsandelene over tid falle trendmessig.

Norske hjemmemarkedsandeler bør derfor sammenliknes med hjemmemarkedsandelene hos handelspartnerne. Avvik i enkeltår kan ha sammenheng med at konjunkturutviklingen ikke er i fase i Norge og hos handelspartnerne. Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall var hjemmemarkedsandelene for hjemmekonkurrerende næringer relativt stabile fra midten av 1990-tallet og fram til 2002, mens det var en betydelig nedgang for de utekonkurrerende næringene. Fra 2002 til 2003 falt imidlertid hjemmemarkedsandelen for hjemmekonkurrerende næringer betydelig, mens den var relativt stabil for de utekonkurrerende næringene.

Foreløpige tall indikerer at eksportmarkedsandelen for tradisjonelle industrivarer har vært rela-

Boks 5.7 Om markedsandeler

I ettertid kan industriens totale konkurranseevne et stykke på vei avleses gjennom utviklingen i *markedsandelene* for industriprodukter på *hjemmemarkedene* og *eksportmarkedene*. I tillegg vil utviklingen i industriens konkurranseevne bl.a. påvirke industriens andel av bruttonasjonalproduktet, sysselsetting og beholdning av realkapital. Utviklingen i disse størrelsene kan dels gi informasjon om evnen til å omsette produkter i konkurranse med andre lands næringsliv, dels om evnen til å konkurrere med andre norske næringer om arbeidskraft og kapital.

Det kan imidlertid ta noe tid før endringer i konkurranseevnen fører til evt. endrede markedsandeler. I tillegg vil forskjeller i selve kostnadsnivået ha betydning for sammenhengen mellom endringer i konkurranseevnen og endringer i markedsandelene. Utviklingen i markedsandelene må dessuten ses i sammenheng med den økonomiske utviklingen for øvrig. Økonomisk vekst kjennetegnes bl.a. ved økt internasjonal spesialisering. Ved økonomisk vekst vil derfor enkelte næringer og bedrifter øke sine markedsandeler, mens andre får reduserte markedsandeler uten at det nødvendigvis gir uttrykk for endringer i konkurranseevnen for landet. Økt internasjonal arbeidsdeling vil for eksempel bidra til en underliggende nedgang i hjemmemarkedsandelene.

I tillegg til en trendmessig nedgang som følge av økende grad av internasjonal arbeidsdeling, vil utviklingen i hjemmemarkedsandelene også kunne avhenge av utviklingen i forholdet mellom importpriser og hjemmemarkedspriser. Det er vanskelig å tallfeste hvor mye av nedgangen i hjemmemarkedsandelene de siste årene som kan tilskrives de ulike forklaringsfaktorene. En analyse av de viktigste industrivarene kan imidlertid tyde på at vel halvparten av nedgangen i hjemmemarkedsandelene fra 1968 til 1994 skyldes økt internasjonal spesialisering. I tillegg har prisene på hjemmemarkedet økt klart kraftigere enn importprisene i denne perioden, noe som

også har bidratt til tapet av hjemmemarkedsandeler. Utviklingen i dette prisforholdet kan imidlertid være påvirket av de samme bakenforliggende faktorer som tendensen til økende internasjonal arbeidsdeling. Spesielt kan lavere transportkostnader, bl.a. som følge av utviklingen innenfor informasjonsteknologi, ha bidratt til nedgang i forholdet mellom importpriser og hjemmemarkedspriser i alle land over tid. Den samlede betydningen av internasjonal arbeidsdeling for nedgangen i hjemmemarkedsandelene er derfor trolig enda større enn antydning over.

Endringene i norsk industris *eksportmarkedsandeler* kan beregnes ved å sammenlikne eksportveksten av tradisjonelle industrivarer (ekskl. skip og oljeplattformer) med veksten i vareimporten hos våre handelspartnere. Importtallene er aggregert med vektorer som gjenspeiler landenes betydning for norsk eksport.

Til forskjell fra hjemmemarkedsandelene, tilsier økt internasjonal handel ingen tilsvarende trend i markedsandelene for eksport. Utviklingen i eksportmarkedsandelene bør imidlertid tolkes med stor varsomhet. Endringene i eksportmarkedsandelene blir målt ved å sammenlikne eksportveksten av tradisjonelle industrivarer med veksten i den samlede vareimporten hos våre handelspartnere. Forskyvninger i sammensetningen av norsk industris eksport i forhold til handelspartnerens vareimport vil kunne gi endringer i den samlede eksportmarkedsandelen uten at det behøver å være endringer i markedsandelene for undergrupper av industrivarer. Tolkingsproblemet forsterkes når en måler utviklingen i markedsandeler for undergrupper av industrivarer med endringen i den samlede vareimporten hos handelspartnerne som indikator for markedsvekst.

Markedsandeler på hjemmemarkedet er beregnet ved forholdet mellom norske produsenters leveranser av de enkelte varer på hjemmemarkedet og den samlede innenlandske anvendelsen av varer som delvis dekkes av import.

¹ B. E. Naug (1999): "Modelling the Demand for Imports and Domestic Output", Discussion Papers No. 243, Statistisk sentralbyrå.

² Denne forskjellen henger sammen med måten markedsandelene måles på. Eksportmarkedsandelene for norsk industri beregnes ved å sammenlikne eksportveksten av tradisjonelle industrivarer med veksten i vareimporten for gjennomsnittet av handelspartnerne. Med økt internasjonal handel vil det være en tendens til at både eksporten og importen i de enkelte land øker. Dersom eksporten av industrivarer i Norge øker med like mye som importen hos gjennomsnittet av handelspartnerne som følge av økt internasjonal arbeidsdeling, vil dette ikke slå ut i eksportmarkedsandelen slik denne beregnes. Først når norsk eksport øker mer enn handelspartnerens import kan en et stykke på vei tolke dette som at norske produsenter vinner markedsandeler på eksportmarkedet. Markedsandelene på hjemmemarkedet for industrivarer beregnes ved forholdet mellom norske produsenters leveranser av industrivarer på hjemmemarkedet og den samlede innenlandske anvendelsen av samme typer varer. Siden den samlede innenlandske anvendelsen inkluderer import som vil ha en tendens til å øke ved økt internasjonal arbeidsdeling, vil det også være en tendens til at hjemmemarkedsandelene faller. Det følger av dette at en bør sammenlikne utviklingen i hjemmemarkedsandelene mellom ulike land for å få et bilde på tap av markedsandeler på hjemmemarkedet som ikke kan tilskrives økt internasjonal arbeidsdeling.

ti tv stabile de siste tre årene til om med 2003. Siden 1990 har eksportmarkedsandelen samlet falt med om lag 14 prosent. Tapet av markedsandeler i denne perioden er særlig markert for de såkalt

utekonkurrerende næringene, som bl.a. produserer metaller, kjemiske råvarer og treforedlingsprodukter. Innen verkstedsindustrien har eksportmarkedsandelen økt med hele 16 prosent siden 1990.

Kapittel 6

Økonomiske utsikter

6.1 Internasjonal økonomi

- *I OECDs Economic Outlook nr. 75 fra mai i år anslås BNP-veksten i OECD-området å ha økt fra 1,7 prosent i 2002 til 2,2 prosent i 2003. Impulser fra en svært ekspansiv økonomisk politikk, spesielt i USA bidro til at veksten i internasjonal økonomi tok seg klart opp mot slutten av 2003. Samtidig har oppgangen blitt bredere basert med sterkere vekst også i Asia, Øst-Europa og Latin-Amerika. Den økonomiske utviklingen i euroområdet er imidlertid fortsatt ganske svak og det ventes nå at oppsvinget i dette området festner seg først neste år. OECD anslår nå BNP-veksten i medlemslandene i 2004 og 2005 til i overkant av 3 prosent. Veksten i verdenshandelen, som OECD anslår var på 4,5 prosent i 2003, ventes å ta seg opp til 8,5 prosent i 2004 og 10 prosent i 2005.*
- *Arbeidsledigheten anslås å avta gjennom de nærmeste to årene i USA og Japan, mens den først vil starte og falle i euroområdet i 2005. Prisveksten i de store områdene ventes av de fleste prognosemakere å holde seg lav de nærmeste årene, selv om det økonomiske oppsvinget kan føre til at prisveksten tar seg noe opp.*
- *Risikobildet for verdensøkonomien vurderes av de fleste prognosemakere som mer balansert nå enn for et år siden. Redusert geopolitisk usikkerhet, lavere risikopremie og oppgang i aksjemarkeder har ført til at finansieringsmulighetene for bedriftene har blitt bedre. Det gjenspeiles blant annet i at stemningsindikatorer både for husholdninger og bedrifter er mer positive enn på samme tid i fjor. Nedsiderisikoen knyttes blant annet til amerikanske ubalanser når det gjelder driftsbalanse og offentlige budsjetter. I tillegg har oljeprisen steget markert i 2. kvartal i år, noe som kan svekke den økonomiske oppgangen. Det er også økt usikkerhet knyttet til utviklingen i boligprisene i en del land og muligheten for et sterkt fall i disse. Euroens videre utvikling vil være av stor betydning for den økonomiske utviklingen i euroområdet i 2004.*

med hele 8 prosent (årlig rate) i 3. kvartal i fjor. Også mot slutten av fjoråret og i de første månedene i år har veksten vært relativt sterk. Samlet sett økte BNP med 3,1 prosent i 2003, opp fra 2,2 prosent i 2002. Økningen i veksttakten skyldtes særlig at investeringene tok seg opp med 4 prosent i 2003, etter å ha falt de to foregående årene. Sterk vekst i boliginvesteringene bidro mest til å trekke opp de samlede investeringene, mens bedriftsinvesteringene økte mer moderat. Konsumveksten holdt seg i overkant av 3 prosent i 2003, til tross for den relativt svake utviklingen i arbeidsmarkedet. Dette må ses i sammenheng med den historisk sett lave styringsrenten, samt betydelige skatteletter til husholdningene i andre halvår av 2003. Både indekser som måler konsumtillit og industritillit, (ISM-indeksen¹⁾ økte markert gjennom siste halvdel av fjoråret, og har flatet ut på høye nivåer i første del av 2004. Både OECD og Consensus Forecast²⁾ anslår en BNP-vekst i USA på rundt 4,5 prosent i 2004 og i underkant av 4 prosent i 2005. Investeringene ventes fortsatt å bidra betydelig, bl.a. anslår OECD investeringsveksten til hele 7 prosent i år. Nettoeksporten antas å bidra svakt negativt til veksten, til tross for en markert svekkelse av dollaren. Finanspolitikken vil trolig fortsatt stimulere veksten gjennom skatteletter på ytterligere 100 milliarder i løpet av 2004.

Arbeidsmarkedet i USA bedret seg noe gjennom andre halvår av 2003. OECD anslår at den sterke veksten i økonomien vil bidra til en økning i sysselsettingen på i overkant av 1 prosent fra 2003 til 2004. Det er lagt til grunn at bedre jobbutsikter fører til at flere går inn i arbeidsstyrken. Samtidig anslås arbeidsledigheten å avta gradvis fra 6 prosent i 2003 til 5,5 prosent i 2004 og ytterligere noe neste år. OECD anslår at konsumprisveksten i USA holder seg uendret fra i fjor på 2,3 prosent i 2004, mens den faller noe neste år.

¹⁾ ISM-indeksen, produsert av Institute for Supply Management, er en stemningsindikator for industrien i USA basert på en spørreundersøkelse rettet mot innkjøpssjefene i amerikanske industriselskaper.

²⁾ I Consensus Forecast blir et utvalg prognosemakere spurt om deres anslag på sentrale økonomiske størrelser. "Anslagene" til Consensus er da gjennomsnittet av prognosemakernes anslag.

Etter et relativt svakt første halvår i USA, økte BNP

Lav vekst i innenlandsk etterspørsel og en markert styrking av euroen bidro til at den økonomiske utviklingen i *euroområdet* har vært svak de siste par årene. BNP-veksten i *euroområdet* tok seg imidlertid noe opp, til henholdsvis 1,5 og 1,2 prosent (årlig rate) i 3. og 4. kvartal 2003. For året sett under ett viser foreløpige tall en BNP-vekst i *euroområdet* på 0,4 prosent i 2003, ned fra 0,9 prosent i 2002. I 2003 var det om lag nullvekst i *euroområdet*s største land Tyskland, som utgjør 30 prosent av *euroområdet*s BNP. Flere forhold trekker i retning av at de positive tendensene i andre halvår i fjor vil fortsette framover. Ulike forventningsbarometre tyder på at bedriftene er i ferd med å bli mer optimistiske når det gjelder framtidsutsiktene, bl.a. basert på forventninger om en markert oppgang internasjonalt i 2004. Utviklingen i for eksempel den tyske IFO-indeksen³⁾ indikerer at veksttakten i tysk økonomi er på veg opp. Også i de andre landene i *euroområdet* venter de fleste prognosemakere oppgang de nærmeste par årene. OECD anslår en BNP-vekst på 1,6 prosent i *euroområdet* i 2004. Som følge av et oppsving i bedriftssektoren ventes de samlede investeringene å stige med nær 2½ prosent, etter to år med negativ vekst. I 2005 ventes BNP-veksten å ta seg opp til i underkant av 2½ prosent.

I flere land i *euroområdet* er handlefriheten i budsjettpolitikken relativt begrenset på grunn av store underskudd og høy offentlig gjeld. Tyskland

og Frankrike ventes å bryte Stabilitets- og vekstpakten krav om budsjettunderskudd lavere enn 3 prosent av BNP for tredje år på rad i 2004, uten at EU har iverksatt formelle tiltak. Landene har imidlertid gått med på å redusere neste års strukturelle underskudd noe, og de sikter mot å holde seg innenfor Stabilitets- og vekstpakten i 2005.

Arbeidsmarkedet i *euroområdet* anslås av OECD å bedre seg noe gjennom andre halvår 2004. Etter å ha holdt seg uendret i 2003, anslås sysselsettingen å øke med om lag 0,5 prosent i 2004. Arbeidsledigheten antas å holde seg uendret fra nivået i fjor på 8,8 prosent i år, mens den avtar til 8,5 prosent i 2005. Prisveksten i 2004 anslås til om lag 1,5 prosent, ned fra 2,1 prosent i 2003. Den europeiske sentralbanks styringsrente har siden sommeren 2003 ligget på 2 prosent.

BNP-veksten i *Sverige* var ifølge foreløpige tall 1,6 prosent i 2003. Både OECD og Consensus Forecast venter at veksten skal ta seg opp til godt over 2 prosent de to nærmeste årene, i hovedsak som følge av sterkere vekst i internasjonal økonomi. Høyere aktivitet i eksportindustrien ventes også å bidra til at de samlede investeringene øker i 2004, etter to år med nedgang. Arbeidsledigheten anslås å øke med nesten 1 prosentpoeng fra 2003 til 2004, før den faller igjen neste år. I *Danmark* viser foreløpige tall en BNP-vekst på beskjedne 0,4 prosent i 2003, etter en vekst på 1 prosent året før. Også her antar OECD at bedrede internasjonale utsikter vil være det viktigste bidraget til høyere vekst i 2004. I tillegg antas lav rente og ekspansive effekter av redusert inntektsskatt å stimulere økonomien, som

³⁾ IFO-indeksen, produsert av Institut für Wirtschaftsforschung ved universitetet i München, er en stemningsindikator for det tyske næringslivet.

Tabell 6.1 Internasjonale hovedtall. Prosentvis endring fra året før.

	Bruttonasjonalprodukt ⁴⁾				Konsumprisindeksen				Arbeidsledigheten (nivå)			
	2002 ¹⁾	2003 ¹⁾	2004 ²⁾	CF	2002 ¹⁾	2003 ¹⁾	2004 ²⁾	CF	2002 ¹⁾	2003 ¹⁾	2004 ²⁾	CF
	OECD				OECD				OECD			
USA	2,2	3,1	4,7	4,7	1,6	2,3	2,3	2,4	5,8	6,0	5,5	5,5
Japan	-0,3	2,7	3,0	4,1	-0,9	-0,3	-0,2	-0,1	5,4	5,3	5,0	4,8
Storbritannia	1,6	2,2	3,1	3,1	1,3	1,4	1,4	1,5	5,2	5,0	4,8	2,9
Frankrike	1,1	0,5	2,0	2,1	1,9	2,2	1,9	2,1	9,0	9,7	9,9	9,7
Tyskland	0,2	-0,1	1,1	1,7	1,3	1,0	1,1	1,5	8,1	8,7	8,8	10,4 ³⁾
Sverige	2,1	1,6	2,5	2,8	2,2	1,9	0,5	0,7	4,0	4,9	5,8	..
Norges handelspartnere	1,5	1,3	2,4	2,7	2,0	1,9	1,3	1,6	6,0	6,6	6,6	6,6
Norge	1,7	0,6	3,7	3,4	1,3	2,5	0,5	0,6	3,9	4,5	4,4	..

¹⁾ OECDs Economic Outlook 75.

²⁾ Anslag for 2004 er fra Economic Outlook 75 og Consensus Forecast (juni 2004).

³⁾ Arbeidsledigheten defineres forskjellig fra OECDs statistikk.

⁴⁾ For Norge BNP for Fastlands-Norge.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, OECD og Consensus Forecast

nå anslås å vokse med 2 prosent i år og 2,5 prosent neste år. I *Finland* antas oppgang i eksporten og det private konsumet samt at nedgangen i investeringene stopper opp, å bidra til at BNP-veksten tar seg opp fra 1,9 prosent i fjor til 2,5 prosent i år og ytterligere til 3,7 prosent i 2005.

Vekstutsiktene i *Japan* bedret seg kraftig gjennom andre halvår i fjor, og BNP steg med over 5 prosent (årlig rate) i 1. kvartal i år. Høyere inntjening, omstillinger i bedriftssektoren og utsikter til høyere vekst i eksportmarkedene, både i USA og Asia, har bidratt til økt optimisme. Det er samtidig tegn til at situasjonen i banksektoren bedrer seg noe i takt med oppsvinget i økonomien. For 2003 under ett anslår OECD BNP-veksten til hele 2,7 prosent, etter to meget svake år. Mens konsumet i 2003 anslås å ha vokst med rundt 1 prosent, kan bedriftsinvesteringene ha steget med hele 10 prosent. I 2004 venter både OECD og Consensus Forecast en BNP-vekst på 3 prosent. Arbeidsledigheten antas å avta gradvis fram mot 2005. Det anslås et ytterligere fall i konsumprisene i år før de stiger moderat til 0,1 prosent som årsgjennomsnitt i 2005. Det vil i så fall innebære en avslutning av deflasjonsperioden som har hemmet innenlandsk etterspørsel fordi fallende prisene har gitt økt realverdi av lønn og formue, samtidig som realverdien av gjeld har økt.

I Asia utenom Japan har sterk eksportutvikling bidratt til høy vekst. De fleste land i regionen har intervenert i valutamarkedene og hindret at egne valutaer i særlig grad har styrket seg mot dollaren, noe som har understøttet den sterke eksportveksten.

Veksten i kinesisk økonomi har gjennom flere år vært meget sterk, og særlig har oppgangen i eksporttett virksomhet vært høy. Dette har bidratt til at Kina har blitt en viktig handelspartner for mange land. Blant annet utgjør import fra Kina nå 5 prosent av den samlede vareimporten til Norge, mot kun 3 prosent så sent som for to år siden. Også i andre land har andelen av importen som kommer fra Kina økt kraftig. Samtidig har Kinas egen import økt kraftig, og utviklingen i kinesisk økonomi har derfor blitt viktig for prisutviklingen på en rekke internasjonale råvarer. Utviklingen i den kinesiske økonomien har alt i alt blitt stadig viktigere for den internasjonale konjunkturutviklingen. I fjor var den økonomiske veksten i Kina over 9 prosent og industriproduksjonen økte med hele 17 prosent fra året før. Den sterke veksten har fortsatt inn i 2004, og på årsbasis anslår OECD en BNP-vekst på 8½ prosent. Etter flere år med sterk veksttakt, har blant annet både OECD og IMF kommentert at veksten i kinesisk økonomi ikke er

oppretholdbar. Kinesiske myndigheter har iverksatt tiltak for å bremse veksten. Blant annet er det innført begrensninger i bankenes utlån til sektorer med særlig høy kapasitetsvekst.

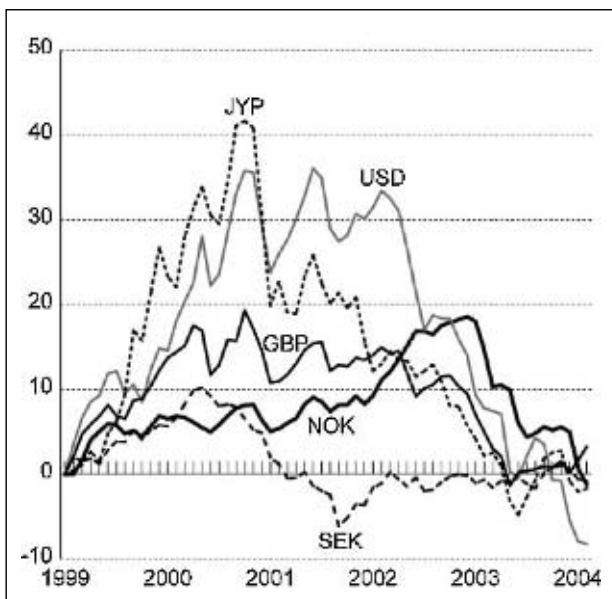
Veksten i India ventes å nærme seg 6 prosent i 2004, etter å ha tatt seg jevnt opp fra 4,2 prosent i 2001.

Det er flere *usikkerhetsmomenter* når det gjelder den videre utviklingen i verdensøkonomien. I de fleste prognosemakeres anslag for den økonomiske utviklingen er det lagt til grunn betydelig lavere oljepriser framover. Dersom dagens høye oljepris skulle vedvare vil oppgangen internasjonalt kunne bli dempet. Dersom oljeprisen blir 5 USD pr. fat høyere enn lagt til grunn i anslagene, tyder beregninger fra OECD på at dette vil kunne dempe BNP-veksten internasjonalt med 0,15 prosentpoeng hvert år i en femårsperiode. Det er videre en del usikkerhet knyttet til utviklingen i boligpriser, og muligheten for et sterkt fall i disse. I euroområdet utgjør den videre utviklingen i valutakursen et viktig usikkerhetsmoment. En videre styrking av euroen vil kunne dempe vekstimpulsene fra utlandet. Ifølge beregninger fra OECD vil en nominell effektiv dollardepresiering på 10 prosent isolert sett bidra til å trekke ned veksten i euroområdet med om lag 0,2 prosentpoeng hvert av de tre påfølgende årene.

Den gjennomsnittlige *arbeidsledigheten* for våre viktigste handelspartnere anslås av OECD til 6,6 prosent i 2003, opp fra 6,1 prosent året før. Oppgangen i verdensøkonomien ventes ikke å bidra til at den oppadgående tendensen snur før i 2005. Da antas arbeidsledigheten å falle moderat fra 6,7 prosent i år til 6,5 prosent.

Prisveksten hos handelspartnerne holdt seg i gjennomsnitt om lag uendret fra 2002 til 2003. Høy vekst i energiprisene bidro til å holde prisveksten oppe. Ettersom virkningene av disse faller bort, anslår OECD og andre prognosemakere at prisveksten vil avta midlertidig i 2004, før de øker noe igjen som følge av den sterkere økonomiske veksten. En nærmere omtale av konsumprisveksten hos Norges handelspartnere er gitt i kapittel 5 og i vedlegg 5.

Valutamarkedene var i 2002 og 2003 preget av at dollaren svekket seg betydelig mot euro, etter flere års styrking. Dollaren har imidlertid styrket seg noe i forhold til euro så langt i år, og en euro kostet i midten av juni 1,20 dollar. De siste to årene har dollaren svekket seg med nær 30 prosent i forhold til euroen. Dollaren har også svekket seg noe i forhold til japanske yen, med et fall på om lag 16 prosent i samme tidsrom. Svekkelsen av den amerikanske dollaren må blant annet ses i sammen-

Figur 6.1 Valutakursutvikling. Prosentvis avvik fra gjennomsnittskurs mot euro i januar 1999. Falende kurve angir svakere valutakurs.

Kilde: Norges Bank.

heng med store underskudd på den amerikanske driftsbalansen. I tillegg har kjøpekraftssammenlikninger tidligere antydnet at dollaren var overvurdert. Svenske kroner har holdt seg relativt stabil i forhold til euro de siste årene, etter en svekkelse i 2001. Britiske pund styrket seg noe mot euroen i begynnelsen av 2004, men har holdt seg relativt stabil de siste månedene.

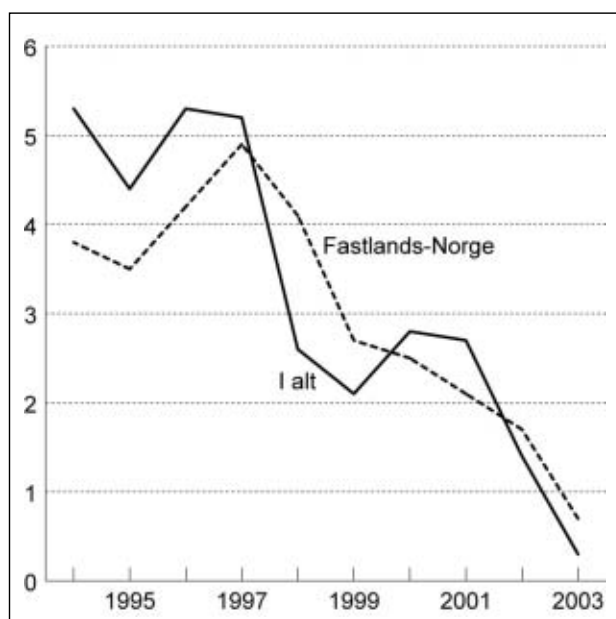
Kursene i de internasjonale aksjemarkedene steg kraftig i tiden etter krigsutbruddet i Irak i mars i fjor og fram til årsskiftet, men har siden flatet noe ut. Siden mars i fjor har den brede, amerikanske S&P 500 indeksen økt med 40 prosent, mens den europeiske Eurotop 100 og den japanske Nikkei 225 indeksen har økt med henholdsvis 43 og 45 prosent.

De lange rentene i industrilandene har vist en fallende tendens siden nedgangen i aksjemarkedet i 2000. Renteutviklingen må blant annet ses i sammenheng med lav prisvekst, samt asiatiske sentralbankers kjøp av amerikanske statsobligasjoner, for å hindre deres valutakurser i å appresiere. De bedrede utsiktene for internasjonal økonomi har bidratt til at rentene gjennomgående har økt noe igjen, både i USA, euroområdet og Japan, siden midten av 2003. Forventninger om økte statlige lånebehov kan også ha bidratt til renteoppgangen. Rentenivået er imidlertid fortsatt lavt. Renten på tyske tiårs statsobligasjoner var i midten av juni vel 4,4 prosent, mens renten på tilsvarende amerikanske papirer var vel 4,7 prosent. I Japan var de lange rentene om lag 1,9 prosent i midten av juni.

6.2 Norsk økonomi

- Aktiviteten i fastlandsøkonomien utviklet seg svakt gjennom 2002 og inn i 2003 og arbeidsledigheten økte markert. Sesongjusterte tall viser et konjunkturomslag i fjor sommer, med klar vekst i aktiviteten i Fastlands-Norge og utflating og tilslutt til nedgang i arbeidsledigheten. Justert for normale sesongvariasjoner var summen av antall registrerte, helt arbeidsledige og personer på tiltak 111 500 personer i april 2004, litt lavere enn i desember 2003, men 5 500 over gjennomsnitt for 2003. Transportstreiken i varehandelen førte til en del permitteringer, noe som bidro til at den registrerte ledigheten økte litt fra april til mai.
- Lave renter, lav prisvekst, økte petroleumsinvesteringer, svekket kronekurs og økt etterspørsel fra utlandet er viktige drivkrefter i norsk økonomi i 2004. Sesongjusterte tall fra kvartalsvis nasjonalregnskap viser høy og økende vekst i husholdningenes konsum og omslag fra fall til moderat investeringsvekst i private fastlandsbedrifter og boliger. Det er også noe vekst i tradisjonell vareeksport når man ser de to siste kvartalene under ett. Sterk økning i importen bidrar imidlertid til å moderere effektene fra høyere etterspørsel til norsk produksjonsutvikling.
- Prognosene fra Finansdepartementet, Norges Bank og Statistisk sentralbyrå peker alle i retning av klar aktivitetsvekst i fastlandsøkonomien fra 2003 til 2004. Sysselsettingen ventes å utvikle seg svakt, men arbeidsledigheten ventes likevel å falle noe utover året og på årsbasis bli om lag som i fjor, eller litt lavere. Husholdningenes forbruk ventes å øke markert, og investeringene i Fastlands-Norge antas å øke moderat etter flere år med nedgang. Den tradisjonelle vareeksporten ligger an til å øke mer enn i de tre foregående årene, men trolig noe mindre enn veksten i eksportmarkedene.

Aktivitetsveksten i fastlandsøkonomien var meget beskjeden gjennom 2002 og inn i 2003. Det ser imidlertid ut til at dette har endret seg gjennom sommerhalvåret 2003, og at økonomien nå er i oppgang. Den svake utviklingen gjennom 2002 bidro til at de foreløpige nasjonalregnskapstallene for 2003 viser en vekst i BNP Fastlands-Norge på bare 0,6 prosent, mot 1,7 prosent i 2002 og 2,1 prosent i 2001. Den lave veksten i 2003 hadde ikke bare sammenheng med den svake konjunktursituasjonen i 2002 og inn i 2003, men også med et spesielt forhold på tilbudssiden. Lav kraftproduksjon på grunn av lite nedbør trakk BNP-veksten ned med 0,3 prosentpoeng. En svak utvikling i både petroleumsproduk-

Figur 6.2: BNP - volumvekst fra året før i prosen

Kilde: Statistisk sentralbyrå

sjon og utenriks sjøfart bidro til at veksten i BNP i alt var 0,2 prosentpoeng lavere enn i Fastlands-Norge i 2003.

Fra og med statsbudsjettet for 2002, har *finanspolitikken* vært utformet med utgangspunkt i retningslinjene i den såkalte "handlingsregelen for finanspolitikken". Ifølge denne skal innretningen av finanspolitikken innebære en jevn og opprettholdbar innfasing av petroleumsinntektene, i tillegg til at den skal virke stabiliserende på økonomien. Regelen er konkretisert ved at det strukturelle, oljekorrigerte budsjettunderskuddet over tid skal tilsvare den forventete realavkastningen av Petroleumsfondet ved inngangen til budsjettåret, der den forventete realavkastningsraten er satt til 4 prosent. Kronestyrkingen og nedgangen i aksjekursene på verdens børser bidro til at Petroleumsfondets størrelse seg ved inngangen til 2003 å være betydelig mindre enn forutsatt i nasjonalbudsjettet for 2003. I tillegg viser nye anslag et langt større underskudd i den strukturelle budsjettbalansen enn tidligere anslått. Dette bidro til at innfasingen av oljepenger i 2003 nå anslås å ha vært 24 milliarder kroner høyere enn det som direkte følger av 4-prosentregelen. Det strukturelle budsjettunderskuddet i 2003 ble i revidert nasjonalbudsjett for 2004 anslått å ha økt fra året før tilsvarende 0,9 prosent av trend-BNP for Fastlands-Norge. Økningen i 2004 er beregnet til 0,4 prosentpoeng. For 2004 ser avviket fra 4-prosentregelen ut til å bli litt mindre enn året før.

I forskriften for *pengepolitikken* heter det at pengepolitikken skal sikte mot stabilitet i den norske

krones nasjonale og internasjonale verdi, herunder også bidra til stabile forventninger om valutakursutviklingen. Samtidig skal pengepolitikken understøtte finanspolitikken ved å bidra til å stabilisere utviklingen i produksjon og sysselsetting. Det operative målet for Norges Banks rentesetting skal være en vekst i konsumprisene over tid på om lag 2,5 prosent. Norges Bank skal i sin rentesetting se bort fra de direkte effektene på konsumprisene som skyldes endringer i skatter, avgifter og særskilte, midlertidige forstyrrelser. 12-månedersveksten i konsumprisindeksen justert for avgifts- og uten energivarer (KPI-JAE) var i april 2004 0,2 prosent, mens 12-månedersveksten i konsumprisindeksen i alt var 0,4 prosent. Prisutviklingen i de siste par årene er nærmere omtalt i kapittel 4, mens Beregningsutvalget prognose for 2004 presenteres i avsnitt 6.3.

Norges Bank satte 3. juli 2002 *styringsrenten* opp med 0,5 prosentpoeng, etter å ha holdt den uforandret siden 13. desember 2001. Mot slutten av 2002 endret Norges Bank vurderingene av blant annet inflasjonsutsiktene. Styringsrentene ble først satt ned med 0,5 prosentpoeng fra og med 12. desember. Deretter ble de justert ned med nye 0,5 prosentpoeng i hvert rentemøte frem til og med september 2003, utenom i juni og august hvor styringsrentene ble satt ned med 1,0 prosentpoeng. I fjorårets siste og årets to første rentemøter ble styringsrentene senket med ytterligere 0,25 prosentpoeng og 12. mars 2004 var foliorenten med det kommet ned i 1,75 prosent. I det siste rentemøtet 26. mai ble det vurdert å senke renten med ytterligere 0,25 prosentpoeng, men en fant det riktig å holde den uendret. Norges Bank har varslet at den trolig ikke kommer til å ligge i forkant når rentene i andre land etter hvert justeres opp.

Gjennom første halvdel av 2002 var det en stigende tendens i *pengemarkedsrenten* og en topp ble nådd i august med vel 7,6 prosent for 3 måneders-renten. Det var deretter et til dels sterkt fall og 10. mars i år var denne renten kommet under 1,7 prosent. Etter dette har det vært en tendens til økning, før renta i mai og 1. halvdel av juni flatet ut på 2,0 prosent. Utviklingen i styringsrenten og pengemarkedsrenten er vist i figur 6.2 i vedlegg 6.

Etter flere år hvor *norske kroner* styrket seg kraftig mot de fleste valutaer, svekket krona seg gjennom 2003 og til midt i februar 2004, hvor den importveide kroneverdien var 17 prosent lavere enn da krona var på det sterkeste tidlig i januar 2003. Deretter har krona styrket seg noe igjen, per 25. mai med 2,5 prosent. Utviklingen i den importveide kronekursen gjennom 2003 og så langt vi er kommet i 2004, reflekterer i hovedtrekk euro-kursen.

Amerikanske dollar (USD) har svekket seg mot de fleste av verdens valutaer og verdien av norske kroner målt i USD har i denne perioden utviklet seg helt annerledes. Midt i juni 2004 var krona litt sterkere målt mot USD enn det den var ved inngangen til 2003. I forhold til gjennomsnittskursen i de foregående 10 årene var norske kroner da om lag 2 prosent svakere målt mot euro/ecu og 8 prosent sterkere målt mot USD. Den importveide valutakursen var 3 prosent svakere enn gjennomsnittskursen i fjor. Målt ved industriens effektive valutakurs, var svekkelsen 4 prosent. I vedlegg 7 er det redegjort nærmere for valutakursutviklingen.

Veksten i *husholdningenes forbruk* har i de to siste årene økt noe mer enn gjennomsnittet på 2,7 prosent de siste 20 årene. Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall var veksten 3,8 prosent i fjor og 3,6 prosent i 2002. I 2002 kan en sterk vekst i husholdningenes disponible realinntekt forklare en relativt høy konsumvekst. I 2003 var veksten i disponibel realinntekt i husholdningene mer beskjeden, men rentenedgangen bidro til at husholdningenes sparerate falt og at forbruksveksten likevel ble forholdsvis høy. Forbruksutviklingen gjennom 2003 ble i stor grad påvirket av de høye elektrisitetsprisene tidlig på året og deretter av den markerte rentenedgangen. Ifølge sesongjusterte tall fra kvartalsvis nasjonalregnskap (KNR) var det derfor bare en liten økning i forbruket fra 4. kvartal i 2002 til 1. kvartal i 2003, mens forbruket deretter har økt klart og spesielt sterkt i årets 1. kvartal.

Investerings i fast kapital har falt hvert år etter 1998. Investeringsnedgangen var ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall 3,7 prosent i 2003, mot 3,4 prosent i 2002. Utviklingen er imidlertid svært forskjellig i de ulike sektorene. I fjor var det en markert økning i petroleumsinvesteringene etter at de har falt i de foregående fire årene. Investeringene i Fastlands-Norge har derimot falt klart i både 2002 og 2003. I private tjenesteytende næringer, har investeringene gått ned i de to siste årene. Industriinvesteringene falt markert i fjor, etter en kraftig økning i 2002. Bygging og ferdigstilling av flere aluminiumsverk, forklarer mye av dette forløpet. Investeringene i kraftsektoren har økt markert i de to siste årene, mens de offentlige investeringene økte klart i fjor etter nullvekst året før. Justert for normale sesongvariasjoner økte imidlertid fastlandsbedriftenes investeringer gjennom siste vinterhalvår, mens offentlige investeringer falt. Boliginvesteringene har økt noe i de to siste kvartalene, etter fall i årstallene for 2002 og 2003.

Eksporten av tradisjonelle varer har vokst meget beskjeden i de seks siste årene. I 1998-2000 var veksten i verdensøkonomien sterk, slik at norske

eksportører led et betydelig tap av markedsandeler. I de siste tre årene må imidlertid den lave eksportveksten også ses på bakgrunn av svak økonomisk utvikling internasjonalt. Godt hjulpet av økt produksjonskapasitet i aluminiumsindustrien har tradisjonell vareeksport økt markert gjennom fjoråret, riktignok fra et meget lavt nivå i utgangen av 2002. Ifølge sesongjusterte KNR-tall var det imidlertid en svak nedgang fra 4. kvartal i fjor til 1. kvartal i år. Moderat vekst i innenlandsk etterspørsel, og spesielt investeringsnedgangen, bidro til at *importvolumet* også har økt beskjeden i de senere årene. Sesongjusterte KNR-tall viser en kraftig importvekst gjennom siste vinterhalvår, noe som blant annet henger sammen med oppsvinget og sammensetningsutviklingen i innenlandsk etterspørsel.

Driftsbalansen overfor utlandet har styrket seg kraftig i de senere årene. På grunn av en meget lav oljepris var overskuddet på driftsbalansen i 1998 på bare en halv milliard kroner. Høye oljepriser har bidratt til at overskuddene de fire siste årene har vært rundt 200 milliarder kroner og i årets første kvartal var overskuddet nær 54 milliarder kroner. Gjennomsnittsprisen på Brent Blend økte fra 96 kroner per fat i 1998 til hele 252 kroner per fat i 2000. I fjor var gjennomsnittsprisen 205 kroner per fat. Lave oljelagre, forholdsvis høy global økonomisk vekst samt urolighetene i Midt-Østen har bidratt til at oljeprisen gjennom årets fem første måneder har økt med om lag 50 kroner per fat. Hvis oljeprisen skulle holde seg på nivået fra midt i juni, vil det isolert sett øke Norges eksportinntekter og driftsbalansen med om lag 40 milliarder kroner i 2004 i forhold til regjeringens anslag i revidert nasjonalbudsjett.

Sesongjusterte nasjonalregnskapstall viser at *sysselsettingen* var stabil gjennom 2003. På grunn av ett markert fall gjennom annet halvår året før, var det på årsbasis en markert nedgang på 0,6 prosent eller noe under 14 000 personer. Fra 4. kvartal i fjor til 1. kvartal i år var det en svak nedgang i sysselsettingen. I vareproduserende næringer har sysselsettingen falt de fem siste årene, mens antall sysselsatte i private tjenesteytende sektorer og offentlig forvaltning økte til og med 2002. I fjor ble også sysselsettingen i offentlig forvaltning redusert, mens det i privat tjenesteyting var om lag null-vekst.

Arbeidsstyrken defineres som summen av sysselsatte og arbeidsledige. Utviklingen i arbeidsstyrken påvirkes av utviklingen i demografiske forhold, som endringer i befolkningens størrelse og sammensetning (inkludert innvandring), men også av atferdsendringer (endringer i yrkesaktiviteten for ulike grupper). Til konstante yrkesfrekvenser gitt kjønn, alder, utdanningsnivå og utdannings- og pen-

sjonsmottakers status, er befolkningsutviklingen isolert sett beregnet å bidra til å øke arbeidsstyrken med 13 000 personer årlig i de nærmeste årene. Om lag 60 prosent av denne økningen er knyttet til den anslåtte innvandringen i befolkningsframskrivningen som er lagt til grunn. Arbeidsstyrken i fjor var om lag den samme som året før, noe som altså innebærer en nedgang i yrkesaktivitet. Dette har sammenheng med det svake arbeidsmarkedet og bidro til å begrense arbeidsledighetstallene.

Arbeidsledighetsraten ifølge AKU var i 1998 og 1999 på årsbasis 3,2 prosent, det laveste nivået de siste 15 år. Arbeidsledigheten har deretter stort sett økt. Fra 2002 til 2003 var økningen nær 15 000 personer, slik at ledighetsraten kom opp i 4,5 prosent. Målt ved AKU var ledigheten forholdsvis stabil gjennom andre halvår i fjor, etter klar økning gjennom de foregående 12 måneder. Fra desember i fjor til mars i år gikk ledigheten litt ned.

Justert for normale sesongvariasjoner nådde summen av *personer på tiltak og registrerte ledige* ved arbeidskontorene en bunn på om lag 65 000 personer i mai 1999. Deretter økte ledigheten lenge. Sesongjustert passerte summen av registrerte ledige og personer på tiltak 100 000-grensen i mars 2003. Som årsgjennomsnitt var det 107 000 personer på tiltak eller registrert ledig i 2003. Fra august i fjor til mai i år har denne bruttoledigheten vært forholdsvis stabil på rundt 110-112 000 personer, med en svak tendens til nedgang i begynnelsen av inneværende år. Transportstreiken i varehandelen førte imidlertid til en del permitteringer noe som bidro til at den registrerte ledigheten økte litt fra april til mai.

I likhet med året før økte antall registrerte arbeidsledige i alle *fylker* fra 2002 til 2003. Den største økningen i ledighetsraten var i Møre og Romsdal, Oslo, Telemark og Vestfold, mens økningen var minst i Troms, Nord-Trøndelag, Buskerud, Hedmark og Oppland. Ledighetsraten var i 2003 lavest i Sogn og Fjordane, Akershus og Oppland, med 2 ¾ prosent. Den høyeste ledigheten hadde Finnmark med knappe 6 prosent og Oslo med nær 5 prosent. I mai 2004 var den geografiske fordelingen om lag den samme som gjennomsnittet for 2003.

Arbeidsledigheten økte fra 2002 til 2003 blant alle *hovedyrkesgrupper*. Ledigheten, målt som andel av arbeidsstyrken, økte mest innenfor industri- og bygge- og anleggsarbeid. Det er også innenfor disse gruppene samt i servicearbeid at ledigheten er høyest. Ledighetsøkningen og nivået er klart lavest i primærnæringene, helse, pleie og omsorg samt i undervisningsarbeid. Fra mai 2003 til mai 2004 økte ledigheten innen de fleste yrker, men ikke for

bygge- og anleggs- og industriarbeid hvor ledigheten gikk klart ned. Transportstreiken bidro til en kraftig økning i ledigheten innenfor handelsarbeid, som sammen med annet servicearbeid, industri, bygg- og anlegg hadde det høyeste ledighetsnivået. I 2003 økte ledigheten innen alle *utdanningskategorier*.

De siste publiserte *prognosene* fra Finansdepartementet, Norges Bank og Statistisk sentralbyrå (SSB) for utviklingen i norsk økonomi i 2004 er meget samstemte. De peker mot et fortsatt konjunkturoppsving hvor rentenedgang, svekket krone, økte petroleumsinvesteringer og konjunkturoppgang internasjonalt er viktige drivkrefter. Prognosene er basert på en pengemarkedsrente på rundt 2,0 prosent som gjennomsnitt for 2004, mens krona i disse analysene er forutsatt svekket med i størrelsesorden 5 prosent som årsgjennomsnitt.

Husholdningenes *forbruk* anslås å øke med rundt 5 prosent i 2004. Rentenedgang, økte boligpriser og forholdsvis høy vekst i disponibel realinntekt er noen av faktorene bak det relativt høye konsumanslaget. Konsumet i offentlig forvaltning ventes å øke med rundt 2 prosent.

Det ligger an til en markert *investeringsvekst* i utvinning og rørtransport i år, anslagene ligger rundt 10 prosent. Investeringsutviklingen i Fastlands-Norge er antatt å slå om til økning etter den markerte nedgangen gjennom de tre siste årene. På årsbasis ventes en vekst i 2004 på rundt 2 prosent.

Den økonomiske veksten hos våre handelspartnere er antatt å ta seg opp fra 2003 til 2004. I prognosene vokser *tradisjonell vareeksport* i 2004 med rundt 4 prosent. Anslagene innebærer reduserte markedsandeler, ved at veksten i den norske eksporten trolig blir noe mindre enn importveksten hos våre handelspartnere.

Klar innenlandsk etterspørselsvekst og en bra eksportutvikling ventes å bidra til et markert økt aktivitetsnivå og *BNP Fastlands-Norge* anslås å øke med 3¼ prosent i 2004, mot 0,6 prosent i fjor. Petroleumsproduksjonen og aktiviteten i utenrikssjøfart kommer trolig til å utvikle seg beskjedent fra i fjor til i år. *BNP i alt* ligger dermed an til å øke noe mindre enn BNP Fastlands-Norge. Oljeprisene målt i kroner ser nå ut til å øke en del fra i fjor. *Overskuddet på driftsbalansen* vil da trolig øke noe fra 2003 til 2004.

I de omtalte prognosene ventes en beskjedent økning i *person-sysselsettingen* i 2004, med en vekst på i området 0,2-0,5 prosent. 3 virkedager mer enn året før bidrar til at antall utførte timeverk blir anslått å øke med rundt 0,5 prosentpoeng mer. For-

Tabell 6.2 Utviklingen i noen makroøkonomiske hovedstørrelser. Prosentvis endring fra året før der ikke annet fremgår

	2002	2003	2004		
	Regnskap		SSB ¹⁾	NB ²⁾	FIN ³⁾
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	3,6	3,8	5,0	5 ¼	4,5
Konsum i offentlig forvaltning	3,1	1,4	2,5	2 ¼	1,8
Bruttoinvesteringer i fast kapital	-3,4	-3,7	5,3	..	4,9
- Fastlands-Norge	-2,5	-4,7	2,3	1 ¾	3,6
- Utvinning og rørtransport	-3,6	15,8	8,4	8	11,0
Eksport	0,1	1,2	1,0	..	1,6
- Tradisjonelle varer	1,6	2,6	3,8	3	4,8
Import	2,3	2,2	5,4	5 ½	4,7
- Tradisjonelle varer	3,8	4,0	6,2	..	5,1
Bruttonasjonalprodukt	1,4	0,4	2,6	..	2,4
- Fastlands-Norge	1,7	0,6	3,3	3 ¼	3,2
Sysselsatte personer	0,3	-0,6	0,2	½	0,2
Utførte timeverk	-0,9	-1,2	0,9 ⁴⁾	..	0,6
Arbeidsledighetsrate -AKU (nivå)	3,9	4,5	4,3	4 ½	4,3
Årslønn	5,7	4,5	3,8 ⁵⁾	3 ¾	3 ¾
Konsumprisindeksen	1,3	2,5	0,7	0,0	½
Driftsbalansen, mrd. kroner	196	201	243	..	181
MEMO:					
Pengemarkedsrente (nivå)	6,9	4,1	2,0	1,8	2,1
Gjennomsnittlig lånerente ⁶⁾ (nivå)	8,4	6,7	4,4	..	..
Råoljepris ⁷⁾ i kroner (nivå)	197	205	225	..	200

¹⁾ Anslag ifølge Statistisk sentralbyrå, Økonomiske analyser 3/2004, juni 2004.

²⁾ Anslag ifølge Norges Bank, basert på terminrente og terminkurs. Inflasjonsrapport 1/2004, mars 2004.

³⁾ Anslag ifølge Finansdepartementet, St.meld. nr. 2, mai 2004.

⁴⁾ I Fastlands-Norge

⁵⁾ Lønn per normalårsverk - som også inneholder overtid.

⁶⁾ Husholdningenes lånerente i private finansinstitusjoner.

⁷⁾ Gjennomsnittlig spotpris Brent Blend.

løpet til arbeidsledigheten er et resultat av utviklingen i sysselsetting og arbeidsstyrken. Det ventes at arbeidsledigheten går litt ned gjennom inneværende år. Målt ved AKU anslår Finansdepartementet og SSB at ledigheten på årsbasis blir 4,3 prosentpoeng, ned 0,2 prosentpoeng fra 2003. I Norges Banks prognoser fra mars i år var ledigheten fortsatt 4½ prosent. Usikkerheten i utviklingen i arbeidsledigheten er knyttet til det generelle aktivitetsnivået i norsk økonomi, men også til produktivi-

tetsveksten, utviklingen i gjennomsnittlig arbeidstid og arbeidsstyrken. Anslagene for *lønnsveksten* ligger på 3 ¾ prosent. Norges Bank antar en nullvekst i konsumprisindeksen som årsgjennomsnitt, mens Finansdepartementet og SSB venter en vekst på henholdsvis 0,5 og 0,7 prosent.

6.3 Anslag på konsumprisutviklingen i 2004

Ifølge konsumprisindeksen (KPI) økte konsumprisene i gjennomsnitt med 2,5 prosent fra 2002 til 2003. Høye strømpriser på begynnelsen av året bidro til at prisveksten i januar var 5,0 prosent. Prisveksten avtok markert gjennom året og i desember var tolv månedersveksten 0,6 prosent. Det er i hovedsak fall i tolv månedersveksten i strømprisene som har bidratt til nedgangen i tolv månedersveksten i KPI, men også veksten i konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og utenom energivarer (KPI-JAE) har avtatt betydelig i hovedsak som følge av fall i prisene på importerte konsumvarer gjennom første halvår. På årsbasis økte KPI-JAE med 1,1 prosent fra 2002 til 2003, mot en vekst på 2,3 prosent i 2002.

I første kvartal i år var konsumprisene 1,4 prosent lavere enn i samme periode året før. Det er første gang siden januar 1960 at det er registrert prisnedgang i konsumprisene på tolv månedersbasis. Fallet i prisene skyldtes i hovedsak de svært høye elektrisitetsprisene i samme periode i fjor. Prisveksten har tatt seg betydelig opp etter hvert som virkningen på tolv månedersveksten av de høye strømprisene i fjor har falt bort. I mai var konsumprisene 1,0 prosent høyere enn i samme måned i fjor. Justert for avgiftsendringer og utenom energivarer har prisveksten vært lav, men relativt stabil hittil i år. Det er særlig lavere vekst i husleiene og fall i prisene på flyreiser som har bidratt til å dempe prisveksten, mens nedgangen i prisene på importerte konsumvarer har avtatt og dermed bidratt i motsatt retning.

Utviklingen i prisene på importerte konsumvarer er avhengig av utviklingen i importprisene og av marginene i varehandelen. Foreløpige tall viser at importprisene på konsumrelaterte varer falt kraftig gjennom 2002 og fram til og med 1. halvår i 2003. Deretter har disse importprisene økt. På årsbasis økte disse prisene med 0,7 prosent fra 2002 til 2003. Importprisene påvirkes i stor grad av utviklingen i kronekursen. I tillegg har lav internasjonal prisvekst og en vridning i importen fra høykostland til lavkostland bidratt til å trekke ned prisveksten. De to siste forholdene er faktorer som kan bidra til å holde prisene lave framover. Svekkelsen av kronekursen gjennom fjoråret og i inneværende år vil imidlertid trolig bidra til å trekke importprisene opp framover. Gjennomslaget fra endringer i importprisene til importerte konsumvarer i KPI kan imidlertid på kort sikt være tregt. Det må ses i sammenheng med at importørene kan ha inngått valutasikringsavtaler. I tillegg vil konkurranse-

situasjonen på grossist- og detaljistleddet også ha betydning for om endringer i importprisene slår gjennom på konsumprisene. Det er en tendens til at marginene i varehandelen øker når kronen styrker seg og avtar når kronen svekker seg. På den måten blir svingningene i prisene til konsumentene på kort sikt mindre enn den isolerte effekten av valutakursendringene. En del av fallet i prisene på importerte konsumvarer i fjor ser ut til å skyldes nedgang i marginene i varehandelen etter en oppgang gjennom de to foregående årene.

Utvalget har som tidligere år vurdert prisutviklingen for inneværende år. Slike anslag vil alltid være usikre. I vedlegg 1 gis en nærmere beskrivelse av forutsetninger og bakgrunn for anslagene.

Utvalget har også i denne rapporten gjennomført beregninger med den makroøkonomiske modellen Kvarts. I modellberegningene er det lagt til grunn forutsetninger om bl.a. utviklingen i kronekursen, importpriser, råoljepriser og elektrisitetspriser, samt tatt hensyn til effekter på prisutviklingen av avgiftsopplegget.

For avgiftene er Stortingets budsjettvedtak lagt til grunn. For 2004 er de samlede virkningene av avgiftsendringene relativt små. Samlet sett anslås avgiftsøkningene å øke prisveksten med om lag 0,2 prosentpoeng fra 2003 til 2004 utover et prisjustert avgiftsopplegg i tråd med utvalgets anslag på konsumprisveksten, jf. nærmere omtale i vedlegg 1.

Elektrisitetsprisene har variert betydelig de siste årene. I fjor økte prisene med i underkant av 37 prosent. Normale sesongvariasjoner tilsier at elektrisitetsprisene tar seg opp i vintermånedene og faller om sommeren. Elektrisitetsprisene økte langt sterkere enn normalt i løpet av høstmånedene 2002, og nådde en topp i januar i fjor. De høye elektrisitetsprisene hadde særlig sammenheng med lite nedbør. Elektrisitetsprisene falt markert igjen fram til og med juli i fjor og økte deretter mot slutten av året. Oppgangen var imidlertid betydelig mindre enn året før, og i januar i år var prisene 30 prosent lavere enn i samme måned i fjor. I løpet av våren i år har elektrisitetsprisene falt klart mindre enn i fjor, og i mai var prisene om lag på samme nivå som ett år tidligere. Utvalgets anslag på elektrisitetsprisene til husholdningene er basert på at prisene vil utvikle seg i tråd med kontraktene inngått i terminmarkedet. Det er da lagt til grunn at prisene vil øke noe gjennom 2. halvår. På årsbasis anslås elektrisitetsprisene å falle med om lag 5 prosent fra 2003 til 2004.

Spotprisen på råolje (Brent Blend) var i gjennomsnitt om lag 29 USD eller 204 kroner pr. fat i 2003. Oljeprisene har hittil i år ligget mellom 200

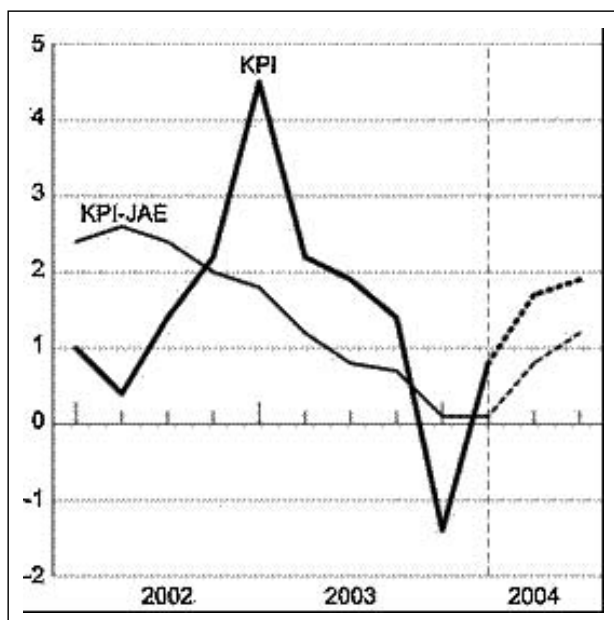
og 270 kroner pr. fat, og i gjennomsnitt har prisen vært om lag 230 kroner pr. fat. Oljeprisen var i midten av juni om lag 240 kroner pr. fat. Utvalget har lagt til grunn at oljeprisen vil avta noe fra nivået i midten av juni, og anslår en gjennomsnittlig oljepris på 230 kroner pr. fat i 2004. Det tilsvarer en prisnøkning på 13 prosent i forhold til gjennomsnittlig oljepris for 2003. Endringer i oljeprisen slår ut i konsumprisene først og fremst gjennom bensinprisene, andre transportkostnader og prisen på fyringsolje.

Utvalget har som en teknisk forutsetning lagt til grunn en videreføring av det gjennomsnittlige nivået på den importveide valutakursen hittil i år ut året. Det innebærer en svekkelse på vel 4 prosent på årsbasis fra 2003 til 2004. Forutsetningen om kronekursen bidrar til at utvalget anslår at importprisene på tradisjonelle varer øker med 3,3 prosent i år. For konsumrelaterte importvarer anslås en økning på 2,4 prosent. Kronen har særlig svekket seg mot euro, mens målt mot dollar har kronekursen vært om lag uendret. Dersom dollaren har større betydning for importvarene enn det den importveide kronekursen indikerer kan det trekke i retning av en mindre oppgang i importprisene enn det utvalget har lagt til grunn. De siste årene har en det vært en vridning i retning av økt import fra lavkostland, særlig Kina. Utvalget har lagt til grunn en viss økning i andelen av importen fra Kina

og andre lavkostland i anslaget for 2004. Imidlertid kan en ikke se bort fra at denne effekten kan være sterkere enn det utvalget har lagt til grunn. En oppgang i importprisene vil i sin tur føre til en viss økning i konsumprisene på den samme type varer, men sammenhengen mellom importpriser og konsumprisene på importerte konsumvarer er usikker.

Beregningen på KVARTS-modellen gir en gjennomsnittlig stigning i konsumprisene fra 2003 til 2004 på 0,7 prosent, og en prisvekst justert for avgiftsendringer og utenom energivarer på 0,5 prosent. Dersom kronekursen blir 4 prosent høyere eller lavere enn forutsatt i andre halvår, viser modellberegningene at prisstigningen vil bli økt eller redusert med 0,2 prosentpoeng i forhold til referansebanen. En oljepris som er 80 kroner pr. fat høyere enn forutsatt i siste halvdel av 2003, vil kunne øke prisstigningen med 0,1 prosentpoeng fra 2003 til 2004. En lavere oljepris vil på tilsvarende måte bidra til lavere prisstigning. En endring i elektrisitetsprisene med 10 prosent sammenliknet med den forutsatte utviklingen, vil ifølge modellberegninger forandre veksten i konsumprisindeksen med 0,2 prosentpoeng. Ifølge modellen er anslaget på konsumprisveksten fra 2003 til 2004 ganske robust overfor variasjoner i anslaget for lønnsveksten i år. Høyere lønn ett år vil imidlertid gi impulser til høyere konsumpriser også på lengre sikt.

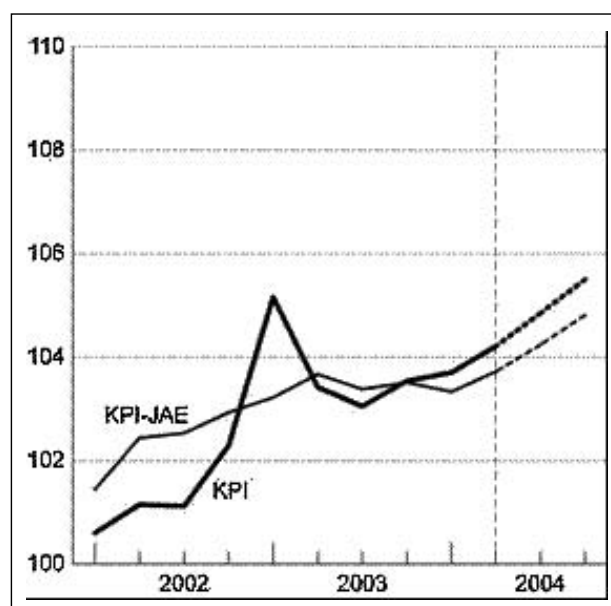
Modellberegningene viser tiltakende prisvekst

Figur 6.3 Konsumprisindeksen (KPI) og KPI uten energivarer og justert for avgiftsendringer (KPI-JAE). Prosentvis vekst fra samme kvartal året før¹⁾

¹⁾Den heltrukne linjen illustrerer faktisk utvikling, mens stiplet linje er prognose.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Figur 6.4 (KPI) og KPI uten energivarer og justert for avgiftsendringer (KPI-JAE). Indeks 2000=100¹⁾

¹⁾Den heltrukne linjen illustrerer faktisk utvikling, mens stiplet linje er prognose.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

gjennom året, regnet som vekst fra samme periode året før, fra en nedgang på 1,4 prosent i 1. kvartal til en vekst på henholdsvis 1,7 og 1,9 prosent i 3 og 4. kvartal. Forløpet gjennom året må i stor grad ses i sammenheng med de høye elektrisitetsprisene i begynnelsen av fjoråret. Det er også lagt til grunn at svekkelsen av kronekursen gjennom fjoråret og i begynnelsen av inneværende år vil bidra til å trekke prisveksten opp. Modellberegningene gir en økning i prisveksten justert for avgiftsendringer og utenom energivarer fra 0,1 prosent i 1. kvartal til 1,2 prosent i 4. kvartal. Den kraftige økningen i tolv månedersveksten i første halvår i år skyldes i hovedsak store endringer gjennom fjoråret. Målt

som vekst fra kvartalet før anslås en langt mer moderat økning i konsumprisene, jf. figur 6.4.

Med bakgrunn i de beregningene og forutsetningene som er gjort, anslår utvalget en gjennomsnittlig økning i KPI på $\frac{3}{4}$ prosent fra 2003 til 2004. Anslaget er nedjustert med $\frac{1}{4}$ prosentpoeng siden forrige rapport. Sammenliknet med forrige anslag er veksten i energiprisene oppjustert, mens prisveksten justert for avgiftsendringer og utenom energivarer er nedjustert med $\frac{3}{4}$ prosentpoeng til $\frac{1}{2}$ prosent. Det er særlig lavere vekst i importprisene og i husleiene som bidrar til denne nedjusteringen, samt at prisvekst hittil i år har vært lavere enn det som ble lagt til grunn.

Vedlegg 1

Nærmere om forutsetninger og metoder for anslaget på prisveksten

Utvalget har gjennomført beregninger med den makroøkonomiske modellen Kvarts.

Nærmere om modellberegningen

Kvarts er en kvartalsmodell for norsk økonomi som er utarbeidet i Statistisk sentralbyrå. Konsumprisutviklingen blir i modellen i stor grad bestemt av utviklingen i importprisene og innenlandske kostnader.

I modellberegninger med Kvarts blir en del størrelser av betydning for konsumprisene anslått utenfor modellen (eksogene variabler). I den modellversjonen av Kvarts som utvalget nå har benyttet, er de viktigste størrelsene som anslås utenfor modellen i denne sammenhengen importpriser, råoljepriser, avgifter, og priser på elektrisitet og norskproduserte primærnæringsvarer (jordbruks-, skogbruks- og fiskeprodukter). Utviklingen i flere av disse størrelsene vil i virkeligheten avhenge av andre forhold i økonomien. Utviklingen i importprisene anslås med utgangspunkt i forventet prisutvikling internasjonalt, en teknisk forutsetning om valutakursen, og den betydning endringene i valutakursene antas å ha for importprisene. For størrelser som fastlegges av det offentlige, er det lagt til grunn at vedtak som er gjort ved inngangen til året, ikke endres i prognoseperioden. For utviklingen i størrelser som er grunnlag for forhandlinger hvor staten er part, gjøres det beregningstekniske forutsetninger. Dette gjelder i hovedsak utviklingen i prisene på jordbruksvarer.

De økonomiske sammenhengene som er innarbeidet i Kvarts, er tallfestet på grunnlag av tall fra nasjonalregnskapet. I modellen bestemmer importprisene og prisene på norskproduserte varer og tjenester (hjemmepriser), sammen med avgifter og subsidier, prisene på varer og tjenester som går til privat konsum. Hjemmeprisene bestemmes i stor grad av bedriftenes variable enhetskostnader.

Enhetskostnadene bestemmes av produktivitet, timelønnskostnader og produktinnsatspriser. Produktivitetens utviklingen og prisutviklingen for produktinnsats bestemmes i modellen ved egne

relasjoner, mens driftsmarginene bestemmes gjennom prisrelasjonene. I flere av prisrelasjonene inngår også graden av kapasitetsutnyttelse.

Videre har modellen egne relasjoner for utviklingen i timelønningene. Hvordan lønnsveksten vil påvirke konsumprisveksten, avhenger også av hvordan lønnsveksten fordeler seg på de ulike sektorene. For eksempel har lønnsutviklingen i varehandelen større betydning for konsumprisveksten enn lønnsutviklingen i industri eller i offentlig sektor, spesielt på kort sikt. Videre vil virkningene på prisutviklingen av en gitt årslønnsvekst også avhenge av forløpet gjennom året, fordi det tar tid før lønnsøkninger slår ut i prisene. Det betyr at lønnsveksten i ett år også får betydning for konsumprisutviklingen i de påfølgende årene.

I hjemmeprisrelasjonene inngår også hjemmeprisen fra foregående periode(r) som forklaringsvariabel. Tilbakedatererte verdier av forklaringsfaktorene får gjennom disse leddene betydning for prisdannelsen i prognoseperioden. Dette betyr også at utviklingen i inneværende periode får betydning for senere perioder.

Ser en bort fra virkninger gjennom lønnsutviklingen, påvirker importprisene hjemmeprisene hovedsakelig gjennom produsentenes produktinnsats. For enkelte varer har det også en viss effekt at innenlandske produsenter konkurrerer med importvarer, men for konsumprisutviklingen sett under ett er denne virkningen på kort sikt liten sammenliknet med virkningen gjennom kostnadene på produktinnsats.

Forutsetninger for prisanslagene

Det er alltid usikkerhet knyttet til forutsetningene for modellberegningene. De viktigste størrelsene som er anslått utenfor modellen er summert opp i tabell 1.1.

Utvalget har nå som tidligere benyttet modellens likninger for lønnsutviklingen i de enkelte sektorene sammen med skjønnsmessige vurderinger. Alternativt kunne en ha valgt å legge beregningstekniske forutsetninger om lønnsveksten til grunn i prisprognosen. Når en her har valgt å benytte

modellens lønnsrelasjoner, er det for å forenkle beregningene. Denne framgangsmåten innebærer ikke at utvalget tar sikte på å anslå lønnsveksten i prognoseåret.

Importprisene på tradisjonelle varer økte med 0,7 prosent fra 2002 til 2003 etter et fall på vel 7 prosent året før. Importprisene økte sesongjustert gjennom andre halvår i fjor, og veksten fortsatte i 1. kvartal i år. Prisene har i stor grad blitt påvirket av utviklingen i kronekursen. I tillegg har lav internasjonal prisvekst og en vridning i importen fra høykostland til lavkostland bidratt til å trekke ned prisveksten. Den importveide kronekursen svekket seg med 15 prosent fra januar 2003 til januar 2004, etter en periode på to og ett halvt år med vedvarende styrking av den importveide kronekursen på om lag 20 prosent. Utvalget har ved utarbeidningen av prisprognosen teknisk lagt til grunn at den importveide kronekursen holder seg på det gjennomsnittlige nivået hittil i år ut året. Kursen som videreføres er 1,5 prosent svakere enn nivået i midten av juni. Denne forutsetningen innebærer at norske kroner på årsbasis depresierer med 4 prosent fra 2003 til 2004. Det er i modellberegningen lagt til grunn en gjennomsnittlig økning i importprisene for tradisjonelle varer på 3,3 prosent fra 2003 til 2004, regnet i norske kroner. Veksten er høyest for prisene på industrielle råvarer, mens prisene på konsumrelaterte varer anslås å stige noe mindre. Kronen har særlig svekket seg mot euro, mens målt mot dollar har kronekursen vært om lag uendret. Dersom dollaren har større betydning for importvarene enn det den importveide kronekursen indikerer kan det trekke i retning av en mindre oppgang i importprisene enn det utvalget har lagt til grunn. De siste årene har det vært en vridning i retning av økt import fra lavkostland, særlig Kina. Utvalget har lagt til grunn en viss økning i andelen av importen fra Kina og andre lavkostland i anslaget for 2004. Imidlertid kan en ikke se bort fra at denne effekten kan være sterkere enn det utvalget har lagt til grunn. I en alternativ beregning har utvalget anslått virkningen av at den importveide kronekursen blir 4 prosentpoeng svakere i andre halvår enn lagt til grunn. Det vil på årsbasis bidra til å trekke opp prisveksten med 0,2 prosentpoeng.

Spotprisen på råolje (Brent Blend) var i gjennomsnitt om lag 29 USD eller 204 kroner pr. fat i 2003. I år steg prisen betydelig etter at OPEC i midten av februar besluttet å kutte produksjonene. Oljeprisen var i slutten av mai opp mot 270 kroner pr. fat, men har deretter falt ned til om lag 240 kroner. Det er først og fremst OPECs beslutning om å øke produksjonen som har bidratt til at oljepri-

sen har falt. Den høye oljeprisen må ses i sammenheng med at etterspørselen har vært høyere enn ventet, samt usikkerhet knyttet til hvor stor ledig kapasitet det er i OPEC-landene. Hittil i år har oljeprisen i gjennomsnitt vært om lag 230 kroner pr. fat. Utvalget har lagt til grunn en gjennomsnittlig oljepris på 230 kroner pr. fat i 2004, som tilsvarer en økning på 12,9 prosent fra 2003, målt i norske kroner. Endringer i oljeprisen slår ut i konsumprisene først og fremst gjennom bensinprisene, andre transportkostnader og prisen på fyringsolje. For å illustrere virkningen av å endre oljeprisforutsetningen, har utvalget foretatt en beregning der en ser på virkningen på konsumprisindeksen av at oljeprisen blir 80 kroner høyere eller lavere pr fat i andre halvår i år enn det som er lagt til grunn.

Utviklingen i prisene på norskproduserte jordbruksvarer vil bl.a. være avhengig av den avtalte rammen i jordbruksoppgjøret og hvor mye av rammen som forutsettes tatt ut ved endring i prisene. Det er også av betydning i hvilken grad markeds-situasjonen gjør det mulig å realisere de avtalebestemte prisene. Som en beregningsteknisk forutsetning er det lagt til grunn at basisprisinivået for norskproduserte jordbruksvarer øker med 1,9 prosent fra 2003 til 2004.

Elektrisitetsprisene økte i fjor med 36,6 prosent. Elektrisitetsprisene økte langt sterkere enn normalt i løpet av høstmånedene 2002, og nådde en topp i januar i fjor. Elektrisitetsprisene falt markert igjen fram til og med juli i fjor og økte deretter mot slutten av året. Oppgangen var imidlertid betydelig mindre enn året før. I januar i år var prisene 30 prosent lavere enn i samme måned i fjor. I løpet av våren har elektrisitetsprisene falt klart mindre enn i fjor og mai var prisene om lag på samme nivå som ett år tidligere. Utvalgets anslag på elektrisitetsprisene til husholdningene er basert på at prisene vil utvikle seg i tråd med kontraktene inngått i terminmarkedet. Det er da lagt til grunn at prisene vil øke noe i andre halvår. På årsbasis anslås elektrisitetsprisene å falle med 5 prosent fra 2003 til 2004. Modellberegninger viser at 10 prosentpoeng høyere eller lavere elektrisitetspriser i andre halvår enn lagt til grunn, vil endre prisveksten med 0,2 prosentpoeng i forhold til referansebanen.

I Kvartsberegningene er det forutsatt at pengemarkedsrenten i gjennomsnitt i løpet av året vil ligge på 2,0 prosent, ned fra et gjennomsnitt på 4,1 prosent i 2003.

I beregningene med Kvarts har en benyttet modellens relasjon for husleie. Dette har gitt en anslått vekst i husleiene fra 2003 til 2004 på 1,9 prosent. Nedgangen i pengemarkedsrenten bidrar

til å trekke ned veksten i husleiene. Fra 2003 til 2004 økte husleieindeksen med 4,0 prosent. Veksten har avtatt betydelig så langt i år, og i mai var tolv måneders veksten 1,7 prosent.

Prisene på varer som går til konsum i modellen inkluderer *avgifter og subsidier*, og vil dermed bli påvirket av det avgiftsopplegget som Stortinget vedtar. Hovedtrekkene i avgiftsopplegget som Stortinget vedtok for 2004 innebar følgende avgiftsendringer fra 1. januar:

- Avgiften på røyketobakk økte nominelt med 47,5 prosent.
- All brennevinbasert drikke ble avgiftslagt likt som brennevin over 22 volumprosent.

Øvrige mengdeavgifter ble prisjustert med 1,8 prosent fra 1. januar. Beregningsutvalget anslår veksten i konsumprisene til $\frac{3}{4}$ prosent. Med en prisvekst i tråd med dette anslaget, vil de prisjusterte avgiftene ha en reell effekt på prisveksten. I tillegg vil beregningsopplegget for KPI-JAE normalt overvurdere det reelle avgiftsbidraget i begynnelsen av året og undervurdere avgiftsbidraget mot slutten av året. Det trekker isolert sett ned veksten i KPI-JAE i begynnelsen av året og trekker veksten opp mot slutten av året.

Fra 1. mars ble persontransporten tatt inn i merverdiavgiftsområdet med redusert sats på 6 prosent. Det innebærer reelt sett en avgiftslettelse siden verdien av full fradragsrett for inngående merverdiavgift overstiger utgiftene. Ved beregningen av KPI-JAE har SSB bare korrigere for at merverdiavgiften øker. Denne korrigeringen vil isolert sett bidra til å trekke ned veksten i KPI-JAE med om lag 0,2 prosentpoeng i inneværende år, selv om prisene på persontransport er uendret eller avtar.

Utvalget har gjennomført beregninger for å vurdere de direkte prisvirkningene i 2004 av det vedtatte avgiftsopplegget for 2004. I forhold til et

prisjustert avgiftsopplegg i tråd med utvalgets prisanslag, bidrar de vedtatte avgiftssatsene samlet til å øke prisveksten med om lag 0,2 prosentpoeng i 2004. Det er da tatt hensyn til at innføringen av merverdiavgift på transporttjenester reelt sett er en avgiftslettelse.

Det er som vanlig usikkerhet knyttet til takster og avgifter som fastsettes i kommunesektoren. Utviklingen i disse påvirkes av den generelle kostnadsutviklingen, men kommunenes adgang til å fastsette gebyrer gjør at andre økonomiske forhold i den enkelte kommune vil spille inn. For offentlige varer og tjenester har en ved å benytte modellens prisrelasjoner forutsatt at prisveksten på disse følger kostnadsutviklingen i produksjonen av tjenestene.

Resultater

Beregningene som har blitt gjennomført med Kvarts, gir en økning i konsumprisindeksen på 0,7 prosent fra 2003 til 2004. Dette er klart lavere enn i 2003. Justert for avgiftsendringer og utenom energipriser gir modellberegningene en prisvekst på 0,5 prosent, mot en vekst på 1,1 prosent i fjor. Veksten i husleiene ser ut til å bli lavere enn i fjor og bidrar til å trekke ned prisveksten. Prisutviklingen på varegruppen "importerte konsumvarer" bidro til å trekke ned prisveksten i fjor. Svekkelsen av kronekursen ventes å bidra til at nedgang i disse prisene blir mindre i inneværende år. Utviklingen i KPI-veksten gjennom 2004 er vist i figur 6.3. i avsnitt 6.3.

Målt som vekst over fire kvartaler indikerer modellberegningen at prisveksten tiltar fra en nedgang på 1,4 prosent i 1. kvartal til en vekst på 0,8 prosent i 2. kvartal. I 3. og 4. kvartal øker prisstigningen til henholdsvis 1,7 og 1,9 prosent, jf. tabell 1.2. Prisutviklingen i 1. kvartal preges i stor grad av utviklingen i elektrisitetsprisene i fjor. I 1. kvartal

Tabell 1.1 Hovedforutsetninger for Kvarts-beregning av konsumprisvekst fra 2003 til 2004. Prosentvis vekst fra året før.

Varegruppe	2003	2004
Importpriser, tradisjonelle varer	0,7	3,3
Konsumrelaterte varer ¹⁾	-1,0	2,4
Øvrige varer	6,2	6,8
Råolje	3,5	12,9
Priser på jordbruksvarer ²⁾	2,8	1,9
Elektrisitetspris ³⁾	36,6	-5,1

¹⁾ Foredlede jordbruks- og fiskeprodukter, drikkevarer og tobakk, tekstil- og bekledningsprodukter, diverse industriprodukter, (verkstedprodukter), biler m.v. og matvarer og råvarer.

²⁾ Prisen på jordbruksprodukter til produsent eksklusive subsidier og avgifter.

³⁾ Prisen på elektrisk kraft som husholdningene betaler.

Tabell 1.2 Modellresultater. Beregnet vekst i KPI fra 2003 til 2004 og isolerte virkninger av enkelte endringer i forutsetningene i andre halvår. Konsumprisvekst i prosent fra samme periode året før.

	1. kv	2. kv	3. kv	4. kv	Året
KPI	-1,4	0,8	1,7	1,9	0,7
KPI-JAE	0,1	0,1	0,8	1,2	0,5
<i>Isolerte prisvirkninger av:</i>					
10 prosentpoeng høyere/lavere elektrisitetspriser			+/-0,4	+/-0,4	+/-0,2
4 prosent sterkere/svakere krone			-/+0,2	-/+0,5	+/-0,2
80 kr. høyere/lavere oljepris			+/-0,1	+/-0,2	+/-0,1

var elektrisitetsprisene i underkant av 30 prosent lavere enn i samme kvartal i fjor.

I modellberegningen har en som nevnt nyttet

modellens relasjoner for lønnsdannelse som har gitt et anslag for den gjennomsnittlige lønnsveksten på 3,8 prosent fra 2003 til 2004.

Vedlegg 2**Lønnsoppgjørene 2004**

I 2004 var det etter vanlig mønster igjen hovedoppgjør for de fleste tariffområder. Både i LO/NHO-området, LO/HSH-området, YS/NHO-området og YS/HSH-området ble oppgjørene gjennomført ved forbundsvise forhandlinger. I hovedoppgjørene i staten og kommunene er det alltid sentrale forhandlinger. I NAVO-området foregår forhandlingene på to nivåer. Først sentralt mellom NAVO og hovedorganisasjonene og deretter mellom de enkelte virksomheter og lokale arbeidstakerorganisasjoner. For NAVO-Helse ble det for 2004 avtalt å forhandle med noen av forbundene kun sentralt.

1 Lønnsoppgjørene i privat sektor**1.1 LO/NHO-oppgjøret**

Representantskapet i LO behandlet kravene foran lønnsoppgjøret 24. februar. I vedtaket i heter det bl.a.:

”Som retningslinje for kommende tariffperiode legger LO til grunn en lønnsutvikling mer på linje med handelspartnerne. Skal vi bedre ivareta hensynet til sysselsettingen og bærekraftig velferd, bør styringen bli bedre og rommet for inntektforbedring fordeles mer rettferdig”.

Følgende krav når det gjelder lønn for tariffoppgjøret i 2004 ble vedtatt lagt til grunn:

- generell forbedring av kjøpekraften
- garantiordninger og særskilte tillegg til lavlønne
- likelønnsprofil på lokale og sentralt avtalte tillegg

Videre heter det at i de enkelte områdene gjøres prioriteringer til fordel for grupper som systematisk over tid er blitt hengende etter i lønnsutviklingen.

Om tjenstepensjon heter det:

”LO går inn for tjenstepensjoner til alle, også de i privat sektor som i dag ikke er dekket av slike ordninger. De betydelige forskjeller i tjenstepensjonsordninger som er mellom ulike grupper og tariffområder kan ikke

fortsette. Kravene utformes med utgangspunkt i den enkelte bransje, prinsippene i overenskomstene og konkurransesituasjonen mellom offentlig og privat tjensteproduksjon. I den forbindelse kan det i flere avtaleområder være nødvendig å reise krav om økonomiske avsetninger til tjenstepensjon. Det vurderes også hvordan en kan tilpasse seg ny lovgivning for ytelser utover dagens Folketrygd. Både eksisterende og nye pensjonsordninger må reguleres av tariffavtalene og det må tas de nødvendige hensyn til alders- og kjønnsnøytralitet ved utformingen av premiene. Alle arbeidstakere må sikres at pensjonsrettigheter videreføres på samme nivå ved omorganisering og skifte av arbeidsgiver.

LO vil gå i mot svekkelse av dagens tjenstepensjoner og AFP”.

I uttalelsen pekes det på at nye viktige utfordringer kommer gjennom EØS-utvidelsen og Arbeidslivslovutvalgets innstilling. Sekretariatet fikk fullmakt til å vurdere hva Arbeidslivslovutvalgets innstilling aktualiserer av krav som kan reises ved tariffoppgjøret. Når det gjelder innleie, heter det i uttalelsen at det kreves bestemmelser om at dette og bortsetting av arbeid skal avtales med de tillitsvalgte. Innleie fra vikarbyråer og utleieselskaper må kun gjelde for å erstatte navngitte personer.

Hovedstyret i NHO vedtok 18. februar prinsippene for tariffoppgjøret 2004 og ga Arbeidsutvalget fullmakt til å gjennomføre oppgjøret i samsvar med disse. I vedtaket i NHOs Hovedstyre heter det bl.a.:

”Hovedutfordringen for NHO i årets tariffoppgjør er å skape forståelse for at lønnsutviklingen i Norge de nærmeste årene, må bidra til å styrke norsk konkurranseevne. For å bedre kontrollen med lønnsveksten i Norge og klare å bevare og skape nye arbeidsplasser, bør lønnsdannelsen fremover i større grad være bedriftsorientert og bygge på de fire kriteriene; bedriftens økonomi, konkurranseevne, produktivitet og fremtidsutsikter”.

Om pensjonsordninger sier Hovedstyret at pensjon ikke skal etableres som tariffestede ordninger. Pen-

sjonsordninger skal den enkelte bedrift selv vurdere og eventuelt etablere.

Om lokale forhandlinger heter det at de gjennomføres etter overenskomstenes bestemmelser og i tråd med NHOs tariffpolitiske mål.

Hovedstyret sier også at lønnsutviklingen til ledere, høyere funksjonærer og andre grupper med markedsrett, må tilpasses de overordnede mål for lønnsveksten.

Lønnsoppgjøret i 2004 startet 5. mars med forhandlinger mellom Fellesforbundet og Teknologibedriftenes Landsforening om *verkstedoverenskomsten* og *teko-overenskomsten*. Samtidig startet også forhandlingene om *overenskomsten for byggeindustrien* mellom Fellesforbundet og Byggenæringens Landsforening. Nytt av året var en utvidet frontfagsmodell som innebar at disse tre overenskomstene forhandlet samtidig. Fellesforbundet brøt forhandlingene 16. mars og oppgjøret gikk til mekling.

Den 1. april satte Riksmeklingsmannen fram et forslag til avtale som partene anbefalte. Dette forslaget er vedtatt i uravstemning. Avtalen har følgende hovedpunkter:

- på overenskomster med lokal forhandlingsrett gis et generelt tillegg fra 1. april på kr. 1,- per time.
- på overenskomster uten lokal forhandlingsrett gis et generelt tillegg fra 1. april på kr. 1,50 per time. Arbeidstakere i bedrifter som per 1. april 2004 har et lavere gjennomsnittlig lønnsnivå (timelønn ekskl. uregelmessige tillegg) enn kr. 119, 21 per time gis et ekstra tillegg fra 1. april på kr. 0,50 per time.
- nye bestemmelser i overenskomstene om bl.a. innleie av arbeidskraft bruk av vikarbyråer og utsetting av arbeid.

I tillegg ble bl.a. minstelønnssatser og skifttillegg regulert.

Om tjenestepensjon vises det til partenes brev til statsministeren av 30. mars og til svarbrevet av 31. mars. I svarbrevet fra statsministeren heter det:

”Jeg viser til brev av 30. mars vedrørende tariffrevisjonen 2004.

Hvordan en kan sikre at flest mulig yrkesaktive bygger opp supplerende pensjon gjennom kollektive ordninger på arbeidsplassen eller ved individuelle ordninger, var en sentral problemstilling for Pensjonskommisjonen. Et flertall i kommisjonen går inn for at det blir etablert et obligatorisk element i pensjonssystemet ved siden av Modernisert folketrygd. Blant dette flertallet mente noen at folketrygden bør gi noe høyere pensjonspoeng samtidig som en viss del

av den innskuddsbaseres og fonderes på individuelle konti, mens andre mente at løsningen bør være at det stilles obligatoriske minstekrav til tjenestepensjoner. Det var således ikke flertall for noen av de skisserte alternativene.

Jeg vil understreke at også Regjeringen er opptatt av spørsmålene Fellesforbundet og TBL/BNL tar opp i sitt brev, og at disse vil bli grundig vurdert i Regjeringens videre oppfølging av saken. Jeg viser i denne sammenheng til at Pensjonskommisjonen i sin utredning bl.a. uttalte følgende:

”Pensjonskommisjonen regner med at pensjonsordninger i arbeidsforhold vil spille en større rolle i framtiden. Dette er nødvendig både for å avlaste folketrygdens utgifter og for å tilby ordninger til de som i dag ikke har tjenestepensjoner. Dette dreier seg om 800-900 000 arbeidstakere i privat sektor. I tillegg vil det gjelde mange næringsdrivende og enkeltmannsforetak. Andelen uten noen pensjonsordning i arbeidsforholdet er størst innen varehandel, hotell og restaurant, samt bygg og anlegg. Dette betyr at mange innen tradisjonelle kvinne- og lavlønnsgrupper er uten slike tilleggsordninger. Pensjonskommisjonen finner det derfor ønskelig at det etableres pensjoner i arbeidsforhold for disse gruppene.”

Som det framgår av ovenstående ønsker Pensjonskommisjonen at det etableres pensjoner i arbeidsforhold for dem som i dag ikke har det. Dette er et ønske regjeringen deler.

Regjeringen legger vekt på dette i sitt videre arbeid med saken. Regjeringen legger også vekt på å trekke på de erfaringer LO og NHO har gjort på dette feltet og at ordningen gjøres økonomisk forutsigbar for virksomhetene. Det vises i denne sammenheng til protokollene fra 2002- og 2003-oppgjørene der LO og NHO ble enige om å kartlegge bruken av og utformingen av supplerende pensjonsordninger på den enkelte bedrift.

Oppfølgingen av Pensjonskommisjonens innstilling er en svært viktig sak for Regjeringen. Regjeringen vil fremme en stortingsmelding om oppfølgingen av Pensjonskommisjonens innstilling i løpet av året, og denne meldingen vil danne basis for de prinsippvedtakene Stortinget må gjøre. I stortingsmeldingen vil Regjeringen fremme forslag om pensjoner i arbeidsforhold, herunder forslag som fyller visse minimumsstandarder og som gjelder alle lønsmottakere som ikke allerede har bedre ordninger.

Noen av de spørsmålene Fellesforbundet og TBL/BNL tar opp i sitt brev, krever videre arbeid fra regjeringens side. Dette gjelder bl.a. hva slike ordninger skal inneholde, hvem de skal omfatte og hvilken form de skal ha. I tillegg er det nødvendig å se de ulike elementene av

pensjonsreformen i sammenheng. Regjeringen er innstilt på å holde kontakt med arbeidslivets parter i dette arbeidet.

Jeg vil videre vise til brevvekslingen i forbindelse med mellomoppgjøret 2003. I brev til meg av 2. april 2003 ba LO og NHO bl.a. om at arbeidstakere skulle gis adgang til å bidra med deler av innskuddet til innskuddsbaserte tjenstepensjonsordninger. Jeg opplyste i mitt svarbrev at Regjeringen ville vurdere lovbestemmelsene som hindrer at arbeidstakere kan bidra med tilskudd til egen pensjon i bedrifter som har opprettet pensjonsordninger etter lov om innskuddspensjon. Denne saken er fulgt opp ved at Kredittilsynet, etter anmodning fra Finansdepartementet, har utarbeidet utkast til endringer i lov om innskuddspensjon. I utkastet foreslås det at arbeidstakere gis adgang til å bidra med opptil halvparten av innskuddet i innskuddsbaserte tjenstepensjonsordninger, og at eget innskudd ikke skal kunne utgjøre mer enn 4 prosent av lønn. Finansdepartementet sendte 31. mars 2004 et forslag til endringer ut på høring, med sikte på at sak om dette vil kunne fremmes for Stortinget i løpet av 2004.

Som kjent er høringsfristen på Pensjonskommisjonens innstilling 15. mai med utsettelse til 5. juni for de som har bedt om det. Regjeringen legger opp til å fremme en stortingsmelding om saken i løpet av høsten 2004, med sikte på stortingsbehandling i inneværende stortingsperiode. Den videre framdrift i saken vil bl.a. være avhengig av stortingsbehandlingen og resultatet av denne, men Regjeringen er for sin del innstilt på så rask framdrift som mulig".

De påfølgende forhandlings- og meklingsresultater i industrien har fulgt hovedmønsteret fra frontfagene.

Mellom *Hotell- og Restaurantarbeiderforbundet* og *Reiselivsbedriftenes Landsforening* ble meklingen avsluttet fredag 2. april. Den 7. mai ble forslaget forkastet i uravstemning. Etter streik i 2 dager, ble partene enige om et forslag til avtale. Forslaget har følgende hovedpunkter:

- et generelt tillegg til alle på kr.1,50 per time og et lavlønnstillegg til alle på kr.0,50 per time. Disse tilleggene legges også på minstelønns-satsene fra 4 år og oppover.
- minstelønns-satsene for 6 og 8 år økes i tillegg med ytterligere kr. 1,- per time.

Disse tilleggene utbetales fra 15. mai.

Det ble ikke gitt noe garantitillegg per 1. oktober 2003. Partene ble i stedet enige om at garantitillegget skal utbetales f.o.m. 1. april i år med kr. 0,85 per time.

Mellom *Norsk Transportarbeiderforbund* og

Transportbedriftenes Landsforening foreligger det et vedtatt meklingsforslag som bl.a. gir følgende tillegg for rutebiler, godstransport og renovasjon og gjenvinning:

- det gis et generelt tillegg til alle på kr. 2,- per time fra 1. april. Dette gjelder både normal-lønnsområdet buss og minstelønnsområdene godstransport og renovasjon og gjenvinning.
- ansiennitetstilleggene etter 8 og 10 år og fagarbeidertillegget på alle avtaleområder økes.
- det er også avtalt et tillegg til alle på kr. 1,- per time fra 1. februar 2005.

Det er inngått en tilsvarende avtale mellom Yrkes-trafikkforbundet (YS) og Transportbedriftenes Landsforening, se punkt 1.2

For *innenriks sjøfart* foreligger det et anbefalt meklingsforslag mellom *Norsk Sjømannsforbund* og *Rederienes Landsforening* som gir følgende tillegg:

- det gis et generelt tillegg til alle på kr. 1 per time. I tillegg gis et justeringstillegg til alle på kr. 2 per time. Disse tilleggene gis fra 1. mai.
- med virkning fra 1. september 2004 økes kvelds-tillegget fra 10 til 15 prosent og nattillegget økes fra 15 til 20 prosent.

I tillegg ble kostgodtgjørelsen økt. I spørsmålet om tjenstepensjon ble det vist til Riksmeklingsmannens forslag i meklingen mellom Fellesforbundet og TBL/BNL, og til partenes brev til statsministeren av 30.03.2004 og til svarbrev fra statsministeren av 31. 3.2004

For innenriks sjøfart foreligger det også et anbefalt meklingsforslag mellom Det norske maskinistforbund (YS) og Rederienes Landsforening, se punkt 1.2.

1.2 Oppgjørene i privat sektor for øvrig

Representantskapet i *Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund* (YS) vedtok den 11. februar 2004 bl.a. følgende retningslinjer/krav for hovedoppgjøret 2004:

- YS legger til grunn at hovedtariffrevisjonene i 2004 gjennomføres som forbundsvisе forhandlinger, dog slik at det gis rom for nødvendig samordning i sektor-, eller tariffavtaleovergrep-ende spørsmål.
- Summen av lønnsveksten som avtales sentralt og reelle anslag på lønnsveksten lokalt for arbeidere og funksjonærer i konkurranseutsatt sektor, skal være normgivende for de rammer som fremforhandles i de øvrige oppgjørene.
- Frontfaget må være representativt i forhold til den lønnsutviklingen som anses for å være

bestemmende for næringslivets konkurransevne overfor handelspartnerne.

- YS forutsetter at fordelingen av den lønnsveksten som er fremforhandlet i det utvidede og representative frontfaget på ulike grupper og lønnsnivåer, avgjøres selvstendig av partene i de enkelte tariffområder uavhengig av profilen i frontfaget.
- Lønnsoppgjørene i 2004 må sikre at ingen tariffområder eller grupper blir hengende etter i lønnsutviklingen i forhold til ansatte i industrien.
- I tariffavtaler med sentral lønnsdannelse bør det tilstrebes at alle arbeidstakere gis et generelt tillegg.
- Lokale forhandlinger skal føres av de lokale parter på grunnlag av tariffavtalens egenart og den enkelte bedrifts verdiskaping. Forhandlingene skal være reelle, både med hensyn til størrelsen og innhold av reguleringen. For å sikre dette må det videreutvikles nye former for tvisteløsningsmekanismer.
- Avtalen om et inkluderende arbeidsliv og regelverket for sykkelønnsordningen forutsettes videreført som en del av det inntektspolitiske samarbeidet.

I privat sektor forhandler de enkelte forbund i YS avtalene innen sine områder forbundsvist.

Mellom *Yrkestrafikkforbundet og Transportbedriftenes Landsforening* foreligger det et vedtatt meklingsforslag som bl.a. gir følgende tillegg for rutebiler, godstransport og renovasjon og gjenvinning:

- det gis et generelt tillegg til alle på kr. 2,- per time fra 1. april. Dette gjelder både normallønnsområdet buss og minstelønnsområdene godstransport og renovasjon og gjenvinning.
- ansiennitetstilleggene etter 8 og 10 år og fagarbeidertillegget på alle avtaleområder økes.
- det er også avtalt et tillegg til alle på kr. 1,- per time fra 1. februar 2005.

Det er inngått en tilsvarende avtale mellom Norsk Transportforbund (LO) og Transportbedriftenes Landsforening, se punkt 1.1.

For *innenriks sjøfart* foreligger det et anbefalt meklingsforslag mellom Det norske maskinistforbund og Rederienes Landsforening som gir følgende tillegg:

- hyrene øker med 2,7 prosent med virkning fra 1. mai.
- kveldstillegget økes fra 10 til 15 prosent og natttillegget fra 15 til 20 prosent med virkning fra 1. september 2004.

I tillegg ble kostgodtgjørelsen økt.

For innenriks sjøfart foreligger det også et anbefalt meklingsforslag mellom Norsk Sjømannsforbund og Rederienes Landsforening, se punkt 1.1.

Mellom *Finansforbundet og Finansnæringens Hovedorganisasjon* foreligger det et vedtatt avtaleforslag for ansatte i forretnings- og sparebanker og i forsikringsvirksomhet. Partene er blitt enige om et generelt tillegg på alle trinn på lønnsregulativet fra 1. mai 2004 på 2,5 prosent eller minst kr. 7000,- på samlet årslønn.

I *varehandelen* er det mellom Handel og Kontor (HK) og Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon (HSH) enighet om følgende tillegg på Landsoverenskomsten og på bransjeavtalene fra 1. april:

- et generelt tillegg på kr. 1 per time.
- de laveste minstelønnsattsene (trinn 1-5 og ungdomssatsen) gis ytterligere kr. 0,50 per time i tillegg.

Garantiordningen på Landsoverenskomsten mellom HK og HSH resulterte i at trinn 6 fikk et tillegg fra 1. februar i år på kr 4,42 per time. Om lag 25 prosent av de sysselsatte på avtalen fikk dette tillegget.

Mellom HK og Samfo (kooperasjonen) foreligger det et forhandlingsresultat for Landsoverenskomsten som gir samme tillegg som i HK-HSH-området.

Meklingen i oppgjøret for grossistbedriftene mellom *Norsk Transportarbeiderforbund (LO)*, *Yrkestrafikkforbundet (YS)* og *Privatansattes Fellesorganisasjon (YS)* og HSH ble avsluttet 20. april uten at partene ble enige. Streik ble iverksatt ved en del bedrifter fra 21. april. Senere gikk HSH til passiv lockout ved andre bedrifter som var omfattet av plassoppsigelsen. Hovedkravet det ble brudd på var at det må gis et eget lønnstillegg for fagorganiserte.

Den 24. mai kom det i stand nytt forhandlingsmøte mellom partene og det ble enighet om et anbefalt forslag som innebar:

- det gis et generelt tillegg på kr 1,- pr. time.
- de gis ytterligere et lavlønnstillegg på kr 1,- pr. time.
- minstelønnsattsene for vokse arbeidere over 18 år og arbeidende formenn og mekanikere heves med ytterligere kr 2,- pr. time.

Disse tilleggene gis med virkning fra 25. mai. Forslaget er vedtatt i uravstemning av de tre organisasjonene.

Under forhandlingene ble partene enige om at det på den enkelte tariffbundne virksomhet oppret-

tes et lokalt samarbeidsfond. Avtalen innebærer at det avsettes et *engangsbeløp* på kr 2.000,- pr. årsverk ansatt i Grossistoverenskomstens virkeområde pr. 01.04.2004. Midlene avsettes til et fond som skal brukes til å styrke samarbeid og oppslutning om de tre arbeidstakerorganisasjonene. I avtalene heter det videre at:

"Midlene i fondet kan benyttes etter forutgående enighet mellom arbeidsgiver og klubben. Partene er enige om at det ikke skal legges føringer for hva fondets midler skal kunne benyttes til ved lokal enighet. Udisponerte fondsmidler pr. 01.12.2005 deles likt mellom bedrift og lokal klubb. Andel som i et slikt tilfelle tilføres klubbkassen kan ikke brukes til å redusere/subsidere klubb-/fagforeningskontingent".

I spørsmålet rundt tjenestepensjon vises det til brev til statsminister Kjell Magne Bondevik av 30. mars fra TBL/BNL/Fellesforbundet og til statsministerens svarbrev av 31. mars.

I HSH-området foreligger det for apotekene enighet mellom FarmasiForbundet (YS) og HSH om følgende tillegg:

- det gis et sentralt lønnstillegg på 2 prosent fra 1. mai.
- i tillegg gis det et lokalt tillegg på 1,6 prosent fra 1. september.

På HSH-området foreligger det også et godkjent meklingsforslag i tariffoppgjøret mellom Norges Farmaceutiske Forening og HSH for apotekene. Hovedtrekkene i forslaget er:

- det gis et generelt lønnstillegg på 1,5 prosent til alle fra 1. mai
- det gis individuelt tillegg på 2,1 prosent fra 1. august i år.

Reiselivsavtalen, Begravelsesbyråavtalen og Funksjonæravtalen forhandles i perioden 15. til 18. juni, mens HUK¹⁾-området forhandles til høsten.

2 Oppgjørene i offentlig sektor

For LO-forbundene er vedtaket i LOs Representantskap retningsgivende også for oppgjørene i offentlig sektor. Vedtaket i Representantskapet i YS er også retningsgivende i offentlig sektor.

Styret i Utdanningsgruppenes Hovedorganisasjon (UHO) vedtok den 1. mars bl.a. følgende krav for tariffoppgjøret 2004:

- Arbeidet for en lønnsmessig snuoperasjon for utdanningsgruppene skal føres videre.
- Likelønn skal prioriteres gjennom lønnsmessige tiltak for å motvirke den verdsettingsdiskriminering som store kvinnedominerte grupper i offentlig sektor utsettes for.
- Det må være rom for justeringer av relative lønninger, bl.a. for å kompensere for utdanning, kompetanse og ansvar og forskjeller i lønn mellom utdanningsgrupper i privat og offentlig sektor, og for å få til likelønn.
- Et eventuelt inntektspolitisk samarbeid forutsetter en vid tolkning av frontfaget. Det innebærer bl.a. at også funksjonærenes forventede lønnsvekst må telles med når det forhandles om ramme og profil i øvrige oppgjør. Det må åpnes for endringer i relative lønninger, bl.a. med sikte på å rekruttere kompetent personell, ta hensyn til risiko og tiltak for likelønn.
- Bruttoordningene i offentlige tjenestepensjoner og AFP skal bestå.
- Arbeidet for full sysselsetting må intensiveres, herunder tiltak for å redusere bruken av ufri-villig deltid samt stimulere til bruk av utdanningsvikariater.
- Det skal være likeverd mellom partene, lønns- og forhandlingssystemene skal ivareta dette.

I *staten* startet forhandlingene om ny hovedtariffavtale for perioden 1. mai 2004 – 30. april 2006 opp 31. mars mellom Arbeids- og administrasjonsdepartementet, LO Stat, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund - Stat, Akademikerne og Utdanningsgruppenes Hovedorganisasjon. Arbeids- og administrasjonsdepartementet fører også forhandlinger med Norges Ingeniørorganisasjon og Norges Farmaceutiske Forening.

Det ble brudd i forhandlingene med alle organisasjonene og oppgjøret gikk til meklings.

Den 27. mai satte Riksmeklingsmannen fram et forslag til avtale som ble anbefalt av partene. Forslaget har følgende hovedpunkter:

- Det gis et kombinert krone- og prosenttillegg på hovedlønnstabellen med virkning fra 1. mai 2004. Tilleggene varierer fra kr. 6 500 til kr. 12 900. Tillegget er på kr. 6 500 opp til og med lønnstrinn (litr.) 30, og et prosentvis tillegg på 2,6 prosent fra og med ltr. 31 til og med ltr. 70, og et kronetillegg fra ltr. 71 og oppover på kr. 12 900. Gjennomsnittlig slår tilleggene ut med 2,5 prosent per 1. mai.
- Det skal føres sentrale justeringsforhandlinger innenfor en økonomisk ramme på 0,41 prosent per dato med virkning fra 1. juni 2004.
- Det skal føres lokale forhandlinger innenfor en

¹⁾ Omfatter virksomheter som eies og drives av private organisasjoner og/eller stiftelser innen helse, undervisning og kultur.

ramme på 0,9 prosent per dato med virkning fra 1. juni 2004. På grunn av lønnsendringer ved skifte av arbeidstakere, forhandles det i tillegg innenfor 0,1 prosent per dato av lønsmassen.

I tillegg heves med virkning fra 1. juni begynner lønn på alle lønnsrammer med mellom 1 og 4 lønnstrinn avhengig av tjenesteansiennitet og topplønn på alle lønnsrammer heves med ett trinn. Dessuten utvides alle lønnsspenn med topplønn opp til ltr. 85 med ett lønnstrinn.

Det er også foretatt endringer som angår forhandlingsbestemmelsene, fellesbestemmelsene og kompetanseutvikling.

I *KS-området* startet forhandlingene opp 31. mars mellom KS, LOs forhandlingssammenslutning, Utdanningsgruppenes Hovedorganisasjon, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund og Akademikerne, herunder også Norges Ingeniørorganisasjon. Det ble brudd i forhandlingene og oppgjøret gikk til mekling.

Den 27. mai ble det lagt fram et meklingsforslag i KS-området som partene anbefalte. Hovedpunktene i forslaget var:

- Det gis et generelt tillegg på kr. 6 000 med virkning fra 1. mai 2004 til alle stillinger med hovedsakelig sentral lønnsdannelse.
- Minstelønnssatsene for alle stillingsgrupper med 10 års tjenesteansiennitet heves med kr. 10 000 inkludert det generelle tillegget med virkning fra 1. mai 2004. Minstelønnssatsene for de samme stillingsgruppene med lavere tjenesteansiennitet enn 10 år heves med mellom kr. 6 000 og 8 600.
- Det er innført minstelønnssatser etter 0, 4, 8 og 10 års tjenesteansiennitet.
- Undervisningsstillinger er innfasert med 5 minstelønnsgrupper etter 0, 4, 8, 10 og 16 år.
- Det avsettes en pott til lokale forhandlinger på 0,9 prosent med virkning fra 1. mai 2004.
- Lørdags- og søndagstillegget økes.
- Det gis et generelt tillegg på kr. 1 000 med virkning fra 1. januar 2005 til alle stillinger med hovedsakelig sentral lønnsdannelse.
- Minstelønnssatsene for alle stillingsgrupper med 10 års tjenesteansiennitet heves med kr. 6 000 inkludert det generelle tillegget med virkning fra 1. januar 2005.
- Minstelønnssatsene for undervisningsstillinger med 16 års tjenesteansiennitet heves med kr. 7 000 inkludert det generelle tillegget med virkning fra 1. januar 2005.

Ledere og stillinger med høyere utdanning skal fortsatt få forhandlet sin lønn lokalt i den enkelte

kommune. Det er enighet om at de lokale tilleggene skal virke fra 1. mai med mindre partene lokalt blir enige om noe annet.

Partene er enige om at det er viktig at de sikrer seg bedre innflytelse og styring over den kapitalen som forvaltes gjennom pensjonsordningene. Det skal opprettes et eget Pensjonskontor som skal kontrollere at alle pensjonsleverandørene leverer det produktet som tariffavtalen krever, og at lovbestemte krav er oppfylt.

Skoleverket var tidligere en del av det statlige tariffområdet. En del av lønnsoppgjøret var å tilpasse lærernes statlige avtaleverk til KS-området. Undervisningsstillinger er innfasert med 5 minstelønnsgrupper etter 0, 4, 8, 10 og 16 år. Undervisningspersonalet i stilling per 30. april 2004 beholder lønn per denne dato ved innplassering i det kommunale stillingsregulativet. Foreløpig vil lærerne beholde sitt sentralt fastsatte kompetanselønssystem. Rektorene behandles som øvrige ledere i KS-området. Partene er enige om å sette ned et partsammensatt utvalg for å utrede hvordan lønssystemet bør være for å ivareta skolens behov for kompetanse og kvalitetsutvikling. Utvalget skal levere sin innstilling innen 31.12.05. Der er inngått en ny særavtale for undervisningspersonalet. Det settes også ned et partsammensatt utvalg for å vurdere forholdet mellom arbeidstidsavtalen og den nye særavtalen og for å vurdere konsekvensene av de endringer som ble gjort i avtaleverket per 1. mai 2004.

I *Oslo kommune* ble det også brudd i forhandlingene og oppgjøret gikk til mekling. Den 28. mai ble det lagt fram et meklingsforslag som partene anbefalte med unntak av helseorganisasjonene i UHO, dvs. Norsk Sykepleierforbund, Norsk Fysioterapeutforbund, Norsk Ergoterapeutforbund og i tillegg Universitet- og Høgskoleutdannedes Forbund. Hovedpunktene i forslaget var:

- Det gis et generelt tillegg på 2,0 prosent eller minimum kr. 6000 med virkning fra 1. mai 2004.
- Det gjennomføres lokale forhandlinger innenfor en økonomisk ramme på 0,85 prosent med virkning fra 1. august 2004.
- Det er avtalt lønsmessige tiltak for enkelte grupper bl.a. er minstelønnsnivået for arbeidstakere i full stilling og etter full opptjening hevet til ltr. 21, dvs. kr. 245 700.

Videre ble undervisningspersonalet overført til Oslo kommunes lønssystem.

3 NAVO-området

Forhandlingsordningen er hjemlet i fem hovedavtaler som er inngått mellom NAVO og hhv. hovedorganisasjonene LO, YS, UHO, Akademikerne og SAN-helse (Sammenslutningen av akademikerorganisasjoner i NAVO).

I tråd med forhandlingsmodellen i NAVO forhandles det først på nasjonalt nivå (A-nivå) om overenskomstens generelle del mellom NAVO og den enkelte hovedorganisasjon. Denne delen er felles for alle virksomheter innenfor et overenskomstområde og forplikter arbeidsgiver og den aktuelle hovedorganisasjonens medlemmer. Deretter forhandles overenskomstens spesielle del (B-delen) mellom den enkelte virksomhet på den ene siden og på den andre siden hovedorganisasjonenes forbund eller forhandlingsgrupper. Det kan avtales avvikende ordninger.

På A-nivå er det mellom NAVO og LO-Stat og mellom NAVO og YS-NAVO enighet om et tillegg fra 1. april 2004 på kr. 1 950 per år. Dette tillegget bidrar til årslønnsveksten med om lag ½ prosentpoeng. I B-forhandlingene (virksomhetsvist) er det gitt noe varierende tillegg.

For akademikergruppene i NAVO gis det ikke sentrale generelle tillegg. Lønnstilleggene for disse gruppene avtales lokalt.

I helseforetakene gikk oppgjørene mellom NAVO og UHO, NAVO og LO Stat og NAVO og YS-NAVO til mekling. Den 5. juni ble det satt fram meklingsforslag som partene anbefalte. Hovedpunktene i forslagene er:

- Medlemmer i LO Stat og YS-NAVO gis et generelt tillegg på 9 000 kroner med virkning fra 1. mai 2004. For ansatte med tilleggs- og spesialutdanning utover 3 årig høyskole er tillegget på 11 000 kroner fra samme tidspunkt.
- For UHO-organiserte gis det et generelt tillegg på 7 000 kroner til sykepleiere (og spesialsykepleiere med mindre enn 10 års ansiennitet), med virkning fra 1. mai 2004, og ytterligere 2 000 kroner fra 1. oktober 2004. Spesialsykepleiere med mer enn 10 års ansiennitet får et generelt tillegg på 15 000 kroner fra 1. mai 2004, og ytterligere 7 000 kroner fra 1. oktober 2004. Ergoterapeuter, fysioterapeuter, førskolelærere og pedagoger gis et generelt tillegg på 9 000 kroner fra 1. mai 2004. For ansatte med spesialistutdanning i disse gruppene gis det et generelt tillegg på 11 000 kroner fra samme tidspunkt.
- Medlemmer i LO Stat og YS-NAVO gis fra 1. september 2004 nye minstelønnsatser, og ytterligere justeringer av minstelønnsatsene fra 1. juli 2005.

- UHO-organiserte gis fra 1. oktober 2004 nye minstelønnsatser, og ytterligere justeringer av minstelønnsatsene fra 1. juli 2005.
- Lørdags- og søndagstillegget økes med 4 kroner fra kr. 18 til kr. 22 fra 1. august 2004.

Det er enighet om å sette ned et partssammen satt samarbeidsutvalg som kan arbeide med alle sider av helseforetakenes pensjonsforhold. Arbeidet i utvalget gjennomføres under forutsetning av arbeidsgivers frys av de ansattes pensjonsforhold, med mindre partene er enige om noe annet, fram til 30. april 2005.

NAVO og forbundene i SAN (Sammenslutningen av akademikere i NAVO-området) har avsluttet de lokale forhandlingene ved 34 helseforetak for NITO, Den norske Jordmorforening og Norges Farmaceutiske Forening. Lønnsoppgjøret ble i sin helhet gjennomført lokalt uten sentrale tillegg.

Det er inngått en avtale mellom NAVO og Akademikerne Helse om at lønnsforhandlingene i 2004 skal utsettes til oppstart senest i september 2004.

4 Avtalte tillegg for 2005

I noen tariffområder er det allerede avtalt tillegg for 2005. Dette gjelder bl.a. for rutebiler, godstransport m.m. innen LO/NHO-området og YS/NHO-området, for KS-området og for helseforetakene i NAVO-området. Størst omfang synes det å ha fått i KS-området og i helseforetakene. I KS-området gis det et generelt tillegg 1. januar 2005 på kr. 1 000. I tillegg blir også minstelønnssatser justert fra 1. januar 2005. I helseforetakene blir minstelønnssatser justert fra 1. juli 2005.

5 Konflikter i 2004-oppgjørene

Nedenfor følger en kort omtale av en del konflikter i 2004-oppgjørene.

Norsk Transportarbeiderforbund (LO), Yrkestrafikkforbundet (YS) og Privatansattes Fellesorganisasjon (YS) på den ene side og HSH på den andre ble ikke enige i meklingen i oppgjøret for grossistbedriftene. De tre organisasjonene tok ut medlemmer i streik ved en del bedrifter fra 21. april. HSH gikk til passiv lockout ved andre bedrifter som var omfattet av plassoppsigelsen. På det meste var om lag 1800 i streik/lockout. Partene ble 19. mai innkalt til riksmeklingsmannen uten at det ble oppnådd enighet. Den 24. mai ble det innledet nye forhandlinger mellom partene og det ble oppnådd enighet om et forslag til avtale som er ved-

tatt i uravstemning. Konflikten oppsto i hovedsak på bakgrunn av et krav om eget tillegg for fagorganiserte.

Meklingen mellom Hotell- og Restaurantarbeiderforbundet og Reiselivsbedriftenes Landsforening ble avsluttet fredag 2. april. Arbeidsgiverne godtok meklingsmannens forslag, mens arbeidstagerne sendte det ut til uravstemning uten anbefaling. Den 7. mai ble forslaget forkastet i uravstemning. Partene ble ikke enige i ny mekling og det ble satt i verk streik fra 12. mai. Etter streik i 2 dager med begrenset streikeuttak, ble partene enige om et forslag til avtale. Uenigheten som førte til streik var i hovedsak om økonomi/rammen for oppgjøret.

I oppgjøret for journalister mellom Norsk Journalistlag og Mediebedriftenes Landsforening ble det 12. mai brudd i meklingen og det ble satt i verk streik fra samme dag. Om lag 84 mediebedrifter med til sammen ca. 2 900 ansatte ble tatt ut i streik. Bl.a. ble flere store aviser rammet. Den 22. mai ble partene enige om et forslag til avtale. Uenigheten som førte til streik sto i hovedsak om pensjon. Det ble enighet om ikke å endre eksisterende tjenestepensjonsordninger i en periode fram til 15. juni 2006 med mindre de lokale partene er enige om det.

Det ble brudd i meklingen i tariffoppgjøret for trykkerier og bokbinderier mellom Norsk Grafisk Forbund og Viskom og det ble streik fra 13. mai. Etter nye forhandlinger ble partene 20. mai enige om en ny avtale for dette tariffområdet. Streiken rammet flere norske ukeblader samt hovedtyngden av bokproduksjonen. Streiken omfattet 10 bedrifter med 560 medlemmer av Norsk Grafisk Forbund. Uenigheten som førte til streik sto i hovedsak om hvor mye minstelønnsatsene skulle heves.

Det ble også brudd i meklingen om bryggeri-overenskomsten mellom Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund (NNN) og Næringsmiddelbedriftenes Landsforening og 2000 medlemmer i NNN ansatt i bryggeribransjen gikk ut i streik fra 19. mai. Den 21. mai ble partene enige i nye forhandlinger. Uenigheten som førte til streik sto om bestemmelser knyttet til innleid arbeidskraft.

Det ble ikke enighet i meklingen mellom Fellesforbundet og Forsvaret om ny Verkstedoverenskomst for Forsvaret. Den 3. juni ble 1546 medlemmer på 33 arbeidsplasser tatt ut i streik. Etter ny kontakt mellom partene ble det oppnådd enighet og streiken ble avsluttet 14. juni. Uenigheten som førte til streik var i hovedsak om økonomi/rammen for oppgjøret.

På sokkelavtalene ble Oljearbeidernes Felles sammenslutning sammen med Lederne etter mekling ikke enige med Oljeindustriens Landsforening og medlemmer ble tatt ut i streik fra 18. juni. Den 25. juni vedtok Regjeringen at denne arbeidstvisten skal avgjøres av Rikslønnsnemnda og streiken opphørte fra samme dag.

Det ble brudd i de sentrale justeringsforhandlingene i staten. Disse forhandlingene ble ført innenfor den økonomisk rammen og med det virknings-tidspunkt som partene ble enige om ved revisjonen av hovedtariffavtalen per 1. mai 2004. Slike forhandlinger føres under fredsplikt. Blir partene ikke enige, kan ikke tvisten løses gjennom arbeidsnedleggelse. Bruddet i justeringsforhandlingene fører til at oppgjøret må behandles i Statens lønnsutvalg. Dette vil trolig skje i løpet av september. En annen konsekvens kan bli at de lokale lønnsforhandlingene per 1. juni som har frist 1. oktober, må utsettes.

Vedlegg 3**Definisjoner av en del lønnsbegreper m.m.**

I dette vedlegget gis definisjoner på en del sentrale begreper som bl.a. brukes i kapitlet om lønnsutviklingen.

Årslønn

Beregningene av årslønnsnivå er basert på oppgaver over time- eller månedsførtjeneste eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre typer tillegg. Beregningene inneholder de samme lønnskomentene for alle grupper. Utvalget har utført beregningene av lønnsnivå både for heltidsansatte, dvs. for lønnstakere som har utført et fullt normalt årsverk og per årsverk. Et fullt normalt årsverk svarer imidlertid ikke til det samme antall arbeidstimer for alle lønnstakergrupper. Begrepet "per årsverk" omfatter både heltids- og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Ved beregningene forutsettes det at det gis godtgjørelse for ferie- og sjukefravær som er lik lønnsinntekten for arbeidet tid av tilsvarende lengde som fraværet.

En lønnstaker vil normalt ha en del fravær i løpet av året. Ved beregning av årslønn forutsettes det at det gis full lønn under ferie, sjukefravær, permisjoner mm.

Lønn per normalårsverk ifølge nasjonalregnskapet

Lønn ifølge nasjonalregnskapet omfatter kontantlønn medregnet overtidsbetaling, naturallønn og lønn under sjukdom og fødselspermisjon betalt av arbeidsgiver. Dette er således et mer omfattende lønnsbegrep enn det som nyttes ved beregning av årslønn, jf. definisjon av årslønn ovenfor. Antall normalårsverk framkommer som summen av antall heltidsansatte og antall deltidsansatte omregnet til heltid med dellønnsbrøken som vekt. Denne definisjonen innebærer at timeverksinnholdet i et normalårsverk er lik faktisk arbeidstid for heltidsansatte. Antall timer per normalårsverk vil kunne variere mellom næringer og over tid.

Lønnsoverheng

Lønnsoverhenget beskriver hvor mye lønnsnivået ved *utløpet* av ett år ligger over gjennomsnittsnivået

for året. Det forteller dermed hvor stor lønnsveksten fra ett år til det neste vil bli dersom det ikke gis lønnstillegg eller foregår strukturendringer i det andre året.

Størrelsen på overhenget vil ofte være et tolkingsspørsmål. Det kan også variere betydelig mellom områdene. Tariff tillegg og lønnsøkinger ellers blir ofte gitt til ulike tidspunkter for ulike lønnstakergrupper og spredt utover hele året. Lønnstillegg som gis sent i året, fører til større overheng til neste år enn tilsvarende tillegg som gis tidlig i året. Beregninger av overheng og årslønnsvekst er derfor nødvendig hvis det skal være mulig å sammenlikne lønnsutviklingen for ulike lønnstakergrupper fra ett år til det neste.

For flere *hovednæringsområder* i privat sektor (for eksempel industri og varehandel) følger beregningene av lønnsoverheng den vanlige definisjonen av overheng. Grunnlaget for beregningene er informasjon både fra strukturstatistikken per september/oktober og fra den kvartalsvise lønnsindeksen (som måler lønnsendring gjennom året, se omtale av kvartalsindeksen senere i vedlegget) samt fra lønnsforhandlingene.

Utvalgets beregninger av lønnsoverheng for *tariffområder* er derimot ikke fullt ut i samsvar med den vanlige definisjonen av overheng. Under forutsetning av at det ikke gis sentrale tillegg de siste tre månedene av året eller det foreligger andre opplysninger om lønnsutviklingen, har utvalget lagt til grunn at lønnsnivået per september/oktober holder seg på samme nivå ut året. Dette betyr at overhenget for tariffområder beregnes på grunnlag av lønnsnivået per september/oktober i forhold til gjennomsnittet for året. Dette gjelder bl.a. for funksjonærer og arbeidere i NHO-bedrifter, ansatte i HSH-bedrifter i varehandel, bank- og forsikring, staten, skoleverket, kommunene og NAVO-bedrifter. Denne metoden påvirker ikke størrelsen på samlet lønnsvekst sett over flere år, men påvirker fordelingen av lønnsveksten mellom år og gir en annen fordeling mellom overheng og bidrag fra lønnsglidning i det enkelte år enn om en hadde lagt til grunn lønnsnivået ved utløpet av året i forhold til gjennomsnittsnivået for året.

Tariffmessig lønnsøkning

Tariffmessig lønnsøkning er lønnsøkning fastsatt i tariffavtaler som følge av sentrale eller forbundsvise forhandlinger mellom arbeidstakernes og arbeidsgivernes organisasjoner. Tariffmessig lønnsøkning kan være generelle tillegg, lavlønnstillegg, garantitillegg, tillegg på minstelønnsseter etc. som følge av sentrale eller forbundsvise forhandlinger. I noen tariffområder som f. eks. NAVO, er imidlertid forhandlingsmodellen slik at også de lokale forhandlingene kan betraktes som del av den tariffmessige lønnsøkningen.

Lønnsglidning

Lønnsglidning framkommer beregningsmessig som forskjellen mellom total lønnsøkning i en bestemt periode og tariffmessig lønnsøkning i den samme perioden. Lønnsglidningen blir dermed en restpost. Det er et sammensatt lønnsbegrep som bl.a. omfatter lønnstillegg som er gitt ved lokale forhandlinger på de enkelte arbeidsplasser, økt fortjeneste pga. økt akkord eller strukturelle endringer i sysselsettingen, f. eks. gjennom forskyvninger i timeverkene mellom bransjer med ulikt lønnsnivå eller endret bruk av skiftarbeid. Tillegg ved lokale forhandlinger i privat sektor og for stillinger med bare lokal lønnsdannelse i kommunene er lønnsglidning. I offentlig sektor ellers er tillegg ved lokale forhandlinger normalt en del av rammen fastsatt sentralt. Denne rammen er likevel ofte en nedre ramme. I staten f. eks. kan etatene/virk-somhetene legge til egne penger. I tillegg kan partene lokalt føre forhandlinger på særlig grunnlag, såkalte 2.3.4-forhandlinger¹⁾.

Lønnsstatistikk i privat sektor

Statistisk sentralbyrå etablerte i 1997 ny strukturstatistikk for lønn, en statistikk som en gang per år kartlegger nivå, fordeling og endring i lønn. Statistikken er enhetlig og dekker per i dag alle næringer i privat sektor med unntak av primærnæringene²⁾. Den er utviklet i tråd med EØS-retningslinjer på området og i nært samarbeid med partene i lønnsoppgjøret for å dekke krav til forhandlingsstatistikk.

¹⁾ Kravet for slike forhandlinger er at det har skjedd vesentlige endringer i de forhold som er lagt til grunn for arbeidstakernes lønn.

²⁾ For fiskeoppdrett ble det for første gang utarbeidet lønnsstatistikk i 2002. Fiskeoppdrett har vært med i NHO-tallene siden 1999.

Dekning

Statistikken bygger på opplysninger fra et utvalg av bedrifter i alle næringshovedområder³⁾ med unntak av primærnæringene. Utvalgene varierer i størrelse fra om lag 40 til 80 prosent med i gjennomsnitt om lag 67 prosent av alle ansatte i næringshovedområdet, alt avhengig av i hvor stor grad næringen er omfattet av krav fra forhandlingsstatistikken. For NHO-bedrifter er utvalget om lag 70 prosent. Det innhentes opplysninger på individnivå i alle næringer og for alle ansatte uavhengig av stilling og arbeidstid.

Lønnsbegrep

Strukturstatistikken for lønn er basert på konstantlønnsbegrepet, gjennomsnittlig månedsfortjeneste. I månedsfortjenesten inngår fast avtalt lønn inkl. faste tillegg, uregelmessige tillegg og bonuser. Lønnsbegrepet omfatter ikke overtidsgodtgjørelse og naturalytelser, men det innhentes opplysninger om overtidsgodtgjørelse og gis tall for gjennomsnittlig overtidsgodtgjørelse per måned som en tilleggsopplysning. Den faste avtalte lønnen er gitt for en oppgitt lønnsperiode (per time, dag, uke, 14 dager, måned osv.), mens de andre lønnskomponentene er for perioden "hittil i år". Lønnsendringer inngår fra det tidspunkt de er avtalt, slik at tidspunktet for eventuelle etterbetalinger ikke påvirker den beregnede lønnsutviklingen.

Arbeidstid

Den *lovbestemte* alminnelige arbeidstid er 40 t/uke. *Avtalefestet normalarbeidstid* er den arbeidstid per uke som gjelder for vedkommende lønnstakergruppe i følge tariffavtaler. Den er vanligvis 37,5 t/ uke. Ved ulike arbeidstidsordninger som skift, turnus- og nattarbeid, er både lovfestet og avtalt arbeidstid lavere enn dette. Mellom LO og NHO er for eksempel avtalefestet arbeidstid på 36,5 t/uke for vanlig 2-skiftarbeid, 35,5 t/uke for døgnskift og sammenliknbart turnusarbeid og 33,6 t/uke for helkontinuerlig skift- og sammenliknbart turnusarbeid.

For arbeidere i NHO-bedrifter baseres beskrivelsen av lønnsutviklingen på timefortjenesten omregnet til 37,5 t/uke. I en del bransjer/tariffområder hvor det forekommer skiftarbeid, er time-lønnssatsen for dette arbeidet fastsatt slik at fortjenesten per uke er den samme uansett hvilken arbeidstidsordning som gjelder. For å kunne sam-

³⁾ I følge Standard for næringsgrupper 1994 (C 182)

menlikne lønnsstall bransjer i mellom, omregnes timefortjenestene slik at de tilsvarer en ukentlig arbeidstid på 37,5 timer. Med utgangspunkt i faktisk timelønn medfører omregning til 37,5 t/uke at bransjer med mye skiftarbeid vil få et relativt lavere lønnsnivå enn før omregningen i forhold til bransjer hvor det er lite skiftarbeid.

I lønnsstatistikken innhentes opplysninger om avtalt arbeidstid og overtidstimer. Avtalt arbeidstid blir benyttet som basis for å definere om en arbeidstaker er heltidsansatt eller deltidsansatt. I den offisielle lønnsstatistikken blir heltid definert som arbeidstid på 33 timer eller mer per uke. SSB kan sette andre grenser etter ønske fra oppdragsgivere, f. eks. i forbindelse med utarbeiding av tariffstatistikk. I offisiell lønnsstatistikk skilles det ikke mellom arbeid på skift/turnus og på dagtid, noe NHO kan gjøre for sine medlemsbedrifter. Videre benyttes avtalt arbeidstid for å beregne månedsfortjeneste for arbeidstakere som har timelønn. Avtalt arbeidstid er eksklusiv spisepauser. Det gjøres ingen fradrag for fravær grunnet ferie, sykdom, permisjon e.l. For arbeidstakere som har en varierende arbeidstid fra uke til uke blir det innrapportert gjennomsnittlig arbeidstid per uke for året eller for siste måned.

Heltid og deltid

I lønnsstatistikken regnes som nevnt alle ansatte med en avtalt arbeidstid på 33 timer eller mer per uke som heltidsansatte. For ansatte i stat, skoleverk, kommune og de statlige eide helseforetakene er heltid definert som alle med dellønnsprosent/stillingsandel på 100 prosent. I tillegg vil enkelte yrker hvor det arbeides mindre enn 33 timer per uke regnes som heltidsansatte. Deltidsansatte er definert som alle ansatte som har avtalt arbeidstid på mindre enn 33 timer per uke eller en stillingsandel på mindre enn 100 prosent.

Heltidsekvivalenter

For å kunne sammenlikne lønn mellom hel- og deltidsansatte omregnes lønnen til de deltidsansatte til hva den ville vært hvis de jobbet heltid. Der det ikke foreligger opplysninger om normalarbeidstid (norm i bransjen) gjøres dette ved å benytte forholdet mellom arbeidstiden til hver enkelt deltidsansatt og den gjennomsnittlige arbeidstiden for heltidsansatte i næringen som omregningsfaktor. Månedslønn per heltidsekvivalent for de deltidsansatte kan da slås sammen med månedslønn for de heltidsansatte slik at man kan beregne en gjennomsnittlig månedsfortjeneste for alle ansatte.

Kjennemerker

SSB samler videre inn opplysninger om alder, kjønn og stilling for den enkelte ansatte. Stillingskodene og stillingsbetegnelsene SSB får inn, er kjente betegnelser innen de enkelte næringsområder. Det foretas omkoding til stillingskoder i tråd med internasjonale anbefalinger og for å kunne rapportere statistikken etter de retningslinjer SSB har på området. I den nye lønnsstatistikken nyttes standard for yrkesklassifisering (Standard for yrkeskoding C 521 STYRK) som er den norske versjonen av den internasjonale yrkesstandarden ISCO-88. Kompetansenivå og spesialisering er de to hovedprinsippene standarden bygger på for å klassifisere yrkesutøvere etter yrke. SSB kopler også til datamaterialet opplysninger om høyeste fullførte utdanning fra utdannelsesregisteret. Her gjenstår det fortsatt en god del arbeid for å få til en stillingskoding som har nok detaljert informasjon for sentrale brukere av statistikken.

Kvartalsstatistikk

SSB har arbeidet med etablering av en ny kvartalsvis lønnsindeks. Hovedhensikten med denne indeksen er måling av lønnsendring gjennom året til bruk i konjunkturovervåkingen.

Det er siden 1. kvartal 1998 innhentet opplysninger for et utvalg av bedrifter i noen hovednæringsområder. Utvalget er trukket blant de bedriftene som er med i strukturstatistikken og det foretas rotasjon av utvalget en gang i året. SSB publiserer nå endringstall etter den kvartalsvise lønnsstatistikken for industri, olje- og gassutvinning og bergverksdrift, bygg- og anleggsvirksomhet, samferdsel, varehandel, forretningsmessig tjenesteyting og eiendomsdrift, kraftforsyning og hotell- og restaurantvirksomhet. Etter hvert vil de kvartalsvise lønnsindeksene bli utvidet til å omfatte de samme næringsområder som strukturstatistikken.

Den kvartalsvise lønnsindeksen er nært knyttet til den årlige strukturstatistikken lønn. Lønnsbegrepene (utbetalt avtalt lønn og månedsfortjeneste i alt) er identiske med lønnsbegrepene som benyttes i strukturstatistikken lønn. Utviklingen i utbetalt avtalt lønn som er hovedkomponenten i månedsfortjenesten i alt, er direkte sammenliknbar mellom den kvartalsvise lønnsindeksen og strukturstatistikken. Utviklingen i månedsfortjenesten er derimot ikke direkte sammenliknbar mellom de to statistikkene. Årsaken til dette er at uregelmessige tillegg og bonuser mv. beregnes som et snitt over året i strukturstatistikken, mens i den

kvartalsvise lønnsindeksen beregnes gjennomsnittet for størrelsene kun for det gjeldende kvartalet.

De kvartalsvise lønnsindeksene blir publisert om lag to måneder etter statistikkvartalets utløp.

Grunnlag og metoder for beregning av lønnsnivå og lønnsvekst

Lønnsstatistikken som innhentes har noe ulik dekningsgrad for de enkelte næringene. I lønnsstatistikken er også tatt med lønnstakere som ikke omfattes av tariffoppgjørene.

Beregningene av lønnsnivå og lønnsvekst i tabell 3.1 i kapittel 3 og tabell 7.11 i tabellvedlegget er basert på oppgaver over time- eller månedsfortjeneste eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre typer tillegg. Dvs. at månedsfortjenesten består av fast avtalt lønn inkl. faste tillegg, uregelmessige tillegg og bonuser. Uregelmessige tillegg omfatter bl.a. tillegg for ubekvem arbeidstid, utkallingstillegg, skifttillegg, smusstillegg, offshoret tillegg og andre tillegg som følge av arbeidets art. Uregelmessige tillegg er som regel knyttet til spesielle arbeidsoppgaver eller arbeidstider.

Beregningene inneholder de samme lønnskomponentene for alle grupper. I privat sektor er dette sikret gjennom SSBs nye lønnsstatistikk. I offentlig sektor produseres lønnsstatistikken ved hjelp av registre i henholdsvis Arbeids- og administrasjonsdepartementet⁴⁾ og Kommunenes Sentralforbund. Data for de statlige eide helseforetakene er fra og med 2002 innhentet av NAVO. Lønnsbegrepene her er forenlig med de i SSBs lønnsstatistikk. I lønnskomponentene inngår lønnstillegg som kan ha bakgrunn i spesielle forhold i en bransje, f.eks. skifttillegg og ulempetillegg. Videre inngår bonus i lønnsbegrepet. Derimot inngår ikke opsjoner og fordel ved aksjer til underkurs.

Beregningene av lønnsnivå og lønnsvekst er utført både for heltidsansatte, dvs. for lønnstakere som har utført et fullt normalt årsverk og for et beregnet årsverk. Et fullt normalt årsverk svarer imidlertid ikke til det samme antall arbeidstimer for alle lønnstakergrupper.

Begrepet "beregnet årsverk" omfatter både heltids- og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Ved beregningene forutsettes det at det gis godtgjørelse for ferie- og sykefravær som er lik lønnsinntekten for arbeidet tid av tilsvarende lengde som fraværet.

I noen områder står deltidsansatte for en stor del av årsverkene. I det kommunale- og fylkeskommunale tariffområdet arbeider om lag 60 prosent av de ansatte deltid (utfører om lag 40 prosent av årsverkene), mens andelen er om lag 40 prosent i varehandelen (utfører om lag $\frac{1}{4}$ av årsverkene) og om lag $\frac{1}{3}$ i skoleverket (utfører om lag $\frac{1}{4}$ av årsverkene). For de andre gruppene/næringene i tabellene 3.1 ligger deltidsandelen rundt 20 prosent eller lavere.

For gruppene/næringene i tabell 3.1 i kapittel 3 og tabell 7.11 i tabellvedlegget med unntak av for arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter, beregnes årslønn for et bestemt år ved å ta utgangspunkt i lønnsstatistikken for vedkommende år, f. eks. i oktober. En kan dermed anslå økningen i den faste avtalte lønnen siden oktober året før. I tillegg innhentes det for alle grupper opplysninger om uregelmessige tillegg "hittil i år", f. eks. skift- og smusstillegg, som inngår med $\frac{1}{9}$ i den totale månedsfortjenesten dersom statistikken tellings- tidspunkt er i oktober. Bonus o.l. innhentes for de 4 siste kvartaler og inngår med $\frac{1}{12}$.

Økningen i den faste avtalte lønnen deles i tariffmessig lønnsøkning og lønnsglidning. Tariffmessig lønnsøkning anslås på grunnlag av tariffavtaler og kan fordeles på bestemte tidspunkter i 12-måneders perioden. Lønnsglidningen, som beregnes som en restpost, blir fordelt på ett eller flere tidspunkter for de ulike gruppene. Beregningsmåten fører til at fordelingen av veksten på de enkelte år er usikker.

For arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter tas det ved beregning av årslønn utgangspunkt i lønnsstatistikken for de 9 første månedene for alle lønnskomponenter, dvs. fast avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus. I tillegg har en avtalt lønn per 1. oktober.

Som nevnt har utvalget lagt til grunn at lønnsnivået per september/oktober holder seg på samme nivå ut året dersom det ikke gis sentrale tillegg de siste tre månedene av året eller det foreligger andre opplysninger om lønnsutviklingen. Informasjon fra den kvartalsvise lønnsindeksen viser en viss lønnsvekst for noen grupper i privat sektor fra september/oktober og ut året som hittil ikke har vært fanget opp av beregningsoppleggene. Utvalget har derfor satt i gang et arbeid for å se på om kvartalsstatistikken kan brukes til å beregne lønnsvekst og overheng for tariffområder. Dette arbeidet kan medføre at tallene for lønnsvekst og overheng de siste tre-fire årene kan bli revidert for enkelte tariffområder. En slik revisjon vil ikke påvirke størrelsen på lønnsveksten sett over flere år, men gi en annen fordeling av lønnsveksten mellom år og

⁴⁾ SSB står for innhenting av lønnsopplysningene for statsansatte og skoleverket. SSB offentliggjør offisiell lønnsstatistikk både for staten, skoleverket, kommunene og for de statlige eide helseforetakene

dessuten gi en endret fordeling mellom overheng og bidrag fra lønnsglidningen i det enkelte år.

Det legges til grunn at bonus fordeler seg jevnt over året (fast påslag per tidsenhet, f.eks. per måned), mens veksten i uregelmessige tillegg fra året før som et utgangspunkt legges til avtalerevisjonen 1.4 eller 1.5 alt etter hvilken gruppe en ser på. Det gjelder både privat og offentlig sektor

bortsett fra for arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter. Her kan sammenhengen mellom avtalt lønn "hittil i år" og på tellingstidspunktet og informasjon om tariff tilleggene si noe om når veksten i uregelmessige tillegg er kommet.

Bonus i f.eks. 4. kvartal 2003 får vi oversikt over i januar/februar 2005. Først da kan vi beregne endelig årslønn for 2003.

Vedlegg 4**Om konkurranseevnebegrepet***Landets konkurranseevne*

Den omfattende deltakelsen i det internasjonale varebyttet har gjort det mulig for Norge å oppnå en langt høyere materiell levestandard enn hva som ville vært mulig i en økonomi som var vesentlig mer skjermet overfor utenlandsk konkurranse.

Land som deltar i det internasjonale vare- og tjenestebytet må over tid ha en rimelig balanse i utenriksøkonomien. Fordelene ved det internasjonale varebyttet vil bli vesentlig redusert, hvis vi ikke samtidig kan sørge for en full og effektiv ressursutnyttelse, herunder full sysselsetting, og en akseptabel inntektsfordeling. *Et lands konkurranseevne uttrykker derfor evnen til å opprettholde en rimelig balanse i utenriksøkonomien over tid, samtidig som en har full og effektiv ressursutnyttelse og en akseptabel inntektsfordeling.*

Konkurranseevnen for en næring karakteriserer evnen til å overleve over tid. Dette beror på næringens lønnsomhet og dens evne til å trekke til seg investeringer. En lønnsom næring må kunne hevde seg i konkurranse med utenlandske bedrifter på produktmarkedene, og med andre norske næringer i arbeidsmarkedet. En kan ikke uten videre trekke slutninger fra utviklingen i konkurranseevnen for en enkelt bedrift eller næring til utviklingen i konkurranseevnen for et helt land. En økonomi med vekst og omstilling vil normalt være preget av ulik utvikling i konkurranseevnen for de enkelte næringer. Videre kan en bedring i konkurranseevnen for en næring, f.eks. gjennom subsidiering av innsatsfaktorene, gi en dårligere utnyttelse av ressursene samlet sett, og dermed ikke bedre konkurranseevnen i samfunnsøkonomisk forstand. Det er derfor viktig å skille mellom konkurranseevnen for en enkelt næring og for Norge som helhet.

For Norge vil utviklingen i oljesektoren ha særlig stor betydning for utenriksøkonomien og dermed for landets samlede konkurranseevne. Både i 2002 og 2003 var driftsregnskapets overskudd om lag 200 mrd. kroner. Eksporten av råolje og naturgass var 281 mrd. kroner i 2003, mot 274 mrd. året før.

Konkurranseutsatte og skjermede næringer

Tradisjonelt har konkurranseutsatte næringer blitt assosiert med industrien, mens skjermede næringer som regel har blitt assosiert med tjenesteproduserende næringer (varehandel, transporttjenester, finansiell tjenesteyting, annen privat tjenesteyting etc.). Økt globalisering, sterkere internasjonal konkurranse og lavere transportkostnader har imidlertid bidratt til at stadig større deler av norsk næringsliv utsettes for konkurranse fra utlandet.

En drøfting innholdet i begrepene konkurranseutsatte og skjermede næringer er gitt i Holdenutvalgets rapport NOU 2000:21, vedlegg 8 (av professor Asbjørn Rødseth). I teorien blir skjermede næringer definert ved at de produserer varer eller tjenester som verken eksporteres eller importeres, mens konkurranseutsatte næringer produserer varer eller tjenester som eksporteres eller importeres. Denne inndelingen kan ses i lys av en sonndring mellom rotløse næringer og andre næringer. Rotløse næringer er næringer som ikke har noen naturlig geografisk forankring, og de kan dermed relativt enkelt flytte produksjonen til et annet land dersom dette viser seg lønnsomt.

For de konkurranseutsatte næringene vil produsentprisene i stor grad bli bestemt på verdensmarkedet, mens produsentprisene i de skjermede næringene i større grad vil reflektere forholdet mellom tilbud og etterspørsel innenlands. I praksis er det imidlertid vanskelig å avgrense hvilke næringer som er konkurranseutsatte og hvilke som er skjermede, fordi mange næringer er i en mellomstilling.

Rene konkurranseutsatte næringer kjennetegnes av bedrifter som produserer for et internasjonalt marked ved hjelp av arbeidskraft som eneste lokale produksjonsfaktor. (Bedriftene bruker også kapital, men er ikke bundet til å investere denne i Norge). Rene konkurranseutsatte næringer har stor betydning i forhold til lønnsoppgjøret, fordi utviklingen i lønnsnivået over tid bestemmer om næringen blir værende i Norge eller ikke. Blir lønnsnivået for høyt sammenliknet med produktiviteten, reduseres lønnsomheten, noe som kan føre til at det ikke blir investert i nye arbeidsplasser. Lønnsnivået i de rene konkurranseutsatte nærin-

gene binder samtidig opp lønnsnivået i resten av økonomien dersom en skal ha samme lønn for samme arbeid uavhengig av næring.

Det største innslaget av rene konkurranseutsatte næringer finner man innenfor industrien, men det er slike næringer også innen tjenesteyting.

Industriens konkurranseevne

Økt produksjon i eksportkonkurrerende næringer og økte markedsandeler for importkonkurrerende næringer vil sikre at utenriksøkonomien blir mer robust overfor svingninger i oljeprisen. Blant de eksport- og importkonkurrerende næringene er industrien den viktigste enkeltstående. En rimelig god evne for industrien til å konkurrere både ute og hjemme er dermed viktig for å realisere en balansert økonomisk utvikling. Dette behøver imidlertid ikke innebære at industriens konkurranseevne hele tiden må være like god. Da oljeinntektene kom inn i norsk økonomi, kunne driftsbalansen ovenfor utlandet sikres med en mindre industrisektor. Men oljeinntektene innebærer ikke at norsk industri på varig basis kan ha svakere konkurranseevne enn industrien hos handelspartnerne. I en moderne økonomi er det hele tiden betydelige omstillinger, og et visst antall bedrifter og arbeidsplasser blir hele tiden lagt ned. Dersom Norge skal opprettholde den nødvendige størrelsen på industrien spesielt og konkurranseutsatt sektor generelt, må de bedrifter og arbeidsplasser som blir lagt ned erstattes av nye. For at dette skal kunne skje, må bedriftene og arbeidsplassene som etableres ha minst like god konkurranseevne som industrien hos våre handelspartnere. Spesielt må investeringer i norsk industri gi avkastning på linje med investeringer i andre land. Hvis avkastningen på investeringer i Norge blir lavere enn avkastningen i andre land, vil det ikke være mulig å opprettholde en tilstrekkelig stor industri i Norge.

Industriens konkurranseevne avhenger av flere faktorer. Enkelte av faktorene er først og fremst knyttet til forhold i den enkelte bedrift, og vil i mindre grad påvirkes av endringer i de økonomiske rammevilkårene for bedriften. Dette gjelder i stor grad for produktivitet i vid forstand, dvs. bedriftens evne til å utnytte arbeidskraft, kapital og energi på en effektiv måte i produksjonsvirksomheten og til å ta i bruk ny teknologi. Et annet eksempel er markedsføring.

Lønnskostnadene er den enkeltfaktoren som betyr mest for kostnadene ved norsk industriproduksjon. Foruten lønnskostnadene vil andre kostnadskomponenter som energikostnader, kapitalkostnader og kostnader til innenlandsk produsert

vareinnsats ha betydning for norske bedrifters muligheter til å kunne hevde seg i den internasjonale konkurransen. Det samme vil være tilfellet for offentlige avgifter og subsidier.

For viktige deler av norsk industri er *energikostnadene*, særlig knyttet til elektrisk strøm, av stor betydning for konkurranseevnen. Også endringer i prisforholdet mellom ulike energibærere kan få betydning for konkurransesituasjonen for norsk industri. Slike endringer kan finne sted i løpet av forholdsvis kort tid. Bruken av olje som energikilde er i de fleste næringer relativt sett mindre i Norge enn i andre land. Derfor vil lave oljepriser på kort sikt bidra til å svekke den relative konkurransesituasjonen for mange norske bedrifter.

Bedriftenes *transport- og logistikkostnader* er også av betydning for konkurranseevnen. Undersøkelser indikerer at transportkostnadene i industrien utgjør om lag 6 prosent av omsetningen (per 2001).

Også *kapitalkostnadene* har betydning for konkurranseevnen. I teorien er det den såkalte brukerprisen på kapital som gjenspeiler kapitalkostnadene. Brukerprisen tar hensyn til markedsprisen på kapitalutstyret, kostnadene ved å binde kapital i bedriften (renten), kapitalslitet og reglene for bedrifts- og kapitalbeskatning. Brukerprisen på kapital er vanskelig å måle i praksis, men en har data for enkelte viktige komponenter i brukerprisen som f.eks. renter, og pris på nytt kapitalutstyr. Det er i prinsippet også mulig å beregne virkninger av skattereglene på brukerprisen.

I lys av den tettere integrasjonen i de internasjonale kapitalmarkedene og at reguleringene av kapitalbevegelser over landegrensene i all hovedsak er fjernet, er det mindre grunn til å vente at kostnadene for bedriftene ved å ta opp lån skal være vesentlig annerledes i Norge enn i andre land. Likevel er det en klar tendens til at mange bedrifter låner mest i nasjonal valuta. Dette gjelder særlig små og mellomstore bedrifter som produserer for hjemmemarkedene, hvor tilbud av kreditt forutsetter god lokal kunnskap om marked og aktører. Det kan også være rasjonelt å ha gjeld i nasjonal valuta siden andre kostnader og inntekter er i nasjonal valuta. Også slike bedrifter vil imidlertid møte internasjonal konkurranse. Det kan derfor være relevant å sammenlikne lånekostnadene i norske kroner med lånekostnadene for gjennomsnittet av våre handelspartnere. I så fall må en også korrigere for endringer i verdien på den norske kronen i forhold til valutaene til våre handelspartnere.

Avgifter og subsidier som knyttes direkte til bruk av arbeidskraft, f.eks. arbeidsgiveravgift, fanget opp i lønnskostnadene, slik de måles i dette

kapitlet. Andre avgifter og subsidier fanges imidlertid ikke opp, f.eks. CO₂-avgifter. Slike avgifter og subsidier vil også påvirke konkurranseevnen, men det er vanskelig å framskaffe sammenliknbare tall mellom land.

Utviklingen i industriens internasjonale konkurranseevne avhenger også av produktivets- og kostnadsutviklingen i øvrige deler av norsk næringsliv, særlig i de *skjermede næringene*. Disse næringene leverer vareinnsats, energi og kapitalvarer til industrien. Jo billigere disse leveransene kan skje, desto bedre blir industriens internasjonale konkurranseevne. Videre konkurrerer industrien med øvrige næringer om enkelte innsatsfaktorer,

særlig arbeidskraft. Lavere lønninger og svekket lønnsomhet i andre næringer kan føre til at industriens konkurranseevne bedres ved at det blir lettere og billigere for industrien å skaffe arbeidskraft og kapitalvarer. Kostnadsutviklingen i industrien kan derfor ikke ses uavhengig av kostnadsutviklingen i norsk økonomi for øvrig.

Forutsigbare og stabile rammebetingelser kan bidra til å styrke næringslivets konkurranseposisjon. For en liten, åpen økonomi som den norske vil det være svært vanskelig å oppnå en stabil realøkonomisk utvikling uten at en samtidig har en relativt stabil nominell utvikling, herunder en stabil valutakurs.

Vedlegg 5**Nærmere om den harmoniserte konsumprisindeksen**

Maastricht-traktaten, som ble vedtatt i 1991, inneholder konvergenskriterier som måtte oppfylles før endelig etablering av den Økonomiske og monetære union (ØMU). Et av kriteriene var knyttet til nivået på inflasjonen. De nasjonale konsumprisindeksene i de enkelte land kan være uegnet når en skal sammenlikne prisutviklingen mellom land, bl.a. fordi ulike komponenter av prisindeksen beregnes og vektlegges forskjellig. Dette er noe av grunnen til etableringen av en harmonisert konsumprisindeks (HKPI).

Ved å samordne det metodiske opplegget produseres det nå harmoniserte konsumprisindekser i alle EU-land, samt Island og Norge, som anses å være bedre egnet til internasjonale sammenlikninger. Den harmoniserte konsumprisindeksen (HKPI) vil for de fleste land eksistere parallelt med den tradisjonelle konsumprisindeksen (KPI).

I Norge dekker den harmoniserte konsumprisindeksen om lag 88 prosent av forbruksutgiftene som inngår i den tradisjonelle konsumprisindeksen. Det eneste området som nå er utelatt fra den harmoniserte indeksen (HKPI), men som derimot er dekket i den tradisjonelle konsumprisindeksen (KPI), er selveierens bokostnader (beregnet husleie)¹⁾. I henhold til EØS-bestemmelser må alle land som lager harmoniserte konsumprisindekser kontrollere vektene som brukes i beregningene årlig etter visse kriterier. I Norge bygger vektene i både KPI og HKPI på et gjennomsnitt av resultater fra Forbruksundersøkelsen siste tre år. Vektene implementeres imidlertid til forskjellige tidspunkter.

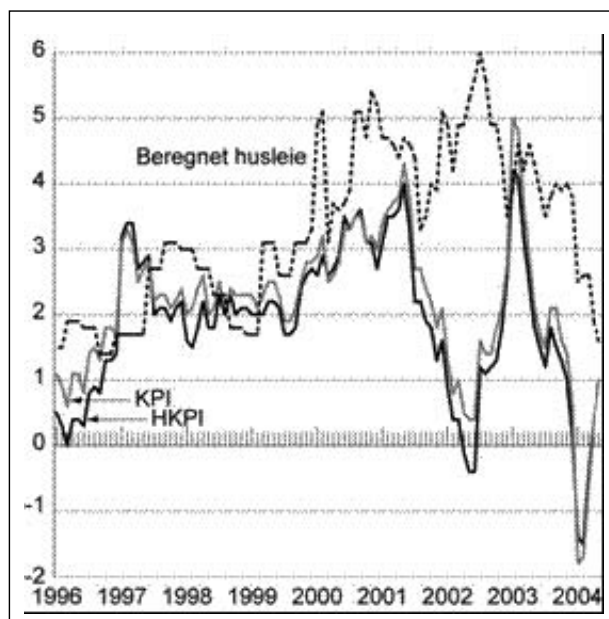
I HKPI er beregnet husleie utelatt. Derimot inngår betalt husleie. Dette innebærer totalt sett at husholdningenes gjennomsnittlige boutgifter blir mindre vektlagt i HKPI enn i KPI, og tilsvarende får utviklingen mindre betydning.

Figur 5.1 viser utviklingen i HKPI, KPI og beregnet husleie i Norge fra 1996 til mai 2004. Figuren viser at tolv månedersveksten i HKPI i hovedsak har vært lavere enn for KPI. I siste halvår i 1998 og i begynnelsen av 1999 var KPI høyere enn HKPI,

selv om veksten i husleieindeksen var lavere enn veksten i totalindeksen. Dette skyldes i hovedsak at barnehagetakster, skolegang og enkelte helse-tjenester, som den gang var utelatt fra HKPI, men inngikk i KPI, hadde en vesentlig høyere tolv månedersvekst enn KPI. At HKPI var moderat høyere enn KPI i deler av 2000, til tross for at veksten i beregnet husleie var høyere enn veksten i totalindeksen²⁾, skyldes trolig blant annet enkelte omlegginger av HKPI fra og med januar 2000.

I 2003 var den gjennomsnittlige stigningen i HKPI i Norge 2,0 prosent, mens den tilsvarende veksten i KPI var 2,5 prosent. Differansen må ses i sammenheng med den relativt kraftige veksten i beregnet husleie, jf. figur 5.1 I inneværende år har veksten i beregnet husleie avtatt betydelig, noe som har bidratt til at tolv månedersendringen i KPI var lavere enn i HKPI i første kvartal. I mai i år økte

²⁾ Den markerte stigningstakten i husleieindeksen i januar og februar 2000 skyldes tekniske endringer. Siden januar 2000 er husleiene registrert og innarbeidet i konsumprisindeksen månedlig, mot tidligere kvartalsvis.

Figur 5.1 Prisutviklingen i Norge. Vekst i prosent fra samme måned året før. KPI, HKPI, og husleieindeksen/beregnet husleie

¹⁾ Helse og utdanningstilbud berørt av offentlige overføringer og forsikringstjenester ble tatt inn i HKPI fra og med januar 2000.

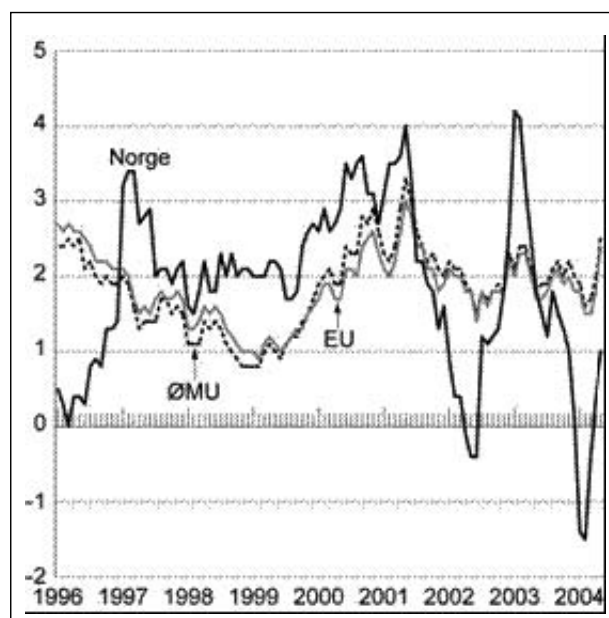
Tabell 5.1 Harmonisert konsumprisindeks for Norge, EU-landene og euroområdet. Gjennomsnittlig årlig vekst

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Norge	0,7	2,6	2,0	2,1	3,0	2,7	0,8	2,0
EU-landene	2,4 ¹⁾	1,7	1,3	1,2	2,1	2,3	2,1	2,0
Euroområdet	2,2	1,6	1,1	1,1	2,1	2,3	2,3	2,1

¹⁾ Estimert

imidlertid både KPI og HKPI med 1,0 prosent fra samme måned året før.

Figur 5.2 gir en oversikt over tolv måneders-veksten i den harmoniserte konsumprisindeksen i Norge, EU-landene og euroområdet i perioden fra 1996 til mai 2004. Fra 1997 til sommeren 2001 var prisstigningen i Norge høyere enn prisstigningen i EU og euroområdet. I 2001 og 2002 påvirket endringer i momssatsene prisforløpet i Norge betydelig. Økningen i merverdiavgiftsatsen fra 1. januar 2001 bidro til å øke differansen i forhold til EU, mens prisstigningstakten i Norge falt under den i EU etter halveringen av matmomsen fra 1. juli 2001. I begynnelsen av 2003 var prisveksten i Norge klart høyere enn i EU. Prisveksten i Norge avtok gjennom året og som gjennomsnitt for året var prisveksten 2,0 prosent både i Norge og i EU. Hittil i år har prisveksten i Norge vært betydelig lavere enn i EU. Prisveksten i Norge det siste halvannet året har vært betydelig påvirket av svingninger i elektrisitetsprisen.

Figur 5.2 Harmonisert konsumprisindeks (HKPI) i Norge, EU-landene¹⁾ og euroområdet. Vekst i prosent fra samme måned året før.

¹⁾ EU-25 fra mai 2004.

Vedlegg 6**Kursutviklingen for norske kroner**

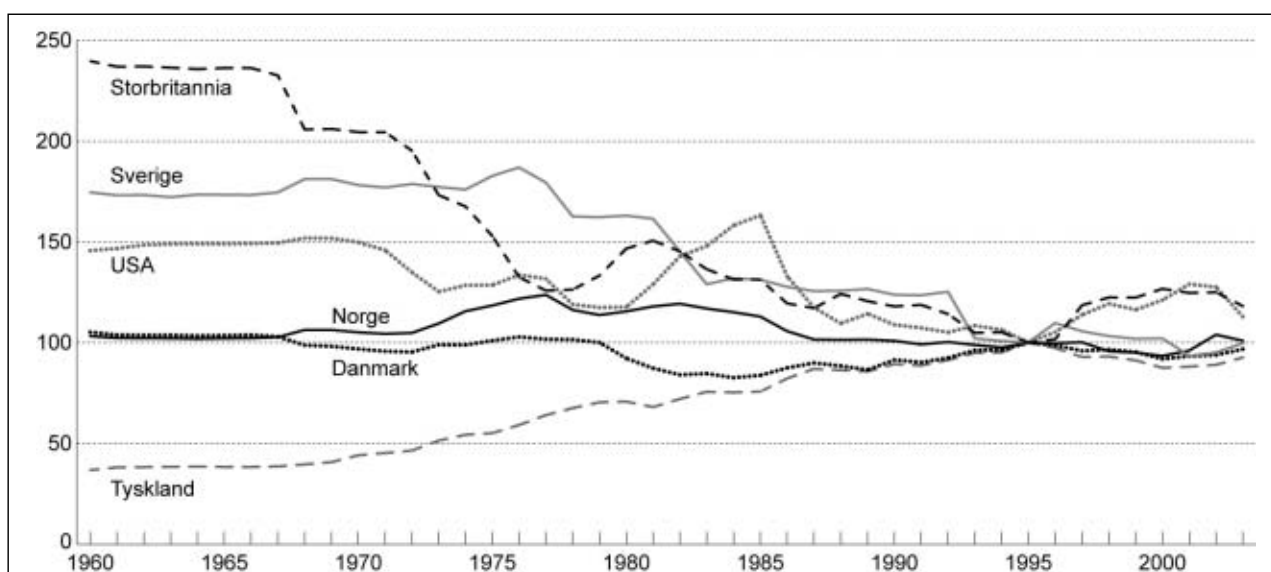
Historisk sett har Norge hatt en relativt stabil utvikling i valutakursen sammenliknet med de fleste av våre viktigste handelspartnere, jf. figur 6.1. Dette vedlegget gir en omtale av utviklingen i kronekursen de siste årene. En omtale av valutakursutviklingen lenger tilbake i tid gis i Beregningsutvalgets rapport: NOU 2003:10.

Gjeldende retningslinjer for pengepolitikken

I St.meld. nr. 29 (2000-2001) Retningslinjer for den økonomiske politikken, som ble framlagt 29. mars 2001, ble det trukket opp nye retningslinjer for pengepolitikken. I tråd med denne forskriften skal pengepolitikken sikte mot stabilitet i den norske kronas nasjonale og internasjonale verdi, herunder også bidra til stabile forventninger om valutakursutviklingen. Pengepolitikken skal samtidig understøtte finanspolitikken ved å bidra til å stabilisere utviklingen i produksjon og sysselsetting. Norges Banks operative gjennomføring av pengepolitikken skal i samsvar med dette rettes inn mot lav og stabil inflasjon, definert som en årsvekst i konsumprisene som over tid er nær 2½ prosent. Det forventes

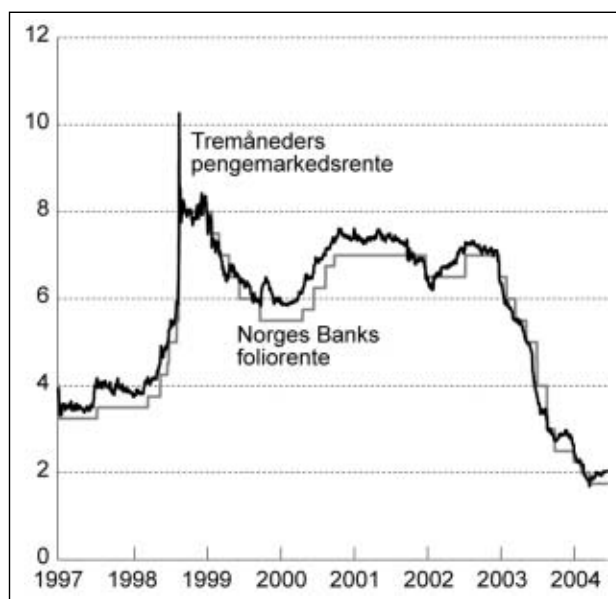
at konsumprisveksten som en hovedregel vil ligge innenfor et intervall på +/- 1 prosentpoeng rundt målet for prisstigningen. I St.meld. nr. 29 (2000-2001) står det videre at Norges Banks rentesetting skal være framoverskuende og ta tilbørlig hensyn til usikkerheten knyttet til makroøkonomiske anslag og vurderinger. Den skal ta hensyn til at det kan ta tid før politikkendringer får effekt, og den bør se bort fra forstyrrelser av midlertidig karakter som ikke vurderes å påvirke den underliggende pris- og kostnadsveksten.

Fra desember 2002 og fram til mars 2004 reduserte Norges Bank renten med til sammen 5¼ prosentpoeng. Begrunnelsen for rentenedsettelsene var bl.a. knyttet til at veksten i konsumprisene ble klart lavere enn Norges Bank hadde ventet. Norges Bank la i denne sammenheng vekt på den sterke kronekursen, svak vekst i internasjonal økonomi og utsikter til svakere vekst også i norsk økonomi. Styringsrenten ble satt ned med ½ prosentpoeng på sentralbankens rentemøter 11. desember, 22. januar, 5. mars og 30. april og 17. september. På hovedstyremøtene 25. juni og 13. august ble renten redusert med 1 prosentpoeng. 17. desember,

Figur 6.1 Utviklingen i nominell effektiv valutakurs for utvalgte land. Indeks 1995=100. Stigende kurve angir sterkere kurs

Kilde: Norges Bank.

Figur 6.2 Tremåneders pengemarkedsrente og Norges Banks foliorente. Prosent.

Kilde: Norges Bank.

28. januar og 11. mars besluttet hovedstyret å redusere renten med $\frac{1}{4}$ prosentpoeng. Foliorenten er dermed nede i $1\frac{3}{4}$ prosent. På de to siste hovedstyremøtene har renten blitt holdt uendret.

Nærmere om euro, ECU og effektiv kronekurs

ØMU ble formelt vedtatt etablert gjennom Maastricht-traktaten fra 1992, og ble etablert 1. januar 1999. Etableringen av ØMU innebærer en felles valuta og en felles pengepolitikk i EU-landene som

deltar i valutaunionen. Disse deltakerlandene er nå Belgia, Finland, Frankrike, Hellas, Irland, Italia, Luxembourg, Nederland, Portugal, Spania, Tyskland og Østerrike. Euro har erstattet de nasjonale valutaene i deltakerlandene. I første omgang var det kun mulig å benytte euroen ved bruk av betalingskort eller ved overføringer mellom bankkonti. Kontanter denominert i euro ble innført 1. januar 2002.

Euroen er den klart viktigste valutaen i både industriens effektive valutakurs og i den importviede valutakursen (med 44 land), jf. tabell 6.1.

Industriens effektive valutakurs blir nå beregnet som en kjedeindeks. En unngår dermed store endringer i indeksen som følge av endringer i vektene til valutakursene som ligger langt fra sin basiskurs. Vektene vil som før bli oppdatert fortløpende. Industriens effektive valutakurs omfatter nå 25 land. I 1996 sto disse landene for rundt 94 prosent av Norges handel med industrivarer.

Utviklingen i kronekursen de siste årene

Gjennom første halvår 2000 svekket kronekursen seg mot svenske kroner, britiske pund og amerikanske dollar, og målt ved industriens effektive valutakurs var kronen nesten 4 prosent svakere i mai enn ved inngangen til året. I andre halvår styrket kronen seg betydelig i forhold til svenske kroner, og moderat i forhold til euro. Kronen svekket seg videre mot dollar. Fra 1999 til 2000 sett under ett svekket kronekursen seg med 2,1 prosent målt ved industriens effektive valutakurs, noe som sær-

Boks 6.1 Forskrift om pengepolitikken

§ 1.

Pengepolitikken skal sikte mot stabilitet i den norske kronas nasjonale og internasjonale verdi, herunder også bidra til stabile forventninger om valutakursutviklingen. Pengepolitikken skal samtidig understøtte finanspolitikken ved å bidra til å stabilisere utviklingen i produksjon og sysselsetting.

Norges Bank forestår den operative gjennomføringen av pengepolitikken.

Norges Banks operative gjennomføring av pengepolitikken skal i samsvar med første ledd rettes inn mot lav og stabil inflasjon. Det operative målet for pengepolitikken skal være en årsvekst i konsumprisene som over tid er nær 2,5 prosent.

Det skal i utgangspunktet ikke tas hensyn til direkte effekter på konsumprisene som skyldes

endringer i rentenivået, skatter, avgifter og særskilte midlertidige forstyrrelser.

§ 2.

Norges Bank skal jevnlig offentliggjøre de vurderingene som ligger til grunn for den operative gjennomføringen av pengepolitikken.

§ 3.

Den norske kronas internasjonale verdi fastlegges på grunnlag av kursene i valutamarkedet.

§ 4.

Norges Bank gir på statens vegne de meddelelser om kursordningen som følger av deltakelse i Det internasjonale valutafond, jf. lov om Norges Bank og pengevesenet § 25 første ledd.

Tabell 6.1 Nåværende konkurranseevnevekter og importvekter

	Vekter i industriens effektive valutakurs ¹⁾	Importvekter ²⁾
Euro	42,1	378,5
Danmark	8,1	82,6
Sverige	19,9	160,9
Storbritannia	12,0	76,3
Sveits	1,2	13,3
Japan	4,8	32,1
USA	6,4	64,1
Canada	0,6	21,6
Singapore	0,3	3,9
Sør-Korea	2,1	6,4
Thailand	0,2	3,7
Taiwan	0,6	10,5
Polen	1,1	13,9
Tsjekkia	0,4	7,5
Ungarn	0,1	4,2
Argentina	..	1,6
Australia	..	2,3
Bangladesh	..	1,2
Brasil	..	6,3
Chile	..	1,6
Kina	..	55,7
Colombia	..	1,3
Hong Kong	..	3,7
Indonesia	..	2,7
India	..	3,2
Island	..	2,9
Sri Lanka	..	0,3
Marokko	..	0,8
Malaysia	..	4,9
Filippinene	..	1,6
Pakistan	..	1,2
Russland	..	22,0
Tyrkia	..	5,3
Sør-Afrika	..	2,1
	100,0	1000,0

¹⁾ OECD-vekter i 1999.

²⁾ Importveid nominell effektiv kurs er beregnet på grunnlag av 44 land med løpende vekter. De nåværende vektene er basert på importandeler i 2002.

lig må ses i sammenheng med dollarstyrkingen fra sommeren 1999 til høsten 2000. I forhold til amerikanske dollar falt kronekursen med 13 prosent fra 1999 til 2000.

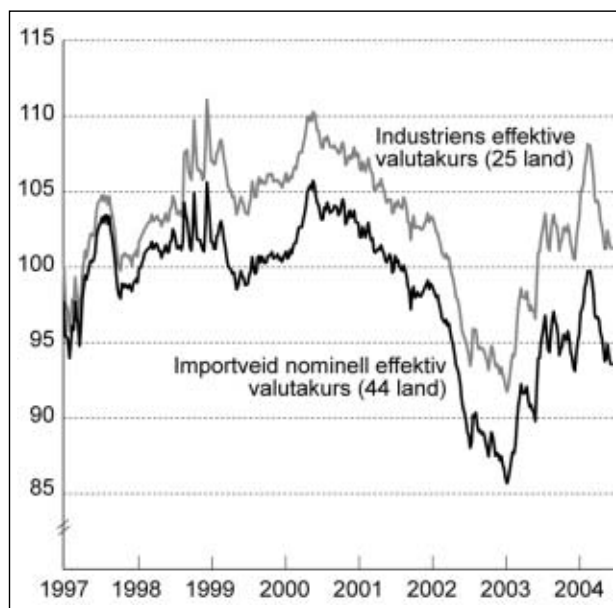
Amerikanske dollar fortsatte styrkingen i første halvår 2001, mens kronen styrket seg moderat i forhold til euro og kraftig i forhold til svenske kroner. I forhold til britiske pund var kronen stabil gjennom hele 2001, men på et noe sterkere nivå enn året

før. Målt ved industriens effektive valutakurs var norske kroner om lag 7 prosent sterkere i september 2001 enn i mai året før, noe som særlig skyldes en stadig svekkelse av svenske kroner i denne perioden. De siste månedene av 2001 svekket norske kroner seg noe, særlig i forhold til svenske kroner. Fra 2000 til 2001 under ett styrket kronekursen seg med 3,1 prosent målt ved industriens effektive valutakurs. Styrkingen vis-à-vis svenske kroner bidro isolert til 1,8 prosentpoeng av dette, mens styrkingen vis-à-vis britiske pund og euro hver bidro med 0,3 prosent.

Gjennom hele 2002 opplevde amerikanske dollar en generell svekkelse. En lang rekke skandaler i høyt profilerte amerikanske selskaper trekkes fram som en viktig forklaringsfaktor til denne svekkelsen. Videre har dollarkursen i flere år vært omtalt som "overvurdert", bl.a. på bakgrunn av kjøpekraftsbetraktninger. Store underskudd på driftsbalansen overfor utlandet kan også antyde at dollarkursen har ligget høyere enn sitt likevektsnivå. I et slikt lys kan dollarsvekkelsen gjennom 2002 og 2003 anses som en tilbakevending fra et sterkt nivå. I forhold til euro svekket dollaren seg fra om lag 0,88 ved inngangen av 2002 til om lag 1,05 ved utgangen av året. I 2003 styrket euroen seg ytterligere mot dollar, til 1,26.

I løpet av første halvår 2002 styrket kronen seg med innpå 8 prosent målt ved industriens effektive valutakurs. Norske kroner styrket seg i denne perioden både vis-à-vis euro, svenske kroner, britiske pund og særlig amerikanske dollar. Rentedifferansen i forhold til andre land, meget gode statsfinanser, stort overskudd på utenriksregnskapet og fallende aksjemarkeder internasjonalt trekkes alle fram som forklaringsfaktorer på kronestyrkingen. I andre halvår 2002 styrket kronekursen seg ytterligere med 2,7 prosent. Styrkingen av kronekursen hadde da i all hovedsak sitt motstykke i den generelle dollarsvekkelsen, mens kronen var relativt stabil i forhold til de andre viktige valutaslagene. Gjennomsnittlig styrket kronekursen seg med 7,4 prosent fra 2001 til 2002, målt ved industriens effektive valutakurs. Utslagene i kronekursen i 2002 skyldtes trolig i noen grad overdrevne oppfatninger hos markedsaktørene av omstillingsbehovet i økonomien knyttet til innfasingen av oljeinntekter.

Gjennom 2003 svekket industriens effektive kronekurs seg med 12 prosent. Kronekursen svekket seg klart mot svenske og danske kroner og mot euro, men styrket seg noe målt mot amerikanske dollar. Kronekurssvekkelsen i 2003 må ses i lys av den markerte styrkingen året før. Målt som årsgjennomsnitt svekket kronen seg med 3 prosent målt ved industriens effektive valutakurs.

Figur 6.3 Industriens effektive valutakurs og importveid kronekurs. Ukentlige observasjoner. Fallende kurve angir sterkere kronekurs

Vektene for den importveide kronekursen er basert på bilateral handel i varer eksklusive olje og gass, skip og oljeplattformer. Figur 6.3 viser utviklingen i den importveide kronekursen (44 land) de siste årene. I 2000 svekket den importveide valutakursen seg med 2,5 prosent, mens den styrket seg med 3,1 prosent i 2001. I 2002 styrket den importveide kronekursen seg med 8,5 prosent. Gjennom 2003 svekket den importveide kursen seg med 11 prosent, målt som årsgjennomsnitt var imid-

Figur 6.4 Utviklingen i norske kroner pr euro og amerikansk dollar (høyre akse) og svenske kroner (venstre akse). Ukentlige observasjoner. Fallende kurve angir sterkere kronekurs

lertid svekkelsen kun på drøyt 1 prosent fra året før.

Fra årsskiftet og fram til midten av februar i år svekket kronekursen seg markert mot valutaene til alle våre viktigste handelspartnere. Siden har imidlertid kronekursen styrket seg igjen. I midten av juni i år var kronekursen 4 prosent svakere enn gjennomsnittet for fjoråret målt ved industriens effektive valutakurs, mens den var 3 prosent svakere målt ved den importveide kronekursen.

Vedlegg 7**Tabellvedlegg**

Tabell 7.1 Skattesatser og beløpsgrenser mv. etter 2000-, 2001-, 2002-, 2003 og 2004-regler

	2000-regler	2001-regler	2002-regler	2003-regler	2004-regler
<i>a. Trygdeavgift</i>					
Lønnsinntekt	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst
Næringsinntekt i jordbruk, skogbruk og fiske	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst	7,8 pst
Annen næringsinntekt ¹⁾	10,7 pst	10,7 pst	10,7 pst	10,7 pst	10,7 pst
Pensjonsinntekt	3,0 pst	3,0 pst	3,0 pst	3,0 pst	3,0 pst
<i>b Toppskatt til staten</i>					
Trinn 1					
Sats ²⁾	13,5 pst.	13,5 pst.	13,5 pst.	13,5 pst.	13,5 pst.
Innslagspunkt, klasse 1	277 800 kr	289 000 kr	320 000 kr	340 700 kr	354 300 kr
Innslagspunkt, klasse 2	329 000 kr	342 200 kr	342 200 kr	364 000 kr	378 600 kr
Trinn 2					
Sats ³⁾	19,5 pst.	19,5 pst.	19,5 pst.	19,5 pst.	19,5 pst.
Innslagspunkt	762 700 kr	793 200 kr	830 000 kr	872 000 kr	906 900 kr
<i>Skatter på alminnelig inntekt</i>					
<i>c Kommune, fylkes- og fellesskatt</i>					
Finnmark og Nord- Troms	24,5 pst	24,5 pst	24,5 pst	24,5 pst	24,5 pst
Landet ellers	28,0 pst	28,0 pst	28,0 pst	28,0 pst	28,0 pst
<i>d Maksimalle marginale skattesatser</i>					
Samlet maksimal marginalsatt på lønn og personinntekt fra næringsvirksomhet i jordbruk, skogbruk og fiske	55,3 pst	55,3 pst	55,3 pst	55,3 pst	55,3 pst
Samlet maksimal marginalsatt på personinntekt fra annen næringsvirksomhet	55,3 pst	55,3 pst	55,3 pst	55,3 pst	55,3 pst
<i>Standardfradrag mv.</i>					
<i>e Klassefradrag</i>					
Klasse 1	27 700 kr	28 800 kr	30 100 kr	31 600 kr	32 900 kr
Klasse 2	55 400 kr	57 600 kr	60 200 kr	63 200 kr	65 800 kr
<i>f Minstefradrag</i>					
Sats	22,0 pst.	22,0 pst	23,0 pst	24,0 pst	24,0 pst
Øvre grense	36 600 kr	40 300 kr	43 000 kr	45 700 kr	47 500 kr
Nedre grense	4 000 kr	4000 kr	4000 kr	4000 kr	4000 kr
Lønnsfradrag ⁴⁾	30 600 kr	31 800 kr	31 800 kr	31 800 kr	31 800 kr
<i>g Særfradrag for alder</i>	17 640 kr	17 640 kr	18 360 kr	18 360 kr	18 360 kr
<i>h Særfradrag for uførhet</i>	17 640 kr	17 640 kr	18 360 kr	18 360 kr	18 360 kr
<i>i Avtrappingssats, skattereduksjonsregelen</i>	55,0 pst	55,0 pst	55,0 pst	55,0 pst	55,0 pst

	2000-regler	2001-regler	2002-regler	2003-regler	2004-regler
<i>j Skattefrie nettoinntekter, pensjonister</i>					
Enslige	73 800 kr	76 800 kr	81 100 kr	85 200 kr	88 600
Ektepar	120 600 kr	125 400 kr	131 700 kr	138 300 kr	143 800
<i>k foreldrefradrag (for barn under 12 år)</i>					
Øvre grense, ett barn	25 000 kr	25 000 kr	25 000 kr	25 000 kr	25 000 kr
Øvre grense, to eller fl	30 000 kr	30 000 kr	30 000 kr	30 000 kr	30 000 kr
<i>l Forsørgerfradrag i skatt (pr. barn)</i>					
Barn (under 16 år)	1 820 kr	Opphevet	Opphevet	Opphevet	Opphevet
Ungdom (mellom 16 og 18 år)	1 820 kr	Opphevet	Opphevet	Opphevet	Opphevet
<i>m Generelle satser for barnetrygd⁵⁾</i>					
1. barn	9 948 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
2. barn	9 948 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
3. barn	10 944 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
4. barn	10 944 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
5. og følgende barn	10 944 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
<i>n Sum barnetrygd og forsørgerfradrag (til orientering)</i>					
1. barn	11 768 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
2. barn	23 536 kr	23 328 kr	23 328 kr	23 328 kr	23 320 kr
3. barn	36 300 kr	34 992 kr	34 992 kr	34 992 kr	34 980 kr
4. barn	49 064 kr	46 656 kr	46 656 kr	46 656 kr	46 640 kr
Tillegg pr. barn utover 4 barn	12 764 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 664 kr	11 660 kr
<i>o Ekstra barnetrygd til barn mellom 1-3 år⁶⁾</i>	7 884 kr	7 884 kr	7 884 kr	Opphevet	Opphevet
<i>p Ekstra barnetrygd i Finnmark og Nord-Troms</i>	3 792 kr	3 792 kr	3 792 kr	3 792 kr	3 790 kr

¹⁾ For næringsinntekt over 12 G betales 7,8 pst. trygdeavgift.

²⁾ For skattytere i Finnmark og Nord-Troms utgjør satsen 9,5 pst.

³⁾ Trinn 2 i toppskatten gjaldt ikke for skattytere i Nord-Troms og Finnmark fram t.o.m. 1998. Det nye trinn 2 i toppskatten som ble innført f.o.m. 2000 gjelder derimot også for skattytere i Nord-Troms og Finnmark.

⁴⁾ Skattyter må velge mellom minstefradrag og lønnsfradrag.

⁵⁾ F.o.m. 1. mai 2000 ble barnetrygden utvidet til å gjelde t.o.m. den måneden barnet fyller 18 år. Fra 1. juli 2000 gjelder barnetrygden t.o.m. måneden før barnet fyller 18 år.

⁶⁾ Ekstra barnetrygd til barn mellom 1 og 3 år ble fjernet 1. august 2003.

Kilde: Finansdepartementet

Tabell 7.2 Utvikling i grunnbeløpet, minstepensjonene for enslige og ektepar og pensjonene til enslige fødte uføre/unge uføre i perioden 1.5.1993-30.4.-2005. Kroner

	Grunnbeløpet	Årlig minstepensjon for enslig	Årlig minstepensjon for ektepar	Årlig pensjon til enslige fødte uføre/unge uføre ¹⁾	
				Pensjon før 1.1.92 ²⁾	Pensjon tidligst fra 1.1.92 ³⁾
1.05.93-31.12.93	37 300	59 868	96 816	92 688	88 992
1.01.94-30.04.94	37 300	59 868	101 088 ⁴⁾	92 688	88 992
1.05.94-31.12.94	38 080	61 116	103 200	94 620	90 852
1.01.95-30.04.95 ⁵⁾	38 080	61 512	103 992	94 620	90 852
1.05.95-30.04.96	39 230	63 372	107 136	97 488	93 600
1.05.96-30.04.97	41 000	66 240	111 984	101 892	97 836
1.05.97-30.04.98 ⁶⁾	42 500	69 360	117 456	105 672	101 412
1.05.98-30.04.99 ⁷⁾	45 370	81 360	140 040	112 752	108 252
1.05.99-30.04.00	46 950	84 204	144 912	116 676	112 032
1.05.00-30.04.01	49 090	88 032	151 512	121 992	117 132
1.05.01-30.04.02	51 360	92 100	158 532	127 632	122 544
1.05.02-30.04.03	54 170	97 140	167 208	134 616	129 252
1.05.03-30.04.04	56 861	101 964	181 200 ⁸⁾	141 300	135 660
1.05.04-30.04.05	58 778	105 408	190 248 ⁹⁾	146 064	140 244

¹⁾ Personer som er født uføre eller har blitt uføre før fylte 26 år har rett til en garantert minstetilleggspensjon fra folketrygden.

²⁾ Uførepensjonen er beregnet ut i fra 3,3 i sluttpoengtall og en pensjonsprosent på 45 pst.

³⁾ Uførepensjonen er beregnet ut i fra 3,3 i sluttpoengtall og en pensjonsprosent på 42 pst.

⁴⁾ Hevingen av særtilleggsats for ektepar fra 1.1.94. Ny sats 2*60,5 pst. av grunnbeløpet, dvs. dobbelt av satsen for enslige.

⁵⁾ Heving av særtilleggssatsen fra 1.1.95. Høy sats utgjør 61,55 pst. av grunnbeløpet.

⁶⁾ Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.97. Høy sats utgjør 63,2 pst. av grunnbeløpet.

⁷⁾ Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.98. Høy sats utgjør 79,33 pst. av grunnbeløpet.

⁸⁾ Heving av grunnpensjon for ektepar fra 1.5.2003. Hver ektefelle mottar en grunnpensjon på 0,8 G.

⁹⁾ Heving av grunnpensjon for ektepar fra 1.5.2004. Hver ektefelle mottar en grunnpensjon på 0,825 G.

Kilde: Sosialdepartementet.

Tabell 7.3 Sammensetning av inntekt innenfor de ulike desilene for pensjonister¹⁾. Andel i prosent av samlet inntekt før skatt der ikke annet fremgår. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. 1993 og 2002

1993 Desil	Lønns- inntekt	Nærings- inntekt	Kapital- inntekt ²⁾	Over- føringer	Samlet gj.sn inn- tekt før skatt, nivå	Skatt mm.	Inntekt etter skatt
1	2,8	-0,5	-0,7	98,3	43 354	7,7	92,3
2	1,9	0,1	6,0	92,0	60 716	6,4	93,6
3	1,4	0,2	7,5	90,8	68 811	5,7	94,3
4	1,7	0,4	8,3	89,7	78 853	8,0	92,0
5	1,9	0,4	7,5	90,2	90 180	10,6	89,4
6	2,3	0,5	7,2	90,0	102 772	12,8	87,2
7	2,6	0,5	7,1	89,9	116 760	14,3	85,7
8	3,1	0,6	7,6	88,7	133 324	15,4	84,6
9	4,3	0,7	8,6	86,4	157 061	16,6	83,4
10	6,1	1,3	19,1	73,6	254 095	21,9	78,1
Alle	3,4	0,6	9,9	86,0	110 591	14,4	85,6

2002
Desil

1	3,0	-1,0	-6,8	104,8	72 400	11,8	88,2
2	2,6	0,1	5,0	92,3	102 900	9,5	90,5
3	2,2	0,2	6,3	91,3	117 600	9,8	90,2
4	2,5	0,3	5,4	91,9	133 100	11,7	88,3
5	2,7	0,3	5,2	91,8	148 300	13,3	86,7
6	3,3	0,3	5,2	91,2	165 900	15,1	84,9
7	3,8	0,3	5,4	90,5	185 700	16,5	83,5
8	4,4	0,5	6,0	89,1	210 100	17,8	82,2
9	5,7	0,6	6,9	86,8	245 600	19,2	80,8
10	6,5	1,2	22,8	69,6	400 100	22,2	77,8
Alle	4,3	0,5	9,1	86,1	178 200	16,5	83,5

¹⁾ Trygdede og pensjonister hvor pensjonsytelsene er minst lik minstepensjon og overstiger eventuell yrkesinntekt. Dette var en gruppe på 936 082 personer i 1993 og 999 570 personer i 2002.

²⁾ Renteinntekter er inkludert, men ikke renteutgifter eller beregnet inntekt av egen bolig.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 7.4 Fordelingen av total lønnsinntekt før skatt¹⁾ for personer med lønn over 60 pst. av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn²⁾. 1986, 1993 og 2002

Desil	1986		1993		2002		Reell endring ³⁾
	Gj.snitt. Kroner	Andel Prosent	Gj.snitt. Kroner	Andel Prosent	Gj.snitt. Kroner	Andel Prosent	1986-2002. Prosent
1	88 700	5,6	124 700	5,6	184 400	5,5	25,1
2	104 100	6,6	145 900	6,6	217 100	6,5	25,6
3	117 800	7,4	163 300	7,4	243 100	7,3	24,2
4	128 700	8,1	178 500	8,1	265 600	7,9	24,2
5	138 400	8,7	193 100	8,7	287 600	8,6	25,0
6	150 200	9,5	208 500	9,4	311 200	9,3	24,7
7	164 300	10,4	226 700	10,2	338 900	10,1	24,2
8	181 700	11,5	250 400	11,3	376 000	11,2	24,5
9	209 200	13,2	289 700	13,1	440 100	13,1	26,6
10	301 700	19,0	432 900	19,6	683 800	20,4	36,4
Alle	158 500	100,0	221 400	100,0	334 800	100,0	27,2
Gini-koeffisient		0,199		0,202		0,213	
Antall personer		1 346 000		1 430 246		1 665 209	

¹⁾ Lønnsdefinisjonen er hentet fra selvangivelsesregisteret. Dette innebærer at bl.a. overtid, arbeidsledighetstrygd og enkelte naturallytelser er inkludert.

²⁾ Alle personer med lønnsinntekt over 60 pst. av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn er med. Dette tilsvarer en grense på 80 640 kroner i 1986, 113 520 kroner i 1993 og 166 100 kroner i 2002.

³⁾ Endring i realverdien (målt i 2002-kroner) av gjennomsnittlig lønnsinntekt for den enkelte desil.

Kilde: Registerbasert inntektsstatistikk (1993, 2002), Inntekts- og Formuesundersøkelsen (1986). Statistisk sentralbyrå

Tabell 7.5 Timelønnskostnader i industrien hos Norges viktigste handelspartnere. Prosentvis vekst fra året før¹⁾

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Belgia ²⁾	4,8	1,2	2,9	1,6	3,4	1,5	0,3	2,8	4,2	1,1	2,2
Canada ²⁾	2,0	1,7	2,2	-0,8	2,9	2,8	1,6	3,5	4,3	3,2	4,9
Danmark ³⁾	2,8	3,2	3,6	3,9	3,7	3,9	4,2	4,0	3,7	4,1	4,2
Finland ³⁾	4,9	4,6	7,8	2,8	2,6	5,0	3,4	5,2	5,0	3,8	4,0
Frankrike ³⁾	3,0	2,5	2,7	1,7	2,5	1,7	3,8	3,0	2,8	3,8	3,3
Italia ³⁾	5,1	1,5	4,6	6,9	2,9	-0,7	2,9	1,8	1,5	3,3	3,3
Nederland ³⁾	3,7	4,3	2,2	2,4	2,7	3,1	3,1	3,9	4,7	5,2	3,5
Storbritannia ³⁾	4,7	5,0	4,4	4,3	4,2	4,5	4,0	4,6	5,0	3,5	4,1
Sverige ³⁾	3,3	4,2	5,4	6,6	4,4	3,6	1,7	2,9	3,4	3,5	4,8
Sveits ²⁾	-0,5	3,3	1,5	3,6	3,6	3,6	1,5	1,4	2,5	1,7	1,9
Tyskland ³⁾	5,9	5,5	5,4	5,1	2,3	0,8	2,9	2,8	3,6	2,1	2,7
Østerrike ²⁾	5,3	4,2	-0,2	2,6	1,3	0,8	2,6	3,5	3,0	3,0	3,0
Japan ²⁾	2,8	2,0	3,2	0,8	3,4	2,6	-0,3	0,0	1,9	-2,5	-0,7
USA ²⁾	2,7	2,8	2,2	1,3	1,9	5,3	4,0	7,0	7,4	3,1	3,9
Spania ³⁾	8,7	2,9	2,3	4,1	2,9	2,5	2,7	2,8	3,4	5,2	5,5
Irland ²⁾	5,7	3,3	3,0	3,1	3,1	5,0	5,7	5,1	7,9	6,2	5,9
Hellas ²⁾	13,3	13,0	13,6	8,8	8,8	4,6	4,2	5,9	4,6	5,0	4,8
Portugal ³⁾	7,7	4,8	6,0	4,9	4,8	4,8	4,5	4,8	5,4	2,9	2,5
Singapore ²⁾	8,3	7,9	4,8	5,3	6,0	5,6	6,3	6,6	-11,6	6,3	0,6
Sør-Korea ²⁾	10,8	15,0	9,3	14,2	6,4	0,5	10,9	8,1	8,6	5,3	8,6
Thailand ⁴⁾	8,7	10,6	11,3	11,4	11,1	13,7	5,5	6,8	4,2	5,4	6,2
Taiwan ²⁾	7,0	6,4	6,1	4,4	4,2	2,8	3,4	3,8	-1,5	2,0	4,0
Polen ⁵⁾	39,0	38,3	34,2	27,0	21,6	14,7	10,4	10,0	9,0	8,0	1,5
Tsjekkia ⁶⁾	19,9	16,2	18,2	17,9	12,7	10,1	6,8	6,4	7,3	6,5	4,0
Ungarn ⁶⁾	22,0	23,7	19,7	23,5	21,7	15,1	5,0	15,8	15,8	17,7	12,9
<i>Norges handelspartnere</i>	<i>4,2</i>	<i>4,0</i>	<i>4,5</i>	<i>4,7</i>	<i>3,5</i>	<i>3,2</i>	<i>3,3</i>	<i>3,7</i>	<i>4,1</i>	<i>3,2</i>	<i>3,7</i>
<i>Memo:</i>											
Norge, virkedagskorrigeret	1,5	2,9	3,9	4,1	4,4	6,2	6,2	5,1	5,9	6,0	4,5

¹⁾ Der det har vært tilgjengelige data er det oppgitt vekst i timelønnskostnader i industrien. For enkelte år og land har ikke slike data vært tilgjengelige, og andre lønnsbegreper er derfor benyttet. Dette gjelder tallene fra EU-kommisjonen som viser vekst i timelønnskostnader per sysselsatt i industrien. For en del land og kilder er det usikkert i hvilken grad tallene inkluderer pensjonskostnader. Tallene fra Eurostat og IMF's tall for USA inkluderer slike kostnader, mens det for de øvrige landene og kildene er mer usikkert.

²⁾ Kilde: IMF.

³⁾ Kilde: Fram til 2001: IMF, 2002-2003: Eurostat.

⁴⁾ Kilde: Beregningsutvalget (hele perioden).

⁵⁾ Kilde: Fram til 2002: IMF, 2003: EU-kommisjonen.

⁶⁾ Kilde: Fram til 1998: OECD, 1999 -2003: EU-kommisjonen.

Tabell 7.6 Lønnsomhetsutviklingen i Norge. Makroøkonomiske mål, prosent.¹⁾

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
<i>I) Driftsresultatandel (netto)</i>											
- Industri	20,9	21,4	25,2	21,9	20,9	19,8	20,8	22,0	23,7	21,5	17,5
- Varehandel	25,1	24,2	25,4	24,4	24,9	23,2	22,3	20,8	20,9	22,2	..
- Hotell og restaurant	12,7	12,8	13,0	13,4	14,4	14,0	13,8	13,1	13,1	15,7	..
- Post og telekommunikasjon	25,0	22,3	13,5	20,3	32,6	30,7	33,9	16,9	20,2	31,4	..
- Forretningsmessig tjenesteyting	30,6	30,8	30,1	28,5	29,1	28,2	29,8	29,1	31,8	32,4	..
- Personlig tjenesteyting	30,2	31,3	31,2	34,5	35,1	36,7	36,2	37,8	40,6	40,2	..
<i>II) Kapitalavkastningsrate (netto)</i>											
- Industri	10,5	11,4	14,3	12,0	11,9	11,1	11,7	12,4	13,7	12,7	9,5
- Varehandel	20,1	20,9	23,9	24,6	26,8	25,6	24,4	22,9	23,1	27,0	..
- Hotell og restaurant	7,5	7,7	7,7	8,1	8,8	8,5	8,6	8,0	7,8	10,3	..
- Post og telekommunikasjon	9,6	8,3	4,4	6,9	13,0	11,7	13,1	5,3	6,7	13,6	..
- Forretningsmessig tjenesteyting	26,7	26,3	24,4	22,3	23,0	21,6	22,9	21,3	23,0	22,5	..
- Personlig tjenesteyting	8,6	9,0	8,8	10,2	10,4	11,2	11,0	11,7	12,7	12,9	..

¹⁾ Tallene vil kunne bli påvirket dersom det i en næring er en stor andel selvstendige.

²⁾ Beregningsutvalgets anslag.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Tabell 7.7 Brutto driftsresultatandel for utvalgte land.¹⁾ Prosent.

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Fastlands-Norge	38,1	38,2	36,6	35,9	35,0	34,1	34,5	34,9	35,0	34,6
Tyskland	41,3	41,4	42,6	42,6	43,1	42,5	43,7	44,0	..	..
Danmark	41,2	40,9	40,6	40,1	38,2	38,6	40,4	39,5	..	..
Sverige	40,7	42,0	39,1	39,1	38,1	37,8	36,0	..	..	..
USA	37,4	38,0	38,6	39,2	38,7	38,4	38,0	37,9	..	..
Handelspartnere ¹⁾	42,4	43,1	43,2	42,7	42,6	42,3	42,2	41,9	..	..
<i>Memo: Industrien ²⁾</i>										
Norge	31,2	33,7	31,1	30,0	29,2	30,6	31,9	33,3	31,1	28,2
Danmark	32,3	31,9	30,7	33,0	31,5	32,5	34,9	35,8	..	..
Finland	44,5	46,0	43,2	45,0	47,5	45,5	49,1	46,2	..	..
Tyskland	24,6	23,9	24,4	25,8	27,1	26,1	24,8	24,9	..	..

¹⁾ Sammenveid med konkurransevektorer. På grunn av manglende data er gjennomsnittet for handelspartnerne beregnet på grunnlag av de landene det foreligger tall for. I 2000 hadde disse landene en samlet vekt på 85 prosent av handelspartnerne. I 2001 hadde denne andelen sunket til 63 prosent. For å unngå at endringer i utvalget påvirker nivået på driftsresultatet er veksten i driftsresultatandelene benyttet til å framskrive nivået fra 1996.

²⁾ Manglende data gjør at det ikke er mulig å beregne brutto driftsresultatandelen for handelspartnerne samlet.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, OECD og Beregningsutvalget.

Tabell 7.8 Bedriftsøkonomiske mål for lønnsomheten. Norge, prosent.

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
<i>III) Driftsmargin</i>									
- Industri	5,8	7,4	5,6	5,4	4,8	4,3	4,9	4,0	3,3
- Varehandel, hotell og restaurant				2,9	2,7	2,6	1,7	1,9	2,7
- Samferdsel				8,7	6,8	7,3	7,4	5,9	1,5
- Forretningsmessig tjenesteyting				7,0	11,4	12,8	10,1	9,4	9,8
- Andre fastlandsnæringer				7,7	6,7	8,4	8,4	7,0	7,2
<i>IV) Totalrentabilitet</i>									
- Industri	9,0	10,3	8,1	8,8	7,7	6,1	7,1	7,0	4,1
- Varehandel, hotell og restaurant				9,0	8,3	7,1	4,9	5,9	7,7
- Samferdsel				6,9	5,5	4,6	5,4	4,9	0,4
- Forretningsmessig tjenesteyting				7,4	6,5	5,8	6,2	4,9	4,7
- Andre fastlandsnæringer						7,1	7,5	5,3	4,4
<i>V) Egenkapitalandel</i>									
- Industri	30,8	32,4	34,3	36,3	37,4	38,9	35,7	36,0	42,0
- Varehandel, hotell og restaurant				28,2	28,3	29,0	29,2	29,0	28,6
- Samferdsel				41,0	41,6	40,9	39,0	36,9	36,6
- Forretningsmessig tjenesteyting				40,2	39,1	38,8	39,4	36,3	35,7
- Andre fastlandsnæringer				41,3	44,5	44,1	42,3	42,2	38,0

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 7.9 Lønnsomhetsutviklingen basert på mikroøkonomiske mål. Industrien. Norge og handelspartnere. Prosent.

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
<i>III) driftsmargin</i>									
- Norge	5,8	7,4	5,6	5,3	4,8	4,3	4,9	4,0	3,3
- EUR-11 ¹⁾	5,4	6,1	5,0	5,9	5,9	5,9	6,1	5,5	..
- USA	7,7	7,7	7,4	7,6	7,7	7,9	7,5	4,0	5,7
- Japan	5,5	5,7	6,1	5,8	5,3	5,3	5,8	4,8	5,3
<i>IV) Totalrentabilitet</i>									
- Norge	9,0	10,3	8,1	8,8	7,7	6,1	7,1	7,0	4,1
- EUR-11 ¹⁾	7,1	8,3	7,1	8,3	8,4	7,9	8,9	7,8	..
- USA	8,3	8,5	8,4	8,6	10,4	10,6	9,6	2,9	6,0
- Japan	5,2	5,4	5,7	5,4	4,2	4,5	5,3	4,0	4,4
<i>V) Egenkapitalandel</i>									
- Norge	30,8	32,4	34,3	36,3	37,4	38,9	35,7	36,0	42,0
- EUR-11 ¹⁾	36,5	37,0	37,9	38,1	38,6	38,7	38,5	38,8	
- USA	37,0	37,8	38,8	38,7	36,9	36,8	38,1	37,2	36,4
- Japan	32,7	33,0	34,5	35,4	37,0	37,0	39,0	38,6	39,5

¹⁾ Et uveid gjennomsnitt av 11 EU-land (Belgia, Danmark, Finland, Frankrike, Italia, Nederland, Portugal, Spania, Sverige, Tyskland og Østerrike).

Kilde: Statistisk sentralbyrå og BACH.

Tabell 7.10 Beregnet årslønnsvekst¹⁾ for flere grupper. Utfyllingstabell til tabell 3.1

Arbeidere i NHO-bedrifter ²⁾ :										
År	Arbeidere i alt	Industri- arbeidere	Nærings- og nytelse	Tekstil- og bekledning	Treindustri	Treforedling- og papirvareind.	Grafisk industri	Kjemisk industri	Mineralarb. industri	Elektro- kjemisk industri
1993-94	2,6	2,9	2,7	2,1	3,8	3,5	0,8	2,7	2,9	3,9
1994-95	2,9	3,4	3,1	2,3	3,7	5,2	2,8	3,8	3,7	2,9
1995-96	4,2	4,2	3,6	4,2	4,8	6,0	3,4	4,5	3,8	6,0
1996-97	4,3	3,7	3,4	3,6	4,1	2,0	3,9	4,3	4,1	2,7
1997-98	6,2	5,6	5,3	6,6	6,4	5,6	5,3	5,6	5,7	4,8
1998-99	4,9	4,7	4,2	3,1	2,5	5,3	4,2	3,2	6,1	6,0
1999-00	4,5	4,5	3,9	3,9	4,3	8,1	4,4	2,9	6,1	4,3
2000-01	4,9	4,9	4,2	4,7	4,3	5,3	7,7	5,3	5,0	5,8
2001-02	5,6	5,0	6,1	4,6	6,1	4,8	3,4	5,4	5,2	4,0
2002-03	4,0	3,5	4,0	4,6	3,0	4,3	2,9	4,2	3,6	7,8
1993-03	53,9	51,4	48,7	47,5	52,3	62,9	46,1	50,7	57,0	60,0
Gj. sn. per år	4,4	4,2	4,0	4,0	4,3	5,0	3,9	4,2	4,6	4,8
Årslønn 2003	kr 291 400	kr 290 100	kr 272 300	kr 245 800	kr 262 500	kr 288 900	kr 338 900	kr 273 800	kr 263 500	kr 322 300

Tabell 7.10 forts.

Arbeidere i NHO-bedrifter²⁾:

År	Jern- og metall- industri		Bygg- og anleggs- virksomhet		Samferdsel/ transport- sektoren	Funksjonærer i NHO-bedrifter		Forretnings- og sparebanker ⁵⁾		Varehandel	
	I alt	Byggevirk.	I alt	Byggevirk.		I alt	Industrifunk.	I alt	Engros- handel	I alt	Detailhandel
1993-94	2,9	0,3	2,5	2,3	2,3	3,5	3,5	3,8	3	2,8	3,2
1994-95	3,4	1,1	3,7	2,4	2,4	3,7	3,8	3,7	3,3	3,3	4,2
1995-96	3,4	4,3	4,5	5,2	5,2	4,3	4,3	4,7	5	5,3	4,6
1996-97	4,6	5,8	5,8	3,9	3,9	4,8	4,7	4,9	5,1	4,7	4,1
1997-98	5,6	6,9	6,8	6,4	6,4	6,6	6,8	6,8	5,4	6,2	7,1
1998-99	5,3	5,7	5,8	4,8	4,8	4,8	4,7	5,2	4,8	5,0	3,7
1999-00	4,1	5,3	5,5	4,2	4,2	4,6	4,7	5,4	4,9	4,8	4,8
2000-01	5,0	4,9	5,2	5,3	5,3	7,1	5,3	4,2	5,7	5,5	4,5
2001-02	5,5	5,3	5,3	5,4	5,4	5,6	6,1	6,3	4,6	4,7	6,2
2002-03	2,5	3,7	3,9	5,2	5,2	5,1	4,6	4,5	3,7	4,4	4,7
1993-03	51,3	52,5	61,2	55,3	55,3	63,0	60,5	62,0	56,0	57,8	58,4
Gj. sn. per år	4,2	4,3	4,9	4,5	4,5	5,0	4,8	4,9	4,5	4,7	4,7
Årslønn 2003	kr 297 100	kr 316 100	kr 313 100	kr 261 400	kr 261 400	kr 415 4000	kr 413 4000	kr 385 500	kr 360 500	kr 324 800	kr 275 600

Tabell 7.10 forts.

År	Hotell- og rest. ³⁾	Forretningsm.		Staten		Kommunene				
		Forsikring	tjenesteyting	I alt	Sivil ytre etat ⁴⁾	Forretn. drift ⁴⁾	Skoleverket	I alt	Helse	Forretn.drift ⁴⁾
1993-94	1,9	5,0	2,8	2,2	2,3	3,8	1,7	2,4	2,4	2,2
1994-95	2,3	2,3	2,6	3,1	3,6	2,7	2,7	2,8	2,9	4,2
1995-96	4,3	4,1	4,0	4,4	4,5	3,8	4,1	4,4	5,1	5,0
1996-97	4,0	5,5	4,3	4,3	4,2	2,1	4,0	3,9	4,0	2,4
1997-98	6,2	7,3	5,9	6,4	7,6	6,8	5,8	5,9	5,9	-
1998-99	4,1	4,3	5,4	4,7	2,0	3,1	4,5	5,0	-	-
1999-00	4,4	3,9	4,5	4,6	4,7	4,4	6,0	4,0	-	-
2000-01	3,6	4,2	4,7	4,2	3,4	4,3	7,8	3,5	-	-
2001-02	5,6	6,0	5,2	5,9	6,4	4,0	8,2	6,0	-	-
2002-03	3,1	-	4,8	4,3	-	-	5,4	4,4 ⁶⁾	-	-
1993-02	47,2	-	54,0	53,9	-	-	62,9	51,2	-	-
Gj. sn. per år	3,9	-	4,4	4,4	-	-	5,0	4,2	-	-
Årslønn 2003	-	-	kr 393 800	kr 327 300	-	-	kr 349 700	kr 273 500	-	-

¹⁾ Vekstallene er per årsverk for arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter, staten, skoleverket, kommunene og for hotell- og restaurantvirksomhet. For de andre er de for heltidsansatte.

²⁾ Gjelder for arbeidere med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke.

³⁾ Omfatter månedslønte, prosentlønte og timelønte arbeidstakere. Både heltids- og delidsansatte er med i veksttallet. Årslønnsnivået er et gjennomsnitt for fastlønte og prosentlønte. Veksttallet fra 1996 til 1997 er justert for bedrifter som tidligere var medlemmer i Forbundet for Overnatting og Servering (FOS), og som ikke var med i statistikken for 1996.

⁴⁾ Denne gruppen utgjør 30-40 prosent i grunnlagsmaterialet og er med i veksttallet for 1997-98 og etterfølgende år.

⁵⁾ Lønnsutviklingen mellom lønnsstatistikken tellingspunkter. For de andre er det lagt til grunn årsgjennomsnittet.

⁶⁾ Fondsmekklere i finansinstitusjoner kom med i statistikken i 1995. Disse er ikke med i veksttallet for 1994-95, men er med i beregningen for årene etter. Omfatter også forsikring for 2003.

Inklusiv Oslo kommune

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Tabell 7.11 Beregnet årslønnsvekst for noen store forhandlingsområder. Heltidsansatte¹⁾

	NHO-bedrifter i industrien				Forretnings- og sparebanker ³⁾	Statsansatte	Skoleverket	NAVO-bedrifter		
	Industrien i alt i NHO-bedrifter	Industriarbeidere	Industri-funksjonærer	Industri-i varehandel ²⁾				Kommuneansatte	Helseforetakene	Øvrige bedrifter
1993-94	-	-	3,5	3,3	3,8	-	-	-	-	-
1994-95	-	-	3,8	4,0	3,7	-	-	-	-	-
1995-96	-	-	4,3	5,4	4,7	-	-	-	-	-
1996-97	-	-	4,7	4,1	4,9	-	-	-	-	-
1997-98	-	-	6,8	6,1	7,0	-	-	-	-	-
1998-99	-	-	4,7	4,9	5,0	-	-	-	-	-
1999-2000	-	-	4,7	4,5	4,8	4,6	6,0 ⁴⁾	-	-	-
2000-2001	-	-	5,3	4,8	4,0	4,2	7,8 ⁵⁾	-	-	-
2001-2002	-	-	6,1	5,0	6,2	6,0	8,1 ⁶⁾	-	-	-
2002-2003	-	-	4,6	4,4	4,5	4,4	5,5 ⁷⁾	-	-	-
1993-1998	-	-	25,3	25,1	26,5	-	-	-	-	-
Gj. sn. per år 1998-2003	-	-	4,6	4,6	4,8	-	-	-	-	-
Gj. sn. per år 1998-2003	-	-	28,0	25,8	27,0	-	-	-	-	-
Gj. sn. per år 1998-2003, kr	-	-	5,1	4,7	4,9	-	-	-	-	-
Årslønn 2003, kr	-	-	418 000	295 700	385 500	330 900	353 900	-	-	-

¹⁾ I beregningene av årslønn fra og med 1997 for heltidsansatte i privat sektor inngår de som har en avtalt arbeidstid på 33 timer eller mer i uken. Dette er i samsvar med heltidsdefinisjonen i offisiell lønnsstatistikk for privat sektor. For ansatte i HSH-bedrifter i varehandel legges imidlertid til grunn 37,5 t/uke. For ansatte i stat, skoleverk, kommune og de statlige eide helseforetakene er heltid definert som alle med delønsprosent/stillingsandel på 100 prosent.

²⁾ Omfatter varehandelsbedrifter som er medlemmer i HSH. Tallet i tabellen for 1998-99 gjelder for ansatte i identiske bedrifter, dvs. bedrifter som er med i statistikken både i 1998 og 1999. Til sammenlikning var lønnsveksten i varehandelen totalt 5,0 prosent, i engroshandel totalt 4,8 prosent og i detaljhandel totalt 3,7 prosent, se vedleggstabell 7.10. Lønnsveksten i HSH-området fra 1998 til 1999 var sterkt preget av at langt flere HSH-bedrifter kom med i statistikken for 1999 enn i tidligere år. På individnivå var økningen særlig stor for personer i stillingsgrupper med lønn under gjennomsnittet for HSH-bedrifter, noe som trakk lønnsveksten ned.

³⁾ Fondsmeklere i finansinstitusjoner kom med i statistikken i 1995. Disse er ikke med i veksttallet for 1994-95, men er med i årene etter. Lønnsveksten fra 1998 til 1999 er påvirket av utbetaling i Kredittkassen fra et "ansettelsesfond" som ble bygd opp gjennom avsetninger i 1997 og 1998. Årslønnsveksten i 1999 utgjorde om lag ½ prosent for hele tariffområdet. Fra og med 1997-98 er årslønnsveksten for forretnings- og sparebanker og forsikring under ett.

⁴⁾ Kompensasjon for endringer i særavtalen om arbeidstid trakk opp lønnsveksten med om lag 1,4 prosentpoeng.

⁵⁾ Kompensasjon for endringer i særavtalen om arbeidstid trakk opp lønnsveksten med 1,8 prosentpoeng. Under hovedtariffoppgjøret i 2000 ble det avtalt at de 2 ekstra feriedagene både i 2001 og 2002 tas ut i penger i stedet for redusert tilstedeværelsesplikt. Dette utgjør ett lønnstrinn eller vel 1 ½ prosentpoeng som bidrag til lønnsveksten i 2001.

⁶⁾ Skolepakke II trakk opp lønnsveksten med om lag 3 prosentpoeng

⁷⁾ Skolepakke II trakk opp lønnsveksten med om lag 1 ¾ prosentpoeng

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget

Tabell 7.12 Vekst i prosent i gjennomsnittlig årslønn¹⁾ per heltidsekvivalent²⁾ for deltidsansatte etter næringer³⁾ og deltidsansattes lønn som andel av heltidsansattes lønn. 1997-2002(2003)

	Andel av utvalget	Vekst fra året før i prosent						Samlet vekst	Årslønn per 1.9/1.10	Lønns- andel ⁴⁾
	2002	1998	1999	2000	2001	2002	2003	1997-02	2002	
I alt	100	6,3	3,3	4,3	4,0	7,4		27,9	267 200	81,8
Olje- og gassutvinning og bergverksdrift	0,2	-3,4	5,9	-2,4	2,0	1,3		3,1	360 100	74,2
Industri	2,9	7,5	3,3	8,3	0,4	8,2		30,6	272 100	87,2
Kraftforsyning	0,1	9,1	-1,1	6,7	5,4	14,0		38,2	294 000	89,9
Bygge- og anleggsvirksomhet	0,5	4,0	5,5	3,3	5,5	12,6		34,6	292 800	94,9
Varehandel	13,3	6,0	5,0	3,0	6,4	3,5		26,3	230 100	72,7
Hotell- og restaurantvirksomhet	4,5					7,9			219 900	87,8
Samferdsel	4,1	-2,5	-1,9	1,7	6,3	8,7		12,3	273 600	84,9
Finanstjenester	1,4	8,5	3,7	2,2	11,5	5,5		35,2	310 700	77,8
Eiendomsdrift, forretningsmessig tjenesteyting og utleievirksomhet	3,2	-6,0	12,3	0,4	11,3	4,1		22,8	273 700	71,2
Staten	5,1	8,7	0,0	6,2	10,4	4,6	2,3	33,3	288 000	88,9
Undervisningspersonale i skoleverket	8,7	8,5	2,2	9,7	4,4	11,9	2,3	42,0	331 000	95,7
Kommune og fylkeskommune	39,9	9,9	0,8	5,0	3,2	5,4	2,7	26,6	261 700	93,8
Statlige sykehus tjenester	10,7								294 600	89,7
Privat undervisning	0,5	13,2	-0,6	0,2	7,1	2,0		23,0	289 700	89,8
Helse- og sosialtjenester	3,1	3,2	5,4	1,6	5,7	3,6		21,0	256 100	93,3
Sosiale- og personlige tjenester	1,7	8,1	3,3	4,4	5,1	3,1		26,2	261 700	77,6

¹⁾ Gjennomsnittlig beregnet årslønn ut fra registrert månedslønn i lønnsstatistikken per 1/9/1.10, dvs. månedslønn 1.9/1.10*12. Må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som i tabell 3.1, dvs. avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

²⁾ Omfatter deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Månedsførtjenesten per heltidsekvivalent for deltidsansatte er regnet ut på grunnlag av gjennomsnittlig avtalt arbeidstid per uke for de heltidsansatte, dvs. alle med avtalt arbeidstid på 33 timer per uke eller mer. Dersom gjennomsnittlig arbeidstid for heltidsansatte er 37 timer i uka, vil for eksempel en deltidsansatt som arbeider 15 timer i uka ha en vekt på 0,41 (15/37) regnet som heltidsekvivalent. Lønnen for den deltidsansatte regnet per heltidsekvivalent framkommer ved å multiplisere lønnen til vedkommende deltidsansatt med 2,47 (37/15).

³⁾ NOS Standard for næringsgrupper.

⁴⁾ Deltidsansattes lønn som andel av heltidsansattes lønn.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 7.13 Gjennomsnittlig lønnsvekst fra året før og årslønn⁷⁾ per 1.9/1.10 for heltidsansatte etter utdanningsgrupper²⁾ og næring¹⁾. Kroner og prosent. 1997-2003

	Andeler av utvalget	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før							Samlet Årslønn ⁷⁾ vekst	1.9/1.10
	2003	1998	1999	2000	2001	2002	2003	1997-2003	2003	
<i>Utdanning på grunnskolenivå</i>										
Industri i alt	13	6,9	3,2	3,8	3,7	5,6	3,0	29,2	278 800	
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	9	7,4	4,9	4,1	4,6	5,6	3,4	33,8	303 000	
Varehandel i alt	11	6,3	3,8	4,5	5,3	5,3	2,9	31,4	290 600	
Finanstjenester i alt ⁴⁾	3	8,7	3,7	5,2	4,2	6,5	3,4	36,1	343 700	
Skoleverket i alt	1	14,2	-0,8	8,4	1,2	9,6	2,0	38,9	289 100	
Staten i alt ⁵⁾	3	7,8	2,8	4,9	4,4	4,0	2,2	29,0	274 800	
Kommunal- og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	7	9,1	1,1	4,7	5,4	6,7	1,9	32,3	250 500	
<i>Utdanning på videregående skolenivå</i>										
Industri i alt	66	7,3	4,4	4,0	4,2	5,7	3,5	32,7	303 672	
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	74	7,3	5,1	4,7	4,9	5,7	2,7	34,5	307 900	
Varehandel i alt	70	6,8	3,7	5,9	4,3	4,3	3,7	32,3	308 500	
Finanstjenester i alt ⁴⁾	55	7,2	4,1	4,4	4,2	6,4	1,6	31,3	353 400	
Skoleverket i alt	3	9,1	2,6	9,4	5,4	10,3	3,2	46,8	315 900	
Staten i alt ⁵⁾	38	8,3	2,2	6,8	2,7	6,3	2,4	32,1	297 600	
Kommunal- og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	49	7,9	1,3	4,4	4,7	6,4	2,3	30,0	262 800	
<i>Utdanning på videregående skolenivå, herav fagutdanning³⁾</i>										
Industri i alt	27	7,7	5,1	4,2	4,5	5,2	3,7	34,6	312 300	
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	41	8,5	6,8	5,4	5,7	6,1	2,5	40,4	319 700	
Varehandel i alt	17	7,7	5,1	4,2	4,5	5,2	4,1	38,3	308 200	
Finanstjenester i alt ⁴⁾	3	8,5	2,2	5,6	4,3	5,7	5,1	35,8	349 900	
Skoleverket i alt	1	9,7	1,2	11,6	3,9	8,2	1,4	41,3	326 400	
Staten i alt ⁵⁾	6	10,0	2,9	5,5	3,1	6,1	2,2	33,4	290 900	
Kommunal- og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	12	6,0	0,4	4,1	3,8	8,0	2,0	26,7	262 300	
<i>Universitets- eller høgskoleutdanning, til og med 4 år</i>										
Industri i alt	13	8,7	6,9	5,5	5,0	6,72	2,3	40,6	425 100	
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	8	5,8	4,7	4,7	5,2	7,5	3,4	35,6	423 600	
Varehandel i alt	14	9,1	4,6	6,5	7,1	5,4	0,0	37,2	419 000	
Finanstjenester i alt ⁴⁾	34	7,4	2,8	5,7	3,9	3,6	2,8	37,6	469 200	
Skoleverket i alt	84	8,8	1,7	9,6	4,2	10,5	2,4	29,1	350 100	
Staten i alt ⁵⁾	29	7,9	2,4	6,6	4,1	6,2	1,5	32,0	329 900	
Kommunal- og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	37	6,9	2,2	5,3	5,0	6,0	3,0	31,9	311 700	

	Andeler av utvalget	Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før							Samlet Årslønn ⁷⁾ vekst 1.9/1.10	
	2003	1998	1999	2000	2001	2002	2003	1997-2003	2003	
<i>Universitets- eller høgskoleutdanning, lengre enn 4 år</i>										
Industri i alt	5	9,0	6,1	6,1	5,2	7,5	2,2	41,7	533 300	
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	2	0,2	3,1	6,5	4,4	5,7	6,4	29,2	535 000	
Varehandel i alt	2	9,2	5,7	4,1	9,0	3,5	2,8	39,3	523 400	
Finanstjenester i alt ⁴⁾	7	6,9	1,0	9,3	0,2	4,6	2,1	26,2	580 900	
Skoleverket i alt	12	7,2	2,5	9,8	3,9	9,8	1,9	40,2	395 800	
Staten i alt ⁵⁾	29	7,2	2,7	5,5	5,4	6,6	2,3	33,6	391 600	
Kommunal- og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁶⁾ ⁸⁾	6	7,8	2,2	3,4	4,8	5,2	2,6	29,0	374 100	

¹⁾ NOS Standard for næringsgrupper

²⁾ NOS Standard for utdanningsgruppering

³⁾ Som fagutdannet regnes: a) alle som har fagutdanning med godkjent fagbrev eller svenneprøve i henhold til Lov om fagopplæring i arbeidslivet som fullførte utdanning i henhold til register for befolkningens høyeste utdanning (BHU), og b) alle som har bestått teknisk fagskole som høyeste fullførte utdanning i henhold til register for BHU

⁴⁾ Omfatter bank og forsikring og annen finansiell tjenesteyting. Nye tall for 2001. Endring fra 2000 til 2001 er basert på tidligere publiserte sammenliknbare tall, mens endring mellom 2001 og 2002 er basert på nye tall for 2001.

⁵⁾ Veksten fra 2001 til 2002 og videre er eksklusive statlige sykehus.

⁶⁾ Omfatter godtgjørelse for tariffestet utvidet arbeidstid for leger

⁷⁾ Gjennomsnittlig årslønn ut fra registrert månedslønn i lønnsstatistikken per 1/9/1.10, dvs. månedslønn 1.9/1.10*12. Må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som i tabell 3.1, dvs avtalt lønn, uregelmessig tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

⁸⁾ Veksttallet for 2001-2002 og videre omfatter ikke ansatte i somatiske eller psykiatriske sykehus.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 7.14 Kvinners lønn som andel av menns fordelt på næring¹⁾ og utdanning²⁾, herunder fagutdanning³⁾. Heltidsansatte. 1997-2003

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Årslønn menn ⁷⁾ 2003	Årslønn kvinner ⁷⁾ 2003
<i>Industri i alt</i>	86,7	86,8	86,9	88,0	88,2	88,2	87,8	331 500	291 100
Utdanning på grunnskolenivå	87,8	88,1	89,1	88,8	88,9	89,1	88,3	286 600	253 200
Utdanning på videregående skolenivå	88,5	87,8	88,3	89,8	89,4	89,6	89,2	310 100	276 600
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	91,1	89,6	91,3	92,4	92,1	92,3	90,5	315 000	286 000
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	80,3	81,8	82,1	82,2	83,2	83,8	83,3	442 300	368 200
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	83,8	81,7	79,7	80,6	82,9	81,4	81,4	552 800	450 000
<i>Bygge- og anleggsvirksomhet i alt</i>	95,0	91,3	92,2	94,2	94,7	93,8	95,4	317 800	303 200
Utdanning på grunnskolenivå	92,0	91,1	90,3	89,1	92,9	85,9	85,9	304 200	261 400
Utdanning på videregående skolenivå	95,7	91,1	92,0	94,2	93,6	93,4	93,4	308 800	288 400
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	92,9	88,4	91,1	88,5	92,4	90,7	88,9	320 100	284 500
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	82,1	79,8	79,6	82,4	84,3	78,5	84,6	431 100	364 600
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	78,6	82,4	78,1	79,5	79,4	81,0	85,8	542 200	465 300
<i>Varehandel i alt</i>	81,4	80,6	81,9	81,5	82,8	83,6	84,5	342 500	289 300
Utdanning på grunnskolenivå	82,7	82,9	83,5	84,1	84,6	85,4	85,4	303 800	259 500
Utdanning på videregående skolenivå	82,7	82,5	83,2	82,7	84,0	84,2	85,3	321 900	274 700
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	84,7	84,2	85,4	86,9	86,0	85,3	86,2	312 800	269 600
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	74,5	75,3	77,0	76,7	75,8	77,8	78,0	450 700	351 400
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	79,2	76,9	82,3	78,7	81,1	81,0	86,2	542 900	467 700
<i>Finanstjenester i alt⁴⁾</i>	74,4	74,2	75,2	75,1	73,1	73,4	72,9	468 800	341 600
Utdanning på grunnskolenivå	82,5	81,6	82,7	82,7	81,7	79,4	77,4	393 000	304 000
Utdanning på videregående skolenivå	79,8	79,7	79,9	80,3	79,2	78,6	78,7	398 800	313 800
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	82,3	78,8	81,5	80,1	78,5	79,9	80,5	378 200	304 500
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	76,1	76,5	78,5	78,7	75,2	76,0	74,9	515 900	386 500
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	75,5	75,4	79,5	77,9	78,5	78,2	80,3	612 300	491 800
<i>Statsansatte i alt⁵⁾</i>	89,9	89,6	89,7	88,6	88,9	89,2	88,7	349 500	310 000
Utdanning på grunnskolenivå	93,2	92,7	92,9	92,8	91,6	92,6	91,7	286 600	262 800
Utdanning på videregående skolenivå	90,6	90,2	90,4	88,2	89,0	88,5	87,9	312 900	275 100
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	89,7	88,6	89,0	87,6	89,0	89,0	88,0	298 600	262 700
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	93,2	93,1	93,0	91,5	91,3	91,2	91,9	341 000	313 400

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Årslønn menn ⁷⁾ 2003	Årslønn kvinner ⁷⁾ 2003
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	91,6	91,6	90,7	89,8	90,1	90,2	90,4	404 800	366 000
<i>Skoleverket i alt</i>	<i>93,6</i>	<i>93,7</i>	<i>94,1</i>	<i>94,0</i>	<i>94,5</i>	<i>95,4</i>	<i>95,7</i>	<i>363 000</i>	<i>347 400</i>
Utdanning på grunnskolenivå		88,0	89,0	95,9	98,3	92,4	93,3	300 300	280 200
Utdanning på videregående skolenivå	87,3	88,0	90,3	89,8	91,0	91,4	93,1	325 300	302 700
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	84,0	83,9	87,4	87,7	89,1	87,9	88,6	332 600	294 600
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	95,0	94,9	95,2	95,1	95,5	96,4	96,6	357 300	345 100
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	95,0	95,0	94,9	95,2	95,7	95,9	96,3	401 700	386 800
<i>Kommune i alt⁸⁾ (Heltidsansatte)</i>	<i>87,9</i>	<i>87,6</i>	<i>87,3</i>	<i>87,9</i>	<i>87,6</i>	<i>92,4</i>	<i>92,8</i>	<i>300 600</i>	<i>279 000</i>
Utdanning på grunnskolenivå	93,0	92,8	92,2	91,9	92,7	92,7	92,5	261 400	241 900
Utdanning på videregående skolenivå	91,2	92,8	92,9	92,8	93,3	92,9	93,5	273 700	255 900
Av dette									
Fagutdanning ³⁾	90,1	93,1	93,5	92,5	92,2	92,2	92,3	271 100	250 200
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	90,4	92,0	92,2	93,2	92,3	91,7	91,8	330 900	303 800
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år ⁶⁾	86,8	85,3	85,9	85,7	85,4	92,1	91,1	388 700	353 900
<i>Kommune i alt⁹⁾ (Heltid + deltidsansatte)</i>					<i>90,2</i>	<i>91,4</i>	<i>91,7</i>	<i>297 500</i>	<i>272 800</i>
Utdanning på grunnskolenivå					91,4	93,2	93,2	260 200	242 400
Utdanning på videregående skolenivå					93,4	94,4	94,9	271 600	257 700
Av dette									
Fagutdanning ³⁾					94,2	93,9	94,1	270 600	254 500
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år					92,0	92,5	92,6	326 500	302 400
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år					91,2	91,7	90,7	388 500	352 500

¹⁾ NOS Standard for næringsgrupper. Jordbruk, skogbruk, fiske, hotell og restaurantvirksomhet (1997-2001), Oslo kommune(1997-1999) og lønnet husarbeid er imidlertid ikke inkludert i statistikkgrunnlaget

²⁾ NOS Standard for utdanningsgruppering.

³⁾ Som fagutdannet regnes: a) alle som har fagutdanning med godkjent fagbrev eller svenneprøve i henhold til Lov om fagopplæring i arbeidslivet som fullførte utdanning i henhold til register for befolkningens høyeste utdanning (BHU), og b) alle som har bestått teknisk fagskole som høyeste fullførte utdanning i henhold til register for BHU.

⁴⁾ Nye tall for 2001.

⁵⁾ Eksklusive statlige sykehus f.o.m. 2002.

⁶⁾ Omfatter godtgjørelse for tariffestet utvidet arbeidstid for leger.

⁷⁾ Gjennomsnittlig årslønn ut fra registrert månedslønn i lønnsstatistikken per 1/9/1.10, dvs. månedslønn 1.9/1.10*12. Må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som i tabell 3.1, dvs avtalt lønn, uregelmessig tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

⁸⁾ Ansatte i somatiske eller psykiatriske sykehus er ikke inkludert f.o.m. 2002.

⁹⁾ Ansatte i somatiske eller psykiatriske sykehus er ikke inkludert f.o.m. 2001.

Kilde: SSB og Beregningsutvalget

Tabell 7.15 Kvinners lønn som andel av menns fordelt på utdanning²⁾, herunder fagutdanning³⁾ og næring¹⁾. Heltidsansatte. 1997-2003

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Årslønn ⁷⁾ menn 2003	Årslønn ⁷⁾ kvinner 2003
<i>Utdanning på grunnskolenivå</i>									
Industri i alt	87,8	88,1	89,1	88,8	88,9	89,1	88,3	286 600	253 200
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	92,0	91,1	90,3	89,1	92,9	85,9	85,9	304 200	261 400
Varehandel i alt	82,7	82,9	83,5	84,1	84,6	85,4	85,4	303 800	259 500
Finanstjenester i alt ⁴⁾	82,5	81,6	82,7	82,7	81,7	79,4	77,4	393 000	304 000
Skoleverket i alt		88,0	89,0	95,9	98,3	92,4	93,3	300 300	280 200
Staten i alt ⁵⁾	93,2	92,7	92,9	92,8	91,6	92,6	91,7	286 600	262 800
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	93,0	92,8	92,2	91,9	92,7	92,7	92,5	261 400	241 900
<i>Utdanning på videregående skolenivå</i>									
Industri i alt	88,5	87,8	88,3	89,8	89,4	89,6	89,2	310 100	276 600
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	95,7	91,1	92,0	94,2	93,6	93,4	93,4	308 800	288 400
Varehandel i alt	82,7	82,5	83,2	82,7	84,0	84,2	85,4	303 800	259 500
Finanstjenester i alt ⁴⁾	79,8	79,7	79,9	80,3	79,2	78,6	78,7	398 800	313 800
Skoleverket i alt	87,3	88,0	90,3	89,8	91,0	91,4	93,1	325 300	302 700
Staten i alt ⁵⁾	90,6	90,2	90,4	88,2	89,0	88,5	87,9	312 900	275 100
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	91,2	92,8	92,9	92,8	93,3	92,9	93,5	273 700	255 900
<i>Utdanning på videregående skolenivå herav fagutdanning</i>									
Industri i alt	91,1	89,6	91,3	92,4	92,1	92,3	90,5	315 000	286 000
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	92,9	88,4	91,1	88,5	92,4	90,7	88,9	320 100	284 500
Varehandel i alt	84,7	84,2	85,4	86,9	86,0	85,3	86,2	312 800	269 600
Finanstjenester i alt ⁴⁾	82,3	78,8	81,5	80,1	78,5	79,9	80,5	378 200	304 500
Skoleverket i alt	84,0	83,9	87,4	87,7	89,1	87,9	88,6	332 600	294 600
Staten i alt ⁵⁾	89,7	88,6	89,0	87,6	89,0	89,0	88,0	298 600	262 700
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	90,1	93,1	93,5	92,5	92,2	92,2	92,3	271 100	250 200
<i>Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år</i>									
Industri i alt	80,3	81,8	82,1	82,2	83,2	83,8	83,3	442 300	368 200
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	82,1	79,8	79,6	82,4	84,3	78,5	84,6	431 100	364 600
Varehandel i alt	74,5	75,3	77,0	76,7	75,8	77,8	78,0	450 700	351 400
Finanstjenester i alt ⁴⁾	76,1	76,5	78,5	78,7	75,2	76,0	74,9	515 900	386 500
Skoleverket i alt	95,0	94,9	95,2	95,1	95,5	96,4	96,6	357 300	345 100
Staten i alt ⁵⁾	93,2	93,1	93,0	91,5	91,3	91,2	91,9	341 000	313 400
Kommunal og fylkeskommunal virksomhet i alt ⁸⁾	90,4	92,0	92,2	93,2	92,3	91,7	91,8	330 900	303 800
<i>Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år</i>									
Industri i alt	83,8	81,7	79,7	80,6	82,9	81,4	81,4	552 800	450 000
Bygge- og anleggsvirksomhet i alt	78,6	82,4	78,1	79,5	79,4	81,0	85,8	542 200	465 300
Varehandel i alt	79,2	76,9	82,3	78,7	81,1	81,0	86,2	542 900	467 700

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Årslønn ⁷⁾ menn 2003	Årslønn ⁷⁾ kvinner 2003
Finanstjenester i alt ⁴⁾	75,5	75,4	79,5	77,9	78,5	78,2	80,3	612 300	491 800
Skoleverket i alt	95,0	95,0	94,9	95,2	95,7	95,9	96,3	401 700	386 800
Staten i alt ⁵⁾	91,6	91,6	90,7	89,8	90,1	90,2	90,4	404 800	366 000
Kommunal- og fylkeskommunal virksomhet i alt ^{6) 8)}	86,8	85,3	85,9	85,7	85,4	92,1	91,1	388 700	353 900

¹⁾ NOS Standard for næringsgrupper. Jordbruk, skogbruk, fiske, hotell og restaurantvirksomhet (1997-2001), Oslo kommune (1997-1999) og lønnet husarbeid er imidlertid ikke inkludert i statistikkgrunnlaget

²⁾ NOS Standard for utdanningsgruppering

³⁾ Som fagutdannet regnes: a) alle som har fagutdanning med godkjent fagbrev eller svenneprøve i henhold til Lov om fagopplæring i arbeidslivet som fullførte utdanning i henhold til register for befolkningens høyeste utdanning (BHU), og b) alle som har bestått teknisk fagskole som høyeste fullførte utdanning i henhold til register for BHU.

⁴⁾ Nye tall fra 2001.

⁵⁾ Eksklusive statlige sykehus f.o.m. 2002.

⁶⁾ Omfatter godtgjørelse for tariffestet utvidet arbeidstid for leger

⁷⁾ Gjennomsnittlig årslønn ut fra registrert månedslønn i lønnsstatistikken per 1/9/1.10, dvs. månedslønn 1.9/1.10*12. Må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 3.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som, i tabell 3.1, dvs avtalt lønn, uregelmessig tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

⁸⁾ Ansatte i somatiske eller psykiatriske sykehus er ikke inkludert f.o.m. 2002.

Kilde: SSB og Beregningsutvalget